

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

İNGİLİZ KAMUOYUNDA DEMOKRAT PARTİ VE 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ

Tolga Akyıl

Yüksek Lisans Tezi

Ankara,2022

İNGİLİZ KAMUOYUNDA DEMOKRAT PARTİ VE 27
MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ

Tolga Akyıl

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

27.08.2022

Tolga Akyıl

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. İdris YÜCEL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Tolga AKYIL

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

o Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir. (Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının ön belleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

o Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum (Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir).

o Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

o Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

27.08.2022

Tolga AKYIL

ÖZET

AKYIL. Tolga, *İngiliz Kamuoyunda Demokrat Parti ve 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Bu çalışmada esas olarak Demokrat Parti'nin iktidar serüveninin İngiliz kamuoyunun gözünde nasıl değerlendirildiği ele alınmıştır. Demokrat Parti'nin iktidar sathı boyunca iç ve dış politikadaki meseleleri büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu bağlamda söz konusu meseleler, tarihsel bağlam içerisinde kronolojik olarak ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu meseleler tematik olarak değerlendirilmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, bu iktidar sürecinde yaşadığı sorunlar, seçim zaferleri, yaşadığı siyasi krizler gibi olgular ve son kertede 1960 Askerî Darbesinin İngiliz Kamuoyunda nasıl alımlandığı tematik olarak işlenmeye çalışılmıştır. Büyükelçilik belgeleri ve gazete haberlerinden yararlanılan bu çalışmada ayrıca Türkiye'nin değişen dış politika paradigmasının İngiliz kamuoyundaki yansımalarına da değerlendirilmiştir.

İlk bölümde çalışmaya bir giriş havası oluşturmak amacıyla Türkiye'yi çok partili demokrasiye götüren süreç, aynı zamanda söz konusu sürecin iç ve dış politikadaki sebepleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, ilk beş yılı sırasında uyguladığı iç ve dış politikalar önce Türkçe kaynaklardan daha sonra bunlara müzahir İngiliz belgeleri ve gazeteleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Son bölümde ise Demokrat Parti'nin 1955-1960 yılları arasındaki iç ve dış politikadaki

meseleleri, daha önceki bölümlerde olduğu gibi hem Türk hem İngiliz kamuoyu gözünden ele alınmıştır. Son kertede ise 1960 Askerî Darbesi İngiliz Kamuoyu gözünde nasıl değerlendirildiği ve darbeye giden sürecin serencamı üzerinde durulmuştur.

Varılan sonuç; İngiltere'nin Türkiye'deki meselelere genelde Ortadoğu'da çıkarları doğrultusunda yaklaştığı, demokratik krizleri – 1960 Askerî Darbesi gibi- ilkesel bir mesele olarak ele almak yerine, yukarıda da belirtildiği üzere öz çıkarları bağlamında değerlendirdiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

Demokrat Parti, Çok Partili Hayata Geçiş, Türk Dış Politikası, İngiliz Kamuoyu, 1960 Askerî Darbesi, İngiliz Kamuoyunda Demokrat Parti, İngiliz Kamuoyunda 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi

ABSTRACT

AKYIL, Tolga. *Democrat Party and 27 May 1960 Military Coup in the British Public Opinion*, Master's Thesis, Ankara, 2022

This study, it is mainly discussed how the power adventure of the Democrat Party is evaluated in the eyes of the British Public Opinion. It covers a large part of the internal and foreign policy during the Democrat Party Rule. In this context, the issues in questions are handled chronologically within the historical context. In addition, the issues were discussed thematically. The Democratic Party's coming to power, the problems it experienced during this power period, the electoral victories, the political crises it experienced, and ultimately how the 1960 Military Coup was received by the British public were tried to be handled thematically. This study, which benefited from embassy documents and newspaper news, the reflections of Turkey's changing foreign policy paradigm in the British public were also evaluated.

In the first part, in order to create an atmosphere of introduction to the study, the process that led Turkey to multi-party democracy, as well as the reasons for the said process in domestic and foreign policy are emphasized.

In the second part, the coming to power of the Democrat Party and the internal and foreign policies implemented during its first five years are evaluated first through Turkish sources and then through English documents and newspapers that support them.

In the last part, the issues in the internal and foreign policy of the Democratic Party between 1955 and 1960 are discussed from the perspective of both Turkish and British public opinion, as in the previous sections. In the last instance, how the 1960 Military Coup was evaluated in the eyes of the British public and the progress of the process leading to the coup were emphasized.

The result reached; It is seen that Britain generally approaches the issues in Turkey in line with its interests in the Middle East, evaluates the democratic crises – such as the 1960

Military Coup – as a matter of principle, rather, as stated above, in the context own interest.

Keywords

Democrat Party, Transition to Multi Party Life, Turkish Foreign Policy, British Public Opinion, Democrat Party in the British Public Opinion, 27 May 1960 Military Coup in the British Public Opinion

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i.
ETİK BEYAN	ii
BİLDİRİM	iii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ	1
--------------------	---

1. BÖLÜM : TÜRKİYE’DE DEĞİŞİM YILLARI: ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ	9
1.1. Çok Partili Hayata Geçişin İç ve Dış Nedenleri.....	9
1.2. Demokrat Parti’nin Kuruluşu ve Muhalefet Yıllarına Sathi Bakış.....	24
1.3. 1946-1950 Yılları Arasında Dış Politikanın Temel Meseleleri	40
2. BÖLÜM : DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ İLK YILLARI (1950-1955) ..47	
2.1. Demokrat Parti’nin İktidara Gelişi ve İlk İcraat Dönemi.....	47
2.2. 1950 Genel Seçimleri ve Demokrat Parti’nin İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları.....	51
2.3. Demokrat Parti’nin 1950-1955 Arası İç Politikadaki Yaklaşımı.....	63
2.3.1. 1954 Genel Seçimleri.....	70
2.4. Demokrat Parti’nin İç Siyaset Uygulamalarının İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları.....	75

2.4.1. Demokrat Parti Ekonomi Politikasının İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları (1950-1954)	89
2.5. Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1955).....	94
2.5.1. Türkiye'nin Kore Savaşı'na Dahil Olması.....	94
2.5.2. Türkiye'nin NATO'ya Katılması.....	97
2.5.3. Kıbrıs Meselesi.....	101
2.5.4. Balkan İttifakının Kurulması.....	104
2.6. İngiliz Kamuoyunda Demokrat Parti Dönemi Dış Politikasının Yansımaları (1950-1955).....	106
2.6.1. NATO'ya Girmek Adına Bir Adım: Türkiye'nin Kore Savaşı'na Dahil Olması.....	107
2.6.2. İngiltere'nin İkna Olması ve Türkiye'nin NATO'ya Katılması.....	110
2.6.3. Kıbrıs Meselesi ve 6-7 Eylül Olayları.....	118
2.6.4 NATO'yu Tamamlayan İttifak: Balkan Paketi'nin İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları.....	123
.	
3. BÖLÜM : İNGİLİZ KAMUOYUNDA DEMOKRAT PARTİ'NİN SON YILLARI VE 1960 ASKERİ DARBESİ	128
3.1. Demokrat Parti'nin Son Yıllarında Dış Politika (1955-1960).....	128
3.1.1. Bağdat Paketi'nin Kuruluşu ve CENTO'nun Kurulması.....	129
3.1.2. Kıbrıs Sorunu Londra ve Zürih Antlaşması.....	134
3.1.3. Ortadoğu'nun Kriz Yılları.....	136
3.2. İngiliz Kamuoyunda Demokrat Parti'nin Son Dönem Dış Politikasının Yansımaları (1955-1960).....	141
3.2.1. Bağdat Paketi'nin Kuruluşu Yıkılışı ve CENTO'nun Kuruluşu.....	142
3.2.2. "Milliyetçi Ajitasyon" İngiliz Kamuoyunda Kıbrıs Meselesi (1955-1958).....	147
3.2.3 İngiliz Kamuoyunda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası.....	152
3.3. 1955-1960 Yılları Arası Demokrat Parti'nin İç Politika Yaklaşımı.....	159
3.4. 1957 Genel Seçimleri.....	164

3.4.1. 1960 Askerî Darbesi ve Darbeye Giden Süreç.....	167
3.5. 1955-1957 Dönemi Demokrat Parti'nin İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları: Memnuniyetsizlikler Başlıyor.....	175
3.5.1. İlgisiz Kalabalıkların Sönük Seçimi: İngiliz Kamuoyunda 1957 Genel Seçimleri.....	181
3.5.2. Sürekli Seçim Atmosferi: 1960 Darbesine Giden Süreç.....	184
3.5.3 “Sebatlı Müttefikin Trajedisi”: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Sonrası.....	190
SONUÇ	204
KAYNAKÇA	217
EKLER	229
Tez Çalışması Orijinallik Raporu	242
Thesis/Dissertation Originality Report	243
Tez Çalışması Etik Kurulu Muafiyet Formu	244
Ethics Board Waiver Form For Thesis Work	245

KISALTMALAR

a.g.e : Adı geçen eser

a.g.m : Adı geçen makale

a.g.t: Adı geçen tez

a.g.y: Adı geçen yayın

Bkz: Bakınız

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu

CENTO: Central Treaty Organization

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi

DP: Demokrat Parti

EOKA: Ethniki Organosis Kypriou Agoniston, Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü

FO: Foreign Office

HP: Hürriyet Partisi

KP: Köylü Partisi

MBK: Milli Birlik Komitesi

MBK: Milli Birlik Komitesi

MKP: Milli Kalkınma Partisi

MP: Millet Partisi

NATO: North Atlantic Treaty Organization

SEATO: Southeast Asia Treaty Organization

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırka

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TMT: Türk Mukavemet Teşkilatı

TÇPAK: Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi

OECD: Organization for Economic Co-operation and Development

GİRİŞ

Amaç ve Hedefler:

Türkiye’de çok partili yaşama geçiş, demokrasi tarihinin en mühim ve en ilham verici veçhesini oluşturmaktadır. Burada çok partili hayata geçişin sadece bir plüralizm¹ olarak anlaşılması önemli bir başlangıç olacaktır. Türkiye de 1946 yılında Demokrat Parti’nin kuruluşu ile çok partili yaşama geçse bile, bunu tahkim etmesi gereken yapısal değişikliklerin hayata geçirilemediği tarihi bir gerçek olarak temayüz etmektedir. Çok partili yaşama müzahir gelişmesi gereken bütüncül, normatif olguların siyasi kısır kaygılar nedeniyle gerçekleşmemesi, Türkiye’de liberal anlamda kâmil bir demokrasinin inkişafına mâni olmuştur. Bu hususları; yargı bağımsızlığı, hükümet partisi ve devletin tüzel kişiliklerinin birbirinden ayrılması olarak sıralamak mümkündür.

1950 seçimlerinden itibaren memleket idaresini ele alan DP’nin, on yıllık serencamı çeşitli vesilelerde ve değişik başlıklar altında incelenmiştir. Bilhassa tezin de odak noktalarından biri olan 1960 Askerî Darbesi ve öncesindeki gelişmeler birçok kaynakta kendisine yer bulmuştur. Aynı zamanda bu hususlar üzerine yabancı kaynaklar ve bilhassa İngiltere ve ABD’nin tutum ve tavırları üzerinde durulmuştur. Ancak 1950-1960 yılları arasında DP iktidarının bütüncül bir değerlendirilmesi, İngiliz Dışişleri belgelerinden yararlanarak yapılmadığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda odak noktası 1960 Askerî Darbesi ve hemen öncesinde gelişen olayların yabancı kaynaklarda değerlendirilmesi olmuştur.

Bu çalışmada, DP’nin iktidar sathı boyunca iç ve dış politikadaki yaklaşımı, İngiliz belgeleri ve dönem gazetelerinde ele alınmaya çalışılmıştır. Kanaatimizce, 1960 Askerî Darbesine uzanan süreç sadece son üç yıldaki olağanüstü gelişmelerde değil, on yıllık

¹Kelime anlamı olarak çoğulculuk, farklı siyasi organizasyon şemalarının demokratik rekabeti, tezde kullanılan biçimiyle, “çok partililik”. Aynı zamanda Yunan Filozof Empedokles’in, kendisinden önce gelen ve evrenin arkhe’sini su, ateş, hava ve toprak açıklamalarını tevil ederek terkip ettiği doğa düşüncesi... **Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, Der: Mehmet Ali Ağaoğulları, s. 48.

süreç içerisindeki yapısal ve normatif eksikliklerden kaynaklanan evrimsel bir netice olarak ortaya çıkmıştır. Bu evrimsel süreç, İngiliz belgeleri ve gazetelerinde nasıl ele alındığı, DP'nin iktidara gelişi ve daha sonrasındaki seçim ve önemli gelişmeler kronolojik olarak ele alınacaktır. Meselenin İngiliz belgelerinde ele alınması başka bir anlamda da değerli bir yaklaşım olarak görülmektedir. İngiltere, tarihsel süreçte liberal demokrasinin bayraklaştığı bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Bu itibarla İngiliz belgelerinde demokrasinin emekleme aşamasında olan bir ülkeye dair yapılan değerlendirmeler ayrıca önem kazanmaktadır. Böylece olağan bir demokrasi intibainın, Türkiye'nin sert siyasi atmosferi ile karşılaştığında geliştirdiği yaklaşım ve yorumlar meselenin derinliğine ayrı bir boyut katacaktır.

Literatür

Demokrat Parti ile alakalı literatüre bakıldığında, elimizde zengin bir kaynak bütünü olduğu görülmektedir. Bu kaynaklar; genelde parti politikaları ve faaliyetleri ile alakalı resmi dokümanlar, parti broşürleri, meclis zabıtları, hatıratlar ve ulusal gazetelerden müteşekkil dokümanlardan oluşmaktadır. Yine aynı şekilde, Cumhurbaşkanlığı Arşivleri mahut dönemle alakalı resmî belgelerden mürekkep, önemli bir araştırma zemini sunmaktadır. Ayrıca tezin bağlamı içerisinde, Büyük Britanya Büyükelçiliği'nin hazırlamış olduğu yıllık raporlar, Türkiye'nin yıl içerisindeki serencamı iç ve dış politikadaki meseleler olarak tarihsel bağlamda verilmiştir. Ayrıca söz konusu dönem içerisindeki mühim olaylar üzerine, İngiltere Büyükelçiliği tarafından ayrıca hazırlanan raporlar söz konusudur.

Demokrat Parti dönemi ile alakalı yazılmış en tafsilatlı eserlerden biri olarak Mustafa Albayrak'ın Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960) konuyu makro tarihçilik çerçevesinde işlemektedir. Yine DP dönemi için mühim kaynaklardan bazıları Feroz Ahmad'ın "*Demokrasi Sürecinde Türkiye*", Tanel Demirel'in "*Türkiye'nin Uzun On Yılı*" ve Kemal Karpat'ın "*Türk Demokrasi Tarihi*" benzer biçimde dönemi ele almaktadır. Cem Eroğul'un "*Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*" ve Doğan Avcıoğlu'nun "*Türkiye'nin Düzeni*" kitabında ise dönemle alakalı politik ve sınıfsal yorumlar yapılmaktadır.

Tezin içerisinde saniyen değinilen dönemin bir diğer aktörü, Cumhuriyet Halk Partisi için de eser miktarda kaynak bulunmaktadır. Çağdaş Görücü'nün "*Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar*", Hakkı Uyar'ın "*Demokrat Parti Döneminde CHP*" ve Cemil Koçak'ın "*Demokrat Parti Karşısında CHP Bir Muhalefet Analizi*" eserleri ön plana çıkmaktadır. Yine İsmet İnönü ve CHP'nin bu dönemki siyasal faaliyetlerini inceleyen siyasi hatıralar da mevcuttur. Şevket Süreyya Aydemir'in *İkinci Adam*'ı, İnönü Kitaplığı'ndan İsmet İnönü hatıraları söz konusudur.

1950-1960 dönemi için yazılmış birçok siyasi hatırat ve değerlendirme vardır. Başbakan Menderes ile alakalı Şevket Süreyya Aydemir'in "*Menderes'in Dramı*", Celal Bayar'ın "*Başvekilim Menderes*" i, Mükerrerem Sarol'un "*Bilinmeyen Menderes*" i, Velim Sırım'ın Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes ile yaptığı mülakat ve Samet Ağaoğlu'nun "*Arkadaşım Menderes*" i gibi kaynaklar Adnan Menderes'in hayatını, politik tavrını ve psikolojik gerilimlerini tahlil etmiştir. Türkiye'nin çok partili hayata geçiş serüvenini tarihsel olarak anlatan bir diğer değerlendirme ise gazeteci Metin Toker'in "*Demokrasi'nin İsmet Paşalı Yılları*" başlıklı kitap serisidir. *Tek Partiden Çok Partiye* (1946-1950), *DP Yokuş Aşağı* (1954-1957) ve *Demokrasiden Darbeye* (1957-1960) eserleri bu dönemi zaman zaman bir taraf da olsa ele almaktadır. Gazeteci Cihat Baban'ın devrin önde gelen siyasetçilerini bir analize tabi tuttuğu "*Politika Galerisi*" yine önemli ancak tarafgir bir kaynak olarak yararlanılmaktadır.

Dönemin dış politika ile alakalı kaynakları incelenirken Oral Sander'in editörlüğünü yaptığı "*Türk Dış Politikası*", yine Sander'in "*Türk-Amerikan İlişkileri*", Hüseyin Bağcı'nın "*Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*", Edip Çelik'in "*100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*", Mustafa Albayrak'ın "*Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları 1950-1960*" ve Ömer Kürkçüoğlu'nun "*Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*" gibi bütüncül ve konu bazlı eserler göze çarpmaktadır. Türkiye'nin 1946 yılından itibaren dış politikada geçirdiği paradigma değişimi meseleyi bilimsel bir vaka olarak tartışmanın yanında, Soğuk Savaş'ın getirmiş olduğu polarizasyon itibarıyla, siyasi kamplaşmaların da imgesi haline gelmiştir. Bu itibarla kurguyu hem Soğuk Savaş hem de Türkiye'nin dış politikadaki öncelikleri üzerine inşa etmek daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçmesinin hemen 14 yıl ardından gerçekleşmiştir. Bu 14 yıllık süreç içerisinde yaşanan sorunların normatif ve yapısal olduğu görülmektedir. Türkiye ivedi biçimde çok partili hayata geçmiş ama aynı hızla kurumlarının evrimini sağlayamamıştır. Ayrıca 1960 Askerî Darbesi sadece tarihin değil gündelik siyasetin de bir parçası olduğundan, eldeki kaynakların bir bölümünde bu tarafgir havanın izleri sezilmektedir. Bir diğer mesele ise Büyükelçilik raporlarının çoğunlukla yaşanan hadiseleri bilgi vermek adına kaleme alması ve çoğu durumda çarpıcı yorumlar yapmaktan kaçınmalarıdır. Bu konuya sınırlılıklar bölümünde de detaylıca değinilecektir.

Çalışmada murat ettiğimiz amaç için, dönem kaynaklarının okuması yapıldıktan sonra bazı problem cümleleri belirledik. Bu tezde problem olarak belirlenen sorular şu şekildedir;

1. Çok partili hayata geçiş hangi koşullar altında gerçekleşti ve geçişi icbar eden iç ve dış siyasetten kaynaklanan meseleler nelerdir?
2. Çok partili hayata geçiş ve DP'nin 1950 seçim galibiyeti hangi şartlar altında gerçekleşmiş ve bu hususiyetin İngiliz Kamuoyundaki yansımaları neler olmuştur?
3. DP'nin iktidar sathı boyunca (1950-1960) uyguladığı politikalar ve Türkiye'deki siyasetin serencamı İngiliz belgeleri ve gazetelerinde nasıl makes bulmuştur?
4. 1960 Askerî Darbesine giden sürecin dinamikleri nelerdir ve İngiliz Belgelerinde bu süreç nasıl okumuştur?
5. 1960 Askerî Darbesi ve sonrasındaki gelişmeler İngiliz Dışişleri Belgelerinde nasıl okunmuştur, bu okuma hangi prensipler etrafında yapılmıştır ve bu prensip demokrasi mi bölgesel çıkarlar mıdır?

Sınırlılıklar

Çalışmanın konusu, İngiliz Kamuoyunda Demokrat Parti ve 1960 Askerî Darbesi'dir. Ancak 1960 Askerî Darbesine giden sürecin neşet ettiği yer olarak, 7 Ocak 1946 yılında DP'nin kurulması ele alınmalıdır. 1946 öncesi ne kadar ele alınsa da esas Aralık 1950-1960 arası olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de çok partili hayata geçişin

dinamikleri Türkçe kaynaklar üzerinden detaylıca incelenmiştir. Ayrıca Demokrat Parti'nin iktidarı boyunca uyguladığı politikalar, seçim zaferleri ve ülke sathında elde ettiği teveccüh Türkçe kaynaklar üzerinden ele alınmıştır. Daha sonrasında ise söz konusu meseleler İngiliz kamuoyunda nasıl ele alındığı tafsilatlı biçimde ele alınmaya çalışılmıştır. Zira, 1950-1955 ve 1955-1960 olarak iki dönemde ele alınan konular, iç ve dış politika olarak kendi aralarında taksim edilmiştir. Dış politikada ise tıpkı bir öncekinde olduğu gibi, Türkiye'nin bu mühim dönemde gündemini işgal eden konular tematik olarak ele alınmıştır. Yine aynı şekilde önce Türkçe kaynaklar üzerinden ele alınan hususlar, daha sonrasında İngiliz Belgeleri ve gazeteleri vesilesiyle tahlil edilmiştir. İngiltere'nin Türkiye'nin dış politika kurgusuna bakışı; benzerlikler, ayrılıklar ve ortak menfaat unsurları bakımından değerlendirilmektedir.

Çalışma, Türkiye'de çok partili hayatın doğduğu -kalıcı olduğu- 1946 yılından başlamaktadır. Ancak bu başlangıç 1950 ve 1960 yılları arasının bir hazırlık dönemi olarak ele alındığından çalışmaya bir giriş havası vermektedir. Öte yandan çalışmanın içerisinde bazı sınırlılıklar mevcuttur. Evvela tezin temel maksadı meseleyi İngiliz Kamuoyu gözünden incelediğinden, iç politika hususu özet halinde ele alınmıştır. Yine aynı şekilde 1950-1960 arası dış politika Türkçe kaynaklardan anlatımı temel hususlar halinde tematik olarak ele alınmış ve genel bir intiba yaratacak şekilde kaleme alınmıştır. Yararlanılan en mühim kaynaklardan biri olan İngiliz Büyükelçilik raporları, içeriği itibari ile mühim ve büyük bir yekûn tutsa da kendi içerisinde bazı zorlukları mevcuttur. Bu zorlukların başında belgelerin bir bölümünün olayları Londra'ya bildirmek üzere yazılmış yorumdan azade bilgilendirme notları olması gelmektedir. Zorlukların bir diğeri ise Büyükelçinin gönderdiği raporlardaki yargıların, elçilik yorumu mu yoksa İngiltere Dışişleri Politikası mı olduğu ikilemi detaylı irdelenmesi gereken bir mesele olarak öne çıkmasıdır. Bu sorun ise 1950-1960 arasında, İngiltere'nin temel dış politikası ele alınarak çözülmeye çalışılmıştır. İç politikaya dair kafa karışıklığı ise detaylı bir analizle giderilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklar

Bu çalışmanın esas unsuru İngiliz Büyükelçiliği belgeleri ve yine İngiliz menşei gazetelerdir. Bunun yanında meclis zabıt cerideleri de birinci el kaynaklar olarak temayüz

etmektedir. Yine aynı şekilde, Türkçe kaynaklar hususunda dönem gazeteleri de ele alınmış ve buralardan da yararlanılmıştır. İngiltere Ankara Büyükelçiliği'nin, 1946 yılından bu yana Türkiye'deki gelişmeleri yıllık ve ayrı raporlar halinde Londra'daki Dışişleri Ofisi'ne gönderilmiştir. Bu belgelerin içindeki bilgiler, kamuoyu tarafından bilinen vakaların aktarılması olduğu gibi aynı zamanda yaşanan iç ve dış politikaya dair meseleler hakkında yorumlar ve çıkarımlar yapılmaktadır. Bu belgeler hem İngiltere'nin Türkiye siyasetini anlama hususunda yararlanılan faydalı bir kılavuz hem de Türkiye'deki bu köklü politik evrimin üçüncü bir göz tarafından nasıl okunduğuna dair bir izlek sunmuştur. Çalışmanın sınırlarını belirlemek adına 1946-1960 yılları arasındaki belge ve gazetelerden yararlanılmıştır. Bu raporların bir bölümü; İngiltere Büyükelçiliği'nin yıllık olarak hazırladığı Türkiye'nin iç politikası, dış politikası ve ekonomisinin adeta özetinin aktarıldığı raporlardır. Yine aynı şekilde, bazı önemli iç ve dış politika meselelerinin incelendiği ayrı bölümler söz konusudur.

Araştırmanın konusu ve adı bağlamında kamuoyu kavramı, açıklanması gereken bir husus olarak öne çıkmaktadır. Kamuoyu, TDK sözlüğü tarafından "bir konuyla ilgili halkın genel düşüncesi, halkoyu, amme efkârı, efkarıumumiye" olarak tanımlanmıştır. Jürgen Habermas'a göre ise; "özel bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda kamusal bir varlık olarak değer kazanma durumu" olarak değerlendirilmiştir. Devlet her ne kadar "kamunun başı" ve vatandaşlarının selameti adına "kamuoyunu" kontrol etme talebi olsa da söz konusu kavramın dışında kalmaktadır. Ancak demokratik ülkelerde, vatandaşların seçim rekabeti bağlamında devlet politikalarını kontrol ve sınırlı da olsa yönlendirme çabaları, kamuoyu kavramı bağlamında devlet ile halk arasındaki sınırı muğlaklaştırmaktadır. Böylece kamuoyu denildiğinde, hem halkın bir husus hakkındaki genel görüngüsü hem de devleti mahdut yönlendirme etkisi ile mevcut, hükümetin yaklaşımı arasında bir orta yol bulunabilir görünmektedir.

İşin dil bilimsel boyutu ele alındığında, mesele salt biçimde İngiliz halkının Demokrat Parti dönemindeki yaklaşımı ele alınacağı düşünülse de söz konusu çalışmada farklı bir izlek takip edilecektir. Çalışmanın hazırlığı esnasında elde edilen belgeler, hem gazeteler üzerinden İngiliz kamuoyunun bir görüngüsünü ele alırken, öte yandan Büyükelçilik belgeleri kullanılarak İngiltere devletinin yaklaşımı ele alınacaktır. Söz konusu yöntemle hem İngiliz gazeteleri vesilesiyle bir kamuoyu okuması yapılırken aynı zamanda resmi

büyükkelçilik dokümanlarıyla, İngiltere'nin dış politika yaklaşımı irdelenerek bu iki yol terkip edilecektir. Bu ikili izlek, hem kamuoyu okumaları sırasında rastlanabilecek öznellik tuzağından uzak durmamızı sağlarken hem de bir diğer taraftan meseleyi salt bir İngiltere'nin dış politikadaki tutumu sınırlılığında kurtulmamızı sağlayacaktır.

1960 Askerî Darbesi'ne yaklaşımları bakımından, İngiltere'de siyasi yelpazenin farklı uçlarına tutunan bazı gazetelerin fikirleri mukayese edilerek sunulacaktır. İngiltere'de merkez sağa ve Muhafazakâr Parti'ye yakın *The Times*, İşçi Partisi'ne yakın *Daily Herald* gazetesi² ise sol cenahın fikirlerini göstermesi bakımından değerlendirilmesi mümkün olacaktır. Bir diğer önemli mesele, merkez-sola daha yakın olan *The Guardian* gazetesine yer verilecektir. Böylece “merkez sağ, sosyalist sol, merkez-liberal sol” arasında bir terkip inşa edilecektir. Dış politikada ise toplu ve genel bir dışavurumu göstermesi bakımından, *The Times* çoğunlukla ele alınacaktır. Aynı zamanda farklı fikirlere yakın çeşitli gazeteler de zenginlik, çeşitlilik ve İngiliz kamuoyunu daha yakından anlama konusunda yardımcı olacaktır.

Yöntem

Bu araştırmada, Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve iktidar sathı boyunca uyguladığı iç ve dış politika ayrıca, 1960 Askerî Darbesinin İngiliz Kamuoyunda uyandırdığı akisler ele alınmıştır. Bu husus ele alınırken evvela Türkiye'de çok partili hayata geçişin temel faktörleri, iç ve dış politikadaki müessirleri tahlil edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin neden çok partili bir demokratik hayata geçmek istediği ve bu geçiş süreci olarak değerlendirilen 1946-1950 yılları arasındaki dönem hem Türkçe kaynaklardan hem de İngiliz belgelerinden incelenmeye ve bir giriş metni havası oluşturulmaya çalışılmıştır.

1950 yılı itibariyle daha dört sene evvel kurulmuş olan Demokrat Parti büyük bir seçim zaferi kazanarak CHP'nin tartışılmaz görülen iktidarını sona erdirmiştir. 1950 seçimleri ve sonuçları bilhassa neden halkın DP'ye teveccüh gösterdiği, İngilizlerin bu değişime yaklaşımları ele alınmıştır. Hatta Büyükkelçilik raporlarından, bu yeni dönem siyasetçilerin kişisel özellikleri ve özgeçmişlerine yer verilmiş bu kişilerin nasıl

² Bill Jones, *The Russia Complex*, Manchester University Press, Manchester, 1977, s. 36.

1962 sonrasında *The Sun* adıyla çıkacaktır. İşçi Partisi'ne yakındır, ancak Stalin'in, Finlandiya'yı işgal etmesinin ardından, işçi sınıfını Rus Emperyalizmine feda edildiğinden bahsetmektedir.

değerlendirildiğinden bahsedilmiştir. Yine 1960 Askerî Darbesinin sebepleri ve darbeye giden sürece İngiliz kaynaklarında yer alan belgelerden detaylı bir değerlendirme yapılmıştır. Böylece 1960 Askerî Darbesinin üçüncü ülkeler gözünde nasıl makes bulunduğu bakılmıştır.

Bu araştırma, temelde üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Türkiye'nin çok partili hayata geçişinin iç ve dış sebepleri üzerine bir inceleme yapılmıştır. Daha sonrasında Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarına özet minvalinde bakış atılmıştır. Yine birinci bölüm içerisinde, Türkiye'nin 1946-1950 yılları arasındaki dış siyaseti hem Türkçe hem İngiliz kaynaklarından yararlanılarak bir giriş oluşturulmuştur. Birinci bölümde, dış siyasetten bahsedilmesi 1950 sonrasındaki dış politik gelişmelerle zorunlu bağlantıları nedeniyle ele alınmıştır. İkinci bölümde ise 1950-1955 yılları arasındaki iç gelişmeleri ve daha sonrasında dış politikaya dair unsurlar, önce Türkçe kaynaklardan daha sonrasında ise İngiliz belgelerinden yararlanılarak ele alınmıştır. Yine ikinci bölümde Türkiye'nin en önemli siyasi meselelerden biri olan DP'nin seçim zaferi, Kore'ye asker göndermesi ve NATO'ya giriş meselesi tematik olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölüm ise tıpkı bir öncekinde olduğu gibi bu sefer 1955-1960 arasında yaşanan iç ve dış politikadaki meseleleri önce Türkçe kaynaklar sonrasında İngiliz Kamuoyu gözündeki değerlendirmeleri yapılmıştır. Ayrıca Bağdat Paktı'nın yıkılması ve 1960 Askerî Darbesinin İngiliz Kamuoyundaki yansımaları gibi hususlar tematik olarak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEĞİŞİM YILLARI: ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

1946-1950 yılları arasında Türkiye hem sosyal hem politik hem de ekonomik anlamda büyük bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişimin en önemli veçhelerinden biri de Demokrat Parti'nin kuruluşu ve çok partili hayata geçişi oluşturmaktadır. Bu bölümde de bu demokratik değişimin hem iç politika hem de dış politikadan mülhem sebepleri İngiliz belgelerine de değinilerek anlatılacaktır.

1.1. Çok Partili Hayata Geçişin İç ve Dış Nedenleri

10 Kasım 1938 günü Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşamını yitirmesinin ardından, bir yandan yas tutarak cenaze merasimini tertip etmeye başlayan devlet ricali, öte taraftan yeni cumhurbaşkanının kim olacağına dair bir karar verme aşamasındaydı. Şevket Süreyya Aydemir, Meclis içerisinde Fevzi Çakmak, Abdülhalik Renda gibi ağırlığı olan kişilerin kulisleri yapılsa da genel kabul görmediğini, Atatürk'ün de üstü kapalı da olsa İnönü'yü işaret ettiğini belirtir.³ Ancak bunun dışında İnönü'yü işaret ettiği fikrinin inandırıcılığı şüphelidir. Nihayetinde, meclis içerisinde yapılan seçimi kazanan İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı seçilir.

İnönü seçimin hemen ardından, 26 Aralık 1938'de toplanan CHP'nin 4. -Üsnomal-Olağanüstü Kurultayında kabul edilen 3. madde doğrultusunda değişmez genel başkanı ilan edilmiştir.⁴ İlaveten aynı kurultayda kabul edilen ikinci maddesine göre, "Partinin banisi ve ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür" diye bir madde eklenir.⁵ Kabul edilen tüzükte, genel başkanın hangi koşullar içerisinde değişebileceği sorusuna "hastalık ve ölüm" söz konusu olduğunda geçerli olacak ibareler

³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, Temmuz Ankara 2014, s. 22-23

⁴ Çağdaş Görücü, **Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar 1950-1960**, **Tarih Vakfı Yurt Yay**, Eylül İstanbul 2019, s. 9

⁵ Görücü, **a.g.e.**, s. 9

eklenmiştir. Bunun sebebinin, Atatürk'ün hastalığından dolayı devlet işleri ile ilgilenememesinden neşet eden yönetsel kriz olduğu, İsmet Bozdağ tarafından dile getirilmiştir.⁶

Öte yandan kurultayda alınan bu karar, yeni cumhurbaşkanının da Atatürk'ten tevarüs eden sistemi muhafaza etmeye hatta daha mukavim bir zırha büründürmek istediği zannını uyandırmaktadır. 1939 yılında ise İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi mahut siyasal sistemin demokratikleştirilebilme imkanını da -de facto- ortadan kaldırmıştır. Savaşın nihayete ermesinin ardından "demokrasi blokunun" savaştan galip ayrılması, Avrupa'da tek parti, tek adam yönetimlerinin yenilgisi (SSCB, İspanya, Portekiz hariç) zaten Sovyet tehdidi ile Batı Blokuna kayan Türkiye'nin rejim paradigmasında bir kırılmayla sonuçlanmıştır.

Ancak bu sürecin amillerini, sadece dış politika ile mahdut tutmak olayın çok boyutluluğunu görmemizi kısıtlamaktadır. Mustafa Albayrak, Demokrat Parti'yi de doğuran söz konusu değişim sürecinin sebeplerini özde, iç ve dış sebepler olarak ikiye ayırmakla beraber her iki başlığın altında ise yeni fasıllar açmaktadır. İç Sebeplerin alt başlıklarında; Müstakil grubun yetersiz kalışı, çiftçiyi topraklandırma kanunu, tek Parti yönetiminden halkın hoşnutsuzluğu, Varlık Vergisi'ne karşı duyulan tepkiler, Toprak Mahsulleri Vergisine duyulan tepkiler, İnönü'nün çabaları ve Sosyo-kültürel nedenler olarak belirtilmiştir. Dış Nedenler ise; Türkiye'nin demokrasi cephesinde yer Alması ve Türkiye'nin üzerindeki Sovyet tehditleri olarak iki alt başlık altında hülasa edilmiştir.⁷

Ayrıca İnönü'nün, 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsünde öğrencilere yaptığı bir konuşmada çok partili demokrasiye geçişi ima ettiği düşünülmektedir. "Halkçı bir iradenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasi hayatımızda mütemediyen tahakkuk ettirilecektir. *Milletin murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe hail idaresi vardır denilemez*" demıştır.⁸ Gazeteci ve aynı zamanda İnönü'nün damadı Toker'in iddiası bu hitaba dayanarak, İnönü'nün yıllar önce çok partiye geçiş isteği olduğunu iddia etmektedir.

⁶ İsmet Bozdağ, Devlet Kavgası: **Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar**, Truva Yayınları, İstanbul 2018, s. 174-175.

⁷ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoneix Yayınevi, İstanbul 2004, s. 15-35.

⁸ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 17.

Lakin harp ortamı bu isteği akamete uğratmıştır. Ancak metnin dilinin muğlak olduğu mevzubahis “millet murakabesi” ile neyin kastedildiği sarih değildir. Mezkûr ifadelerin zaten o dönemde cari olan meclisteki Müstakil Grubun güçlendirilmesiyle ilişkilendirmek mümkündür.

Ülkeyi çok partili hayata götüren sürece dönecek olursak, yukarıda verilen alt başlıklara değinmek sürecin dinamiklerini anlamamız bakımından değerlidir. İnönü'nün göreve gelmesinin ardından yapılan genel seçimlerde meclisteki bağımsız milletvekillerinin sayısı 21'i bulmuştur. İnönü bu oluşumu bir denetleme muhalefetine dönüştürmek için yoğun çaba göstermiştir. Bu itibarla, 29 Mayıs 1938'de toplanan CHP Beşinci Kurultay'ında bu bağımsız vekillerden mürekkep bir “Müstakil Grubun” kurulması için tüzük değişikliği yapılmakla beraber, adeta bir parti gibi addedilen oluşuma geniş yetkiler verilmiştir.⁹ Ancak beklenen olmamış, bağımsız bir hüviyette çalışması gereken grup, CHP grubunun etkisi altında kalmış, bağımsız biçimde karar verememiştir. Özellikle Milli Koruma Kanunu gibi hususlarda hükümet tasarruflarını destek verdikleri görülmektedir. Eski CHP genel sekreteri Hilmi Uran'ın da belirttiği gibi: “Meclisin aleni toplantılarında bile ana gruptan daha çekingen, daha ihtiyatlı davranmış, Halk Partisi Genel Başkanına bağlı suni bir oluşumdur”.¹⁰ Söz konusu grubun hasletleri doğrultusunda bir muhalefet partisi sayılamayacağı açıktır. Böylece İnönü'nün meclisteki muhalefet olgusunu, Müstakil Grup vesilesiyle oluşturma niyeti hayata geçirilememiş bir proje olarak kalmıştır. Nitekim maksadına uygun çalışmayan grup çok partili hayata geçiş ile 11 Mayıs 1946'da kaldırılmıştır.¹¹

Çok partili yaşama geçişi gerektiren iç politik nedenlerden birisi de *Varlık Vergisi Kanunu*'nun çıkması olmuştur. Mezkûr yasa, Başvekil Şükrü Saraçoğlu hükümeti zamanında 11 Kasım 1942'de kabul edilmiştir.¹² Uygulandığı dönem itibarıyla hassaten gayrimüslim vatandaşların omzuna büyük bir yük olarak binen kanun, rejime duyulan hoşnutsuzluğu körüklemiştir. Cemil Koçak'a göre, bu savaş sırasında elde edilen servetin büyük ölçüde müsadere görüntüsü içerisinde el konulmasıdır.¹³ Bu yasa tasarısı, böylece Tanzimat Fermanı ile ortadan kalkmış olan kadim Osmanlı uygulaması olan müsadereyi

⁹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁰ Hilmi Uran, **Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s. 12.

¹¹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 20.

¹² Albayrak, **a.g.e.**, s. 26.

¹³ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 369.

hortlatmış olduğu düşünülmektedir. Dönemin Başvekili Şükrü Saraçoğlu, bu yasayı ekonomide yabancıları elimine etmek ve iktisadi bağımsızlığın kazanılması için bir fırsat olarak değerlendirerek, bir “devrim yasası” olduğunun altını çizmiştir.¹⁴

Bahsi geçen dönemde dış ticarete, Türk ürünlerine olan talep artmıştır ancak Türkiye ürünlerini ticari ederleri doğrultusunda değil stratejik fiyatlara göre satmaktadır. 2. Dünya Savaşı esnasında artan hükümet harcamaları ve temel maddelerin kıtlığı piyasada enflasyonist bir etki yaratmış, bu durumdan genelde İstanbul civarında mukim tüccarlar ve simsarlar faydalanmıştır. Bu tüccarların enflasyonist etkiden yararlanarak elde ettikleri kazanç, denetlenebilir değildi ve doğal olarak -vergi kaçırma ve vergi sisteminin yetersizliği nedeniyle- kayıt dışı bir ekonomi oluşturmuştur.¹⁵ Bu duruma ilaveten savaş sırasında tabiatı ile artan tarım ürünlerin fiyatlardan mühim miktarda kâr eden büyük çiftçiler de söz konusudur. Bu kişilerin savaş esnasında elde ettikleri kazancı vergilendirerek bütçe harcamaları arttığı için, kriz yaşayan hazineye can suyu sağlama amacı görülmektedir. *Varlık Vergisi Kanunu* yukarıdaki nedenlerle gerekçelendirilmiştir.

Yürürlüğe giren kanuna göre, büyük çiftlik sahiplerini sermayelerinin %5'inden fazla olmamak kaydıyla vergilendirilmesi gerekmektedir. Şirketlerin 1941 yılı net kârının %50 ile %70 arasında vergilendirmesi planlanmaktadır. Diğer belirtilmeyen hususlar ise adeta vergi tahakkuku heyetlerinin vicdanlarına bırakılmıştır.¹⁶ 15 gün içerisinde belirlenen tutarların yükümlülere tahsil edilmesi iktiza ederken, ödeme yapılmadığı takdirde daha ağır para cezaları ile karşılaşılması söz konusudur.¹⁷ Daha sonra yapılan açıklamalar ile birlikte vergi mükellefleri dini ve milli kimlikleri doğrultusunda gruplara ayrılmış - Müslüman, Ecnebi, Yahudi gibi- ve gayrimüslimlerden başta daha fazla vergi istenmesine rağmen Ankara'dan gelen bu talimatla bu durum ortadan kaldırılmış müsavi miktarda vergi ödemeleri istenmiştir.¹⁸ Ancak eksik kayıtlar ve kötü yönetim nedeniyle birçok yabancı uyruklu kişi, gayrimüslim Türk vatandaşı gibi vergi ödemek zorunda kalmış bu nedenle yabancı elçilikler ile Türk makamları karşı karşıya gelmiştir.¹⁹

¹⁴ Albayrak, a.g.e., s. 26., **Faik Ahmet Barutçu, Siyasi Anılar (1938-1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 263.

¹⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2013, s. 297-298.

¹⁶ Lewis, a.g.e., s. 399.

¹⁷ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, s. 34.

¹⁸ Lewis, a.g.e., s. 399.

¹⁹ Lewis, a.g.e., s. 400.

Müttefiklerin Monte Cassino²⁰ Çıkarmasını yaptığı gün 15 Mart 1944'te, kanun kaldırılmıştır. Kanunun yürürlükte olduğu zaman içerisinde yaklaşık 314 Milyon Türk lirası gelir elde edilmiş, bu rakam dönemin kuru itibarıyla 28 Milyon sterline denk gelmekle beraber, tahsil edilmesi gereken vergi miktarının %74,11 elde edilirken, geri kalan borçlar affedilmiştir.²¹ Söz konusu kanun, uygulanması ve hayata geçmesiyle beraber tek parti yönetimine karşı olan toplumsal muhalefet hayli artmıştır. Devletin vatandaşlarına böyle büyük bir mali yük altına sokması; CHP'nin halk, eşraf ve sanayici nezdindeki itibarını sarsmakla beraber, 1946 kurulan DP'nin ilk seçimlerde beklentileri aşmasında, CHP'nin savaş esnasında uyguladığı politikaların sebep olduğunu söylemek mümkündür. Şevket Süreyya Aydemir kanunun öngörüldüğü gibi uygulanmadığını belirtmiş ve buna delil olarak şu tabloyu vermiştir;

Kişiler	Borcu	Ödediği
Arşak Çuhacıyan	400.000	800
Samoel Varen	240.000	8100
Yorgi Beyko	200.000	100
God Franco	375.000	1000
Artin Topaloğlu	210.000	600
Paskalidis	450.000	-
Konstantin Kürkçüoğlu	200.000	200 ve civarı

²²Tablo 1, Varlık Vergisi Kanunu 1

Her ne kadar daha öncesinde belirtilen tutarlar ödenmese de mahut kanunun toplumsal hoşnutsuzluğu tetiklediği bilinmektedir. Aynı zamanda, kanun hazırlanırken dışarıda uyandıracığı yankılar da hesap edilememiş, uygulanma aşamasında da rastlanan birçok aksaklıkla beraber üç yıl sonra kaldırılmıştır. Yine de savaş ekonomisi nedeniyle artan devlet harcamalarını sübvansede etmekte başarılı bir enstrüman olarak temayüz etmektedir.

Bahsedeceğimiz bir diğer husus ise daha çok parti içi bölünmeyi tedrici de olsa kristalleştiren bir süreçtir. “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na” itiraz eden eski CHP'li vekillerden mürekkep Demokrat Parti, beş yıl geçmeden genel seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanmıştır. Bu itibarla, yasa etrafındaki bölünmelerin sandıkta bir karşılığı

²⁰ Müttefik Kuvvetlerin (İngiltere, ABD, Mihver Kuvvetlere karşı yaptığı çıkarmadır. Başarılı olmasa da Almanların Gustaw Tahkimatında yoğunlaşan dikkatlerini dağıtmayı başarmıştır.

²¹ Lewis, **a.g.e.**, s. 403.

²² Aydemir, **a.g.e.**, s. 233.

olmadığı açıkça görülmektedir. Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'nın yıkılışının ardından siyasi, ekonomi, hukuk reformları yapmakla beraber Osmanlı'da tevarüs eden toprak sahipliğine dair bütüncül bir değişikliğe gitmemiştir. Aşar gibi, üreticinin mahsulüne el koyan vergiler kaldırılmakla beraber zaman zaman bizzat Atatürk tarafından gündeme getirilen, Toprak Reformu bir türlü gerçekleşmemiştir. Bu reformun motivasyonu 2. Dünya Savaşı'nın ardından bilhassa savaş dönemi getirilen Toprak Mahsulleri Vergisi'nin küçük ve orta ölçekli çiftçi üzerinde bıraktığı olumsuz etkiyi gidermek²³, rejime oluşan tepkileri söndürmek ve Atatürk'ün vasiyetini gerçekleştirmek üzerine kurulmuştur.²⁴ Ancak yasa tasarısı mecliste büyük gürültü kopartmıştır. CHP Milletvekilleri Adnan Menderes (Aydın), Cavit Oral (Seyhan), Emin Sazak (Eskişehir), Refik Koraltan (Konya) muhalefet bayrağını dalgalandıran isimler olmakla beraber eleştiriler genel itibariyle teklifin tümüne değil, 17 ve 21 maddelere olmuştur²⁵

Adnan Menderes, yasayı eleştirmek için mecliste söz aldığı anda, kanun teklifini Nazi partisinin meşum iskân ve toprak kanunu "Ehhafe" ile benzeterek kurduğu analogi ile mevcut girişimi faşizm ile eş tutmuştur. İtirazı dillendiren kişilerin büyük çoğunluğunun, daha sonra DP'nin kurucuları içerisinde yer almaları, kanunun çok partili yaşama geçiş sürecinde önemli bir dönüm noktası olduğunu işaret etmektedir. Kanun yasallaşır ancak muhalifler o gün genel kurul salonuna girmezler. Nihayetinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa karşı çıkan milletvekillerinin birçoğunun geniş topraklara sahip olması da konuyu ilgi çekici kılmaktadır. Dönemin Başvekili Saraçoğlu, Menderes'i ameleye bir gram toprak verdirmemek için elinden gelen gayreti sarf etmekle suçlamıştır.²⁶

Albayrak'ın, Türkiye'yi çok partili hayata iten iç unsurların birisinin de halkın hoşnutsuzluğu olarak formüleştirdiğinden yukarıda bahsetmiştik. Türkiye, 2. Dünya Savaşı'na fiilen katılmamıştır ancak savaşın mali ve sosyal travmasını en az savaşa girmiş bir ülke kadar ağır yaşamıştır. Aslında Atatürk döneminde uygulanan politikalar, bilhassa 1929 itibariyle tatbik edilen devletçi/korumacı ekonomi politikaları olumlu sonuç

²³ Albayrak, **a.g.e.**, s. 21-22.

²⁴ Mehmet Korkut Aydın, "CHP'de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve TBMM'DE Yaşanan Tartışmalar", **Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, Sonbahar, 41, ss. 381-354, 2018, s. 359

²⁵ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 12.

²⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VII, C. 17, B.54, O.2, 14.05.1945

vermiştir. 1929 sonrasında korumacılık sayesinde üretim ve istihdam artış göstermiştir.²⁷ 1930 yılında itibaren dış ticaret açığının da kapanmaya başladığı görülmektedir.²⁸ Albayrak'ın iddiası, savaşın başlaması ile bu sürecin yarıda kaldığı yönündedir. Aynı zamanda savaş sırasında yoksulları koruyucu ekonomi politikalarının yerine merkezi bütçeyi güçlendirmek adına getirilen vergilerin tek parti hoşnutsuzluğunu tetiklediğini öne sürmektedir.²⁹

Türkiye'yi çok partili demokrasiye götüren nedenlerden biri de Milli Koruma Kanunu olduğu düşünülmektedir. Savaş ekonomiyi olumsuz etkilemiş, mal darlığı başlamış buna mukabil fiyatlar artarken karaborsa ve stokçuluk artmıştır. CHP idaresi, bu sebeplerle harekete geçerek üretimin devamlılığını sağlamak, malların üzerindeki fiyat denetimini arttırmak amacıyla 19 Şubat 1940 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe girmiştir. Devlet, böylelikle seferberlik zamanlarında piyasa üzerindeki kontrolünü arttırabilecek, fiyatlara doğrudan müdahale edebilecektir. Aynı zamanda piyasadan ihtiyaç duyulan ihtiyaçları "milli mükellefiyet" adı altında toplama imkanına sahip olmuştur.³⁰ Bu kanun meclisten geçirilerek değil Bakanlar Kurulu kararnamesi ile yürürlüğe girmiştir. Muhtemelen halkın tepkisinden çekinilerek böyle bir yol izlenmiştir. Çünkü kanun ilgili bakana maden ocakları dolayında yaşayan halkı -bilhassa köylüleri- her yıl belirli bir süre için madenlerde çalışmaya zorlamak yetkisini veriyordu ve iste bu durumda halkta - özellikle köylülerde- muazzam bir rahatsızlığa sebep olmuştur.³¹

Üretimi arttırmak, temel ihtiyaç maddelerine erişimi kolaylaştırmak, devletin beslediği devasa ordunun iaşesini sağlayabilmek ve karaborsacılığı engellemek adına çıkarılan bu kanun yine de beklenen etkiyi gösterememiştir. Fiyat konusundaki tutarsızlıklar, ithalat ihracat yaratma olanakları yaratma gibi yollarla, harp zenginlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bürokrasinin içerisinde de bunlarla işbirliği yapan bir grubun da bu kategoriye dahil olduğu düşünülmektedir.³² Düzenli denetlemenin ve doğru bir organizasyonun kurulamaması sonucunda oluşan suistimaller vesilesiyle halkın

²⁷ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020, s. 190.

²⁸ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C: II, Devletçilik, s. 96.

²⁹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 24.

³⁰ Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yayınları, 2021, İstanbul, s. 69.

³¹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, s. 179-180.

³² Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge, İstanbul, 2019, s. 238.

hükümete olan güveni sarsılmış, daha sonrasında ise mütemadi bir eleştiri konusu olmuştur.³³

Tek parti yönetimi sırasında, köylü ile iktidarın arasını açan noktalardan birisi de *Toprak Mahsulleri Vergisi* olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında, devletin tarım ürünlerine olan ihtiyacını karşılamak üzere *4553 sayılı Toprak Mahsulleri Vergi Yasası*, 26 Haziran 1942 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir. Yasaya göre, çeşitli toprak ürünlerinin gayri safi üretim değerleri veya miktarları verginin matrahı olarak kabul edildiği ve yine aynı yasa gereği hububat ve bakliyat vergileri aynı olarak alınacakken, sınai bitkiler için nakdi bir ödeme planlanmıştır.³⁴ Bu uygulama, akıllara cumhuriyetin ilk yıllarında kaldırılan aşar vergisini getirmektedir. Bu durumda köylü için hayat şartlarının zorlaştığını iddia etmek mümkündür. Çünkü silah altına alınmayan ve tarımsal üretimi devam ettiren köylüler, ilk elde tarımsal kapasitede yaşanan daralmayı telafi etmekle yükümlüdürler.³⁵

Bir sonraki adımda ise tarımsal üretim sürecinin dışında yer alan kentlerin ve üretim sürecinin tamamen dışında kalan ordunun iaşesini sağlamakla yükümlüdürler.³⁶ Bu şekilde ordu ve kentin iaşesi sağlanmış olmakla beraber köylünün üzerindeki yük artmıştır. Orduyu ve kenti beslemek için uygulanan iaşe politikaları, köylülüğün geniş kesiminin hayat standartlarını düşürerek savaş sonrası dönemde CHP ile köylülük arasındaki ilişkiyi temellerinden sarsmıştır. Bu sarsıntının doruk noktasıysa, *Toprak Mahsulleri Vergisi* olmuştur³⁷

Albayrak'ın belirttiği üzere, çok partili hayata geçişi sağlayan unsurlardan birisi de İnönü'nün isteği olduğu değerlendirilmektedir. İsmet Paşa'nın, çok partili yaşama geçmeye direttiği, atmosferin ve tansiyonun en yükseldiği anlarda bile partiler arasında orta yolu bulmaya çalıştığı makul bir önermedir.³⁸ Hatta Toker, 1939 yılında, İstanbul

³³ Karpat, **a.g.e.**, s. 179-180.

³⁴ Albayrak, **a.g.e.**, s. 28.

³⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s. 29.

³⁶ Mehmet Ertan, "Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar Mıydı", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 14 Sayı 2, 2018, s. 240.

³⁷ Çağlar Keyder, Faruk Birtek, Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950 Toplumsal Tarih Çalışmaları, **İletişim Yayınları**, İstanbul, 2009, s. 321.

³⁸ Bknz; 12 Temmuz Beyannamesi

Üniversitesinde yaptığı konuşma, İnönü'nün çok önceden buna niyetlendiğini ancak gelişen koşullar nedeniyle ertelemek zorunda kaldığını işaret etmektedir.³⁹ Daha önce yukarıda da vermiş olduğumuz metin doğrultusunda konuşmanın vazıh bir biçimde çok partili hayata geçiş iması taşıdığını iddia etmek mümkün değildir. Konuşmada geçen “Millet Murakabesi” tanımını bir şekilde Müstakil Grubu 'da imlediği kolaylıkla iddia edilebilmektedir.

İsmet Paşa'nın çok partili hayata geçmek için fırsat kolladığı, ancak 2. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu olağanüstü koşullar nedeniyle akamete uğradığı, hatta San Francisco Konferansına giden Feridun Cemal Erkin'e: “Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap veriniz: Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü reformları perçinlemek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek demokrasiyi kurmak olacaktır... Savaş bitince, bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur.”⁴⁰ dediği bilinmektedir. Ancak bunun politik manevradan öte bir anlam ifade etmediği 1945 yılı için geçerli görülmektedir.

İsmet Paşa'nın, 19 Mayıs 1945'te Gençlik ve Spor Bayramı vesilesiyle irad ettiği nutkunda ise: “Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp eriştirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur.”⁴¹ diyerek savaş sonrasında hafifletilecek tedbirlerle çok partili hayata geçiş sinyallerini verdiği belirtilmiştir. Nitekim kullandığı kelimeler ve dış politikada oluşan konjonktür ile bu niyet daha sezilir hale gelmiştir. Ayrıca İsmet Paşa'nın, tek parti olgusundan rahatsız olduğu ve bunu sık sık yakın çevresinde dile getirdiği görülmektedir.

³⁹ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁰ Albayrak, **a.g.e.**, s. 30.

⁴¹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 31.

Çok partili yaşama geçildikten sonra, Cihat Baban ile konuşmasında bir soru üzerine İnönü şöyle diyordu: “Adam Yaşasın Milli Şef! diye bağıyor ondan sonra asıl kendisi merhametsiz bir milli şef kesiliyordu. Tek parti idaresiydi ama, her köşede benim varlığından haberdar olmadığım irili ufaklı binlerce milli şef türemişti. Sistemin murakabe kabul etmemesi yüzünden bunlar halka zulmediyordu. Biz baş başa kaldığımız zamanlarda Atatürk ile hep bu konuyu düşünür, bu derde çare araştırırdık. Devlet mekanizmasını tek insanın kaderine bağlayan sistemden mutlaka sıyrılmalıydık. Onun bu meseleyi çözmeye ömrü yetmedi. Onun ölümünden bir yıl sonra savaş patladı ancak savaş bittikten sonra ben demokratik düzene girelim dediğim zamanlar birçok arkadaşım erken olduğun söylediler. Ben direttim... meşru bir iktidar değiştirme mekanizması ağlamak için uzun seneler tecrübe gerekir. Bugün hayli merhale aştık. Yirmi yıldan fazla bu işi yürüttük...”⁴² demektedir.

Cihat Baban’ın aktardığı bir diğer diyalog da ise 1946-50 yılları arasında Nihat Erim’in, İnönü’den duyduğunu iddia ettiği bir sözü nakletmektedir: “Demokrat Parti iktidara gelirse halimiz nice olur gibi konuşanlara İnönü daima: *Hiçbir şey olmaz, Demokrat idareciler, dini siyasete alet edecek insanlar değildir, devrimleri de ortadan kaldırmazlar. Bayar devlet hizmetinde çalışmış bir insan. Menderes genç bir istidat. Köprülü, neden bizdeki şu veya bu zattan daha az vatanperver olsun.*”⁴³ demektedir. Aslına bakılırsa, muhalefetteki eşhasın kimlikleri ve geçmişleri ile bu işin makul sınırlar içerisinde gerçekleşmesi noktasında İnönü’yü rahatlattığı söylenebilmektedir. Celal Bayar; başbakanlık yapmış, Kemalist, devletlu ve laik tavrından şüphe olunmayan birisidir. Menderes de tıpkı İnönü’nün belirttiği üzere genç bir istidattır. Çok partili yaşama tavırlarından emin olunan, üstelik CHP’nin içinden koparak neşet eden bir kadro ile yürümek, İnönü için de adeta güvenli bir yol olmuştur.

Türkiye’de çok partili yaşama geçişin mühim dönemeçlerinde birisi de 7 Haziran 1945’te CHP Grubuna verilen “Dörtlü Takrir” ile; Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes’ten gelmiştir. İnönü bu isimlere parti içinde değil de parti kurarak muhalefet etmelerini işaret etmiştir. Bu itibarla, 15 Haziran 1945’te 4919 sayılı yasa ile Türkiye’de parti kurulmasını engelleyen tahdittin kaldırılması ile yeniden serbest sisteme

⁴² Cihat Baban, **Politika Galerisi Bir Devrin Hükümdarları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 303-304.

⁴³ Baban, **a.g.e.**, s. 304.

dönülmüştür. Yeni bir siyasi kurma çabası ise ilk olarak parti içinden değil iş insanı Nuri Demirağ'dan gelmiş, 7 Temmuz 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'ni kurmak için başvurmuş ve resmen ağustos ayında bu izni almıştır.⁴⁴ 7 Ocak 1946 tarihinde ise Demokrat Parti resmen kurulmuştur.

Çok partili hayata geçişi kolaylaştıran bir yönüyle dayatan esaslardan birisi de ülkenin, kuruluşundan 1945 yılına kadar gelinen dönemdeki sosyo-ekonomik evrimiydi. Cumhuriyet kurulduğunda karşılaşılan manzara, düşük okuma-yazma oranları, yetersiz sermaye birikimi gibi unsurlar göze çarpılmaktadır. Oysa 1946 yılına gelindiğinde, okuma-yazma oranları dramatik bir artış göstermiş, bilhassa 1930 itibariyle uygulanan korumacı politikalar eser miktarda sermaye birikimine vesile olmuştur.⁴⁵

Okuma oranının artmasıyla beraber gazete sayısı ve tirajlarında da dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Radyo sayısının 1945'te 17.262 sayısını bulması kitle iletişim araçlarının yayıldığına delalettir.⁴⁶ Kitle iletişim araçlarının kamuoyu oluşturmadaki yetenekleri göz önüne alındığında, Türkiye artık 1923'ten farklı bir görünüm arz ediyor ve tek parti döneminin uygulamaları insanlara dar gelmeye başlamış, Cumhuriyet ile güçlenen ve gelişen iktisadi sınıf artık kendisine biçilen bu elbiseyi yırtmak ve üzerlerindeki devlet kontrolünü kırmak istemektedir.⁴⁷

Yaşanan tüm bu süreçler, DP'nin toplumun tek parti idaresinden rahatsız olan herkesi çevresinde toplayan bir tutkal haline gelmesine sebep olmuştur. Tek parti uygulamalarından mustarip olan kesimler, DP çatısı altına girmiş ya da dışarıdan destek vermiştir. Serteller' in Görüşler Dergisi ile DP kurucuları arasındaki ünsiyet – daha sonra kurucular kendini geri çekti- Mehmet Ali Aybar, Fevzi Çakmak gibi isimlerin DP listelerinde bağımsız aday gösterilmeleri yukarıda yazılanları destekler niteliktedir. DP, tek parti uygulamalarından bunalan, kendini gadre uğramış addeden herkesin bulunduğu bir kaçış noktası haline gelmiştir. DP'nin kuruluşu ve onu iktidara taşıyan periyot başka

⁴⁴ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hill Yayınları, İstanbul, 2015, s. 30.

⁴⁵ Pamuk, **a.g.e.**, s. 201.

⁴⁶ Albayrak, **a.g.e.**, s. 34.

⁴⁷ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 106.

bir bölümde inceleneceğinden, burada daha fazla durmadan çok partili hayata geçişe neden olduğu düşünülen dış politikadan mülhem sebeplere geçelim.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişi ile Batı Bloku içerisinde pozisyonlanması paralellik arz etmektedir. Bu itibarla Türkiye'nin "demokrasi bloğuna" eklemlenmesi iç politikaya dair yansımaları ayrı bir bahis konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, II. Dünya Savaşı'na dahil olmamak adına çeşitli manevralarda bulunmuştur. Hatta Müttefik ve Mihver kuvvetlerinin Türkiye'yi kendi yanında savaşa çekebilmek adına yoğun manevralarda bulunduğu, kimi zaman süreci zorlamaya gayret ettikleri bilinmektedir. Bu yoğun ve zor süreç, Türk Hariciyesinin başarılı bir şekilde altından kalktığı bir kriz dönemi olarak değerlendirilebilir. "Bilhassa Türk Tarihinin hiçbir devri bu savaşta olduğu kadar güç ve karmaşık merhalelerden geçmemiştir. Keza bu son harp sırasında hiçbir devlet, diğer devletlerin diplomasisinde, Türkiye derecesinde mühim olmamıştır. Bunu Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın jeostratejik mevki ile izah edilebilmektedir."⁴⁸

Türkiye, savaş dışında kalmak ve hiçbir ittifaka dahil olmamak adına savaşın taraf devletleri ile saldırmazlık antlaşmaları imzalamıştır. Birinci savaştan alınan dersler gereğince, dünyayı saran bu gasya kuyusundan uzak durmak iktiza etmektedir. Savaşın ilk dönemlerinde, Türkiye yapılan ikili antlaşmalar uyarınca her iki tarafa da kromit satıyor, savaşın dışında kaldığı gibi aynı zamanda bu işten mali kazançlar da elde etmektedir. Ancak 1944 yılına gelindiğinde, müttefiklerin vermiş olduğu nota ile sarsılmış hatta bu durum karşısında Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu görevden alınmıştır.⁴⁹ 1944 yılına kadar gelinen süreçte Almanların tepkisini çekecek bir hamle yapılmamaya dikkat edilmiştir. Neticede Balkanlar'da eser miktarda Alman Tümeni bulunmaktaydı bu sebeple Müttefiklerin yanında savaşa girme de söz konusu olamazdı. Numan Menemencioğlu'nun yerine getirilen Hasan Saka dönemiyle beraber iç politikada da müttefikleri memnun edecek gelişmeler yaşanmış Varlık vergisi kaldırılmış ve Türkçüler tevkif edilmiştir. Ardından Balkanlar'daki Alman tehlikesi ortadan kalkar kalkmaz 2 Ağustos 1944'te Almanya ili tüm ilişkiler kesilmiştir.⁵⁰ Tabi burada,

⁴⁸ Fahir Armaoğlu, **Türk Dış Politikası Tarihi**, Kronik, İstanbul, 2018, s. 105.

⁴⁹ Albayrak, **a.g.e.**, s. 36.

⁵⁰ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 397.

müttefiklerin Türkiye’yi savaşa girmesi için ikna çalışmalarında bulunduğu Adana, Quebec, Tahran ve Kahire Konferanslarının etkilerini gözden kaçırmamak gerekir.⁵¹

Baskın Oran’ın ifadesine göre; “Savaş döneminde Türkiye’nin iç politikası tamamen savaşın dalgalanmalarına tabi olmuştur. Bu büyük ölçüde bir tekniğin eseri idi en güçlü devlete eğilim göstermenin nedeni ise Türk Hariciyesinin amacı savaşın dışında kalmak için başvurulan bir yöntem olarak görülmektedir”⁵² Türkiye, 6 Ocak 1945’te Japonya ile de tüm ilişkileri kesmiş, aynı zamanda Roosevelt-Stalin- Churchill’in Yalta Konferansında öngördükleri, 1945 yılı Şubat’ı sonuna kadar Almanya’ya savaş ilan devletlerin, San Francisco Konferansına davet edilecekleri yönündeki kararlarına uygun olarak, 23 Şubat 1945’te Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir.⁵³ Savaş ilanı herhangi bir çatışma anlamına gelmemektedir. Neticede, Şubat ayına gelindiğinde müttefiklerin zaferi kesinleşmek üzeredir. Türkiye ise önüne gelen bu diplomatik fırsatı kaçırmamak adına savaş ilan etmiş ve böyle Batı Bloğunun bir parçası haline gelmiştir. Bunun iç politikaya yansımaları daha savaş esnasında açığa çıkarken, savaşın ardından ülkenin siyasal sistemini etkileyecek bir dönüşüm sürecinin dinamiklerini hazırladığını düşünmek -Sovyet tehdidi de göz önüne alındığında- rasyonel bir önerme olarak değerlendirilebilecektir.

Türk-Sovyet münasebetleri milli mücadele sırasında başlamış, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaşananların aksine olumlu bir seyir izlemiştir. Bu ilişkiler ortak bir düşmana karşı pragmatik düzeyde gerçekleşen bir durumdur. Türkiye zaten İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. SSCB’de ise hem Marksist ideolojiden kaynaklanan bir husumetin yanı sıra devrim hükümeti olan Bolşeviklere bayrak açan karşı-devrimcilere, İtilaf Devletlerinin sağladığı yardım aradaki ihtilafı keskinleştirmekteydi. Bu gerekçeler ve ortak çıkarlar doğrultusunda, Ankara Hükümeti ve SSCB Moskova Antlaşmasını imzalamış aynı zamanda SSCB milli mücadele esnasında para ve silah yardımıyla bulunmuştur. Nitekim SSCB’nin, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara’da elçi bulundurması

⁵¹ Bknz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 136-147.

⁵² Oran, **a.g.e.**, s. 396.

⁵³ Feroz Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 11-12.

da gözlerden kaçmaması gereken bir unsurdur.⁵⁴ Hatta savaş sırasında Ankara Hükümetinin, SSCB ile olan ilişkilerini stabilize etmek aradaki pragmatist tesanütü bozmamak adına iç politikada da dikkatli adımlar attığı söylenebilir. Bilhassa Birinci Meclis içerisinde bulunan komünist grupların -belli bir süreyle de olsa- muhafaza edilmesi hatta fırkalaşmalarına dahi belli bir hoşgörü ile yaklaşılması yukarıdaki iddiamızı destekler niteliktedir.⁵⁵ Yeşil Ordu hatta resmi bir parti hüviyeti kazanan -resmi- Türkiye Komünist Fırkası ve Türk Halk İştirakiyun Fırkası bunlara örnek teşkil etmektedir.⁵⁶ 17 Aralık 1925'te imzalanan, *Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* da belirli aralıklarla uzatılarak 1945 yılına gelinmiştir.

Savaşın en büyük izlerini bıraktığı ülkelerden birisi de SSCB olmuştur. Alman taarruzu sırasında milyonlarca vatandaşını kaybeden ülke, aynı zamanda savaşın bıraktığı ağır mali yük ile de karşı karşıya gelmiştir.⁵⁷ Bu minvalde, parti içinde ve yönetim kademelerinde önemli değişikliklere giden SSCB eş güdümlü olarak dış politikada da değişikliğe gitmiştir.⁵⁸ SSCB Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov, savaşın bitiminde yedi hafta önce 19 Mart 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına çağırarak 1925'te imzalanan Türk-Sovyet Antlaşması'nın uzatılmayacağını bildirdi.⁵⁹ Antlaşmanın uzatılması için Türkiye Sovyetlerin fesih bildirisini 4 Nisan'da cevapladı ve istekleri soruldu. İstenilenler tam anlamıyla tüyler ürperticiydi. Boğazların ortak savunulması, Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere tevdi edilmesi ayrıca Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi talep edilmiştir.

17 Temmuz- 2 Ağustos 1945'te düzenlenen Potsdam Konferansı'nda Sovyetler isteklerini İngiltere ve ABD ile paylaştı. Stalin, Churchill'e ⁶⁰boğazlarda üs almak mümkün olmuyorsa Dedeoğaç'ın gündeme gelebileceğini bari buradan olsun bir mevki tahsis edilip edilemeyeceğini sordu. İngiliz başbakan bunun kabul edilemeyeceğini ancak

⁵⁴ Bknz, Semyon İvanovic Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017,

⁵⁵ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s. 137-145.

⁵⁶ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, İletişim, İstanbul, 2009, s. 257-324.

⁵⁷ Kaan Kutlu Ataç, "2. Dünya Savaşı ve Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 13, 25, Bahar, 2017, s. 184.

⁵⁸ Ataç, a.g.m., s. 186.

⁵⁹ Oran, **a.g.e.**, s. 501.

⁶⁰ Oran, **a.g.e.**, s. 502-503.

Montrö için bazı değişikliklerin, Montrö'ye taraf ülkelerce yeniden belirlenebileceğini bildirdi. Konferansta kabul edilen maddelerde biri de Montrö'nün revize edilmesi ve günün koşullarına göre uyarlanmasını içermekteydi. Bu bağlamda, ilk olarak ABD Türkiye'ye Montrö'nün gözden geçirilmesi için nota verdi. ABD'yi, İngiltere ve Sovyetler takip etti.⁶¹ İngiltere ve ABD Montrö'nün yeniden gözden geçirilmesi hususunda hemfikir iken boğazların savunulması işinin, Türkiye'ye ait olması gerektiğini tezini ön plana çıkarmıştır. SSCB notasına, Türkiye'den evvel ABD ve İngiltere birer nota yayınlamak karşı çıkmıştır. Ardından 22 Ağustos günü Türkiye bir nota yayınlamak Sovyet isteklerini reddetti, daha sonra yayımlanan Sovyet notasına ise yine önce ABD ve İngiltere mukabele etti. Türkiye esas olarak Montrö'nün yeniden görüşülmesine karşı bir rezervasyon koymuş değildi ancak bunu Karadeniz'e kıyısı olan tüm paydaşların ortak katılımı ile icra edilmesi kanaatindeydi, SSCB ise bu işi Türkiye'yi isteklerini uygulatmaya mecbur bırakarak yapmaya çalışıyordu.⁶²

Sovyetlerin bu tutumu, Türk yetkililerin kuşkularını büsbütün arttırdı. Kamuoyunda müthiş bir anti-Sovyet dip dalgası oluştu ve bu durum zamanla toplumsal şiddet olaylarına dönüşmüştür. SSCB çizgisinde haber yapan Tan Matbaası ve Sertellerin Görüşler dergisi Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkın Ey Ehli Vatan" yazısının telkini ile bir grup öğrenci ve halk tarafından basıldığı bilinmektedir. "Zekeriya Sertel anılarında, bunun bir polis tertibi olabileceğini çünkü saldırı esnasında kolluk kuvvetlerinin kayıtsız tutumunun bunu işaret ettiğini belirtmiştir. Çünkü Sertel'in ertesini gün matbaanın önünde bir nümayiş olacağına dair bilgisi vardır ve Vali Lütfi Kırdar'ı arayarak güvenlik talep etmiştir. Kırdar ise vaziyetten haberi olduğunu ve gereken önlemlerin alınacağını belirtir."⁶³ Neticede Türk kamuoyunda bir Sovyet ve komünizm karşıtlığının neşet etmesi ya da en azından yaygınlaşması, bu döneme denk gelir. Türkiye, SSCB'nin mütecaviz politikaları nedeniyle batı bloku ile iyice entegre olmuştur. Daha sonrasında gelişen Marshall ve Truman yardımları, Türkiye'nin milli mücadeleden sonra benimsediği hayırhah tarafsızlık politikasının sona erdiğini işaret etmekte ve tabii "demokrasi bloğu"

⁶¹ Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye'nin Batı ile İşbirliği Yapma Süreci", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/5 Bahar 2013, ss. 958-919, s. 936.

⁶² Oran, **a.g.e.**, s. 505.

⁶³ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Can Yayınları, İstanbul 2019, s. 237.

ile kurulan ünsiyetinin, iç siyasete dair yansımaları çok partili hayata geçiş ile tecessüm etmektedir.

1.2. Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve Muhalefet Yıllarına Sathi Bakış

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, İsmet Paşa hükümeti, yukarıdaki bölümde tafsilatlı incelenen sebepler nedeniyle -iç politika- gözden düşmüş hatta Türk halkının bir bölümünde nefret duygusu yaratmıştır.⁶⁴ Zürcher'in iddiasına göre, rejim zaten toplumun büyük bir kesimi tarafından tutulmamıştır. Bunun göstergesi olarak da ülkenin büyük bir kesimini temsil eden küçük ve orta düzeyde çiftçilerin yaşam standartlarında kayda değer bir gelişme olmaması nedeniyle, merkez-çevre ilişkileri bağlamında, çevrenin merkeze dahil olabilmemesinin en kestirme yollarından birisi de seçimler olarak değerlendirilir. Neticede 1946 yılı itibariyle, Türkiye ilk defa tek dereceli ve birden çok alternatifi olan bir seçime gitmiştir. 1946 seçimleri için dile getirilen usulsüzlükler göz ardı edildiğinde, sadece 1950 seçimlerine bakarsak dahi Zürcher'in iddiasının bir miktar abartılı olduğu görülmektedir.

Bu tespitin mübalağalı olduğunu belirtmekle beraber savaş esnasında uygulanan ekonomik politikalar eleştirilere sebep olmuştur. Kentte yaşanan mal kıtlığı, savaş esnasında tabiatıyla büyüyen orduyu besleyebilmek adına konulan nakdi ve aynı vergiler halkın yaşam standartlarını düşürmekle kalmayıp, rejimim ilk 22 yılı boyunca sağlanan istikrar ve tesanütün parçalanmasına sebep olmuştur.⁶⁵ 2.Dünya Savaşı sırasında yaşanan bazı gelişmeler de bilhassa SSCB'nin izlediği mütecaviz tutum, Türkiye'yi batı ile yakınlaştırmış ve bu itibarla içe dönük bazı düzenlemelerin de yapılabileceği 19 Mayıs 1945 tarihinde İsmet İnönü tarafından irad edilen nutukta verilmiştir:

“Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest

⁶⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 303.

⁶⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s. 27.

düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp eriştirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur.”⁶⁶

Cumhurbaşkanı tarafından belirtilen ifadeler, çok partili hayata geçiş noktasında “*Milli Şef’in*” yeşil ışık yaktığı şeklinde yorumlanacaktır. Aslında Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu, çalışmalarında kimi zaman kırmızı oy kullandığı bilinmekle beraber, Milli Şef İnönü döneminde, ilk ciddi muhalefet hareketinin öncülüğünü, Atatürk’ün son başbakanı Celal Bayar yapmış ve 22 Mayıs 1944 yılında görüşülen Muvazene-i Umumiye Kanunu tartışılırken hükümete sert eleştirilerde bulunmuştur. Savaş esnasında ve sonrasında çeşitli saiklerle hükümeti eleştirenlerde birisi de Yusuf Hikmet Bayur’dur. Daha sonrasında İnönü’nün başbakanlık görevini tevdi edeceği Recep Peker de Ocak 1945’teki Şirket-i Hayriye’nin devlet tarafından satın alınmasına dair yasa görüşmelerinde, hükümetin devletçilik politikalarını eleştirmiş, devletçiliğin özel teşebbüsü dışlamaması gerektiğini söylemiştir. Bu yasa görüşmeleri sırasında aralarında Recep Peker’inde bulunduğu altı kişi ret yönünde oy kullanmıştır.⁶⁷

1945 yılındaki bütçe görüşmeleri ise bu muhalif tavrın geçici bir durum olarak addedilemeyecek kadar ciddi olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. 29 Mayıs 1945’te ilk yedi yıllık Bütçe Kanunu Tasarısı sırasında, Recep Peker, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Hikmet Bayur ve Adnan Menderes gibi isimler ret yönünde oy vermiştir.⁶⁸ Yani kristalleşmemekle beraber parti içerisinde bir şekilde çekingen olsa da muhalif görüşlerin sivrildiği iddia edilmektedir.

1 Ocak 1945’te gündeme gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, CHP içerisinde bir gruptan sert bir tepki gelmiştir. 14 Mayıs 1945’te ancak kanunlaşabilen tasarı sırasında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Menderes, Emin Sazak ve Cavit Oral, Bayar, Koraltan ve Köprülü tarafından fena halde hırpalanmış, mezkûr kanun CHP içerisindeki muhalefetin kristalize olmasına⁶⁹ vesile olmuş, bu şekilde kurulacak yeni siyasi oluşumun da tek parti idaresi içerisinde tecessüm etmesine vasıta olmuştur. Bir diğer ve önemli mesele ise, 7

⁶⁶ <https://www.ismetinonu.org.tr/> Son Erişim Tarihi: 23.04. 2022, 21:38, Albayrak, **a.g.e.**, s. 32

⁶⁷ Albayrak, **a.g.e.**, s. 42.

⁶⁸ Albayrak, **a.g.e.**, s. 43, Toker, **a.g.e.**, s. 54.

⁶⁹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 28.

Haziran 1945'te, CHP Meclis Grubuna verilen "Dörtlü Takrir" en aşikâr başkaldırıdır. Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes tarafından -Hikmet Bayur imza koymaktan son anda vazgeçmiş- imza edilmiştir. Aslına bakıldığında parti meclis grubu önergeye sert bir tepki göstermemiş, grup meselenin yetkilerini aştığını düşünerek reddetmiştir.⁷⁰ Takriri imza eden eşhas ne partiden çıkarıldı ne de büyük bir tepki görmüştür. Takririn içeriği, tercih edilen üslup da kavga çıkaracak bir tona sahip değildir. İsmet Paşa'nın çok partili yaşama açık kapı bırakması da tansiyonun yükselmesine mâni olduğu söylenebilir. Takrir özetle şu şekildeydi:

1. Milli Hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan meclis murakabesinin Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması,
2. Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilme imkanlarının sağlanması,
3. Bütün Parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi... istenmekte ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945'teki ifadeleri hatırlatılmakta.⁷¹

İhraç edilmemelerine rağmen Menderes ve Köprülü ise muhalefetin tonunu yükselterek, Ahmet Emin Yalman'ın Vatan Gazetesi'nden ve Serteller'in Tan Gazetesinden hükümeti eleştirmeye başlamıştır. 21 Eylül'de, Köprülü ve Menderes ihraç edilmiştir. İkisinin partiden ihracını eleştiren Refik Koraltan da aynı kaderi paylaşarak ihraç edilmiştir. Celal Bayar ise 1 Aralık'ta tepkisel olarak milletvekilliğinden istifa etmiştir. Bayar'ın istifasından bir ay önce Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün meşhur meclisin açılış nutku gelmiş, İnönü nutkun başında savaş sırasında halkın fedakarlığına teşekkür ettikten sonra, dış meselelere ve harp zamanındaki dış politikanın serencamına değinmiş ve daha sonra ise Türkiye'de bir dönemin sonuna geldiği mahut dönemin Şevket Süreyya'nın değimiyle İkinci Adamı olan İnönü'nün ağzından duyulmuştur;

"Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek

⁷⁰ Akşam Gazetesi, 15 Haziran 1945

⁷¹ Uran, a.g.e., s. 432.

eksiğimiz, Hükümet Partisi karşısında bir parti bulunmamasıdır.” Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüslerin muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır... Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır (Bravo Sesleri) Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur.”⁷² İnönü’nün bu sözleri, maksadını açıklar niteliktedir.

İnönü’nün İktidar karşısında muhalif partinin bulunmayışı demesi anlamlıdır. Çünkü değişen Siyasi Partiler Kanunu ile ağustos ayında Nuri Demirağ’ın kurmuş olduğu Milli Kalkınma Partisi vardır. Cumhurbaşkanı’nın bu sözü, zaten muhalefet bayrağını çekmiş olan dörtlüye yeni bir parti kurun mesajı olarak değerlendirilmektedir. Dörtlü takrire gelen tepkiler sınırlı olsa da yapılan eleştirilerin amacı, partiden uzaklaştırarak yeni bir parti kurmaya teşvik etmektir. İnönü’nün yeni parti kurma konusunda, Bayar’ın güvenli bir yol olduğunu düşündüğü bilinmektedir. CHP, zaten yeni bir partinin kurulması için teşvikkar davrandığını söyleyebiliriz. Demokratikleşme çabaları içerisinde CHP, 17 Haziran 1945’te yapılacak olan ara seçimlerde aday göstermeme kararı almıştır. İstanbul, Kocaeli, Sivas Çorum, Burdur gibi illerde yapılacak seçimlerde namzet ilan edilmeyecektir.⁷³ Bu durum bile CHP ‘nin çok partili bir yaşama geçmek için hazırlandığına dair minör kanıtlar olarak değerlendirilmektedir.

Yeni parti kuruluş çalışmaları da söz konusu dörtlünün, CHP’den ayrılmasının ardına denk gelecek şekilde başlamıştır. Celal Bayar, parti kurma çalışmalarına ihraçlardan sonra başladığına şehadet etmektedir.⁷⁴ Partinin kuruluş çalışmaları sırasında çekirdek ekip olan dörtlü eşhasın olduğu sarihtir. Bunun yanı sıra çalışmalara katılıp daha sonrasında ya kendi istekleri doğrultusunda ya da kurucu dörtlü tarafından uzaklaştırılan isimler de mevcuttur. Ahmet Hamdi Başar başlangıçta kendisinin de kurucular arasında yer aldığını hatta Bayar tarafından hassaten istendiğini belirtmekte daha sonrasında ise “özgürlük kavrayışlarının” diğerleri ile uymadıkları gerekçesiyle uzaklaştırıldığını iddia

⁷² **İsmet İnönü’nün Meclisteki Konuşmaları 1920- 1960**, Cilt: 2, Der. Ali Rıza Cihan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1993, s. 60-61.

⁷³ Albayrak, **a.g.e.**, s. 54.

⁷⁴ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Tercüman, İstanbul 1986, s. 37.

etmektedir.⁷⁵ Diğer katılımcıların ise Tevfik Rüştü Aras ve Zekeriya Sertel olduğu bilinmektedir. Dörtlü çekirdek grup bu isimlerle dirsek temasında olsalar bile yan yana anılmaktan çekindikleri, hatta bir zaman sonra Koraltan'ın, Aras'ı "Sizin akideniz bizden farklı. Siz Sosyal Demokrat bir parti kurmak istiyorsunuz. Bizim yanımızda ne işiniz var? Çıkın, gidin. Sizin komünist olduğunuzu bile söylüyorlar. İnansam, değil sizi evime kabul etmek, sizi yolda görsem selam vermem. Ama herhalde bizden değilsiniz. Lütfen artık gelmeyin." diyerek kovduğu iddia edilmektedir.⁷⁶

Partinin adı konusunda da çeşitli şayialar yayılmış, neredeyse kurulduğu güne kadar vazıh bir malumatın açıklanmadığı da ortadadır. Celal Bayar'ın, Samet Ağaoğlu'na gönderdiği bir mektuptan konulacak ismin Demokrat Halk Partisi olduğunu belirtir. Ancak daha sonra CHP ile benzerlik taşıdığı endişesi ile sadece Demokrat 'ta karar kılındığı düşünülmektedir.⁷⁷ Parti programı hazırlandıktan sonra "jest" olarak, Milli Şefe takdimi uygun görülmüş, Celal Bayar randevu isteği hemen o gün müspet cevap almıştır. Çankaya Köşkü'nün kütüphanesinde gerçekleşen görüşmede, İsmet Paşa iki soru yöneltmiş, İtikad-1 Diniye'ye hürmetkarız umdesi var mı⁷⁸, dış politikada fikir ayrılığı söz konusu mu suallerinin Bayar'ın cevabı hayır olunca hayırlı olsun denilmiştir.

7 Ocak saat 16.30'da Refik Koraltan, partinin kuruluş dilekçesini, İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a teslim etmiştir. Mesai saati bitmeden istek kabul edilmiş ve Demokrat Parti resmen kurulmuştur.⁷⁹ Örgütlenen ilk il ise Samsun olmuştur. Samsun'u, Aydın ve Ankara takip etmiştir. Celal Bayar, parti kurulumu kurulmaz CHP'nin kendilerini engellemek adına 23 bölgeye parti müfettişi gönderdiğini, DP'ye karşı daha o zamanlarda bile oluşan halk teveccühüne mâni olmak istediğini söylemiştir.⁸⁰

Her iki partinin de ideolojik olarak birbirlerinden çok uzak olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Hatta yeni muhalefetin isminin Demokrat olarak konulması, ABD'ye

⁷⁵Bknz, Ahmet Hamdi Başar, **Yaşadığımız Devrin İç Yüzü**, Ayyıldız, Ankara,1960, s. 28-30.

⁷⁶ Toker, **a.g.e.**, s. 79.

⁷⁷ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 87.

⁷⁸ Kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında bulunan ve laiklik karşıtı olduğu düşünülen maddeye atıf.

⁷⁹ Toker, **a.g.e.**, s. 80-81.

⁸⁰ Bayar, **a.g.e.**, s. 50.

benzer kısmi bir fikri yelpaze içerisinde, iki partili bir yapının ima edildiği pekala düşünülebilir. Yeni partinin CHP'den farkı nedir sorularına “belki iki parmak soldadır” diyerek cevap veren Menderes, aslında esaslı bir kopuşun olmadığını teyit etmektedir. Sol-Kemalistlerin karşı-devrimci saydığı Demokrat Parti'nin kurucu eliti Kemalizm ilkeleri olarak kabul edilen normatif çerçevenin içinde düşünmeye devam etmiş, hatta tek parti kefilliğiyle yozlaştırıldığını ileri sürdüğü Atatürkçülüğü restore etme vaadiyle ortaya çıkmıştır.⁸¹

Çok partili yaşam gerginlikler başlamıştır. Gerginliğin başlıca sebebi ise Eylül ayında yapılması gereken yerel seçimlerin hükümet tarafından 26 Mayıs'a alınması olmuştur. DP Genel İdare Kurulu, bunu bir baskın seçim olarak addediyor ve seçime girmeyeceğini ilan etmiştir. Ancak Milli Şef önderliğindeki CHP, yeni sistemi ve bu sistemin çalışıp çalışmayacağını ivedilikle tecrübe etme niyetindedir. Çok partili demokrasiye kendini hazırlayan CHP'de olağanüstü kongrede İnönü'nün “değişmez başkan” ve “milli şef” unvanları kaldırılmıştır.⁸² CHP'nin bu hazırlıkları yeni kurulan çok partili demokrasiyi test etmek için aceleci bir niyet taşımaktadır.

Öte yandan DP palazlanmadan yeni bir seçime gitmek daha güvenilir bir yol olacaktır. DP, oyunu CHP'nin kurallarına göre oynamayı reddetmiş ve yerel seçimlere yukarı da belirtildiği üzere katılmama kararı almıştır.⁸³ 5 Haziran günü Meclis, tek dereceli seçim yasasını kabul etmiş, söz konusu yasa açık oy, gizli tasnif gibi esastan sakıncalı bir yönetime dayanmaktadır. DP ise, 1947'de yapılması gereken seçimlerin öne alınması halinde, seçime girmeyeceğini önceden duyurmuş lakin İsmet Paşa için seçim çarkı işlemeye başlamış, DP ise bu seçime de girmedikleri taktirde kapatılabilecekleri endişesi ile seçime girme fedakarlığını yapmıştır.⁸⁴

CHP ise seçimlerden önce, “Üniversite Özerklik” yasasını ve Basın Kanunu'nun 50. Maddesini değiştirerek bazı reformlara girişmiştir.⁸⁵ CHP'nin seçim öncesinde çıkardığı yasalar kendisine karşı olan hoşnutsuzluğun boyutunun olmasa da yönünün farkında olduğunu göstermektedir.

⁸¹ Tanıl Bora, **Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 167.

⁸² Görücü, **a.g.e.**, s. 36.

⁸³ Ahmad, **a.g.e.**, s. 35.

⁸⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 36.

⁸⁵ Hıfzı Topuz, **2. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, Ankara, 2013

21 Temmuz 1946'da yapılan ilk çok partili genel seçim, sonuçları ve şu zamana dek uzanan tartışmalarla başlı başına bir fenomen haline gelmiştir. 465 sandalyenin 390'nı kazanan CHP ezici bir zafer kazanmış, DP 65 sandalye elde ederken bağımsızlar sadece 7 sandalye kazanmıştır.⁸⁶ Lakin DP'liler seçimlere hile karıştığını, köylülerin Jandarma baskısıyla oy kullandığını, sandıkların çalınarak değiştirildiğini, yerel yöneticilerin -vali ve kaymakamlar- eskiden kalma zararlı alışkanlıklara seçimin kaderine doğrudan müdahale ettiklerini öne sürmektedir.⁸⁷ CHP'nin etkili isimlerinde Faik Ahmet Barutçu da seçimlerde birtakım kendine vazife bilen insanların birtakım şeyler yaptığını işaret etmektedir. 1946 seçimlerindeki kötü hatıralar, 1950 genel seçimlerine kadar meclisteki tansiyonun muayyen aralıklarla artmasına sebep olmuştur. Öte yandan Türkiye'nin bu ilk demokratik seçimi İngiliz basınından da ilgi görmüştür. Rastlanılan gazete haberleri seçimler hakkında neredeyse tafsilatlı bilgiler vermektedir.

22 Aralık tarihli haberde, "Türkiye'de ilk özgür seçim yapıldı başlığı ile çıkmıştır. Haberin başlığında, Moskova'nın oylama gizli değildi demesine yer verilmesi dikkat çekmektedir. Haberde, CHP'nin seçimi kazandığını, Doğu Anadolu'da bir DP'linin bıçaklanarak öldürüldüğünü ve seçimin açık oylama şeklinde polis baskısı ile yapıldığı söylenmektedir.⁸⁸ The Times'da ise, seçimler hakkında çok uzun bir makale yer almaktadır. Makalenin geniş kapsamlı olması ülkedeki seçimlere dair bir ilgi olduğunu doğrulamaktadır. "Geçtiğimiz pazar günü yapılan seçimlere daha fazla parti katılmak istedi ancak içlerinden sadece ikisi yeterli örgüt yapısına sahipti. İlki tabii ki Türkiye'nin 24 yılını yöneten Cumhurbaşkanı İnönü'nün liderliğindeki Halk Partisi diğer ise Celal Bayar'ın partisi. Her iki tarafta Atatürk'ün mirasçısı olduğunu iddia etmekte ve dış tehlikelere karşı taviz vermeyeceklerini belirtiyorlar. Genel beklenti Halk Partisi'nin Anadolu halkı tarafından tutulduğu, DP'nin ise ticaret ve endüstriyel alanlar ve İstanbul, İzmir gibi yerleri kazandığı şu ana kadarki sonuçlarla tasdik edildi. Halk Partisi'nin çoğunluğu elde ettiği bildirilirken DP'nin 60 ila 80 koltuk kazanması bekleniyor." Minvalinde tafsilatlı detaylar verilmiştir.

⁸⁶ Ahmad, a.g.e., s. 37.

⁸⁷ Mükerrerem Sarol, **Bilinmeyen Menderes I**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 40-50.

⁸⁸ **Nottinham Evening Post**, 22 Temmuz 1946

Haberde, seçimlerin düzen içinde tarafsızca uygulandığı söylenirken, aceleci ve uyduruk bir teşebbüsün, Atatürk'ün emek ve özverisiyle kurulan ülke için felaket doğurabileceği belirtilmiştir. Gazete aynı zamanda İngiliz kamuoyundan bu adımı yavaş ve cesaretsiz olarak okumaması gerektiğini, Türkiye ve Batı arasında kıyas yapılmaması gerektiği konusunda uarmaktadır.⁸⁹ Seçim tartışmaları, İngiliz Elçiliğinin yıllık raporlarına da yansımış durumdadır. DP'nin kuruluşuna dair, raporların da olduğu yıllık raporda söz konusu yeni partinin Kemalizm'in meşhur altı okunu bünyesinde ihtiva ettiği belirtilmektedir.⁹⁰ Yine aynı rapora göre, seçimlerde mevcut kanıtlardan yola çıkarak belli başlı usulsüzlüklerin yapıldığını ve bunun Ankara'da seçim komitelerinde yapılmış olabileceği düşünülmektedir.⁹¹

Seçimlerden sonra yeni meclis 5 Ağustos 1946'da toplanmıştır. Saat 14.00'da toplanacak genel kurula Ali Münif Yegâne başkanlık etmiştir.⁹² CHP'nin Cumhurbaşkanı namzedi, herkes tarafından bilinmektedir. Öte yandan Meclis Başkanlığı için de Kazım Karabekir namzettir. Karabekir'in, DP'nin Cumhurbaşkanı adayı Mareşal Fevzi Çakmak'ın etkisini ve karizmasını dengelemek adına aday gösterildiği Britanya Elçiliği'nin yıllık raporlarında da geçmektedir.⁹³ Son olarak DP'nin meclis başkanı adayı ise eski Bakanlardan Yusuf Kemal Tengirşek ilan edilmiştir. Her iki tarafta şöhretli isimlerini ön plana çıkarmaktadır. Ancak sayısal üstünlüğe sahip CHP adaylarının seçilmesi kesin gibidir. 451 Milletvekilinin 388'inin oyunu alan İnönü Cumhurbaşkanı, 379 oy alan Karabekir ise Meclis Başkanı seçilmiştir. Yeni kabineyi kurma görevi ise Recep Peker'e verilmiş,⁹⁴ DP'nin Cumhurbaşkanı adayı Fevzi Çakmak 59 oy alabilirken, Meclis başkanı adayı Yusuf Kemal Tengirşek 58 oyda kalmıştır.⁹⁵

CHP'de yeni Başbakanın Recep Peker olması, aslında yeni siyasal düzenin kavgalara gebe olduğunun işaretlerini vermektedir. Peker'in geçimsiz mizacı, sert üslubu ile yeni devrin idarecisinden ziyade tek parti teknokratlarını andırmaktadır. İnönü'nün bu görevi

⁸⁹ **The Times**, 24 Temmuz 1946

⁹⁰ **Foreign Office (FO)** 424/287/R-907/3/3144, Sir Kelly to Mr. Bewin, 22 Ocak 1947, Bundan sonraki dipnotlarda, FO şeklinde kısaltılacaktır.

⁹¹ **FO** 424/287/R-1971/1971/44, "Annual Report on Turkey", Sir D. Kelly to Mr. Bewin, 4 Şubat 1947

⁹² **Ulus Gazetesi**, 5 Ağustos 1946

⁹³ **FO** 424/287/R-1971/1971/44

⁹⁴ **Ulus Gazetesi**, 6 Ağustos 1946

⁹⁵ **Akşam Gazetesi**, 6 Ağustos 1946

Peker'e zaten kerhen verdiği, eski bakanların birçoğunun Peker kabinesinde görev almak istemediği, bu sebeple Peker'in sil baştan bir kabine kurmak zorunda kaldığı, Hilmi Uran tarafından dile getirilmiştir.⁹⁶ Cumhurbaşkanı'nın bu hamlesi, parti içindeki hizipleri rahatlatmaya matuf bir adım olarak öne çıkmaktadır. CHP'nin çok partili yaşama geçişte müspet rol oynayan reformcular kanadı olduğu gibi, bunun tam karşısında pozisyon alan, bu karar için daha erken olduğunu düşünen şahinler/müfritler de mevcuttur. İnönü bu hamlesiyle hem Peker ve hizbinin muhalefetine mâni olmak hem de parti içi tesanütü sağlamayı murat ettiği söylenebilir.

Yeni dönem, yeni bir krizle başlamıştır. Hükümet kurma çalışmaları devam ederken genel kurula gelen İnönü'yü karşılamak için ayağa kalkmayan DP'liler yoğun biçimde eleştirilmiştir.⁹⁷ Bu durum aynı zamanda Britanya Elçiliği belgelerinde de geçmektedir.⁹⁸ Bir diğer kriz ise Recep Peker'in kabine programı okunurken yaşanmıştır. DP'liler programın tahlil ve tenkidi için müzakerenin geri bırakılmasını istediği ancak kabul görmediği ve bunun üzerine DP Meclis Grubu genel kurulu terk etmiştir. Yapılan oylama neticesinde meclis 378 oyla kabineye itimat etmiştir.⁹⁹

Recep Peker'in yeni programında öncelikle ekonomik hususlar ön plana çıkmaktadır. Açıklanan 7 Eylül kararları ile ekonomide bir iyileşme yaşanması öngörülmektedir. Alınan kararlar ise, halkın durumunu iyileştirmek bir yana dursun büsbütün daha kötü hale getirmiş, birçok kaleme zam yapılmıştır. Aslında bunlar malumun ilanıydı, savaş sırasında toptan eşya fiyatları dört mili artmış, yani paranın değeri dörtte bire inmişti oysa resmi kur değişmemiştir.¹⁰⁰ Neticede malumun resmiyete kavuşturulması, bunun yanı sıra reel ücretlerde herhangi bir artışın olmamasıyla beraber alım gücü iyice düşmüştür.

Demokrat Parti sözcüleri, 1947 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Peker'in ekonomik programını sert biçimde eleştirmiştir. Bunun üzerine kürsüye gelen Peker, Menderes'in konuşmasını işaret ederek "psikopat bir ruhun ifadesi" olduğunu söylemiş, ayrıca Bayar'ı halkı isyana teşvik etmekle suçlamıştır. Bunun üzerine DP Grubu genel kurulu terk

⁹⁶ Uran, **a.g.e.**, s. 458

⁹⁷ Albayrak, **a.g.e.**, s. 93.

⁹⁸ FO 424/287/R-1971/1971/44

⁹⁹ **Akşam Gazetesi**, 15 Ağustos 1946

¹⁰⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s. 42.

etmiştir.¹⁰¹ Tam dokuz gün süren boykot sırasında, DP Genel Merkezi'ne örgütten tam destek gelmiş, ülkenin dört bir yanındaki DP örgütleri Başbakanı telin eden telgraflar çekmiştir. İşin kötüye gittiğini düşünen İsmet Paşa araya girerek, Bayar ve Köprülü ile görüşmüştür.¹⁰² Demokratlar, böyle talihsiz bir hadisenin bir daha yaşanmaması için güvence aldıktan sonra 27 Aralık'ta meclise dönmüştür.¹⁰³

Demokrat Parti kuruluşunun yıldönümü olan 7 Ocak 1947'de Ankara'da birinci kongrelerini tertip etmişlerdir. Büyük bir heyecana sahne olan kongrede, en mühim günün 10 Ocak'ı 11'ine bağlayan son gecesini olduğu düşünülmektedir. Çünkü mevzubahis kongrede, doğal olarak parti başkanlığına Celal Bayar getirilmekle beraber siyasi tarihimizde müstesna bir yer almasını sağlayan Hürriyet Misakının kabul edilmesidir.¹⁰⁴

Misak genel itibariyle Bayar'ın açılış konuşmasında mim koyduğu dört temel sorun üzerine şekilleniyordu: Kanunlarımızda bulunan anayasaya aykırı ve antidemokratik hükümlerin tasfiyesi, yeni demokratik ve tam güvenceli bir seçim yasasının yapılması, parti başkılığı ile devlet başkanlığının birbirinden ayrılması, idarenin tarafsızlığının sağlanması, bu kararlar kabul görmediği takdirde DP meclisi terk ederek sine-i millete dönecek ve mücadeleyi orada sürdürecektir denmiştir. DP'nin almış olduğu kararlar hatta parti içini düzenleyici tedbirler dahi Britanya elçilik raporlarına yansımıştır. Raporla, Demokratların kısa zaman içerisinde kısıtlayıcı anayasal hükümlerin kaldırılması için uğraştığını, bu hükümlerin; Basın Kanunu, Seçim Kanunu ve Dernekler yasası olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁵

Kongrenin estirdiği heyecan havası öylesine büyük olmuştur ki Halk Partisi dahi buna kapılıp muhalefete hoşgörücü bir çehre takınmıştır.¹⁰⁶ Ancak bu bahar havası çok sürmemiş, Nihat Erim Ulus'ta kaleme aldığı yazıda DP'yi iktidarı eleştirmek için kongre tertip etmekle itham etmiştir.¹⁰⁷ Öte yandan İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, 1946

¹⁰¹ **Akşam Gazetesi**, 19 Aralık 1946

¹⁰² **Akşam Gazetesi**, 26 Aralık 1946

¹⁰³ **Akşam Gazetesi**, 28 Aralık 1946, Büyük Şefin Büyük Hareketi başlıklı yazısı ile.

¹⁰⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁰⁵ **FO 427/287/ R- 907/3/44**

¹⁰⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁰⁷ **Ulus Gazetesi**, 12 Ocak 1947

seçimleri ile alakalı yapılan tezviratın bir komünist oyunu olduğu, amacının hükümetin meşruiyetine gölge düşürerek, siyasi alanı halka taşımak ve mücadeleyi orada sürdürmek olduğunu söyleyerek gayrimeşru ilan etmiş, haber Cumhuriyet Gazetesinde mecliste komünistler için dünkü ifşaat olarak manşete taşınmıştır.¹⁰⁸ Hükümet, komünist tertibi iddiasıyla DP'nin Hürriyet Misakında savurduğu sine-i millet tehdidini solculuk ile eşleştirerek böyle bir hareketi kriminalize etmek istemiştir. Celal Bayar, parti teşkilatlarına bir tamim göndererek hükümetin bu beyanatı tam da bu maksatla verdiğini düşündüğünü belirtmektedir.¹⁰⁹

Şubat 1947 yılına geldiğimizde yapılacak olan muhtarlık seçimleri esnasında DP'li eşhas yine baskı ve tedhişten şikayetçidir. Bir zor darbesi olarak adlandırılan seçimlerden sonra, DP ileride yapılacak milletvekili seçimlerine girme konusunda bir kafa karışıklığı yaşamıştır. Peker'in İzmir mitingi sırasında seçimlere katılmak istemeyen partilere, İstiklal Mahkemelerinin henüz kaldırılmadığını ima etmesi ortamı büsbütün germiştir. DP ise bu beyanata seçim güvenliği sağlanana dek hiçbir seçime girmeyeceklerini açıklayarak mukabele etmiştir. Partiler arası restleşme çok uzun süre devam etmiştir. Gerginliğe son veren ise Cumhurbaşkanı İnönü'nün her iki partinin arasını bulması ile nihayete ermiştir.¹¹⁰ İnönü beyanatının özünde şunları söylemektedir; “Bu emniyet, bir bakımdan, memleketin emniyetli manasını taşıdığı için, benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır.”¹¹¹

İsmet Paşa'nın verdiği teminatla partiler arasındaki münasebetler belli bir süre de olsa müspet yönde ilerlemiştir. Öte taraftan muhalefetin yaşayabilmesi için İnönü'nün teminat vermesi, bu işin kanun ve teamüller gereği değil de hala kişilerin uhdesinde olduğuna işarettir. Netice itibariyle çok partili hayata yeni geçilmiştir ve iki sene içerisinde bu yapıyı sırtlayabilecek bir kurumsal yapının olmaması da şaşırtıcı değildir. Beyannamenin bir diğer sonucu ise muhalefet ile ilişkilerini başlangıçtan bu yana sertlik ile belirleyen

¹⁰⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ocak 1947

¹⁰⁹ Akşam Gazetesi, 9 Şubat 1947

¹¹⁰ Zürcher, a.g.e., s. 314.

¹¹¹ Ulus Gazetesi, 12 Temmuz 1947

Recep Peker'in istifa sürecinin başlamasıdır. 12 Temmuz Beyannamesi aslına bakılırsa İnönü'nün Peker'i gözden çıkardığını göstermektedir.¹¹²

Recep Peker, 26 Ağustos 1947'de güven tazelemek için başvurduğu CHP grup toplantısında başını ılımlılardan Nihat Erim'in çektiği "Otuz Beşler" grubundan ret oyu almıştır. Bir süre sonra kabineyi değiştirmek için tekrar meclis grubuna başvuran Peker, muhalif oyların sayısı 49' yükseldiği görmüştür. Peker, "Parti Genel Başkan Vekilliği ile Hükümet Başkanlığının birleştirilmesini – Peker Başbakan olan dek bu şekildeydi- istemiştir. Peker'in teklifi de kabul edilmeyince, 9 Eylül 1947'de sağlık sorunlarını bahane ederek istifa etmiştir. Daha birkaç gün önce ezici çoğunlukla meclis grubundan onay alan Peker'in istifası, İnönü ile bir mücadeleye girmek istememesine bağlanmaktadır.¹¹³ İnönü yeni kabineyi kurma görevini Hasan Saka'ya vermiştir.

Demokrat Parti için ise, işler istenildiği gibi gitmiyor, bilhassa 12 Temmuz Beyannamesinde verilen tavizlere rağmen, İnönü'nün CHP Kongresi'nde parti genel başkanlığını bırakmayı, içerideki bir hizibin muhalefet olarak neşet etmesine zemin hazırlamıştır. Olayın ortaya çıkmasını sağlayan unsur da aralık ayında milletvekilleri maaşlarına zam yapılması için bir teklif gelmesidir. Parti tasarıya hayır oyu verilmesine, kabul edilmesi halinde ise zam miktarının partiye aktarılmasını karar vermiş ancak Kemal Silivri tasarıya lehte oy kullanmıştır.¹¹⁴ Krizler dur durak bilmiyor, Köprülü ile çekişen İstanbul İl Başkanı Kenan Öner istifa etmiş, meclis grubu da tepkisel olarak meclis başkan vekilliğine merkezin adayı Köprülü'yü seçmemiştir. Bayar ise seçimin tüzüğe aykırı olduğunu söyleyerek grup başkanlığından çekilmiş, bunun üzerine yapılan pazarlıklar neticesinde sorun çözülmüş, yeni seçimler yapılmış ancak Köprülü yine seçilememiştir.¹¹⁵

Bayar, kararlarına muhalefet edenleri cezalandırmak adına, aldıkları zammı partiye teslim etmeyen isimleri açıkladı ve grup başkanlığından bir kez daha istifa etti. Mart'ta tasfiyeler başladı. İlk planda General Sadık Aldoğan, Kemal Silivrili, Mithat Sakaroğlu ve Osman

¹¹² Albayrak, **a.g.e.**, s. 122.

¹¹³ Albayrak, **a.g.e.**, s. 123.

¹¹⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s. 51.

¹¹⁵ **Kudret Gazetesi**, 12 Şubat 1948, **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Şubat 1948, Eroğul, **a.g.e.**, s. 52

Nuri Köni haysiyet divanına verilerek ihraç edildi.¹¹⁶ Genel İdare Kurulu üyesi altı kişi de ihraç edilenlere destek anlamında üyelikten çekildiler.¹¹⁷ Meclis grubu ise ihraçları tanımama kararı aldı. Bayar'ın yerine Fuat Hulusi Demirelli getirildi. Genel merkez ise Genel İdare Kurulu'ndan istifa edenleri ihraç ederek karşılık verdi. Kararla büyük kongrede onaylanana kadar ayırım devam etti. Genel Kurul ihraçları onaylayınca tartışmada sona erdi, DP'nin mecliste sadece 31 milletvekili kalırken, il yöneticileri ve taban büyük çoğunlukla kurucu dörtlüye sadık kaldı. Partiden ihraç edilen isimler bir süre mecliste “Müstakil Demokratlar” olarak ayrı bir grup hüviyetinde devam etti. Temmuz ayında ise Millet Partisi kuruldu, başkanlığını Fevzi Çakmak üstlendi.¹¹⁸ Akşam gazetesi haberi “Millet Partisi Teşkilata Başladı” başlığıyla okuyucularına duyurmuştur.¹¹⁹

Tezin konu bütünlüğü ile bağlantılı olarak, İngiliz Büyükelçiliği'nin Celal Bayar intibaları hakkındaki yazdığı belge çok dikkat çekicidir. 11 Haziran tarihli belgede, Büyükelçi Sir N. Charles, yemekte bir araya geldikleri Bayar ve onun üzerinden Türk siyasetinin geleceğine dair enteresan tespit ve öngörülerde bulunmuştur. Charles, Bayar'ı hoş ve zeki bulsa da bana güçlü bir lider gibi gelmediği, herhangi bir gerçek programı ve büyük miktarda takipçisi olmadığı gibi, onun tüm enerjisini iktidarı yenmek üzerine harcadığını, 1950'de iktidara gelseler bile programlarının seleflerinden ayırt edilemeyeceğini vurgulamıştır.¹²⁰ Dönemin dış politik konjonktürü ve Soğuk Savaş ikliminin tedricen oluşmaya başladığı düşünüldüğünde, herhangi bir iktidar değişimi, DP'nin tavrı ve politikasının değişmeyeceği ön kabulü ile, İngiltere için çok da rahatsız edici olmamalıdır.

Hasan Saka'nın göreve getirilmesi, CHP'de ılımlıların iktidarda olduğunu göstermektedir. Saka, Paris'te eğitim görmüş, İstanbul Üniversitesi'nde ders veren sivil bir aydındır.¹²¹ Saka dönemindeki uygulamalar ve yine bu döneme denk gelen parti

¹¹⁶ Eroğul, a.g.e, s. 51.

¹¹⁷ Yusuf Kemal Tengirşek, Hasan Dinçer, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Emin Sazak, Enis Akaygen. **Ulus Gazetesi**, 11 Mart 1948

¹¹⁸ Kurucuları: Kenan Öner, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Mustafa Kentli, Enis Akaygen. Eroğul, **a.g.e**, s. 53-54.

¹¹⁹ **Akşam Gazetesi**, 21 Temmuz 1948

¹²⁰ **FO** 424/289/R-6674/1015/44, “Political Situation in Turkey, Views of M. Celal Bayar”, Sir Noel Charles to Mr. Bewin, 5 Temmuz 1949

¹²¹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 41.

kongresi, CHP'nin kendini çok partili düzene ideolojik ve örgütsel olarak hazırladığı bir süreçtir. Ancak Hasan Saka döneminin siyasi elverişli ortamı ekonomik kötü gidişata dur demeye engel olamamıştır. Başarısızlık bakanların kabiliyetleri üzerinden okunmuştur. 9 Haziran 1948'de Hasan Saka istifa etmiş ancak yeni hükümeti kurma görevi yine ona verilmiştir.¹²² Yeni kurulan kabine ilgi çekmemiş, ekonomik başarısızlıklar Saka hükümetinin sonunu getirmiştir. Kasım Gülek'in Devlet Bakanlığı'na getirilmesinde muvafakati olmadığını belirterek istifa etmesi, hükümette bir şeylerin ters gittiğini göstermiştir.¹²³ Hasan Saka 14 Ocak 1949'da ikinci kez istifa etmiştir. Saka Hükümeti'nin özellikle ekonomik alanda gündeme getirdiği yeni vergilerin parti grubunda onaylanmaması, Meclis'te de geciktirilmesi Saka'nın kararında etkili olmuştur.¹²⁴

Saka'dan boşalan göreve Şemsettin Günaltay getirilmiş, bir gün sonra yeni kabine kurulmuştur.¹²⁵ Dönemin bir diğer önemli hadisesi ise 20 Haziran 1949 tarihinde, bugünkü Opera binasında tertip edilen Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresi olmuştur. Mahut kongre, basında da kendisine geniş yer bulmuştur. Kongre, basına Ankara'da bayram havası var, büyük kongre tesanüt içinde çalışıyor başlıkları ile yansımıştır.¹²⁶ Söz konusu kongre, aldığı kararlar bağlamında Türk siyasi tarihine derin izler bırakmıştır.

Kongre esnasında taşrada eski rejim bürokratları tarafından bunaltıldığını söyleyen DP'li yöneticiler, iktidara çok sert sözlerle yüklenmiş, BM Anayasası referans verilerek isyanın meşru hak olduğunu dile getirmişlerdir. Bu gergin ortam içerisinde Genel İdare Kurulu kalabalığın heyecanını dizginlemekte zorlanmış, tabanın isteklerine Milli Teminat Misakı'nın kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹²⁷ Vatandaşın seçim ile ilgili hakları ihlal edilecek olursa, seçimlere hile karıştırılırsa halk meşru savunma hakkını kullanacaktır. Bu savunma hakkı meşru yollardan olacaktır ancak "bu kimseler ...milli vicdanın ifadesi

¹²² **Ulus Gazetesi**, 9 Haziran 1948

¹²³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ocak 1948

¹²⁴ Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) CHP İktidarının Sonu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 114-116.

¹²⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 16-18 Ocak 1948

¹²⁶ **Zafer Gazetesi**, 21 Haziran 1949

¹²⁷ Albayrak, **a.g.e.**, s. 136-145.

olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesuliyete mahkûm olacaklardır” deniliyordu.¹²⁸

Buradaki husumet ifadesinden mülhem iktidar çevreleri söz konusu misakı Milli Husumet Andı olarak telakki etmişlerdir. Yine aynı kongrede daha önce yaşanan ayrılıklara rağmen, DP’nin bütünlüğünü korumuş hatta daha da güçlenerek çıkmıştır. Kongre, genel merkeze ne kadar tartışma çıkarsa da vekil belirleme noktasında yüzde yirmilik bir kontenjan tanımayı kabul etmiştir. Genel Merkez’in isteği olan kontenjan hususunun, tartışmalı kabulü, DP’lilerin -en azından ilk dönemde- temsiliyet ve demokrasi hususunda ne kadar kıskanç olduğuna işaret etmektedir.

Öte yandan Türkiye 1949 yılına gelindiğinde birçok yönden, tek partili yaşamın alışkanlıklarını ve yasalarını geride bırakmaya başlamıştır. Söz konusu ilerleme İngiliz belgelerine de yansımış durumdadır. Büyükelçi, Türkiye’nin Atatürk zamanından bu yana yapmış olduğu inkılaplara saniyen değindikten sonra, geride bırakılan yıllar içerisinde, eğitimde yaşanan gelişmeler, demokratik hayatın inkişafı, basın özürlüğü hususunda atılan adımlardan “sitayişle” bahsetmektedir.”¹²⁹

Şemsettin Günaltay kişiliği, klasik CHP’li vekil/başbakan prototipine uymayan, daha çok, merkez çevre ilişkileri açısından değerlendirildiğinde çevreye daha yakın bir insandır. Günaltay’ın başvekalete getirilmesi, müesses CHP nizamı ve ideolojisi bakımından bir kırılma olmasa da ufak çaplı bir krizi tetiklemiştir. Günaltay, İslamcılığa sempati besleyen bir tarih profesörü görünümündedir. Günaltay’ın, İnönü tarafından teveccüh görmesi, parti içerisindeki şahinleri/müfritlerin manevra alanı daraltmış, buna mukabil milliyetçi Behçet Kemal Çağlar tüm görevlerinden istifa etmiştir.¹³⁰

Yeni hükümetin de tıpkı selefinin olduğu gibi acele biçimde ele aldığı en önemli kalem elbette ekonomidir. Öte taraftan DP’li muhaliflerin de mütemadiyen gündeme getirdiği seçim kanununun, batılı standartlar referans alınarak yeniden düzenlenmesi için, Nihat Erim başkanlığında bir “seçim yasasını düzenleme komisyonu” kurulmuştur. Cumhuriyet

¹²⁸ Albayrak, **a.g.e.**, s. 145.

¹²⁹ FO 424/290/RK-1015/1, “Turkey: Review of the Past Six Months”, Sir Noel Charles to Mr. McNeil, 4 Ocak 1950

¹³⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ocak, 1949

gazetesi durumu, seçim kanunu tadil için çalışmalara başladı” diyerek kamuoyuna duyurmuştur.¹³¹ Haricinde 4 Mayıs 1949’da yıllardır yürürlükte olan İstiklal Mahkemeleri kaldırıldı. 16 Şubat 1950’de Seçim Kanunu’nun daha makul standartlara getirilmesi ve böylece DP’nin seçimleri boykot tehlikesinin ortadan kaldırıldığı anlamında gelmektedir. DP ise “devri sabık yaratmayacağız” diyerek tek parti yönetimi, boyunca etkili olmuş bürokrasinin, iktidarın değişmesi halinde mukavemet edilmemesini sağlamak adına bir hamle olarak değerlendirilmektedir¹³² Günaltay hükümeti aslında bir geçiş hükümeti sayılabilecek bir karakteristiğe sahiptir. Mahut hükümet zamanında seçim kanunu değiştirilmiş, sıkıyönetim kaldırılmış ve aynı zamanda yıllarca muhaliflerin başında “Demokles’in Kılıcı” gibi sallanan İstiklal Mahkemeleri kaldırılarak, 1950 seçimleri öncesinde hem dışarıya hem de dışarıya olumlu mesajlar verilmiştir.

14 Mayıs 1950’deki genel seçimler, Türkiye’de bir dönemin sonuna geldiğini göstermektedir. Aydemir’in deyimiyle, “Kahramanlar Çağı” sona ermiştir. Yapılan seçimlerde %53,59’unu alarak 408 milletvekili çıkaran DP kazanırken, CHP %39,98’lik oranla 69 vekil çıkarmıştır.¹³³ Oranların ve vekil sayısı arasındaki uyumsuzluk, mahut seçim yasasından beri gelen bir uygulamadan kaynaklanmaktadır.¹³⁴

16 Şubat 1950’de kabul edilen seçim yasasında oy güvenliğini sağlayacak tedbirler alınmasına rağmen, herhangi bir vilayette en çok oy alan partinin bütün milletvekillerini kazanacağı ibaresi değişmeyince, ortaya böyle bir tablo çıkmıştır. İngiliz elçilik raporlarında, seçim geniş biçimde ele alınmış, alınan tedbirler, sağduyu ve sükûnet sayesinde seçimlerin vukuatsız gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Söz konusu raporda, Köprülü’nün muhtemelen Necmettin Sadak’ın yerine Dış İşleri Bakanı olacağını, Türkiye’nin dış politikasında ise herhangi bir değişikliğin beklenmediği belirtilmiştir.¹³⁵

¹³¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Şubat, 1949

¹³² Ahmad, **a.g.e.**, s. 48-49.

¹³³ Albayrak, **a.g.e.**, s. 171.

¹³⁴ Detaylı Bilgi İçin Bkz. Tefik Çavdar, **Müntehib-i Sani’den Seçmene**, V Yayınları, Ankara, 1987

¹³⁵ **FO 424/290/RK-1017/4**, “Turkish General Election”, Sir Noel Charles to Mr. Bewin, 18 Mayıs 1950

1.3. 1946-1950 Yılları Arasında Dış Politikanın Temel Meseleleri

Demokrat Parti dönemindeki dış politikayı anlamak için, 1946-1950 yılları arasındaki dış politika meselelerini tematik olarak da anlaşılması gerekmektedir. Neticede DP'nin on yıllık iktidar dönemi boyunca –bilhassa ilk dönemi- karşılaştığı sorunların temeli tek parti idaresinin son dört yılı yatmaktadır. Türkiye'nin değerli yalnızlık politikasını terk ederek, Batı bloku ile entegre olma çabaları ve kendisini bir savunma şemsiyesi altına alma isteğinin, 1946-1950 yılları arasında şekillenmeye ve bir hedef haline gelmeye başladığı bilinmektedir.

Türkiye'nin "Batı İttifakına" girişini sembolize eden olay, Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesinin, Haziran 1946'da Missouri zırhlısı ile Türkiye'ye gelmesi olarak değerlendirilmeye mümkündür. Geminin gelişi basında da geniş yer bulurken, geminin büyük bir ilgi ve alakaya mazhar olduğu, ABD-Türkiye ilişkileri bağlamında bir dönüm noktasını teşkil ettiği vurgulanmıştır.¹³⁶ Vurgulandığı üzere mahut muhribin Türkiye'ye gelişi, en azından Türkiye'nin batı ile olan münasebetlerinde bir dönüm noktasını işaret ediyor, SSCB'nin mütecaviz dış politikasının yansımalarına karşı, ABD'nin sembolik bir jestle Sovyetlere karşı Türkiye'nin yanında pozisyon aldığını göstermektedir.

Bilindiği üzere İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımları savaş neticesinde artık sürdürmeyeceği derin bir mali krizin içine çekilmiştir. İngiltere, Ortadoğu ve Balkanlar'da sorumluluklarını ABD'ye devretmiştir. ABD, ikinci harp sonrasında yıllarca uygulanmış, tecrit politikasını terk ederek, SSCB'ye karşı çevreleme - containment policy- politikasına geçmesi, söz konusu coğrafyada daha aktif bir politika izlemelerini iktiza ediyordu.¹³⁷ Aslında İngiltere, bir iç savaş yaşayan Yunanistan'a daha somut yardımlarda bulunurken, Türkiye'ye yapılan yardımlar daha çok manevi yardımlardan ibaretti.¹³⁸

ABD, İngiltere'den doğan boşluğu doldurmak adına, bölge ülkelerinin SSCB'ye karşı dirençlerini arttırmaya matuf bazı politikalar geliştirmeye başladı. Truman Doktrini de bu

¹³⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 6 Nisan 1946

¹³⁷ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 12.

¹³⁸ *The Times*, 3 Mart 1947

politikaların bir sonucu olmakla beraber, Oral Sander'e göre amacı, Yunanistan'daki iç savaşı bitirerek Avrupa'nın güvenliğini sağlamaktı.¹³⁹ Türkiye'nin böylesi yardımları istemesindeki sebep ise; SSCB tehdidinde maruz kalan Türkiye yönünü batıya çevirmiş, amaç artık batı öncülüğündeki askeri, siyasi ve ekonomik organizasyonlara dahil olabilmektir.¹⁴⁰ Türkiye'nin, Truman Doktrini 'ne dahil olması ve bu itibarla batıya entegre olmak çabaları, Filistin konusunda değişen tavrında tecessüm ediyordu. Öncesinde bölgede, bağımsız bir Arap Devleti kurulması yönünde irade beyan eden Türkiye, dış politikalarındaki değişime paralel olarak 1948'de öncesinde söylediklerinin hilafına İsrail'i tanımıştı.¹⁴¹ Türkiye'nin kendini Avrupa siyasetinin bir parçası saymasına delil olarak gösterilebilecek hususlardan bir diğeri ise, Asya Konferansı'nın Endonezya meselesinin çözümüne dair tertiplenen toplantıya, Avrupa ülkesi olduğu beyanıyla katılmayı kabul etmeyişi pekâlâ gösterilebilir görünmektedir.

Türkiye'nin, başlıkta belirtilen dönem içerisinde batı ile olan ilişkilerinin yansıması şeklinde görülen önemli hususlardan birisi de Truman Doktrini adı verilen ABD yardım programıdır. 12 Temmuz 1947 Dışişleri Bakanı Hasan Saka, ABD Ankara Büyükelçisi M. Wilson arasında imzalanmıştır. Ulus Gazetesi, söz konusu antlaşma ile yeni ve mesut bir devrin açıldığını müjdelemiştir.¹⁴² Söz konusu antlaşma ile İnönü'nün muhalefete "yaşam güvencesi" verdiği 12 Temmuz Beyannamesi'nin aynı tarihlerde paraf edilmesi, Türkiye'nin iç politika devinimlerinin, dış siyaset ile ne kadar bağlantılı olduğunu göstermesi bağlamında ilgi çekicidir. Bu antlaşma ile ABD Misyon şefi teknik destek verecek, aynı zamanda yardımların amacı dışında kullanılmasına mâni olmak amacıyla, hükümet yetkilileri misyon şefini bilgilendirecektir.¹⁴³ Aynı zamanda ABD basınının da yardımı, serbestçe müşahede edebileceği, yardımın üçüncü ülkelerle paylaşılmayacağını altı çizilmektedir. ABD, yardımı istediği zaman kesme salahiyetine sahiptir.¹⁴⁴

¹³⁹ Sander, **Türk-Amerikan**, s. 12.

¹⁴⁰ Sander, **a.g.e.**, s. 19-20.

¹⁴¹ Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının 20 Yılı 1947-1965", **SBF Dergisi**, Cilt 21, Sayı 1, (1966), s. 160.

¹⁴² **Ulus Gazetesi**, 13 Temmuz 1947

¹⁴³ Koçak, **a.g.e.**, s. 17

¹⁴⁴ Koçak, **a.g.e.**, s. 18

ABD için Türkiye Ortadoğu ve Balkanlar politikaları bağlamında özel bir anlama sahiptir. ABD Ankara Büyükelçisi M. Wilson, İngiltere Ankara Büyükelçisi Kelly ile yediği bir öğle yemeğinde dikkat çeken sözler söylemektedir. Wilson; Türkiye'nin Sovyet genişlemesine karşı Yakın ve Orta Doğu'da vazgeçilmez bir kale olduğunu, İngiliz delegasyonunun Paris'te sadece belirli sorunlar üzerine değil, aynı zamanda Türkiye'ye yardım ederek, ordusunun çağdaştırılması gerektiğini savunuyordu.¹⁴⁵ Yani ABD'nin bölgeye olan ilgisi ve yardımların sebebi, Türkiye'nin Sovyetlere karşı bir ön cephe teşkil etmesidir.

Öte yandan muhalefet de söz konusu antlaşmaya olumlu tepkiler göstermiştir. Aslında Türkiye'nin batı ittifakına girmesi hususunda, siyasal partiler arasında bir görüş ayrılığı bulunmamaktaydı. Neticede İnönü'de DP kurulurken, Bayar'a dış politikada ayrılık var mı diye sormuştur. Truman Doktrini kapsamında imzalanan mahut antlaşma da DP'liler tarafından olumlu bir gelişme olarak ele alınmıştır. Köprülü Demokrasi Yolu adlı eserinde antlaşmayı önemli ve başarılı bulduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶ Bir başka boyut ise bu antlaşma bahane edilerek Türkiye'nin iç işlerine karışıldığı iddiasıdır. Ancak burada Türk Hükümetinin denetim mekanizmalarının oluşumunda kiskanç davranarak, ülkenin iç işlerine karışılmasına engel olduğu söylenebilir.¹⁴⁷ Lakin söz konusu antlaşma bir savunma antlaşması değildir. Türkiye'nin nihai hedefi ise batı ile -bilhassa ABD- herhangi bir Sovyet saldırısına karşı ülkeyi koruyacak bir güvenlik şemsiyesi oluşturmak yahut varsa dahil olabilmektir.

Türkiye'nin kuruluşundan dahil olduğu zamana dek NATO çatısına dahil olabilmek için çabalarını bu bağlamda okumak daha doğru olacaktır. Truman Doktrini ile Türkiye, Atatürk döneminde yürütülen çok yönlü başarılı politikayı terk etmiştir. ABD'nin politikası, "silahlı azınlıklar veya dış kuvvetler dış kuvvetler tarafından selbedilmek istenen milletlere yardım etmek" şeklinde gelişirken, Türkiye'yi Batı'dan başka alternatif olmayan bir ülke haline getirmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ FO 424/287/R-1971/44

¹⁴⁶ Fuad Köprülü, **Demokrasi Yolunda, "On the Way to Democracy"**, Mouton London Yayınları, Paris, 1968, s. 521-515.

¹⁴⁷ Cemil Koçak, **Rejim Krizi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 413.

¹⁴⁸ Redvers Opie, "Amerikan Yardım ve Kalkınma Meselesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Çev. Cemal Mihçioğlu, Cilt:8, (1953), s. 87.

Amerikan yardımları göz önüne alındığında, değinilmesi gereken bir diğer nokta da “Marshall Yardımlarıdır.” ABD’ye savaş sonrasındaki Avrupa’nın ekonomik durumu, söz konusu ülkelerdeki sol muhalefeti güçlendirebilecek mahiyettedir. Bu bölgelere yardım edebilmek adına yapılacak bir plan, mahut ülkelerdeki Sovyet tehlikesini de ortadan kaldıracığı inanılmaktadır.¹⁴⁹ ABD’ye göre, Türkiye ve Yunanistan Truman Doktrini ile güçlendirilmiş sıra Avrupa’ya gelmiştir. Netice itibariyle, Avrupa ancak ekonomik olarak güçlenirse SSCB’nin ideolojik yayılımını önleyebilecektir. Planın ikinci aşaması ise yardım tevdi edilen ülkelerle siyasi işbirliğinin sağlamasıdır. Bu şekilde Sovyetler tamamen kenara sıkıştırılacak, Sovyet yayılmacılığının önünde bir set oluşturulacaktır.¹⁵⁰ Bir başka neden ise Avrupa’da alım gücünün hayli düşmesiydi, Avrupa’da piyasa canlanırsa buna paralel olarak, ABD mamul malları için yeni bir pazar açılacaktır.

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheon’a göre, ABD üretimi ile diğer bölgelerin üretimi arasında ciddi bir münasebet vardır. Avrupa bu durumda iken, ABD’deki refahın uzun sürmeyeceğini söylemektedir. Planlama da evvela, SSCB ve “demir perde ülkelerinin de yardım kapsamına alınması istenmektedir. Ancak Sovyet Dış İşleri Komiseri Molotov, buna karşı çıkmıştır. 12 Temmuz 1947’de Paris’te bir araya gelen Avusturya, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa Avrupa Ekonomik İş Birliği Konferansını kurdular. Türkiye ise toplantı da 615 Milyon dolar yardıma ihtiyacı olduğunu vurguladı ancak ABD’li uzmanlar Türkiye’nin durumunu diğer ülkelere nazaran daha iyi gördüklerinden teklifi kabul etmediler.¹⁵¹ ABD Büyükelçiliği ise Türkiye’nin yardıma katılmasını bilhassa istiyor, Türkiye’nin jeostratejik olarak ihmal edilemeyecek bir konumda olduğunu belirtmektedir.¹⁵²

Türkiye ile ABD Hükümeti arasındaki, Türkiye’nin Marshall Planına dahil edilmesi ile alakalı antlaşma, 4 Temmuz 1948’de Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ile ABD

¹⁴⁹ Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Tarihi, Everest Yayınları, İstanbul, 2019, s. 240,241.

¹⁵⁰ Nilgün Özkan, “Marshall Yardım Planı’nın Türkiye Üzerindeki Etkileri” (1948-1954), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: (2004), s. 40.

¹⁵¹ Sander, Türk-Amerikan, s. 538-539.

¹⁵² FO 424/287/R-1971/44

Büyükelçisi M. Wilson tarafından imzalanmıştır.¹⁵³ Türkiye, 1950 itibariyle Marshall Yardımından 44.100.000 dolar almıştır. Türkiye yüzölçümü kendisinden küçük, bununla beraber konum itibariyle SSCB tehlikesinden uzak çoğu ülkeye nazaran az bir yardım alması tepkilere neden olmuştur.¹⁵⁴ Mezkûr plan çerçevesinde ülkelere yapılan yardımlar göz önüne alındığında, ABD ile arasında daha sıkı pazar ilişkileri olan ülkelerin yüksek meblağlar elde etmesi şaşırtıcı olmamalıdır.

Türkiye: 44.100,000 \$, İngiltere: 687.100.100 \$, Batı Almanya: 542.900.900 \$, Fransa: 502.800.000 \$, Yunanistan: 148.000.000 \$, Trieste: 10.000.000 \$, Hollanda, 192.000.000 \$, Avusturya: 124.400.000 \$, Danimarka 65.000.000 \$, Portekiz: 23.500.000 \$, İsviçre: 35.300.000 \$... Yazılan rakamlar göz önüne alındığında yardımın dağıtımını hususunda yaşanan çifte standart sarih bir vaziyette ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin yardıma sonradan dahil olduğu ve söz konusu yardımın hepsini nakdi biçimde almadığını belirtmek gerekir. Bilhassa Türk basını tarafından Hollanda'ya verilen tutar tartışma konusu olmuş, böylelikle yardımın dağıtımını esansında takınılan Batı merkezli tutum eleştirilmiştir.¹⁵⁵ Son olarak incelenecek husus da Türkiye'nin NATO'ya girme çabaları şeklinde hülasa etme çabasıdır.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi Avrupa'ya barış ve huzur getirmemiş, aksine yıllar sürececek bir gerilim döneminin temellerini atmıştır. Sovyetler, savaşın sonunda batı sınırını hayli genişletmiş, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Polonya, Bulgaristan gibi ülkeleri işgal etmiş ve buralarda komünist rejimi zorla kabul ettirmiştir. Öte taraftan Yunanistan'da iç savaş sürmekte ve İtalya'da seçimlerden komünistlerin zaferle ayrılması beklenmektedir. Nitekim daha sonrasında CIA'nın, İtalya'da seçimler öncesinde propaganda çalışmaları ile buna mâni olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁶ 1945 yılında -aslında ikinci defa- kurulan Birleşmiş Milletler, Sovyet yayılmacılığını durdurabilecek hasletlere sahip değildir. Avrupa ülkelerinin olası bir Sovyet saldırısı karşısında, kendini koruyamayacağı düşünüldüğünden ortak bir güvenlik çatısı oluşturma fikri ortaya çıkmıştır.

¹⁵³ **Ulus Gazetesi**, 5 Temmuz 1948

¹⁵⁴ Özkan, a.g.t., s. 41.

¹⁵⁵ Özkan, a.g.t., s. 50.

¹⁵⁶ İlkin Başar Özal, **Kısa Soğuk Savaş Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2020, s. 72-92.

Bu itibarla 17 Mart 1948’de Brüksel’de toplanan İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg’dan müteşekkil beş devlet Batı Avrupa Birliği’ni kurmuşlardır. Brüksel Antlaşması olarak anılan bu çaba, Batı Avrupa’nın SSCB askeri tehdidine karşı pozisyon almasını ve ortak savunma niyetlerini açığa vurmaktadır.¹⁵⁷ Söz konusu antlaşmanın ardından Fransa Dış İşleri Bakanı George Bidoult, General Marshall’a ABD’nin de Avrupa ile ortak bir savunma antlaşması imzalaması gerektiğini belirtmiştir. Ancak ABD’nin, mevcut yasaları barış zamanı dışında, Amerika haricinde herhangi bir ittifak antlaşmasına iştirak etmesini imkânsız kılmaktadır.

ABD senatosu tarafından kabul edilen “Vandenberg Kararları”¹⁵⁸ ile bu taahdit ortadan kaldırılmış, ABD’nin yıllardır dış politikasının mütemmim cüzü haline gelen “Monro Doktrini” bu vesileyle terse çevrilmiştir.¹⁵⁹ Sonrasında önceden katılan ülkelere, ABD, İtalya, Norveç, Portekiz, İzlanda ve Kanada’nın katılımıyla Washington’da Kuzey Atlantik Savunma İttifakı kurulmuş, 26 Ağustos 1949 tarihi itibarıyla de antlaşma yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁰ Bu antlaşma ile imzacı devletler ortak savunma tedbirlerini hayata geçirmek için ilk adımları atmıştır. NATO’nun birinci kuruluş yılında konuşan ABD Dış İşleri Bakanı Acheson, ülkelerle ortak savunma planının üzerinde çalışacaklarını, ayrıca imzacı ülkelere yapılacak yardımlar için senato onayının beklendiğini vurgulamıştır.¹⁶¹

NATO’nun kuruluşunun ardından Türkiye antlaşmaya hemen dahil olmaya çalışmıştır. 30 Haziran’da yapılan başvuruda söz konusu NATO şemsiyesini Akdeniz’i de içine alacak biçimde genişletme arzusu ile hareket edilmiştir. Ancak ABD’ye yapılan bu tekliften sonuç alınamamıştır. Türkiye, pakta alınmayarak kendini dışarıda bırakılmış hissediyor, ABD Hariciyesinin yaptığı sözlü açıklamalarla yetinmiyor, yazılı garanti istemektedir.¹⁶² Türkiye’nin pakta alınmaması aynı zamanda içeride de muhalefetin eleştirilerine sebep oluyordu. Türkiye böylece tarafsız bir politika izlemeye itildi diyerek,

¹⁵⁷ **The Times**, 28 Mayıs 1946

¹⁵⁸ ABD, 1823 yılından bu yana uyguladığı Monro Doktrini terk etmesidir. Senatör Hoyt. S Vandenberg, sunduğu bir teklif ile, ABD Hükümetlerine bölgesel ve genel ittifaklar yapma yetkisi verildi. Böylece ABD 11 Haziran 1948’de kabul edilen bu yaklaşım ile 1823’ten beri uygulanan Avrupa’nın iç meselelerine karışmama politikasını terk etmiştir.

¹⁵⁹ Fahir Armaoğlu, **20 Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Kronik, İstanbul 2018, s. 448.

¹⁶⁰ Cihat Göktepe, Süleyman Seydi, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, **Bilig Dergisi**, Sayı 72, (2015), s. 205.

¹⁶¹ **The Times**, 5 Nisan 1950

¹⁶² **FO** 371/78670/ R-3506/1072/441

bunu bir tehdit unsuru olarak kullanmaya çalışıyordu. Ancak İngiliz Büyükelçisi ile görüşen Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak yazılanların söz konusu yazarın kendi görüşleri olduğu, Türkiye Hükümetini bağlanamayacağını bildirmektedir.

Şemsettin Günaltay da pakta dahil olmanın gereksiz sorumluluklar getireceğini belirtiyordu,¹⁶³ İngiltere’de Türkiye’nin NATO’ya dahil olmasını değil, Akdeniz’de oluşturulacak yeni bir pakta girmesi gerektiğini savunuyordu. Ancak Türk Hükümeti Mısır, Irak, İran gibi ülkelere içine alacak bir paktın yine bu ülkeler tarafından kabul görmeyeceğini düşünüyor, bir şekilde NATO’nun güvenlik şemsiyesi altında yer alma gayreti içerisindeydi. Zaman zaman Dışişleri Bakanı tarafından yapılan tutarsız açıklamalar da bu niyetin değiştiğini göstermekten ziyade, pakta girememiş olmanın getirdiği eleştiri ortamını yumuşatmak adına yapılan manevralar olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁴ Türkiye, Avrupa Konseyi tarafından davet edildiğinde, NATO’ya başvurabilmenin önü açıldığı düşünülmektedir. 11 Mayıs 1950 yılında resmi başvurusunu yapan Türkiye’yi sadece İtalya desteklemiştir. Burada ABD’nin, Türkiye ve Yunanistan’ın üyeliği hususunda ısrarlı davranmaması, söz konusu başvurunun neticesiz kalmasına neden olmuştur. Ayrıca ret oyu veren Britanya ve Fransa, Türkiye’nin paktın Akdeniz aşamasını kurgulamasını istedi ancak daha sonra herhangi bir girişimde bulunulmamıştır.¹⁶⁵

NATO’ya üyelik süreci, CHP döneminde tamamlanamamış ancak Türkiye için bir dış politika hedefi haline gelmiştir. Demokrat Parti’nin de iktidara gelmesinin ardından da bu yönde çalışmalar sürmüştür. Neticede Türkiye savaşın bitiminin ardından artarak devam eden Sovyet tehdidine karşı Batı ile yakın ilişkiler içerisinde bulmuş, bunun sadece sözlü taahhütlerden ziyade bir askeri ittifak antlaşması ile mücessem biçimde ortaya çıkması için çaba sarf etmiştir.

¹⁶³ FO 371/18668/R-4718/1051/44

¹⁶⁴ FO 371/78662/R-4947/1013/44

¹⁶⁵ Arzu Al, **Türk Dış Politikası**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2014, s. 125., **The Times**, 2 Ağustos 1950

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİNİN İKTİDARININ İLK YILLARI (1950-1955)

Bu bölümde Demokrat Parti'nin 1950 Seçim zaferi, bu zaferin sosyal, ekonomik ve siyasal sebepleri önce Türkçe kaynaklardan; hemen ardından İngiliz kamuoyundaki yansımaları, büyükelçilik belgeleri ve gazetelerden incelenmiştir. Ayrıca 1950-1955 yıllarının mühim dış politika meseleleri, yukarıda belirtilen hususla aynı metot kullanılarak incelenmiştir.

2.1. Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi ve İlk İcraat Dönemi (1950-1955)

14 Mayıs 1950 seçimleri Türk demokrasisinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Kurtuluş Savaşı'nı yöneten, cumhuriyeti kuran ve inkılapları gerçekleştiren tek parti idaresi sükûnet içerisinde yerini DP'ye bırakmıştır. 1946 seçimlerinde yaşananları göz ardı edecek olursak, Türkiye'nin bu değişimi “kansız” geçirmesi, her iki partinin üst kademesinin feraseti ile ilişkilendirilebilir. Öte taraftan 1950 seçimlerinin, 1946 seçimlerine nazaran daha adil biçimde yapılabilmesi için Şemsettin Günaltay hükümeti yoğun çaba göstermiştir.¹⁶⁶

Bu itibarla 14 Mayıs 1950'de gerçekleşen genel seçimleri %53,59 oy oranı ile 408 milletvekili çıkararak DP kazanırken, CHP %39,39 ile 69 milletvekili, MP %3.03 ile sadece bir milletvekili çıkarabilmiştir. Meclise giren bağımsız vekil sayısı ise sadece 9'dur.¹⁶⁷ Demokrat Parti 45 ilde seçimi tam liste olarak kazanırken, oy oranları ile milletvekili dağılımı arasındaki dengesizlik ise seçim sisteminin getirisi. Demokrat Parti'nin sosyo-ekonomik gelişim düzeyinin düşük olduğu doğu illerinde seçimleri kaybettiği görülürken, büyük kentlerde ise bariz bir üstünlüğü göze çarpmaktadır.

¹⁶⁶ Tanel Demirel, **Türkiye'nin En Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 56.

¹⁶⁷ Albayrak, **a.g.e.**, s. 171.

Yeni mecliste muhalefet hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından iktidar karşısında güçsüz durumdadır. Bu durum meclis dışındaki anayasal denetleme kurumlarının yokluğu bağlamında değerlendirildiğinde, ileride yaşanacak temel problemlerin çıkış noktası olarak izlenebilir hale gelmektedir. Seçimin DP tarafından kazanılması, basında da tabiatıyla büyük akisler uyandırmıştır. DP'ye yakın Vatan Gazetesi'nin sahibi Ahmet Emin Yalman kaleme aldığı yazısında, İsmet İnönü'den sitayişle bahsetmektedir. Yalman, *“sizin bu milli zaferin amilleri arasında yüksek bir mevkiiniz vardır, on iki senedir işgal ettiğiniz Cumhurbaşkanlığı makamından ayrılırken, küçülmeyeceksiniz, aksine milletin nazarında yeni bir mertebeye ulaşacaksınız”* diyerek İnönü'den övgü ile bahsetmektedir.¹⁶⁸ Yine iktidara yakın Zafer Gazetesi ise manşette *“DP İktidarı Aldı”* derken, manşetin altında bugün tam bir hayata kavuştuğumuz gündür ve halkın sevinç içerisinde olduğunu yazmıştır.¹⁶⁹ Eski Dış İşleri Bakanı Necmettin Sadak'ın Akşam'da kaleme aldığı *“Eski İşime Başlarken”* adlı yazısı seçim sonuçlarının yarattığı psikolojiyi anlama noktasında fikir vericidir. Sadak yazısında, CHP seçimi kazansa dahi, yorgunluk ve yıpranmışlıktan dolayı görevden affını isteyeceğini belirtmekte, sonuçların kendisini tamamen şaşırttığını söylemektedir. Yazının ilerleyen bölümlerinde, milletin CHP idaresini devirmek adına, karşı listede kim olduğuna bakmadan oy attığını belirten Sadak, *“Demokrat Parti'nin gençliği, yıllardır hiç yılmadan, yorulmadan çalışması bu eşsiz zaferin amili olmuştur”* diyerek siyasi muarızlarına bir övgü getirmektedir.¹⁷⁰

Gerçekten de 1950 Genel Seçimleri CHP için tam bir hezimet olmuştur. Seçime gitmeden önceki kabinede bulunan bakanlardan hiçbirisi namzet gösterildikleri şehirlerde seçimleri kazanamamıştır. Son kabineden milletvekili olabilen tek isim Başbakan Şemsettin Günaltay iken, CHP mecliste sadece 69 milletvekili ile temsil kazanarak, muhalefet etme potansiyelini de tehdit eden ciddi bir niceliksel kriz yaşamıştır. Ayrıca yıllardır iktidarda olan bir partinin, kendisini muhalefete örgütsel ve bilişsel düzeyde ne kadar hazırlayabileceği de soru işaretidir. Aslına bakılırsa seçimi kaybetmek, CHP açısından öngörülebilir olmamakla beraber, sonucun parti açısından hezimet olarak algılandığını da belirtmek gerekir.

¹⁶⁸ **Vatan Gazetesi**, 16 Mayıs 1950

¹⁶⁹ **Zafer Gazetesi**, 16 Mayıs 1950

¹⁷⁰ **Akşam Gazetesi**, 22 Mayıs 1950

Seçim sonuçları CHP’de büyük bir psikolojik kriz yaratmıştır. Bu kriz, İnönü’nün “Keşke şu Ankara beni seçmese.” söyleminde okunabilmektedir.¹⁷¹ Aslına bakıldığında Ankara gerçekten de İnönü’yü seçmemiştir. Ancak mevcut seçim yasasının olanakları itibariyle bir adayın birden çok şehirde namzet gösterilme imkânı, İnönü’nün Malatya milletvekili olabilmesinin önünü açmıştır. CHP halkın nabzını tutmayı başaramamış, tek parti alışkanlıkları hasebiyle her şeyin yolunda gittiği imajını yaratan taşra teşkilatı da genel merkezin yanılmasına sebep olmuştur.¹⁷² İnönü’nün seçimi kaybetse dahi cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturacağına dair olan söylemler, halkı DP’ye oy vermekte bir beis görmemeye itti şeklinde inandırıcılıktan uzak yorumlar da söz konusudur. Lakin seçim öncesinde partiler arasında yürütülen ikili görüşmelerde bu hususun Nihat Erim ve Fuat Köprülü arasında konuşulduğu hatta DP’nin yeteri kadar oy alamayacağı düşünülerek bazı şehirlerde CHP’nin aday göstermemesi istendiği iddia edilmektedir.¹⁷³ Seçimler hakkındaki bir diğer görüş ise halkın hata yaptığı, bu pazar seçim olsa sonuçların CHP lehine döneceği şeklindedir. Cumhuriyet ethosu içerisinde şekillenen İnönü mitinin cazibesine güvenilerek, hele İsmet Paşa sokaklarda normal bir vatandaş gibi gezinsin diyerek halkın ona olan bağlılığına dem vurulmuştur.¹⁷⁴

Bütün bu düş kırıklıklarına rağmen CHP ve İnönü seçim sonuçlarını büyük bir olgunlukla kabul etmiştir. Seçimin ertesinde gerçekleşen iktidar devri, bu merhaleleri uzun yıllar önce aşmış, liberal demokrasinin kâmil manada teşekkül ettiği memleketlerde olduğu gibi sükûnet içerisinde gerçekleşmiştir. Hatta İnönü’ye bazı askerlerin darbe teklif ettiği iddia edilmektedir. Ancak böylesi bir teklifin İnönü gibi şartları iyi sezen bir politikacı tarafından kabul edilmesi kabil değildir. İktidar kaybetmiştir ama demokrasi kazanmış, bu durum ise cumhuriyetin kat ettiği yolu göstermesi bakımından son derece değerlidir. Bir diğer tartışma konusu ise CHP’nin seçimlerde elde ettiği oy oranıdır. Birçok kesim tarafından katıksız bir başarısızlık olarak düşünülen netice, oy oranları ve milletvekili sayısı arasındaki orantısızlık göz ardı edildiğinde hiç de kötü bir sonuç gibi görünmemektedir. CHP, iktidarını kentli kesim üzerinde kabul ettirebilmiş, geleneksel mahalli eşraf ile bağları kuvvetli olduğu gibi, cumhuriyetin laik-Kemalist müktesebatı ile

¹⁷¹ Barutçu, **a.g.e.**, s. 417

¹⁷² Demirel, **a.g.e.**, s. 100

¹⁷³ Toker, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁷⁴ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 113.

yetişenler üzerinde hala etkisini göstermektedir. Hatta Eşref Edip gibi koyu İslamcılar bile öngörülebilirlik açısından CHP'yi tercih etmişlerdir. Netice itibarıyla CHP meşruiyetini ve desteğini totaliter rejimlerin dayanağı olan korku ikliminden almamakta ya da en azından halkın gözünde CHP bir “zulüm makinesi” olarak görülmemektedir.¹⁷⁵

Demokrat Parti'nin programı ise, -ekonomi dışında- CHP'den ayırt edilebilecek vazih yönleri son derece kısıtlı bir görünüm arz etmektedir. Celal Bayar tek parti döneminin başbakanlarından, Kemalist-laik tavrını ölümüne dek sürdüren, devletlu, protokol kurallarına dikkat eden eski bir CHP'li bakan prototipidir. Seçim sonuçları, Bayar ve partisi için de şaşırtıcı olmuştur. Bayar, iktidar olmayı beklediklerini ancak iktidara geldiğimizde kimin cumhurbaşkanı olacağına, kimlerin kabineyi teşkil edeceğine dair bir karar almadıklarını belirtmektedir.¹⁷⁶ Celal Bayar'ın yakın çevresine cumhurbaşkanı olmak istemediğine dair konuşmalarına rağmen DP meclis grubu tarafından göreve layık görülmüştür.¹⁷⁷ Ali Fuat Cebesoy'un kendi seçilmesi için kulis çalışmalarında bulunduğu, Cebesoy dışında Halil Özyörük ve Sadri Maksudi Arsal'ın ismi geçmektedir.

22 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimde, Celal Bayar cumhurbaşkanı seçilmiştir. Refik Koraltan Meclis Başkanı olurken, Meclis Başkanvekilleri, Sıtkı Yırcalı, Fuat Hulusi Demirelli ve Hulusi Köymen olmuştur.¹⁷⁸ Başbakanlık görevi ise Celal Bayar tarafından Adnan Menderes'e tevcih edilmiştir.¹⁷⁹ DP'nin ilk kabinesi Celal Bayar'ın yönlendirmesi vesilesiyle teknokrat/bürokratları ihtiva eden bir hüviyettir. Ömrü kısa olan mezkûr kabine şu isimlerden oluşmaktadır; Başbakan: Adnan Menderes, İç İşleri Bakanı: Rükneddin Nasuhoğlu, İşletmeler Bakanı: Prof. Dr. Muhlis Ete, Savunma Bakanı: Refik Şevket İnce, Çalışma Bakanı: Hasan Polatkan, Eğitim Bakanı: Avni Başkan, Tarım Bakanı: Nihat Eğriboz, Bayındırlık Bakanı: Fahri Belen, Ulaştırma Bakanı: Tevfik İleri, Sağlık Bakanı: Nihat Reşat Belger, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Zühtü Velibeşe, Gümrük ve Tekel Bakanı: Nuri Özsan.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Demirel, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁷⁶ Bayar, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁷⁷ **Akşam Gazetesi**, 20 Mayıs 1950

¹⁷⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: IX, Cilt. 1, B.1, O. 4, 22.05.1950

¹⁷⁹ Bayar, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁸⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s. 86.

2.2. 1950 Genel Seçimleri ve Demokrat Parti'nin İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları

Bilindiği üzere 1950 seçimleri, Türk demokrasi tarihinin en mühim veçhelerinden birisini ihtiva etmektedir. Bu bağlamda, 1923'ten beri süren, tek parti iktidarı yıkılmış, yine aynı kökten neşet eden Demokrat Parti kazanmıştır. 1950 seçimleri öncesinde, iktidarın değişeceğine yahut DP'nin hatırı sayılır miktarda oy alacağına dair birçok işaret vardır. Halkın hoşnutsuzluğu, birçok vesileyle kendisini gösteren, en ufak toplumsal meselede gün yüzüne çıkmayı bekleyen bir duygu birikimi halini aldığını düşünmek mantıklı görünmektedir. Söz konusu işaretleri ve halkın dışa vurumunu, seçim arifesinde hayatını kaybeden Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde ve 1950 seçimlerinde sandığa yansıyan iradede görmek mümkündür.

1950 genel seçimlerinin hemen öncesindeki gelişmeler, seçim sonrasındaki tepkiler İngiliz Dışişleri belgelerinde de makes bulmuştur. Genel seçime gidilen süreçte dikkat çeken hususlardan birisi de, Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefat etmesi olmuştur. Müteveffanın cenazesi esnasında yaşanan olaylar, cenazenin adeta CHP karşıtı bir gösteriye dönüşmesi seçim arifesinde halkın mevcut iktidardan hoşnutsuzluğunu göstermesi bakımından değerlidir.

Edinburgh merkezli *The Scotsman* gazetesi, mareşalin vefatını okuyucularına duyururken, kendisinin hayatı hakkında sathi de olsa bazı bilgilere yer verilmiştir. Gazete, Çakmak'ın modern Türkiye'nin kuruluşunda Atatürk ve İsmet Paşa ile üç liderinden biri olduğunu belirtmekte, ayrıca modern Türk ordusunu yaratan kişi olduğunu yazmaktadır. Mareşalin 1946 seçimlerinde İstanbul'dan bağımsız milletvekili olduğu, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhalif Demokrat Parti'nin desteğini almasına rağmen İnönü'ye kaybettiği belirtilmektedir. İngiliz-Türk ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde Çakmak'ın iki ülke arasındaki ittifakı sıkı biçimde desteklediği belirtilirken, Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın mütteliklerin desteklediği Sultan'a isyan edip, tebdil-i kıyafet Anadolu'ya geçtiklerinden bahsedilmektedir.¹⁸¹ Söz konusu gazete haberi bazı bilgi eksiklerine rağmen bilhassa Çakmak'ın emeklilik sonrasındaki hayatı

¹⁸¹ *The Scotsman*, 11 Nisan 1950

noktasında somut bilgileri özet biçimde vermiştir. Mareşalin modern Türkiye'nin en önemli üç kurucusundan biri olduğu yargısı büyük bir iddia olmakla beraber, Atatürk ile Anadolu'ya geçtikleri iddiası bilindiği üzere doğru değildir. Fevzi Çakmak'ın Anadolu'ya iltihakı daha sonra gelişen bir durumdur.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Çakmak'ın cenaze töreninde yaşananlar, halkın iktidara olan hoşnutsuzluğunun ifade edildiği bir vesile haline gelmiş ve bu durum da İngiliz Elçiliği raporlarına detaylı biçimde yansımıştır. Büyükelçilik tarafından Mareşal'in vefatı hasebiyle gönderilen rapor dikkat çekici hususlar ihtiva etmektedir. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı ve sonrasındaki Genelkurmay Başkanı, eski başbakan¹⁸² ve emekliliğinde beri Millet Partisi'nin onursal başkanı diye titri belirtilen Çakmak'ın cenaze töreni esnasındaki gösterilerin Türkiye'de son 20 yıldır rastlanılmayan bir olgu olduğu tespiti yapılmıştır.¹⁸³ Ayrıca radyolarda hafif müzik yayının kesilmemesine tepki duyulduğunu, yaşanan gösterilerin genelde öğrenciler tarafından organize edildiğini, sokak ve caddelerde yürüyüş yapan öğrencilerin saygı göstergesi olarak sinema gibi eğlence mekanlarını kapatmaya zorladığı dile getirilmektedir.¹⁸⁴ Cenaze günü Mareşal'in evinin önünde toplanan çeyrek milyon insanın, naaşın top arabasına konulmasına mâni olarak, omuz hizasında kaldırarak taşıdığı ve bir görgü şahidine göre ise sokaklarda mendillerle çığlık atan kadınların bulunduğu kaydedilmiştir. Büyükelçi Noel Charles, raporunda "sarık ve cübbeleriyle" camiden çıkan bir grubun Atatürk'ün laik yasalarına aykırı biçimde "Allahuekber" diye bağırdığı ilgi çekici bir detay olarak yer almaktadır.¹⁸⁵

Millet Partisi ve öğrenciler, hükümeti ve Cumhurbaşkanı'nı cenazeye olan ilgisizlikleri nedeniyle eleştirirlerken söz konusu cenaze töreni bazı gözlemciler tarafından 31 Mart Vakası ile mukayese edilse de bunun abartı olduğu, daha çok İzmir'deki Serbest Cumhuriyet Fırkası mitingi ile benzediği hükmüne varılmıştır. Raporunda, cenazenin adeta bir muhalefet mitingine dönüşmesinde, İstanbul'da yaşanan hayat pahalılığı, dini fanatizmin etkili olduğu ve MP'nin Atatürk ilkelerine karşı çıkararak geleneksel hayat tarzını sürümek isteyen bir parti olmasının neden olduğu dile getirilmiştir. Gösterilerin

¹⁸² Aslında İcra Vekilleri Heyeti Reisi. Söz konusu zaman diliminde Başbakanlık makamı henüz ihdas edilmediğinden, kaynakta yazdığı üzere Başbakan demek doğru olmayacaktır.

¹⁸³ FO 424/290/RK-1851/2, "Demonstrations at the Funeral of Marshal Cakmak", Sir Noel Charles to Mr. Younger, 21 Aralık 1950

¹⁸⁴ Aynı Doküman

¹⁸⁵ Aynı Doküman

hükümete karşı olan hoşnutsuzluğu açığa vurduğu bir gerçek olsa da MP'ye bulunulan ithamlarda abartı payı olduğu ortadadır. Dini fanatizme karşı partilerin tutumuna değinilerek, CHP'nin son zamanlarda dinin ülkede hafif bir yayılımına destek vermekle beraber, din-devlet ayrımına tıpkı muhalifleri DP'nin olduğu gibi sıkıca bağlı olduğu tespiti yapılırken, MP "fanatik dincilerle" dolu olduğu iddiası ile diğerlerinden ayrılmaktadır.¹⁸⁶ CHP ve DP'nin dini gericiliğe karşı ortak bir tutum aldığı ancak yine de DP'nin söz konusu Çakmak'ın cenazesindeki ilgisizliği bir eleştiri konusu yaptığı vurgulanmaktadır. Öte yandan tahmin yapmak için erken olsa da cenazesi töreni sırasında yaşanan hadiselerin seçimdeki muhtemel tablo hakkında fikir verici olduğu düşünülmektedir.¹⁸⁷

Büyükelçi Noel'in raporlarında bulunan bir diğer ilgi çekici husus ise 1950 seçimleri öncesinde partilerin buldukları durum ve seçim hakkındaki elçiliğin öngörülerini ihtiva eden belgedir. Söz konusu belgede, seçimlere on günden kısa bir süre kaldığını, partilerin son durumunu ve açıkladıkları programların inceleneceğinin altı çizilmektedir.¹⁸⁸ İlk olarak ele alınan CHP programında, mevcut hükümetin anayasal reformlara ağırlık vererek, rejimi batılı demokrasi prensipleri etrafında genişletmeyi amaçladığı söylenmektedir. CHP'nin uzunca bir süre TBMM'nin yanında senato tarzında ikinci bir meclis kurma fikri, 1950 seçimleri öncesinde de gündeme gelmiştir. Programını açıklayan ilk parti olan CHP'nin, programında değinilen kırsal kalkınma ve köylerde kurulan radyo istasyonları ile kamuoyunu genişletme çabaları belgede değinilen unsurlardan birisidir. Öte yandan CHP'nin 1930 ekonomik buhranından bu yana süregelen Bismarkçı Devlet Kapitalizmi¹⁸⁹ modelinin sürdürülmek istediğini, ayrıca özel sektörün de -temel maddeler dışında- desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁰ Yine iktisadi kalkınma hususunda Demokratları da iktidardan ayırmanın güç olduğu saniyen ifade edilen bir diğer husustur.

¹⁸⁶ Aynı Doküman

¹⁸⁷ Aynı Doküman

¹⁸⁸ FO 424/290/RK-1017/5, "The Position of the Turkish Political Parties Prior to the General Elections", Sir Noel Charles to Mr. Younger, 4 Mayıs 1950

¹⁸⁹ Williams Raymond, **Capitalism**, Oxford University Press, Oxford, 1983, s. 53, Devlet kapitalizmi, ticaret burjuvazisi ve sistemli emeğin, merkez tarafından re-organize edilerek, ekonominin merkezden yönetilmesi, üretim araçlarının devlet tarafından organize edilmesi.

¹⁹⁰ Aynı Doküman

Demokratlar ise CHP'den duyulan memnuniyetsizliği "istismar" ederek, kaçınılmaz olarak büyümektedir. DP'nin bilhassa ekonomi politikalar nedeniyle iktidara yüklendiğini, ilaveten Celal Bayar'ın Marshall Planı olmasa idi ülkenin iflasının muhtemel olduğu iddiası yer almaktadır Yapılan tüm eleştirilere rağmen mahut iki parti arasında fikri müktesebat bağlamında ayırt edici bir fark yoktur. Buna delil olarak ise Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde yaşananlara dair DP'nin takındığı ılımlı tavır gösterilebilir. Cenazede yaşananlarda DP, iktidarı ilgisizlikle suçlamakla beraber, fundamentalist sayılabilecek eylemci pratiklerine karşı mesafeli bir tutum sergilemiştir.¹⁹¹

Aynı zamanda Büyükelçi Charles'ın seçim atmosferi, adaylar ve partilerin nerede güçlü olduğuna dair öngörülerini dikkat çeken noktalardan birisidir. 1950 seçimleri öncesinde DP'nin Millî Mücadelede etkin olmuş daha sonrasında ise çeşitli saiklerle müesses nizam ile arası bozulan şöhretli isimleri milletvekili adayı yapması bilinen bir husustur. Yine söz konusu raporda da Rauf Orbay, Halide Edip Adivar gibi isimlerin DP'den aday olduğu belirtilirken; Ali Fuat Cebesoy'u, Atatürk'ün rakibi olarak nitelendirerek abartı bir yorum yapılmıştır.¹⁹² İlaveten güçlü Demokratların birçoğunun DP'nin güçlü olduğu düşünülen İstanbul, Ankara, İzmir,¹⁹³ ve Bursa gibi yerlerden aday gösterildiği söylenmiştir. Bu güçlü adayların içinde, Zafer Gazetesi'nin başyazarı ve mevcut basın yasası nedeniyle içeride olan Mümtaz Faik Fenik de ayrıca belirtilmiştir. Rapora göre Demokratlar büyük şehirlerin merkezlerinde kuvvetlidir ve küçük bir fark ile de olsa seçimi kazanabilecekleri düşünülmektedir.¹⁹⁴ Elçilik raporunda İstanbul'daki bir sefaret görevlisinin inceleme yaptığını İzmir bölgesinde, Antalya il merkezindeki Burdur ve Isparta'da en az %50 şansının olduğu ve buradaki sandalyelerin çoğunun DP tarafından kazanılmasının mümkün olduğuna dair bir projeksiyon oluşturulmuştur.¹⁹⁵

Seçim neticeleri göz önüne alındığında tahminlerin realize olduğu ortadır. Yine aynı gözlemler ışığında, DP'nin Adana ve Mersin'de güçlü olduğu ancak kazananın kim olacağını köylü oylarının belirleyeceği söylenmektedir. Raporda, Türk siyasi hayatı ile

¹⁹¹ FO 424/290/RK-1851/9

¹⁹² FO 424/290/RK-1017/5

¹⁹³ İzmir şehrinin geçtiği raporların hepsinde Smyra olarak yazılmıştır. İstanbul ve diğer şehirler için eski isimlerini kullanma pratiği söz konusu değilken İzmir'de bunun mütemedi tekrarı ilgi çekicidir.

¹⁹⁴ Aynı Doküman

¹⁹⁵ Aynı Doküman

ilgili gerçekçi ve son derece ayakları yere basan bir tahmin de mevcuttur. CHP'nin anayasa reformlarından bahsettiği ancak kırsal kesimdeki insanları için bu iştiyakın belirleyici bir nokta olmadığını, köylülerin endişelerinin daha çok maddi hususlarda olduğu büyük bir isabetle öngörülmüştür. Aynı zamanda bir tek parti gerçeği olarak muhtar ve jandarma yönlendirmesinin seçim sonuçlarında etkili olacağı üzerinde durulmaktadır.¹⁹⁶ Raporda, kırsal kesimin seçim tercihlerinde makes bulan eğilimlerin büyük bir isabetle vurgulandığı, daha sonrasında da köyden-kente göç ederek proleterleşen -homojen olmasa da- sınıfların da soyut vaatler yerine, ekonomik vaatlere iltifat ettiği söylenebilir denmektedir. Belki de mezkûr durum, Türkiye'de çok partili yaşamın olgularından biri haline gelen, seçmen ve seçici arasındaki klientalist ilişkilerin ifşaata olarak değerlendirilebilir.

14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen seçimleri DP büyük bir farkla kazanmıştır. İsmet Paşa önderliğindeki CHP'nin 27 yıllık iktidarı Demokrat Parti'nin "sürpriz" zaferi ile sona ermiştir.¹⁹⁷ Seçimlerde cami, kilise ve sinagoglara seçim sandıkları kurulduğu da dış basın tarafından da ifade edilmektedir.¹⁹⁸ Bazı değerlendirmelere göre ise; "Mustafa Kemal ve İsmet İnönü yönetimindeki Cumhuriyet Halk Partisi aşağı yukarı 27 yıldır diktatörce iktidardaydı. Yozlaşmış, ruhsuz bir şekilde bürokratik, kayıtsız ve adam kayırmıştı. Parti olarak daha önceki başarılarının devasa olduğundan kimsenin şüphesi yoktu (bazı kesimler onları devasa bir şekilde kötü olarak değerlendirecek olsa da), ancak iktidarının son yıllarında partinin statüsü küçülmüş, hayal gücü zayıflamış, enerjisi bittiği şeklinde bir intiba da mevcuttur." Yani iktidar değişiminin, sosyalist eğilimli Daily Herald gazetesinde dahi belli bir umut ve olumlu gözle bakıldığı görülmektedir.

Seçim sonuçları rapor halinde ilk olarak 16 Mayıs tarihinde İngiliz Dışişleri belgelerine de yansımıştır. Söz konusu belgede seçimin DP tarafından kazanıldığı ifade edilirken, verilen milletvekili sayılarında ve bazı bilgilerde yanlışlıklar göze çarpmaktadır. DP'nin 381, CHP'nin 97, MP'nin 5 vekil çıkardığı belirtilirken, İsmet Paşa'nın aday olduğu Ankara ve Malatya'da da seçimi kaybettiği iddia edilmektedir.¹⁹⁹ Bilindiği üzere dönemin

¹⁹⁶ Aynı Doküman

¹⁹⁷ **Birmingham Gazette**, 15 Mayıs 1950

¹⁹⁸ **Daily Herald**, 15 Mayıs 1950

¹⁹⁹ FO 424/290/RK-1017/7, "Turkish General Elections Results", Sir Noel Charles to Mr. Bewin, 16 Mayıs 1950

seçim yasası nedeniyle bir aday birden fazla şehirde namzet olabilmektedir. Mesela Adnan Menderes 1946 seçimlerinde Aydın'dan seçilememesine rağmen Kütahya'dan seçilmiştir. İsmet İnönü'de Ankara'da seçimi kaybetmesine rağmen Malatya'dan seçildiğini belirtmek gerekir. Bir milletvekilinin birden çok şehirde kazanması durumunda ise, ara seçimler yoluyla bu karışıklık giderilmektedir. Değinilen bir diğer husus da yeni kabinenin kim tarafından kurulacağı ve Cumhurbaşkanının kim olacağına dair yapılan tahminlerdir. Elçilik raporunda da bu keyfiyet üzerinde büyük ihtimalle basında ve kulislere konuşulanlara dayanılarak bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Cumhurbaşkanlığı için Halil Özyörük'ün ismi zikredilirken, DP Genel Başkanı Bayar'ın da Başbakanlığı ele alacağı düşünülmüştür. Esas sürpriz ise Ali Fuat Cebesoy'un meclis başkanı seçilmesinin beklenmesidir.²⁰⁰ 22 Mayıs'ta da görülebileceği üzere elçiliğin tahminleri hepten yanlış çıkmıştır.

Büyükelçi Charles'ın gözlemleri itibarıyla seçim sonuçları, CHP'nin ufak bir farkla dahi olsa kazanmasını bekleyenleri şaşırtmıştır. Hatta her iki partinin genel başkanları dahi ortaya çıkan tabloyu ön görebilmiş değildir.²⁰¹ Türkiye sonunda değişmişti, 27 yıllık CHP idaresi özgür seçimler neticesinde, yerini DP'ye bırakmış ancak bu devir teslim ağır bir sandık mağlubiyetiyle gelmiştir.²⁰² Gazetelerde seçim sonuçlarının yaratacağı neticeler itibarıyla derinlemesine incelenmekten ziyade, gündelik haber dilinde verildiği görülmektedir. Seçimler vakar ve sükûnet içerisinde yapılırken, seçim yasaları doğrultusunda üç gün öncesinde propaganda yasaları başlamıştır. Elçilik yorumuna göre bu durum takdire şayandır. Bu şekilde seçmenlere karar vermeleri için zaman tanınmıştır. 1946 seçimlerinde yaşanan teessüf hallerin yaşanmaması için asker ve polisin sandıklardan uzak tutulduğu, çok fazla merkezde seçim sandıklarının kurulmasının kuyrukların oluşmasına mâni olduğu söylenmiştir.²⁰³ Seçim yasası ve mevcut hükümetin samimiyetiyle seçimler 1946 ile kıyaslanamayacak kadar iyi organize edildiği tespiti yapılmıştır.

Öte yandan büyükelçilik görevlilerinin ülke sathında birçok sandığı gezdiğinin belirtilmesi, "Majesteleri Hükümetinin" 1950 seçimlerini ne kadar dikkatle takip ettiğini

²⁰⁰ Aynı Doküman

²⁰¹ FO 424/290/RK-1017/4, "Turkish General Elections", Sir Noel Charles to Mr. Bewin 18 Mayıs 1950

²⁰² **Daily Herald**, 16 Mayıs 1950

²⁰³ Aynı Doküman

göstermesi bakımından değerlidir. Aynı raporun devamında, belirlenen seçim kurallarına titizlikle uyulduğu, oy verme gizliliğine azami dikkat edildiği vurgulanmaktadır. Her şey son derece dikkatli ve halkın gözü önünde cereyan ettiği, elçilik raporunda ise uygulanan teamüller göz önüne alındığında ülkede bir seçim geleneğinin oluşmaya başladığı vurgulanmıştır.²⁰⁴ İncelenen raporlarda yine son derece şaşırtıcı bir iddia ortaya atılmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü'nün Malatya'da seçimleri kaybettiğini ancak Celal Bayar'ın en azından sabık Cumhurbaşkanı'na koltuk vermek adına bölgede tekrar sayım yapılması istediği iddia edilmektedir. Bölgede CHP'nin kazandığı tek ilin burası olması rapora göre şüpheleri kuvvetlendirmektedir.²⁰⁵ Elçilik iddiası yanlış bilgiler ihtiva etmektedir. CHP'nin bölgede kazandığı tek şehir olmadığı ve seçimlerine karşı rakibine nispeten meydan okuyabildiği tek yerdir. Erzincan, Bingöl ve Malatya gibi şehirlerde CHP rakibine karşı doyurucu bir farkla kazanmıştır.²⁰⁶ Öte yandan kırsal kesimlerde seçim merkezlerine gitmek için "eşek" gibi binek hayvanların köylü tarafından vasıta edilmesi hala peçe ile oy kullanan kadınların varlığı hatta Ankara'nın yoksul mahallelerinde bile kadınların başörtüsü ile seçime gelmeleri ve seçmen listelerinde imzadan daha çok baş parmak işaretinin olması dikkat çekmektedir. Bu detayların verilmesinde elçilik nezdinde Türkiye'nin "geri kalmışlığını" betimleyen simgeler bütününe ortaya çıkarmaktadır.²⁰⁷

Seçim sonuçları tam olarak ilan edilmese dahi, CHP ve MP'nin mecliste temsil edildiklerinden daha kuvvetli olduğu, Birleşik Krallık 'ta olduğu gibi uygulanan bir sistemde asli eğilimlerin ortaya çıkacağı ancak mevcut seçim yasasının azınlık partileri ezen bir hüviyete sahip olduğu belirtilmektedir. Seçimin asıl sürprizi ise DP'nin kuvvetli olduğu inanılan doğu illerinde beklentileri aşarak kayda değer bir netice elde etmesi olarak dikkat çekilmektedir. Demokratların büyük kentlerde, sanayi ve ticaret merkezlerinde yerel burjuvazi desteği ile kazandığı ifade edilmektedir. Tahmini olarak partilerin meclis dağılımı elçilik, söz konusu raporda şöyle ele almıştır;

DP: 434

Cumhuriyetçi Parti: 52

²⁰⁴ Aynı Doküman

²⁰⁵ Aynı Doküman

²⁰⁶ https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1950MilletvekiliSecimi/1950_Secim_Sonuclari.pdf,

1950 Seçim Sonuçları için.

²⁰⁷ Aynı Doküman

Ulusal Parti (MP): 1²⁰⁸

Seçim sonuçları kesinleşmediğinden yukarıda verilen tahmini sayıların, gerçek sonuçlardan farklı olduğu görülmektedir.²⁰⁹ Ancak yine de mecliste oluşan Demokrat yoğunluğu aşağı yukarı betimlenmiştir. Resmî sonuçlarda DP'nin vekil sayısı 409, CHP'nin 69 ve MP'nin 1'de kalmıştır. Demokratlar seçim öncesine zaferden emin olsa da ne kendileri ne de hükümet özgür seçimler neticesinde nasıl bir tablo ortaya çıkacağını bilememektedir Öte yandan köylülerin sandık mahremiyetine nasıl tepki gösterecekleri kimse tarafından bilinmediği düşünülmektedir. Partinin genç yıldızı Adnan Menderes, hem İstanbul hem de Aydın'da mebus seçilmiş ancak daha sonra kural gereği bir seçim yapmak zorunda kalmış, tercihini İstanbul'dan yana kullanmıştır.²¹⁰

Netice itibarıyla 27 yıllık iktidar, anlaşılabilir bir değişim arzusu nedeniyle, yerleşik otoriteye karşı gelmenin yeni bir yolu kullanılarak yıkılmıştır. CHP iktidarının yıkılmasında tabanı tetikleyen salt bir değişiklik arzusundan ziyade, hayat pahalılığı, düşen reel ücretler gibi “gerçek hayatın” meseleleri de etkili olmuştur. Öte yandan mahut raporda kırsal kesimde yaygınlaşan eğitim ile ilkel yaşam koşullarına karşı bir farkındalığın oluştuğu, CHP'nin “devletlu” haşmetli kamu binalarında tecessüm eden iktidar yüzüne karşı, alttan bir tepki oluştuğuna işaret edilir. Diğer dikkat çekici nokta ise elçilik gözünde “aşırı” olarak düşünülen MP'nin seçimlerde aldığı hezimet, Türklerin aşırılıklara müsaade etmeyen sağduyulu fitratının bir manzumesi olarak ele alınıp övülmesidir.²¹¹

Demokrat Parti'nin seçim sathında tutamayacağı sözler vermediği aşikâr olmakla beraber dış politikada da esaslı bir kırılmanın olması beklenmemektedir. Türkiye'nin uzunca zamandır tatbik etmiş olduğu Türk-İngiliz ortaklığını ve daha geniş pencerede batı ile girilecek askeri, siyasi ve ekonomik iş birliğini sağlama uğraşısı adeta devlet politikası haline gelmiştir. Bu tespit elimizdeki belgelerde de büyük bir isabetle yapılarak Türk-İngiliz ilişkilerinin kaldığı yerden devam edeceği belirtilmiştir.²¹² Öte taraftan hükümet

²⁰⁸ Aynı Doküman

²⁰⁹ Gerçek Sonuçlar İçin: <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, Son Erişim Tarihi: 10.05.2021

²¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, “Yazı İşler ve Sicil Müdürlüğü”, 1061/2133, 18.12.1950, Bundan sonraki dipnotlarda, söz konusu arşiv BCA olarak kısaltılacaktır.

²¹¹ FO 424/290/RK-1017/4, “Turkish General Electiosn”. Sir Noel Charles to Mr. Bevin, 18 Mayıs 1950

²¹² Aynı Doküman

değişikliğinin Amerikalıları rahatsız edeceği tahmininde bulunulmuştur. ABD'nin seçimlerde CHP zaferi beklediği, dış ilişkilerde uğraşan bakanların zihniyet olarak ABD'lilerle uğraşmak için kendilerini eğittiklerini, yenilerin alışma sürecinde Türk-ABD ilişkileri açısından zaman kaybı olacağı şeklinde bir yorum yapılmıştır. ABD'liler adına yapılan bu yorumun biraz mübalağalı olduğu barizdir. Neticede DP'liler de selefleri gibi benzer fikri ve siyasi müktesebata sahip olduklarından bir zaman kaybı söz konusu olmamıştır. Hatta DP'nin Kore Harbi'ne girmek gibi CHP'den daha cüretkâr adımlar atmaktan çekinmediği de ortadadır.

Büyükelçi Charles Noel'ın gözünde, Türkiye modern memleketlerin yıllar süren bir mücadelenin ardından ulaştığı demokratik seviyeye sadece otuz yıl gibi kısa bir sürede ulaştığı için övünmekle haklıdır. İsmet Paşa'nın ise Atatürk devrimlerinin çizgisini takip ederek böyle, iki hatlı bir demokrasiyi temin etmekle gurur duyabileceği belirtilir. Diğer bir bakış açısıyla Türk halkının demokratik olgunluğundan bahsedilirken, okuma-yazma dahi bilmeyen ortalama insanın en mühim meseleler hakkında sorduğu ciddi sorularla siyasi olgunluğa sahip olduğu hususunda methedilir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu süreçte bilgece yol göstericiliğinin, demokratikleşme aşamasında olan her millet için örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.²¹³

22 Mayıs 1950'de Celal Bayar cumhurbaşkanı seçildi.²¹⁴ Ayrıca gazetelerde çiçeği burnundan Cumhurbaşkanının selefinin makam aracına eşlik eden motorize polis birliğini kaldırdığını belirtiyordu.²¹⁵ Bu haberin dış basına yansımaları şüphesiz yeni hükümetin iyi bir P.R çalışması olmakla beraber, kamuoyunun tepki gösterdiği tek parti döneminin protokol uygulamalarına mesafe konulacağını imliyordu. Dış basının, Türkiye'de yaşanan iktidar değişikliğinin ardında böylesi endemik bir meseleyle alakalı haber yapması, ülkedeki iktidar değişiminin, dış basında da ciddi bir yankı bulduğuna işaret etmektedir. Raporlarda, yeni hükümetin kurulduğu, bakanlıkların belli olduğu, Başbakanlığa Adnan Menderes'e getirildiği belirtiliyor. Ayrıca DP programının tahmini 29 Mayıs'ta ilan edileceği ifade edilirken, ilk ele alınacak hususların genel af ve daha özgürlükçü bir basın yasası olacağı tahmin ediliyor.²¹⁶ Bu kararların önceki hükümet

²¹³ Aynı Doküman

²¹⁴ **Western Daily Press**, 23 Mayıs 1950

²¹⁵ **Daily Mirror**, 24 Mayıs 1950

²¹⁶ **FO** 424/290/RK-1017/18

tarafından da planlandığı ancak seçim sathı gelince rafa kaldırıldığı düşünülmektedir. İlaveten işveren-işçi hilafında arabuluculuk mevzu düşünülmektedir.

Değınilen meselelerden birisi de Celal Bayar'ın Çankaya Köşkü'nü sadece resmi işlerde kullanacağı, burada ikamet etmeyeceğı, Kızılay'daki apartman dairesinde yaşamaya devam edeceğının kayda geçirilmesidir. Kendisinin dediğine göre seçildikten sonra dahi halk onu "trolleybüste" görebilecektir. Yani tek parti döneminin devletlu, resmi tavrı geride bırakılarak, halk ile daha içten daha samimi bir ilişki kurulacaktır. DP ayrıca bazı ekonomik tedbirler de alacak, bunların arasında Celal Bayar'ın tahsisatının yarıya indirilmesi de zikredilmektedir. İktidar değışimi ise büyük bir olgunlukla gerçekleştiğı ifade edilmekle beraber, Necmettin Sadak'ın Akşam'daki makalesine saniyen değinildiğı görölmektedir.²¹⁷ DP iktidarı ele aldığıında her şeyi esaslı bir şekilde değıştirip, seleflerinden kalan tüm kadroları tasfiye etmeyeceğı tahmini yapılmaktadır. Nitekim Köprülü'nün de bu iddiaları reddettiğı vurgulanmaktadır. Köprülü, bütün personelin, elçilerin ve katiplerin fikirlerini diğere tüm demokratik ülkelerde olduğu gibi ifade edebileceğini, hükümet değışikliğı nedeniyle bu isimlerin yerlerinden edilmesinin söz konusu olmadığını dile getirmektedir. İngiliz Elçiliğı zaviyesinde bu açıklamalar ihtiyatla yaklaşılması gereken "politik" ifadeler olmakla beraber Londra ve Washington Büyükelçilerinin değıştirilmesi olasılığının kuvvetli olduğu iddia edilir.²¹⁸ Ancak söz konusu şehirlerdeki sefaretlerin değışim süreleri incelendiğinde yapılan tahminin tutmadığı ortaya çıkar. 1945 yılında göreve gelen M. Cevat Açıkalın iktidar değışimine rağmen 1952 yılının mart ayına kadar görevinin başında kalmıştır.²¹⁹ Aynı şekilde Washington Büyükelçisi'nin değışimi üzerinden yapılan tahminin de gerçekleşmediğı görölmektedir. Feridun Cemal Erkin 1948'de atandığı görevini 1955 yılına kadar sürdürmüştür.²²⁰

Değışimin sınırlı ve tedrici olacağı belirtilirken, seçim sathında CHP lehine aleni pozisyon aldığı söylenen Bursa ve Konya Valisi dışında bir değışim beklenmemektedir.²²¹ Bursa Valisi Haşim İşcan, ilk senenin ağustos ayında görevden

²¹⁷ Aynı Doküman

²¹⁸ Aynı Doküman

²¹⁹ <http://londra.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2021

²²⁰ <http://vasington.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2021

²²¹ Aynı Doküman

alınırken, Konya Valisi Şefik Refik Soyer hemen bir ay sonra görevden alınmıştır.²²² Aslına bakılırsa içerideki değişim daha olası ve yapılma maliyetleri daha düşük olduğu iddia edilebilir. Ancak DP yöneticilerinin dışarıda köklü bir değişme gitmekten imtina ettikleri sezilir.

DP'nin meclis çoğunluğunu mevcut seçim yasasının hasletlerinden mütevellit elde ettiğini, aslına bakılırsa oy oranları ile meclis dağılımı arasındaki orantısızlığın mahut yasanın müsebbibi Nihat Erim'i üzdüğü dile getirilmektedir. Raporun en çarpıcı yönü ise yeni Başbakan Adnan Menderes hakkında yapılan kişisel yorumdur. Yeni başbakanın iş birliğine daha açık ve halefine nazaran daha erişilebilir olduğu, İngiliz-Türk ilişkileri göz önüne alındığında rejimin değişmesinden kendi adlarına pişman olunacak bir durumun vaki olmayacağı işaret edilmektedir.²²³ Ne kadar öznel de olsa elçinin ifadeleri tezin konusu bağlamında ilgi çekici görülmektedir.

14 Mayıs 1950 tarihinde CHP efsanesi yenilmiş, Şevket Süreyya'nın tabiri ile "kahramanlar çağı" kapanmıştır. CHP, 1930 yılına kadar Lozan'da geçici bir süre de olsa uygulanan gümrük tahditleri nedeniyle arzu ettiği ekonomik programı uygulamakta güçlük çekmiş, 1929 bunalımı ve geçici sınırlamaların kalkması yeni bir ekonomi politikasının uygulanmasına imkân sağlamıştır.²²⁴ Menderes'in ilk hükümet programı ise tarihselleşen ekonomi politikasında nispi de olsa bir kırılmasını simgeler. Başbakanın mecliste açıkladığı program İngiliz raporlarına da detaylı biçimde yansıdığı görülmektedir. Program elçilik raporunda şu şekilde hülasa edilmiştir;

- Devlet harcamalarını azaltmak, bütçeyi arttırarak bunları yatırım ve üretime aktarmak
- Özel teşebbüsün güven duygusunu sağlayarak, gelişimlerine katkı sağlamak
- Üretim işletmelerinde Türk Sermaye hareketini kolaylaştırmak
- Dışarıdan sermaye ve teknik yardım almak
- Ekipman bütçesi ve sermaye yatırımı ile ilgili plan hazırlamak
- Tarımda kredi ve ekipman problemlerini çözmek
- Tarımı eser miktar sermaye birikimini sağlamak adına itici güç olarak kullanmak

²²² <http://www.bursa.gov.tr/gorev-yapmis-valilerimiz>, <http://www.konya.gov.tr/gorev-yapmis-valiler>

²²³ Aynı Doküman

²²⁴ Selim İlkin, İhsan Tekeli, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977, s. 75.

- Üretici kuruluşları bürokratik tahakküm zihniyetinin dayattığı zincirlerden kurtarmak.²²⁵

Hükümetin ekonomi politikasını oluşturan temel motivasyonun savaş sırasında oluşan ve daha sonra da önüne bir türlü geçilemeyen hayat pahalılığı ile mücadele olacağı altı çizilmektedir. Menderes'in görüşlerine göre, Türkiye'de sağlık hizmetlerinin de ülke sathında ihmal edildiğini, şehirlerdeki hastane sayılarının artırılması gerektiğini, aynı zamanda köylülerin de söz konusu hizmetlere erişiminin kolaylaşması gerektiğini savunmaktadır. Aynı şekilde bazı kanunların tek parti dönemine ait olduğu ve bunların çok partili demokratik hayata geçişe uygun hale getirilerek kuvvetler ayrılığının sağlanması, tahmini olarak not düşülmüştür. Rapordaki elçiliğin yorumu Türkiye'yi bir ekonomik liberalleşme sürecinin beklendiği yönündedir.²²⁶

Bir başka taraftan CHP de kendisini yeni döneme hazırlayacak adımlar atmaktadır. Neticede sabık hükümet seçimi ezici bir çoğunlukla kaybetmiş, son kabineden meclise girebilen tek kişi Şemsettin Günaltay olmuştur. CHP de yaptığı kongre ve hayata geçirmeye çalıştığı yapısal değişikliklerle etkili bir muhalefet organizasyonu oluşturma derdindedir. Kendi döneminde hayata geçirilemeyen basın yasasının reforme edilmesi gibi hususlar eski bakanlardan Necmettin Sadak gibi isimlerin köşelerinde makes bulmaya başlamıştır. CHP'nin kendini bu yeni döneme hazırlama gayretleri yukarıda özetlenen şekilde, okunan belgeler içinde de temayüz etmiştir.²²⁷ Türkiye 1950 seçimlerinin ardından iki partinin de birbiriyle kıyasıya çekiştiği, çok partili demokrasinin büyüme krizleri ile 1960'a uzanan zorlu bir süreç geçirmiştir. Bizleri 1960 yılında demokrasiyi akamete uğratan askeri darbeye götüren sürecin izlek noktası DP'nin ilk döneminden itibaren, "İngiliz Kamuoyundaki" yansımaları veçhesiyle birlikte okunarak incelenecektir.

²²⁵ FO 424/290/RK-1015/5, "Policy of the New Turkish Government", Mr. Eyres to Mr. Younger, 7 Haziran 1950

²²⁶ Aynı Doküman

²²⁷ FO 424/290/RK-1015/9

2.3. Demokrat Parti'nin 1950-1955 Arası İç Politikadaki Yaklaşımı

Demokrat Parti'nin ilk beş yıllık serencamını, belli başlı olaylar üzerinden incelemek mümkündür. Bu olaylardan birisi de ezanın aslına döndürülmesidir. TCK'ye göre ezanın Türkçe 'den başka bir dille okunmasının yasaklanmasına dair bir ahkam bulunmaktadır. Ezanın Türkçe okunması meselesi sadece o dönemi değil, aynı zamanda günümüze kadar uzanan bir süreçte siyasi komplşmaları sağlayan temel motivasyonlardan birisi haline gelmiştir. 14 Mayıs seçimlerinin hemen bir ay ertesinde böyle bir harekete geçilmesi, dönemin şartları ve hassaslığı göz önüne alındığında hayli cesur bir adım olarak görülmektedir.

Metin Toker'in iddiası DP'li vekillerin seçim sürecinde halka böyle bir söz verdiğini ve bu itibarla meselenin ivedi biçimde gündeme geldiğini iddia etmiştir.²²⁸ Aslına bakıldığında DP'li yöneticiler iktidar serüveninin başından bu yana, taban baskısı, şartlar ve kendi ideolojik yaklaşımlarından kaynaklanan bir gerilimle baş etmek zorunda kalmıştır. DP, bir ideoloji oluşum değildir ve mümkün olduğu kadar popülist politikalar uygulamak zorundadır. Netice itibariyle bu tür kitle partilerinin alttan gelen baskılar neticesinde inanmadıkları kararlar alması pek de şaşırlabilecek türden değildir. Arapça Ezan mevzu seçimden hemen bir ay sonrasında gündeme gelmiş hatta hükümetin bu konuda girişimleri olduğu doğrultusunda gazetelerde manşetler yer almıştır.

Demokrat Parti'ye yakınlığı ile bilinen Zafer Gazetesi 5 Haziran 1950 tarihli sayısının manşetinde "Arapça Ezana Müsaade Ediliyor" başlığı ile çıkmıştır. Manşetin hemen altında Başbakan Menderes'in; "Dinin, siyasete karıştırılmamak ve dini ibadetler amme nizamına ve umumi adaba aykırı olmamak şartıyla herkesin dini vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirmesi vicdan hürriyeti meselesidir." ifadelerine yer verilmektedir.²²⁹ Aslında Menderes mecliste yaptığı bir konuşmada da Atatürk inkılapları hakkında sabık iktidar kadar şedit olmayacağını mesajını veriyor, millete mal olmuş inkılapları mahfuz tutacağız derken, Kemalizm'in ortodoks yorumunun dışına çıkarak, artık meseleyi bir devrim diye yeknesak görmeyerek "devrimlerden" bahsedildiği göze çarpmaktadır. Ezan mevzunda harekete geçilmesi ise Sıtkı Yırcalı, Emin Kalafat, Mithat Benker tarafından

²²⁸ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 45.

²²⁹ **Zafer Gazetesi**, 5 Haziran 1950

DP grup başkanlığına bir önerge verilmesi ile başlamıştır. Söz konusu önergede, ezan hakkındaki yasal kısıtlanmanın laikliğe aykırı olduğu ve bu konuda bir yasa tasarısı hazırlanarak meclise havale edilmesi istenmiştir.²³⁰ Burada sorun ise, CHP'nin tutumu ne olacak meselesidir. Cumhuriyet, CHP'nin mevzuyu prensip bakımından tenkit ederek siyasi bir mesele yapmayacağını duyurmuştur. Bu noktada CHP'li genç vekillerin kararın laikliği ruhuna aykırı olmayacağı düşünmesi etkili olduğu belirtilmiştir.²³¹

Yasa tasarısının mecliste görüşüldüğü esnada CHP Grubu adına konuşan Cemal Reşit Eyüboğlu, Meseleyi CHP tarafından siyasi tenkit vesilesi yapılmayacağı, konunun milletin şuuru tarafından halledileceği belirtilmiştir.²³² Eyüboğlu, ezanın Türkçeye çevrilmesi hususunun bir milli devlet politikası olarak tecessüm ettiğini ancak bugün CHP'nin sorunu siyasi tartışma meselesi haline getirmeyeceğini belirtmiştir.²³³ Böylece CHP, Arapça ezan okunmasını yasaklayan maddenin kaldırılmasına tepki göstermeyeceğini açıklamış olmaktadır. 16 Haziran 1950 tarihinde TCK'nin 526, maddesindeki Arapça ezan okunmasını cürüm haline getiren hüküm ortadan kaldırılmıştır.²³⁴ DP'nin iktidara gelir gelmez Arapça ezan okuma yasağını kaldırması, dinsel özgürlüklerin simgesi olarak değerlendirilmiş, muhafazakâr kesimleri olağanüstü mutlu etmiştir. Bu itibarla DP'nin, İslamcı çevreler ve geniş halk kitleleri tarafından İslamiyet'i kurtaran parti olarak anılmasına sebep olmuştur.²³⁵

Ezan meselesinde Arapçaya dönülmesine karşı tutumların da arşivlerden izi sürülebilmektedir. Belgelerden birisi de Urfa eski Milletvekili Refet Ülgen'in, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a gönderdiği mektuptur. Mektupta, tekke ve zaviyelerin kapatılmasının ihtiyata matuf bir adım olduğu, ezan meselesinin de Atatürk tarafından yapılmış bir inkılap olduğu ve bu itibarla ezanın yeniden Arapça okunmasının inkılaplardan geri adım atmak anlamına geleceğinden bahsedilmiştir. Ayrıca, "din dili diye bir lafın, akılsızca ve cahilce olduğundan" bahsedilmiştir.²³⁶

²³⁰ Zeki Avşar, Ayşe Elif Emre Kaya, "Arapça Ezan Yasağının Kaldırılması", **İletişim Araştırmaları Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, (2014), s. 163.

²³¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Haziran 1950

²³² **TMMM Zabıt Ceridesi**, Dönem IX, C.1, B.9, O. Olğ., 16.06.1950

²³³ Aynı Tutanak

²³⁴ **Resmî Gazete 7335**, 17 Haziran 1950

²³⁵ H. Bayram Kaçmazoğlu, "**Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**", Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 69.

²³⁶ **BCA**, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-1-0-0, 24.06.1950.

Öte yandan karar, komünizm tehlikesi bağlamında değerlendirilmesi gereken bir meseledir. Atatürk döneminden itibaren sürdürülen, dini millileştirme politikalarının sonu geldiği imlenirken, bir diğer yandan komünizmin tehlikesine karşı yükseltelen dini hürriyetler bağlamında, “kızıl komünizmin” engellenmeye çalışıldığı görülmektedir. Avrupa genelinde yükselişe geçen ve Halk Cephelerine ciddi bir alternatif hatta rakip olan Hristiyan Demokrat Partiler, bu eğilimin sadece Türkiye özelinde olmadığını ispatlar niteliktedir.²³⁷

Arapça Ezanın serbestleşmesinin ardından atılan bir diğer adım ise, radyolarda dini yayın yapılmasının önündeki yasağın kaldırılması olmuştur. İlk Kur’an yayını Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki icra etmiştir. Hemen ardından radyolarda düzenli Kur’an yayınları yapılmaya başlanmış, mevlit münasebetiyle Hacı Bayram Camii’nde konuşma yapan Ahmet Akseki’nin konuşması, radyodan naklen yayınlanmıştır.²³⁸

Genel seçimlerin ardından seçim ortamı sona ermemiştir. Belediye ve Muhtarlık seçimleri de hemen aynı sene yapılmıştır. 13 Ağustos 1950 tarihinde yapılan muhtarlık seçimlerde; Demokrat Parti 19.052, Cumhuriyet Halk Partisi: 13.152, Millet Partisi: 130 Karışık Liste: 1424²³⁹ kazanması 1950 genel seçimlerindeki durumuna aşağı yukarı tekrar ettiği söylenmesi mümkündür. Ancak DP’nin bu seçim başarısı parti içerisinde yeterli görülmemiş, bu durumun rehavetten kaynaklandığı düşünülmüştür.²⁴⁰ Bu nedenle DP Teşkilatı, Belediye Seçimleri için hummalı bir propaganda çalışmalarına girişmiş ve netice itibariyle ezici çoğunlukla üstünlüğü ele almışlardır. Adnan Menderes seçimin ardından verdiği demeçte; “Türk Milleti, Halk Partisi’ni 14 Mayıs’ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül’de de muhalefetten” ifadesi ile sonuçları veciz biçimde ifade etmiştir.²⁴¹ 15 Ekim 1950 tarihinde gerçekleştirilen İl Genel Meclisi Seçimlerinde 51 ilde çoğunluğu kazanan DP, bu illere bağlı olarak 341 ilçede toplam 956 koltuk elde etmiştir. DP iktidarı ele aldıktan sonra girdiği ilk seçimlerde üstünlüğü ezici şekilde sağlaması -ne kadar erken olsa da- halk nezdindeki meşruiyetinin devam ettiği izlenimini uyandırmaktadır.

²³⁷ Seçil Akgün, “Türkçe Ezan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, Sayı: 24, 1980, s. 105-113.

²³⁸ Sinan Ateş, “Cumhuriyet Döneminde Din Politikası ve Din Siyaset İlişkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkıpları Tarihi Enstitüsü Atatürk İlke ve İnkıpları Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2018, s. 167

²³⁹ *Zafer Gazetesi*, 1 Eylül 1950

²⁴⁰ Albayrak, *a.g.e.*, s. 198.

²⁴¹ *Zafer Gazetesi*, 4 Eylül 1950

DP'nin ilk döneminde yaşanan en önemli gelişmelerden biri de hükümetin daha ilk yılını doldurmadan hatta bütçe görüşmelerinde güvenoyu almasına rağmen istifa etmesidir. Demokratlar iktidara ele aldıktan sonraki üç yerel seçimden de başarı ile ayrılmışlar ancak bu durum kabine içerisinde yükselen tansiyonu düşürmeye yetmemiş ve bazı istifalar gelmiştir. İlk olarak Milli Eğitim Bakanı Avni Başman istifa ederken onu işlerine karışıldığını iddia ederek Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger takip etmiştir. Daha sonrasında ise Bayındırlık Bakanı Fahri Belen, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa edenler kervanına katılmıştır.²⁴² Ayrıca başbakanın uyguladığı politikalardan memnun olmadığı Tarım Bakanı Nihat Eğriboz'u da istifaya davet ettiği ancak Eğriboz'un sizinle geldim, siz ile giderim diyerek mukabele ettiği gazetelere yansıyan detaylardandır.²⁴³

Birinci Menderes Hükümeti ekseri kahirle teknokratlardan, tek parti döneminde çeşitli görevler ifa etmiş “şöhretli” kişilerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda daha öncesinde herhangi bir bakanlık görevi dahi yapmamış Menderes'e boyun eğmeyecek karakterde bir kabinenin ortaya çıkması, başbakan ve bakanlar arasındaki iplerin gerilmesine neden olmuştur. Hatta DP'nin içeride yaşanan bu sıkıntıları hafifletmek, parti içerisindeki tesanütü sağlamak adına zaman zaman muhalefetle olan ilişkilerini tercihe bağlı olarak sertleştirdiği söylenebilir. Birinci Menderes Hükümeti'nde yaşanan son çatlak ise Maliye Bakanı Halil Ayan'ın bütçe görüşmeleri esnasında Menderes ile fikir ayrılığı yaşadığını belirterek istifa etmesi olmuştur. Ayan'ı yerine Çalışma Bakanı Hasan Polatkan getirilmiştir. Hükümet 28 Şubat 1951 tarihinde gerçekleşen bütçe görüşmelerinde güvenoyu almasına rağmen baştan bu yana sürdürülebilir olmaktan uzak olan kabine²⁴⁴, 8 Mart'ta istifa etmiştir. Hükümetin kısa ömürlü olmasının altında yatan birçok saik bulunmaktadır.²⁴⁵

Aslından mezkûr hükümet zaten baştan bu yana zayıftı ve kurulması esnasında DP Meclis Grubu sadece 282 olumlu yönde oy kullanmıştır. Ayrıca Menderes bakanlar üzerinde bir etkinlik kuramamış ve bakanlar kendi salâhiyetlerine karşı yapılan müdahalelere karşı son derece kıskanç yaklaşmışlardır. Sabık Bayındırlık Bakanı Belen'in ifadelerine göre,

²⁴² Ahmad, **TÇPAK**, s. 74-75.

²⁴³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem IX, C. 5, B. 54, O. 1, 28.02.1951

²⁴³ Adnan Menderes'e Başbakanlık makamının yeniden tevdi edildiğine dair belge. **BCA**, 30-10-0-0, T.C. Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü, 30-10-0-0/ 1/ 1, 985, 10.03.1951

²⁴⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem IX, C. 5, B. 54, O. 1, 28.02.1951

²⁴⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s. 203.

“Başvekil istediği şeyleri tanzim edilen kararnameleri bir memur vasıtasıyla elden ele dolaştırarak imza ettirir, bakanın salahiyetinde olan işler hakkında dahi telefonla emir verirdi”, demekle beraber otoriterleşme eğilimleri gösterdiği şeklinde iddialar da bulunmaktadır.²⁴⁶ Kabinenin uzun ömürlü olmamasında tabandan gelen baskılar -bilhassa CHP’ye karşı yumuşak davranılıyor iddiası- ayrıca Menderes’in mizacından kaynaklanan duygusallığın etkili olduğu düşünülmektedir. Bilindiği üzere Menderes’in bu duygusal tavrı onu çoğu kez Cumhurbaşkanı ile de karşı karşıya getirmiş olmakla beraber, çeşitli incelemelerde de üzerinde durulan bir husustur.²⁴⁷

İkinci Menderes kabinesi 9 Mart 1951’ de kuruldu. Yeni kabineden bazı eski bakanlara yer verilmekle beraber, Menderes ile daha uyumlu çalışacak kişilerin alınması dikkat çekicidir. Yeni kabine şu şekilde teşekkül etmiştir; Başbakan: Adnan Menderes, Ulaştırma Bakanı: Seyfi Kurtbek, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Samet Ağaoğlu, İşletmeler Bakanı: Hakkı Gedik, Devlet Bakanı: Refik Şevket İnce, Çalışma Bakanı: Nuri Özsan, Adalet Bakanı: Rüknettin Nasuhioğlu, Maliye Bakanı: Hasan Polatkan,²⁴⁸ Milli Savunma Bakanı: Hulusi Köymen, İçişleri Bakanı: Halil Özyörük, Dışişleri Bakanı: M. Fuad Köprülü, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Muhlis Ete, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Ekrem Hayri Üstündağ, Tarım Bakanı: Nedim Ökmen , Gümrük ve Tekel Bakanı: Rıfkı Salim Burçak.²⁴⁹

Demokrat Parti’nin iktidarının ilk yıllarında uğraştırıcı temel meselelerden birisi de Atatürk’ün resim, büst ve heykellerine karşı bazı gruplar tarafından takınılan mütecaviz tavırlardır. Bilhassa Ticaniler ’in yaptığı eylemleri, devlet yöneticilerini dehşete sürüklemiştir. Ticanilik, adını Şazeli Halveti kökenli Ebu’l Abbas et – Ticiani tarafından 1737 yılında Cezayir’de kurulmuş, Fas, Hicaz, Mısır, Trablusgarp ve Senegal’de faaliyet gösteren bir tarikattır. Türkiye’deki temsilcisi ise Kemal Pilavoğlu’dur.²⁵⁰ Türkiye’de 1950 yılına kadar ciddi bir Ticiani faaliyeti söz konusu değildir. Tarikat, 1906’da

²⁴⁶ Fahri Belen, **Demokrasiden Diktatörlüğe**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960, s. 10-11.

²⁴⁷ Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes’in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969

²⁴⁸ **Zafer Gazetesi**, 10 Mart 1951

²⁴⁹ **BCA**, Aynı Doküman

²⁵⁰ Ahmed İlyas, “İktidar Muhalefet İlişkinine Bir Örnek: Atatürk’ü Koruma Kanunu”, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 8, Sayı 7, 2013 s. 226.

Ankara’da doğup hukuk tahsili yaparken öğrenimini yarıda bırakan Kemal Pilavoğlu’nun şeyh olduğunu iddia etmesi ve müritlerinin eylemleri ile adını duyurmaya başlamıştır.²⁵¹

Ticaniler ilk olarak Türkçe ezan uygulamasına karşı eylemler yaptığını hatta 1949 yılında bu protestoyu meclise taşıdığını belirtmek gerekir. Ancak onlara asıl şöhretlerini kazandıran olaylar 1950 sonrasında gelişmiştir. Ticani Tarikatına göre, heykel puttur ve yıkılmalıdır. Bu itibarla Ticaniler sokaklarda, mahkeme salonlarında tekbir getirme, tarikat beyannamesi dağıtma ve Atatürk büst ve heykellerine karşı fiili saldırı başlattılar. 1938 ile 1950 arasında Atatürk’ün tinsel varlığına 51, fotoğraflarına 12, heykel ve büstlerine 4 olmak üzere toplam 67 saldırı gerçekleşmişti.²⁵² Ticani faaliyetleri basında da geniş bir yankı uyandırmış ve bir kesim için Türkiye’de şeriatçı bir damarın neşet ettiğine dair kokuları beslemiştir.

Demokratlar, söz konusu fiiller hakkında alarmist bir tutum içerisine girmiştir. İçişleri Bakanlığı irticai faaliyetlere “aman” verilmemesi konusundan uyarılmış ve bir yandan da Atatürk’ü Koruma Kanunu’nun hazırlıkları bitirilmiştir.²⁵³ Uzun süren görüşmeler neticesinde yasa tasarısı, 25 Temmuz 1951 tarihinde TBMM’den geçerek kanunlaşmıştır.²⁵⁴ Yasanın özüne dair eleştiriler olmamakla beraber, bazı vekiller mevcut TCK’nin yeterli olacağı, Atatürk’ü korumak adına ayrıca bir kanun yapmanın gereksiz olduğuna dair cılız itirazlarda bulunduğu düşünülmektedir. Bu itirazı dillendiren vekillerden birisi de Ankara Milletvekili Selahattin Adil olmuştur. Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu da söz konusu kanunun anayasanın eşitlik ilkesi ile çeliştiğini vurgulamıştır.

Tasarı için söz alan Osman Şevki Çiçekdağ ise, birkaç kendini bilmez insanın yaptığı saygısızlığı bir kanun ile bütün millete teşmil etmenin yanlış olacağına dikkat çekmiştir.²⁵⁵ Buna benzer cılız itirazlara rağmen yasa tasarısı kanunlaşmıştır. Demokrat Parti’nin, irticai faaliyetlere karşı takındığı alarmist tutumun, tek parti döneminin politikalarının izdüşümü olarak okunabilmesi mümkündür. Neticede DP kurucuları da - bilhassa Celal Bayar- tek parti geleneği içerisinde düşünsel formasyonlarını oluşturmuş,

²⁵¹ Selçuk Koca, “Atatürk’ü Koruma Kanunu”, **Türkiye’nin 1950’li Yılları**, Der. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 322.

²⁵² Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 57.

²⁵³ İlyas, a.g.m., s. 231.

²⁵⁴ **Resmî Gazete, Sayı: 7872**, 31 Temmuz 1951,

²⁵⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem IX, C.7, B.73, O. 73, 07.05.1951

selefleri ile aynı olmamakla beraber yakın dünya görüşlerine sahip oldukları hususunda genel bir kabul vardır.

İktidar ile muhalefet arasında, ilk seçim döneminde cereyan eden gerginliklerden birisi de Halkevlerinin kapatılması ve CHP'nin iktidar döneminde edindiği düşünülen “haksız iktisapların” hazineye devri hususlarında olmuştur. İlk dört yıllık yasama sürecinde bu mesele çeşitli vesilelerle neşü nema bulmasına karşın, ivedi bir karar alınmaması dikkat çekmektedir. Halkevleri 'ne dair ilk açıklama ise Maliye Bakanı Halil Ayan'dan gelmiştir; “Gerek hükümet ve mahalli idarelerden verilen paralarla temin edilmiş, gerek Türk Ocakları'ndan devralınmış gayrimenkuller çıkarılırsa CHP'nin elinde fazla bir gayrimenkul kalacağını zannetmiyorum” diyerek Halkevleri ve CHP'nin mal varlığı ile ilgili bir çalışma yapılacağını sinyallerini vermiştir.²⁵⁶ Ayrıca 12 Aralık 1950 tarihinde gerçekleşen DP Grup toplantısında Adnan Menderes, CHP'nin ülke genelinde 800 emlak olduğunu iddia etmiştir.

Halkevleri meselesi partilerin 1954 seçimine uzanan dört yıllık periyotta ilişkilerinin mahiyetini ve tonunu belirlediği görülmektedir. Mezkûr hadise, DP'nin seçildiği ilk yıl içerisinde gündeme gelmiş ancak daha sonra Adnan Menderes ve CHP Grup Başkanvekili Faik Ahmet Barutçu arasında bir orta yol bulunarak çözülmeye çalışılmıştır. Çözüm olarak ise Halkevlerinin Atatürk'ün mirasına münasip biçimde, “bir kültür tesisi vazifesi ifa” formülü öne çıkmaktadır.²⁵⁷ Ancak el koyma yahut hazineye devretme eğilimi iktidar mahfillerinde konuşulan bir seçenektir. 1951 ara seçimleri öncesinde iktidar-muhalefet ilişkileri doğası gereği gündeme geldiği, burada Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in lobi faaliyetlerinin etkisi olduğu söylenmektedir.

Kamuoyunda yürütülen tartışmalar ile, DP Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce ve diğer yedi vekilin kanun teklifi, temmuz ayından itibaren TBMM alt komisyonlarında görüşülmüş ve 6 Ağustos'ta Meclis Genel Kurulu'na gelmiştir. Kanun teklifinde CHP ve Halkevlerinin adı geçirilmeyerek, söz konusu yasanın muhalefete karşı bir tedbir olarak algılanmaması için sarf edilmiştir.²⁵⁸ Söz konusu kanun tasarısı 8 Ağustos 1951'de CHP'lilerin katılmadığı oylamada yasallaşmıştır. Demokratlar söz konusu yasa temel

²⁵⁶ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2013, s. 233.

²⁵⁷ Fevzi Çakmak, “Halkevlerinin Kapatılması ve CHP Mallarına El Konulması”, **History Studies**, Volume:7, Issue: 3, September, 2015, s. 3.

²⁵⁸ Çakmak, a.g.m., s. 4.

motivasyonu, CHP'nin tek parti döneminde devlet-parti arasındaki muğlaklık hasebiyle edindiği mali birikimin, iki parti arasındaki rekabete zarar vermesine mâni olmaktır. Karar 11 Ağustos'ta yürürlüğü girdi ve süreç bir ay içerisinde her ilde üçer kişilik bilirkişi heyetleri vesilesiyle icra edilecektir ibaresi yer almaktadır. CHP parti binası da dahil olmak üzere mal varlığının yaklaşık 4/5'nü kaybetmiştir.²⁵⁹

2.3.1. 1954 Genel Seçimleri

1954 Genel Seçimleri, Demokrat Parti için dört yıllık icraatlarının halk nezdinde sınayacağı en önemli dönemdir. Demokratlar, bu dört yıllık iktidarları esnasında takip ettiği politikalarla, hem CHP müesses nizam içerisindeki bürokratik hakimiyetini sönmelenmesi için gayret etmiş hem de tek parti döneminde halkın şikayetçi olduğu vesayetçi-bürokratik tavrı tersine çevirmeye çalışmıştır. Neticede DP, çok partili düzene geçişin beraberinde getirdiği popülist-klientalist uygulamaları mecburi biçimde tatbik etmekle beraber, cumhuriyetin temel esaslarına karşı takınılan müteceviz tutumları - eskisi kadar şedit olmamak beraber- alarmist biçimde bastırmıştır.

1954'e uzanan hükümet devrinde iktidar- muhalefet ilişkileri dalgalı bir seyir takip etmiş, ilişkiler zaman zaman gerilse de 1960 darbesine giden son süreçteki gibi travmatik bir hususiyet göstermemiştir. Demokratlar, ordu ve bürokrasideki CHP hakimiyetini engelleyebilmek adına bazı valilerin değiştirilmesi, ordunun üst kademelerinde daha çiceği burnunda iktidar iken tasfiyelere girişmiştir.²⁶⁰ Aynı şekilde seçime giden süreçte, Millet Partisi'nin irticai faaliyetler nedeniyle kapatılması ve Halkevlerinin kapatılarak CHP'nin bazı edinimlerinin hazineye devri birtakım çevrelerce baskı politikaları olarak telakki edilmiştir.

Aynı şekilde çıkarılan "genel affın" seçmen davranışları üzerinde hayli etkili olduğu düşünülebilir. 1953 yılında, muhalefetin isteği doğrultusunda seçim kanununda da bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler uyarınca seçmen kütükleri ayrıntılı biçimde düzenlenerek, muhalif partilere de birer kopyası verilecektir. YSK'nın yapısında da bazı değişikliklere gidilmiş ve ayrıca devlet memurlarının aday olabilmesi adına seçimden altı

²⁵⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ağustos 1951

²⁶⁰ Yakup Kaya, "Türk Siyasal Yaşamında 1954 Seçimleri", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:3, 2018, s. 2277.

ay önce istifa şartı getirilmiştir, Böylece seçim arifesinde herhangi bir taraf değişikliği olmaması için özen gösterilmiş, bu minvalde artık bir parti tarafından namzetliği reddedilen kişi başka bir partiden aday olamayacak şekilde düzenlemelere gidilmiştir.²⁶¹

Seçim öncesinde kapatılan MP, Cumhuriyetçi Millet Partisi olarak yeniden kurulmuş ve CHP ile zımni de olsa bir seçim ittifakı içerisine girmiştir. İsmet İnönü, seçim kampanyası esnasında iktidara genelde ekonomi politikaları üzerinden yüklenmiştir. Özellikle Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunu, CHP nezdinde kapitülasyonlara benzetilerek, Türkiye'nin iktisadi bağımsızlığını zedeleyeceği endişesi ile mahkûm edilmiştir. Hatta tasarının mecliste ilk görüşüldüğü gün, CHP Milletvekili Cahid Zamangil, yabancıların sadece ihtiyaç duyduğu alanlarda faaliyet göstermesi gerektiği üzerinde durmuştur.²⁶²

Yasaya bir diğer temel itiraz da yabancıların burada elde ettiği birikimi yurtdışına serbest transferi hususunda olmuştur.²⁶³ Seçim sathına geri dönecek olursak, CHP beyanamesini ilk açıklayan parti olmak ile iktidara yönelttiği eleştiriler genel itibariyle hayat pahalılığı, temel hak ve hürriyetlerin genişletilmesi yönüne olduğu bilinmektedir. Dış politikada ise temel tenkit, hükümetin Kore'ye asker sevk edilmesi gibi mevzularda meclisi by-pass eden tavrı üzerine yoğunlaşmıştır.

1954 seçimleri öncesinde iktidar, yerini sağlamlaştırmak, 1950 seçimlerinde sağladığı toplumsal desteği konsolide edebilmek adına, aktif bir icra dönemi sergilediği düşünülmektedir. Kore Savaşı'na katılmak, seleflerinin gerçekleştiremediği NATO'ya girme çabalarını başarıyla nihayete erdirmek ve ABD'den sağlanan eser miktarda kredi imkânı iktidarın karizmasını pekiştiren unsurlardandır. Eş güdümlü olarak iç siyasette haftalık paralı tatil hakkının yasallaşması, tarım araç ve makinelerinin adedinde yaşanan gözle görülür artış ve elde edilen iyi hasat köylü üzerinde olumlu bir intiba bırakmıştır. Sanayileşme hamleleri de üretici ve tüketicilerin yüzünü güldürmüş, şeker ve çimento sanayiinde mühim ilerlemeler kaydedilmiştir. Halkevlerinin kapatılması, CHP'nin haksız ik

²⁶¹ Kaya, a.g.m., s. 2284.

²⁶² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem IX, C.27, B.27, O.6, 11.1.1954

²⁶³ Aynı Tutanak

İktisaplarının hazineye devri ise, rakibinin elini zayıflatarak, muhalefet partisinin siyasal güç ve örgütüne de ciddi bir darbe vurulmuştur.²⁶⁴ DP'nin bir seçim beyannamesi yayınlamaması partinin kendisine olan özgüvenini gösterirken, Celal Bayar'ın elinde kırık bulunan bir bastonla seçim çalışmalarına aktif dahil muhalefet çevrelerinde tepki toplamıştır.

Seçim öncesinde bazı gazetelerde seçim sonuçlarına dair anketler yayınlamıştır. Vatan Gazetesi'nin yaptığı bir ankete göre, seçmenlerin %59,9'u iktidar partisinin listelerine teveccüh gösterirken, %25,2'si CHP'ye, %14,5'i karışık listelere oy vereceğini beyan etmiştir. CMP ve Köylü Partisi'nin oy oranları yüzde biri dahi bulmazken, katılımcıların %97,2'si seçimlere katılacağını beyan etmişlerdir.²⁶⁵ Demokrat Parti'nin, genel seçimlerde kendisine yakın Vatan Gazetesi'nin dahi beklentilerini aştığı görülmektedir.

Genel seçimler, 2 Mayıs 1954 Pazar günü yapılmış ve seçime dört parti katılmıştır. Demokratlar ve CHP 64 vilayetin hepsinde, CMP 42 ilde ve KP sadece 19 ilde liste çıkarmıştır. Millet Partisi seçimden önce kapatıldıktan ve bölünmelere uğradıktan sonra seçime girmiştir. Diğer nazaran ufak partiler de seçime girmiştir. Bu partiler Köylü Partisi ve İşçi Partisi'dir. Yine aynı şekilde elli bin civarında oy alan bağımsızlar iki milletvekili çıkarabilmiştir. Seçime katılım oranı %88,63 gibi çok yüksek seviyelerdedir. Seçim sonuçları aşağıdaki gibidir;²⁶⁶

Partiler	Oy Toplamı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
DP	5.313.689	%58,42	503
CHP	3.193.471	%35,11	31
CMP	480.249	%5,28	5
KP	50.935	%0,56	-
İP	910	%0,082	-

Tablo 2, 1954 Genel Seçim Sonuçları

Seçim sonuçları göz önüne alındığında DP ve CHP'nin yaklaşık yüzde doksanına sahip olması, Türkiye'de tıpkı ABD'de olduğu gibi iki partili bir vaziyetin ortaya çıktığını düşündürmektedir. DP'ye yakın Zafer Gazetesi seçim neticeleri için; "Muazzam ve Müstesna Neticenin Son Rakamları ve Halk Partisi'nin Müthiş Hezimetini" şeklinde başlık

²⁶⁴ Albayrak, a.g.e., s. 251.

²⁶⁵ Vatan Gazetesi, 29 Nisan 1954, Albayrak, a.g.e., s. 258.

²⁶⁶ Albayrak, a.g.e., s. 259.

atılmıştır.²⁶⁷ 1954 Genel Seçimleri DP'nin büyük zaferi olarak telakki edilmiş ve bu durum partinin özgüvenini arttırmıştır. Başbakan Menderes *Vatan'a* verdiği demeç ise; Bunun manası, bütün devlet faaliyetlerine şamil olmak üzere, her sahadaki icraatımızın Türk Milletince tasvip edildiğidir.²⁶⁸

CHP ise seçimde büyük hezimet yaşamıştır. Seçim sonuçları muhalefet tarafından büyük bir şaşkınlıkla karşılanmıştır. Ayrıca CHP'nin önde gelen isimlerinden Faik Ahmet Barutçu'nun Trabzon'da, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Kars'tan milletvekili seçilememesi İsmet Paşa'yı da hayli üzmüş ve söz konusu iki şehri affetmeyeceğini söylediği iddia edilmektedir.²⁶⁹

İkinci Menderes kabinesi, 14 Mayıs 1954 günü istifa etmiş ve yeni kabine 17 Mayıs 1954'te kurulmuştur. İkinci Menderes hükümetinde çeşitli bakanlıkları yöneten, Ekrem Hayri Üstündağ, Kenan Yılmaz, Rıfık Salim Burçak, Yümnü Üresin kabine dışı kalmıştır. Kabineye yeni giren isimler ise Fatin Rüştü Zorlu, Mükerrerem Sarol, Osman Kapani, Namık Gedik, Behçet Uz ve Muammer Çavuşoğlu'dur.²⁷⁰ Üçüncü Menderes Hükümeti, 17 Mayıs'ta Cumhurbaşkanlığı'nda ilk toplantısını yaparak resmen göreve başladı. DP meclis grubunun da onay verdiği hükümet şu şekildedir; Başbakan: Adnan Menderes, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Fatin Rüştü Zorlu, Devlet Bakanı: Osman Kapani, Devlet Bakanı: Mükerrerem Sarol, Adalet Bakanı: Osman Şevki Çiçekdağ, Milli Savunma Bakanı: Ethem Menderes, İçişleri Bakanı: Namık Gedik Dışişleri Bakanı: Fuat Köprülü, Maliye Bakanı: Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı: Celal Yardımcı, Bayındırlık Bakanı: Kemal Zeytinoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Sıtkı Yırcalı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Behçet Uz, Tekel Bakanı: Emin Kalafat, Tarım Bakanı: Muammer Çavuşoğlu, Çalışma Bakanı: Hayrettin Erkmén, İşletmeler Bakanı: Fethi Çelikbaş²⁷¹

Yeni Hükümet programı 24 Mayıs 1954 tarihinde Başbakan Menderes vesilesiyle meclis genel kurulunda ilan edilmiştir Programın ilk bölümü ve temel dayanağını oluşturan husus ise, DP'nin ilk dört yıllık icraatının savunusu şeklinde gerçekleşmiştir. Başbakan

²⁶⁷ **Zafer Gazetesi**, 3 Mayıs 1954

²⁶⁸ **Vatan Gazetesi**, 10 Mayıs 1954

²⁶⁹ Barutçu, **a.g.e.**, s, 563.

²⁷⁰ **Vatan Gazetesi**, 18 Mayıs 1954

²⁷¹ **Vatan Gazetesi**, 18 Mayıs 1954

Menderes sözü muhalefete getirerek, rakiplerini demokratik yollardan muhalefet yolunu izlemediği şeklinde itham etmiştir. Menderes, “2 Mayıs’ta hiçbir şey olmamış gibi devri sabıkın bütün kötü araziyle şuursuz, yıpratıcı ve haysiyetsiz kavgalarıyla, yalan ve iftiraya dayanan sözde siyasi mücadele usulleriyle devamına müsaade etmeyeceğiz”²⁷² diyerek hafif tehdit iması barındıran bir uyarı yapmıştır. Bu açıklamalara bakıldığında, 1957 seçimlerine uzanacak üç yıllık süreç iktidar-muhalefet ilişkilerini zorlayan bir başlangıç olduğu düşünülmektedir.

26 Mayıs 1954’te Adnan Menderes kabinesi meclisten güvenoyu almıştır. Üçüncü Menderes Hükümeti’nin uygulamaları daha başından itibaren muhalefet tarafından sert tepkilerle karşılaşmıştır. Radyonun seçim zamanları dışında muhalefete kapatılması, çok partili siyasi yaşamın getirmiş olduğu rekabet ruhuna aykırı olduğu için çeşitli çevrelerce eleştirilen hususlardandır. Türkiye’de siyasi tarihin en garip olaylarından birisi de yine bu dönemde yaşanmıştır. 1954 seçimlerinde, Demokratların ağır muarızlarından Osman Bölükbaşı’nın Kırşehir’de seçimi kazanması ile patlak vermiştir. Seçimlerin ardından Kırşehir ilçe haline getirilerek, Nevşehir’e bağlamıştır. İktidarın bu tavrı muhalefet çevrelerince kendisine oy vermeyen şehirleri cezalandırma temayülü olarak adlandırılmış ve hatta bazı iktidar vekilleri dahi söz konusu durum için hayır oyu kullanmıştır.²⁷³

Bir diğer mühim husus da haziran ayı içerisinde TBMM gündemine gelmiştir. İktidarın hazırladığı yasa tasarısı uyarınca, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay ve Üniversite Öğretim Üyeleri’nin 60 yaş ve 25 yıllık görev süresini tamamladıktan sonra “resen” emekliye sevk edilebilecekleri öngörülmüştür. Muhalefet tarafından “Tasfiye Kanunu” diye adlandırılan yasa, DP saflarından, Hikmet Bayur tarafından da tenkit edilmiştir. Kurulduğundan bu yana DP yanında pozisyon alan Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman’da yasa tasarısının hayırlı bir girişim olmadığını yazmıştır.²⁷⁴ Bütün eleştirilere rağmen iktidar yasa tasarısını 5 Temmuz 1954’te meclise getirmiş, birçok vekilin katılmadığı oylamada 33 olumsuz oylamaya karşı, 344 olumlu oy ile yasalaşmıştır.²⁷⁵

²⁷² Albayrak, **a.g.e.**, s. 265.

²⁷³ Haşim Erdoğan, Çağrı Pişkin, “Demokrat Parti Dönemi İktidar Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir’in İl, Kırşehir’in İlçe Yapılması”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, 2020, s. 584.

²⁷⁴ Albayrak, **a.g.e.**, s. 268.

²⁷⁵ **Vatan Gazetesi**, 5 Temmuz 1954

2.4. Demokrat Parti'nin İç Siyaset Uygulamalarının İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları

1950 yılı, Türk Siyasi Tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. 1923 yılından 1946 yılına kadar tek parti idaresi altında yaşayan Türkiye, Demokrat Parti'nin kurulmasıyla farkı bir siyasal iklimin içerisine girmiştir. Bir yandan siyaset gündelik yaşamın bir parçası haline gelmiş ve DP'nin oy tabanı kaygısıyla uyguladığı popülist politikalar nedeniyle çevre merkeze dahil olmaya başlamıştır. 1950-1955 yılları arası, Türkiye'nin daha önce hiç müşahade etmediği biçimde bir iktidar-muhalefet ilişkilerinin izleği haline gelmiştir. Mezkûr ilişki ağı İngiliz kamuoyunda da yankı bulmuştur.

Demokrat Parti'nin ve dolayısıyla Türkiye'nin yeni rejimle tanıştığı ilk beş yıllık serüven, Birleşik Krallık'ın dışişleri belgelerinde de yer almıştır. 1950'den itibaren söz konusu belgelerde, seçimleri Demokratların kazanmasının altında yatan saiklerin tespit edilmeye gayret edildiği görülmektedir. 1950 senesine ait raporlarda, söz konusu yılın Türk demokrasi tarihinin dönüm noktası olduğu belirtilmekle beraber, DP'nin zaferi yaklaşık olarak şu sebeplerle ilişkilendirilmektedir. İlk olarak sabık tek parti iktidarı döneminde yaşanan yolsuzluklar ve yozlaşma ele alınmıştır. Bu bozulmalardan neşet eden hantal ve ağır aksak bürokrasi raporda, halkın tercihlerini şekillendiren vesilelerden biri olduğu söylenmiştir. Demokratların²⁷⁶, ikinci savaştan sonra nevş-ü nema bulan ticaret erbabı ile yakın ilişkileri, düşük eğitilmiş kitlelerin ve köylülerin iktidarın aleyhinde oy kullanması seçim sonuçlarını belirlediği öngörülmektedir. Ancak DP'nin iktidara gelmesine vesile olan temel unsurun, değişim arzusu olduğu bilhassa üzerinde durulmaktadır.²⁷⁷

Bir diğer taraftan, Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, İngiliz basınında da yer bulmuştur. 13 Ekim 1952 tarihinde İngiltere gezisine çıkan Adnan Menderes hakkında, The Observer gazetesinde bir makale yayınlanmıştır. DP'nin iktidara gelişinden iki yıl sonra yazılmış olmasına rağmen mahut yazı önemli detaylar ihtiva etmektedir. Yazıda, Menderes'in hayatından bahsedilmiş, kendisi Ege kıyılarında geniş topraklara sahip biri olarak tanıtılmıştır. Ayrıca kendisinin modern ziraat tekniklerini uygulamaktan kaçınmadığı

²⁷⁶ İngiltere Büyükelçilik raporlarında, Demokrat Parti'den bahsedilirken çoğunlukla Demokratlar diye söz edilmektedir.

²⁷⁷ FO 424/291/RK-1011/1, "Turkey: Annual Review for 1950", Sir Noel Charles to Mr. Bevin, 8 Ocak 1951

söylenmiştir. Türk Demokrasisini geliştirmek adına, Celal Bayar ile gösterdikleri çabanın takdire şayan olduğundan bahsedilmiştir.²⁷⁸

Öte yandan Demokratların, Türkiye’de iktidarı elde etmesi farklı bir gözden ele alınmıştır. DP’nin ortaya çıkışı, tek parti döneminin katı sivil-askeri bürokrasinin tahakkümüne karşı bir, duruş olduğundan bahsedilmiştir. Menderes ve arkadaşlarının liberal tiniyette olduğu ve Demokratların ortaya çıkışının, İngiliz tarihinde Whig Partisi’nin²⁷⁹ teşekkül etmesi arasında bir analogi kurulmuştur. Değinilen bir diğer nokta ise, böyle büyük bir demokratik devrimin içeride ve dışarıda disiplinden taviz vermeden ve herhangi bir zayıflık emaresi göstermeden yapılması, Türkiye adına övgüye şayandır denmektedir.²⁸⁰ Aslına bakıldığında, iktidar değişimin genel olarak İngiliz basınında olumlu bir yankı uyandırdığını söylemek mümkündür.

İngiliz belgelerine dönersek, DP iktidar olmadan önce siyasi rakiplerine güvence olarak devr-i sabık yaratmayacağını sözünü verdiği bilinmektedir. Raporda, bu söz olası bir iktidar değişikliği esnasında haleflerin yerlerini bırakma hususundaki tereddütlerinin giderilmesi içindi denmektedir. Ancak seçimlerden sonra bazı memurların görev yerlerinin değiştirilmesi, İngiliz Büyükelçisi Noel Charles tarafından sözlerinde durmadıkları şeklinde yorumlanmıştır. Hatta Menderes’in ilk hükümet programını açıklarken, CHP’ye çattığı ve güçlenerek gelen yeni DP milletvekillerinin eski dönemdeki dosyaları açmaya niyetli olduğu belirtilmiştir.²⁸¹

Çiçeği burnunda iktidarın ilk icraatlarından biri de “*Arapça Ezan Yasağı*”nın kaldırılmasıdır. İngiliz belgelerinde husus, Atatürk’ün laik devrimleri ve seçmelerin oy davranışları üzerinden temellendirilmiştir. Rapora göre, DP kendisine oy veren kesimleri kırmamak adına bu popülist adımları mecburi de olsa atmak zorunda kalmıştır. “*Arapça Ezan Yasağı*”nın kaldırılması ve eşgüdümlü olarak radyolarda dini yayınların başlatılması hem iktidarın popülist yaklaşımını öncelerken hem de Türkiye’de yükselen dindarlığın yansıması olarak ele alınmıştır. Ayrıca Atatürk’ün sekülerleşme hamlelerinin insanların gözünü korkutsa da İslam’ın Türkiye’de hiçbir zaman sönümlenmediği ve çok

²⁷⁸ **The Observer**, 19 October 1952

²⁷⁹ İngiltere ve bağlaşıklarında faaliyet gösteren, anayasal monarşizmi ve parlamenter sistemi destekleyen ve Muhteşem Devrimi destekleyerek, rakipleri Tory Partisi ile mücadele eden siyasal parti.

²⁸⁰ **The Observer**, 19 October 1952

²⁸¹ Aynı Doküman

partili hayata geçişin yarattığı gerilimli ve çok sesli ortamda başını kaldırdığı düşünülmektedir.²⁸² İlaveten CHP'nin seçimlerin ardından organize olmadığı ve bu itibarla etkili bir muhalefet çıkarılmadığı iması raporlarda yer almıştır.

1950 yılında yapılan yerel seçimlerde ve bir yıl ertelemeli de olsa gerçekleşen milletvekili ara seçimlerinde, DP'nin güven tazelediğini söylemek mümkündür. Hassaten milletvekili ara seçimleri büyükelçilik belgelerinde de yankı bulmuştur. Raporda, DP'nin üstünlüğünü sürdürdüğüne dikkat çekilirken, 20 koltuk için yapılan seçimlerde iktidarın 18 koltuk elde ederek büyük bir başarıya imza attığı söylenmektedir.²⁸³ Seçim sırasında, her iki partinin de birbirlerini kıyasıya suçladıkları ancak oylamanın dikkat çekecek kadar sessiz ve az olayla geçtiği söylenmektedir. Bir diğer belirtilen husus ise İstanbul'da katılım oranlarının hayli düşük olduğu, oy oranları göz önüne alındığında, her iki partinin de 1950 yılına benzer sonuçlar elde ettiği karşılaştırmalı şekilde verilmiştir.

Raporda, CHP'nin iktidarı seçim yolsuzluğu ile suçladığı ancak bunu ispat edecek delilleri ortaya koyamadığı, halkın tek parti dönemi figürlerine karşı güvenini kaybettiği ve bu bağlamda Kasım Gülek ve Necmettin Sadak gibi meşhur simaların seçilemediğine dem vurulmuştur.²⁸⁴ Kanaate göre DP'liler böbürlenmekle haklıdır. Çünkü bir önceki sene gerçekleşen belediye seçimleri ile milletvekili ara seçimleri, siyasal iktidarın halk nezdindeki meşruiyetini işaret etmektedir. Övgü ile bahsedilen bir diğer husus ise, ülkenin bu kadar kısa bir süreçte parlamenter düzeni içselleştirebilmesi olmuştur.²⁸⁵

1951 yılı içerisinde, Türkiye'nin deneyimlediği mühim hususlardan birisi de önceki bölümlerde detaylıca incelenen Menderes'in ilk kabinesinin istifasıdır. 9 Mart 1951 tarihinde Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a istifasını sunduğu ancak daha önce bazı bakanların da Menderes'in otoriter tutumlarından rahatsızlık duyduğu düşünülmüştür.²⁸⁶ Problemin tam anlamıyla bütçe görüşmeleri esnasında patladığı ve istifanın Menderes'in, Cumhurbaşkanı Bayar'ı baskılaması neticesinde geldiği düşünülmektedir. Bir diğer nokta ise Ekonomi Bakanı'nın iş çevrelerinde yoğunca eleştirildiği ve Başbakanın da bu tenkitlerin etkisi altında kaldığı iddia edilmektedir. Söz

²⁸² Aynı Doküman

²⁸³ FO 424/291/RK-1016/9, "By – Elections in Turkey", Sir Noel Charles to Mr. Younger, 21 Eylül 1951

²⁸⁴ Aynı Doküman

²⁸⁵ Aynı Doküman

²⁸⁶ FO 424/291/RK-1016/6, "Political Situation", Sir Noel Charles to Mr. Morrison, 13 Mart 1951

konusu raporda, yeni kabinede görev alan Nedim Ökmen, Hakkı Gedik ve Rıfki Salim Burçak gibi bakanların hayat hikayelerine ayrıca yer verilmektedir.²⁸⁷

1951 yılı ve siyasi iktidarın ilk dönemleri göze alındığında DP, bilhassa NATO'ya giriş ile prestijini arttırmıştır. Rapora göre DP, seleflerine nazaran daha cesur politikalar izlemekte, bunların bazılarına muvaffak olamasa da karizmasından bir şey yitirmemektedir. 1950 seçimlerinde oluşan destek halesi, üzerinden geçen iki seçimde de sürmüştür ve partinin popülaritesi gittikçe artmaktadır. Raporda, ülke içerisinde 1951 yılındaki nadir huzursuzluklardan birinin yüz bini aşan Bulgar Türklerinin gelmesi olarak düşünülse de bunun büyük bir soruna yol açmadığı düşünülmektedir.²⁸⁸

Ayrıca değinilen bir husus da DP'nin iç yapısı ve Başbakan Adnan Menderes olmuştur. Raporda Büyükelçi Alexander Knox Helm, DP'nin gücünü büyük oranla Adnan Menderes'in kişisel itibarından aldığı, incelik ve iç siyasi becerisiyle kendisini zorluklardan ve parti içerisinde gelen entrikalara karşı koruduğu bildirmektedir. Menderes'in selefine göre daha güçlü bir portre çizdiği, daha fazla yetkiye sahip olduğu vurgulanırken, Cumhurbaşkanı'nın eskisi kadar etkili olmamakla beraber perde arkasından etkin rolünü sürdürdüğü iddia edilmektedir.

1951 yılında gerçekleşen iç siyasi olaylardan belki de en önemlisi Halkevlerinin kapatılması olmuştur. CHP maddi durumunun buralara el konulması ile kötüye gittiği söylenmekle beraber, hükümetin bu tasarrufu otoriterleşme eğilimleri olarak telakki edilmiştir. Haksız İktisaplar meselesi ise ayrı bir rapor olarak ele alınmış, yazının ilerleyen sayfalarında değinilecektir. Ayrıca hükümetin 1950 seçimlerinde ortaya çıkan özgürlük nefesinin, iç disiplini gevşettiği gerekçesiyle komünizm ve dini irticaya karşı önlemler almak zorundan kaldığı söylenmektedir. Atatürk'ün devrimlerine meydan okuyan Ticanilere karşı, Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarıldığı ve 1951 yılının sonuna kadar hükümetin iç disiplini sağladığı düşünülmektedir. Atatürk'ü Koruma Kanunu gibi hususlar Büyükelçilik raporlarında paradoksal biçimde ele alınmıştır. Bir yandan dini gericiliğin korkutucu olduğu ifade edilirken öte yandan bu tür yasalar otoriterleşme meyli olarak telakki edilerek mahkûm edilmiştir.²⁸⁹

²⁸⁷ Aynı Doküman

²⁸⁸ FO 424/292/WK-1011/1, "Turkey: Annual Review For 1951", Sir K. Helm to Mr. Eden, 2 Ocak 1952

²⁸⁹ Aynı Doküman

1952 yılı içerisinde yazılan bir raporda, Demokrat Parti iktidarı hakkında genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Ayrıca bu değerlendirme içerisinde, Menderes'in karizma yahut personası da ayrıca değerlendirilerek ele alınmıştır. 1950 seçimlerinden sonraki iki yılda, Menderes'in en azından parti içerisinde otoriterleşme temayüllerinde bulunduğu ima edilmektedir. Raporda, Menderes'in parti içerisinde ciddi bir rakibinin olmadığı, meclis içerisindeki usta taktik bilgisinden sitayişle bahsedilmektedir. Ancak kendisinin bakanların yetki alanına müdahale ederek, kıskanç bir başbakanlık yaptığı hatta DP Meclis Grubu'nu ihmal ettiğinden söz edilir. Devlet Bakanları Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile Refik Şevket İnce'nin istifası da Menderes'in yukarıda değinilen tutumuna bağlı olarak ele alınmaktadır.²⁹⁰ Mahut iki bakanda olduğu gibi, Dışişleri Bakanı'nın da zor durumda olduğu, ofisini baskılar neticesinde Başbakanlığa taşımak zorunda kaldığının altı çizilmektedir.

Büyükelçi Helm'e göre Menderes, Bayar'ın da desteği ile güçlü ve rakipsizdir. Yetenekli ve kendinden emin olarak telakki edilen Başbakanın, kibirli ve eleştiriye tahammülsüz bir kontra portresi daha çizilmektedir. Menderes kabineyi manipüle ederek gücü elinde toplamış ve meclis grubu da ona itaatkâr bir görünüm arz etmektedir.²⁹¹ Menderes'in bu tutumundan rahatsız olan parti içerisinde bir hizbin olduğu söylenmekle beraber, şimdilik bir sorun teşkil etmeyecek kadar etkisiz olduğu düşünülmektedir. Hatta kimi zaman gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın iktidara eleştirilerde bulunduğu söylenmekle beraber kendisinin DP taraftarı olduğunun altı çizilmektedir.²⁹² İngiliz belgelerinde Menderes'in güçlü ve sert tutumu, Türkçe kaynakların hilafına ilk yıllarından itibaren ele alınmıştır.

Devam eden değerlendirmede Menderes, kabine ve hükümete hakimdir ancak onu gölgesi altına alan Cumhurbaşkanı Celal Bayar olduğu düşünülmektedir. Bayar için oldukça yaşlı buna rağmen son derece zeki bir kurt siyasetçi portresi çizilmiştir. Bayar'ın tıpkı selefi İnönü'nün olduğu gibi devlet işleri ile çok yakından alakadar olduğu, öte yandan bu tavrına karşın Başbakanı ile ilişkilerini sağlıklı biçimde sürdürdüğü, iki yakın arkadaşın, iki iyi mesai arkadaşı gibi çalıştığı düşünülmektedir. Öte yandan yeni

²⁹⁰ FO 424/292/WK-1017/4, "Political Situation in Turkey Government's Increasingly Authoritarian Tendency", Sir K. Helm to Mr. Eden, 19 Ağustos 1952

²⁹¹ FO 424/293/WK-1011/1

²⁹² FO 424/292/WK-1017/4

hükümetin, muhaliflerine karşı sert tutumlar sergilemeye başladığı iddia edilmektedir. Bu iddiaya delil olarak, reklamların gazetelere devlet eliyle verilmesi hususu delil olarak gösterilmiştir. DP'nin bu hamleyle, muhalefete yakın olan gazeteleri maddi olarak köşeye sıkıştırma kaygısı güttüğü düşünülmektedir.

Ayrıca muhalefet üzerindeki baskısı ve ana tehdidi olarak düşülen mesele ise, meclisin gündemine gelen CHP'nin Haksız İktisapları ve Halkevlerinin” hazineye devredilmesini öngören yasa tasarısıdır. Raporlarda geçen ifadeye göre, CHP söz konusu malları bir ay içerisinde devredecektir. İktidarın bu şekilde CHP'yi mali olarak köşeye sıkıştıracağı, hareket kabiliyetini kısıtlayacağı düşünülmektedir.²⁹³ Demokrat Parti, CHP'nin önceki dönemlerde Halkevleri için hazineden yaklaşık 65 Milyon para temin ettiği belirtilmektedir. Adalet Komisyonu'nda CHP'nin 20 Milyon TL ödeme yapacağına dikkat çekilmiştir. Hükümetin bu yasa ile, daha önce devlet partisi hasebiyle aşırı güçlenen ve zenginleşen CHP'nin bu ayrıcalıkları elinden alınarak, eşit yarışma koşullarının yaratılacağını düşünmüşlerdir. Mevzubahis yasa ile CHP'nin parti binası ve Ulus Gazetesi'nin yerine el konulduğu ayrıca vurgulanmaktadır.

Raporlarda, her iki tarafında hazineye devredilecek rakamlarda oynamalar yaptığı, CHP'nin hali hazırdaki servetinin tahmin edilmesinin mümkün olmadığı eğer çıkarılan yasanın şedit biçimde uygulanması halinde partinin ağır darbe alacağı vehmedilmektedir. Büyükelçilik raporlarına göre, CHP'nin bu “saldırı” karşısında duruşunun kahramanca olduğunu düşünmekle beraber bu durumun partililerin moralini bozduğu ileri sürülmektedir.

İlaveten CHP'nin net bir muhalefet politikası olmadığı hatta parti içerisinde belli hiziplerin olduğunu söylemektedir. Şemsettin Günaltay, Cavit Oral dine toleranslı bir zaviyeden bakarak DP'ye yakın olduğu söylenirken, Kasım Gülek ve Cemil Sait Barlas'ın daha katı laik tutumuyla ayrı bir hizbi oluşturduğu iddiası dikkat çekicidir.²⁹⁴ Aynı şekilde bir diğer muhalefet partisi Millet Partisi'nin etkili bir muhalefet etmekten yoksun olduğu düşünülmektedir. MP'nin milyonlarca destekçisi olduğunu iddia etmesine

²⁹³ Aynı Doküman

²⁹⁴ Aynı Doküman

rağmen enerjik ve iyi görünmediği, yeni kurulan Köylü Partisi'nin de DP'ye alternatif olmaktan uzak olduğu tahmini söylenmektedir.²⁹⁵

Büyükelçilik raporlarında, 1952 yılı içerisinde hükümetin basına ve muhalefete karşı neden bu kadar sert olduğu anlaşılammaktadır. Yine aynı raporda yukarıdaki sebeplerden mütevellit iç politikayı açıklamanın, ayrıntılı biçimde tasvirin zorluğuna bilhassa dikkat çekilmiştir. Anglosakson demokrasi geleneği içerisinde gelen birinin, çok partili yaşamı tenefüs ettiğimiz bu yıllarda, partilerin tavırlarını anlamlandırma hususunda zorluk çekmesi çok da şaşırılacak bir husus gibi görünmemektedir. 1952 yılı geride kaldığında ise muhaliflerin sadece kendilerine yöneltilen baskıcı tutumu eleştirebildiklerinin altı çizilmektedir. Çünkü hükümet başarılıdır ve bir sonraki seçimde iktidar değişikliği olabileceğine dair çok az emare vardır.²⁹⁶

Dış politikada elde edilen başarılar ve ABD yardımı içerisinde müthiş bir repitasyonun oluşmasına vesile olduğunda da bahsedilmiştir. Bazı vergilerin kaldırılması ve dini törenlere müsaade edilmesi hükümetin popülaritesini arttırmıştır. Demokratlar uyguladığı politikalarla zaten özgürlükleri getiren parti intibamı edinmiştir. Öte yandan söz konusu raporda Türk halkının özgürlük anlayışına dair, iktidar değişimi ile özgürlük ortamının tabiatıyla geldiğine inandığına dair şarkiyatçı bir okuma yapılmıştır.²⁹⁷ Yine söz konusu belgeler nezdinde her iki partinin de demokrasiye yaklaşımı bakımından pek bir fark bulunmamaktadır. Aynı zamanda her iki parti arasında ideolojik bir ayrım söz konusu olmamakla beraber, parti programlarında da mevcut olmadığı iddiası dile getirilmektedir.

Yukarıdaki bölümlerde de tekrarlandığı üzere Menderes'in parti içerisindeki konumu sağlamdır. Aynı zamanda Başbakanın eleştiriye tahammülsüz tavırlarıyla otoriterleşme eğilimleri sezilmektedir. Hatta muhalefet lideri İnönü'de ayındaki Balıkesir konuşmasında bu tür ithamlarda bulunmasına dikkat çekilmiştir. Ancak Menderes'in aralık ayından itibaren muhalefetle daha olumlu ilişkiler kurma yoluna gittiği söylenmektedir.²⁹⁸ Raporlarda edinilen izlenime göre, DP liberal politikalar uygulamaya devam etmektedir. DP'nin seleflerinden baskıcı yöntemler devraldığı söylene de içerlerinde liberal ruh taşıdığına dair iyi niyetli bir okuma yapılmıştır.

²⁹⁵ Aynı Doküman

²⁹⁶ Aynı Doküman

²⁹⁷ Aynı Doküman

²⁹⁸ FO 424/293/WK-1011/1, "Turkey: Annual Review for 1952" Sir K. Helm to Mr. Eden, 9 Ocak 1953

DP'nin seçim tarihinde verdiği sözleri daha çiçeği burnunda iken yaptığı söylenmektedir. Ayrıca halkın üstündeki gereksiz yükü kaldırmak adına bir program hazırlandığı söylene de bunun daha meclis önüne gelmediği kehanetinde bulunmaktadır. Tarımda gelen iyi hasat, ABD yardımı ve mahsullere devlet tarafından ödenen yüksek ücretler sayesinde köylü Türkiye'de en rahat ettiği dönemi yaşamaktadır.²⁹⁹ Bir diğer dikkat çekilen husus ise dini ibadetlerin önünün açılmasıdır. Atatürk döneminde, dini faaliyetlerin yer altına sürüldüğü iddia edilirken,³⁰⁰ DP'nin tatbik ettiği toleranslı tavrın dinin yeniden yükselişe geçmesine vesile olduğu söylenmektedir. Yeni camiiler inşa edildiği, eski ibadethanelerin onarıldığı ve türbelerin ziyarete açıldığından bahsedilmektedir. Demokrat liderlerin yaşantılarında İslam'ın büyük bir etkisi olmasa da dine müdahale etmeyerek, yeni bir laiklik anlayışının neşvesi nema bulmasına vesile olduğu düşünülmektedir.³⁰¹

DP'nin iktidara geldiği dönemde gündeme gelen ve çeşitli ertelemelerle 1953 yılında çıkarılabilen, CHP'nin Haksız İktisapları meselesi raporlarda ayrıca değinilen, üzerine ayrı bir bahis açılan konudur. 22 Aralık 1953 tarihli raporda, CHP'nin tek başına iktidar olduğu dönem boyunca keyfi fiyatlarla partiye devredilen mülklerin hazineye devredileceğinden bahsedilmektedir. Partinin mobilyaları dahil birçok araç-gerecinin devredildiğinden bahsedilirken, Atatürk'ün partiye bıraktığı İş Bankası hisselerinin hala tartışma konusu olduğu söylenmektedir.³⁰² İsmet Paşa'nın yasa görüşmeleri esnasında, söz konusu durumu insan haklarına aykırı ve haysiyet kırıcı olarak değerlendirdiği belirtilmektedir.

Raporda, bu kanunun yasallaşması DP açısından temellendirmeye çalışılmaktadır. DP 1946 yılında kurulmuş bir partidir. CHP ise neredeyse otuz yıl devleti tek başına yönetmiş, bir parti-devlet ayrımı olmadığından ölçsüz şekilde zenginleşmiştir. Bu yasa ile iki parti arasındaki maddi uçurumun kaldırılması amaçlanmıştır. Belgedeki değerlendirmeler göz önüne alındığında, müelliflerin parti-devlet bileşimini içeren temayı anlamakta güçlük çektiği görülmektedir.³⁰³ İktidarın ilişkilerinin gergin olduğu

²⁹⁹ Aynı Doküman

³⁰⁰ Kuvvetle muhtemel, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına referans verilmektedir. Bilindiği üzere, 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen yasa ile tekke ve zaviyeler kapatılırken bazı dini unvanların kullanılması yasaklanmıştır. Böylece, yasaklanan dini grupların faaliyetlerini yeraltında gizli biçimde sürdürdüğü düşünülmektedir.

³⁰¹ Aynı Doküman

³⁰² FO 424/293/WK-1016/13, "Political Situation", Sir K. Helm to The Marquess of Salisbury", 7 Temmuz 1953

³⁰³ Aynı Doküman

bir diğ er taraf ise Millet Partisi olmuştur. Millet Partisi, Menderes tarafından sıklıkla irticai faaliyetlerde bulunduğ u gerekçesiyle eleştirilmiş ve söz konusu ithamlara karşı pozisyon alması ve partinin kapatılması beklenmiştir.

Öte yandan 1953 yılında gerçekleş en Millet Partisi Kongresinde, Kemalistler ve gericiler arasında bir çekiş me yaş andığı belirtilmiştir.³⁰⁴ 1953 yılı içerisinde MP'nin kapatılmasına yönelik dava devam etmiştir. Büyükelçilik yorumuna göre söz konusu yargılama ve kapatma tehdidi 1954'te yapılacak seçimler için muhtemel bir CHP-MP iş birliğini önlemeye matuf olduğ u düşünölmüştür. Ayrıca raporda, bugünkü demokratik sistemin kısıtlamalardan bağımsız olarak yürümesi, diktatörlük için kullanış lı bir araç olduğ u söylenmiştir.³⁰⁵

Raporda 1953 yılı için şöyle bir genel değerlendirme yapılmıştır; 1953 yılı boyunca Türkiye Başbakanı Menderes'in dinamik liderliği sayesinde ekonomik kalkınma sürmüş, liberal adımlar atılmış ve batılı güçlerle yakın ilişkiler kurulmuştur. Menderes'in hükümeti yönetmeye devam ettiği ve uyguladığı politikalar sayesinde kredisinin yüksek olduğ u vurgulanmaktadır. Bu kadar övgünün yanında, Menderes'in otoriterleşme eğilimleri gösterdiği bu sebepten mütevellit parti içi eleştirilere maruz kaldığı söylenmektedir.³⁰⁶ MP'nin 1953 yılı içerisinde göröş ülen kapatılma davası buna örnek olarak gösterilmiştir. CHP de hükümeti uyguladığı metodu tehlikeli görmektedir.

Millet Partisi'nin kapatılması hususunda soruşturma nın devam ettiği söylenirken, bunun nedenin ise, dini irtica olduğ u belirtilmektedir. Hükümetin Müslömanların inanç ların daha rahat uygulaması için verdiği sözlerle, MP'nin kapatılması hususunda bir dikotomi yaş adığı iddia edilmektedir. Bu Demokratların açmazı olduğ u söylenmektedir. Raporda DP'ye oy verenlerin buna tepki verebileceği düşünölmürken, Türkiye'de sivil ve siyasal toplumun gücünün abartıldığı düşünölebilir.³⁰⁷ Raporda MP'nin kapatılması onaylanmazken Kemalizm'e karşı dini gericiliği yükseliş e geçtiği endişesi vurgulanmaktadır.

CHP 1954 yılı içerisinde, hükümete toplumsal olaylara müdahale etmek hakkı veren bir yasanın kabul edilmesine ciddi biçimde tepki göstermiştir. CHP, MP'ye karşı yürütölen

³⁰⁴ Aynı Doküman

³⁰⁵ Aynı Doküman

³⁰⁶ FO 424/294/WK-1011/1, "Turkey: Annual Review For1953", Sir Knox Helm to Mr. Eden, 1 Ocak 1954

³⁰⁷ Aynı Doküman

kapatma davası, parti mallarının hazineye devredilmesi ve basın kanunu gibi hususlardaki sertleşmeden çekinmekte ve bu çekince demokratik temeller üzerinden şekillenmektedir.

1954 seçimlerine gidilirken iki partinin arasının ciddi manada bozuk olduğu, DP'nin seçim sathında verdiği sözler nedeniyle -yüksek taban ücretlerle mahsullerin köylülerden alınması- ödeme dengesinin bozulduğu vurgulanmaktadır. Hükümetin tüm bu yaşananlara rağmen hala güçlü ve rakipsiz olduğu bu itibarla CHP'nin zayıfladığının altı çizilmektedir. CHP'nin zayıflaması hükümetin işine gelse de demokrasinin istikbali için tehlike arz edebileceği uyarısı yapılmaktadır.³⁰⁸

Bilindiği üzere 1954 yılı Türk demokrasisi için büyük önem arz etmektedir. Demokrat Parti 1950 seçimlerinden çarpıcı bir zafer kazanmış, dört yıllık icraat döneminin ardından halktan güvenoyu isteyecektir. CHP ise 1950 seçimlerinin ardından muhalefet partisi olabilmek adına kendini dönüştürmeye, kurumsal şemasını yeni sisteme intibak ettirebilmek adına gayret sarf etmektedir. Her iki parti de dört yıllık dönem boyunca daha önce tecrübe etmedikleri bir dönem geçirmiş, 1954 yılı geldiğinde ise dört yıllık periyottaki performanslarını halkın teveccühüne sunacaklardır. Seçim sathındaki gelişmeler, İngiliz raporlarında yankı bulmuştur. 1954 seçimlerine geçmeden evvel söz konusu yıl için bazı genel değerlendirmeler de mevcuttur.

Mezkûr raporlarda DP'nin Türkiye'nin ikinci özgür seçimlerinde başarıya ulaşmış olduğu, bunda dini tepkinin sandığa yansımalarının hayli etkili olduğunun altı çizilmektedir. Yine altı çizilen hususlardan biri de MP'nin 1954 yılı içerisinde kapatıldığı, Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla re-organize olarak seçime katıldığı ve seçimlerde az da olsa sandalye elde ettiği belirtilmiştir. Demokrat Parti'nin muhalefete olan hoşgörüsüzlüğü bu misal üzerinden örneklendirilmiştir.

Türkiye'de seçmen çoğunluğu halen köylüler oluşturmaktadır. DP ise uyguladığı tarım politikalarıyla, köylünün oy potansiyelini yakalamaya çalışmaktadır. Bu çabaların mücessem hali ise mahsule verilen yüksek taban fiyatları olmuştur. Ödemeler dengesini bozma pahasına verilen bu fiyatların, köylülerin nezdinde DP'ye sempati topladığı vazıh bir gerçektir.³⁰⁹

³⁰⁸ Aynı Doküman

³⁰⁹ FO 424/295 RK-1011/1, "Turkey: Annual Review For 1954", Sir James Bowker to Sir Anthony Eden, 1 Ocak 1955

Ödemeler dengesinin bozulması, dış borçların birikmesi ve 1954 yılındaki kötü hasat ekonomik göstergelerin iyiye gitmediği işaretlerini vermektedir. Hükümet bu durumun büyüme sancuları olduğunu, söz konusu yatırımların ileride meyvesini vereceğini vehmetmektedir. Ayrıca Menderes'in çok kuvvetli olduğu, entelektüellerden gelen eleştirilere rağmen popülaritesini sürdürdüğü iddia edilmektedir. Menderes'in tüm gücü elinde toplamaya meyilli olduğu söylenmektedir. Menderes'in enerjisinin ekonomiyi güçlendirmeye ve yabancı yatırımcıların önündeki tahditleri kaldırması gerektiği vurgusu yapılmaktadır.³¹⁰

Ayrı bir raporda ise 2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleşecek olan Genel Seçimler öncesinde partilerin durumu detaylıca değerlendirilmektedir. Söz konusu raporun başlığı ise "Seçim Arifesinde Türkiye'deki Siyasi Partilerin Durumu" olarak kayda geçirilmiştir. Mezkûr raporda, seçime intibak etmesi beklenen tüm partilerin o anki durumu ve gelecek seçimlerdeki potansiyelleri hakkında öngörülerde bulunulmuştur.

Tahminlere göre Demokrat Parti 1950 seçimlerindeki başarısının tekrarlayabileceğini düşünmektedir. DP, 1954 seçimleri için herhangi bir beyanname yayınlamasa da dört yıllık icraatlarının seçmen nezdinde gelecek için güven verdiğinin altı çizilmektedir.³¹¹ Ayrıca hükümetin dış politikada, NATO'ya ve Balkan Paktı'na giriş hususlarda da başarılı olduğu ve halkın teveccühünün bu yoldan da neşü nema bulduğu iddia edilmektedir.

Türkiye'nin hala %80'inin köylerde yaşadığını, DP'nin uygulamış olduğu tarım politikalarıyla, kırsal kesimde yaşayan insanların ilgisine mazhar olduğu söylenmektedir. DP'de yüksek taban fiyatları politikasıyla bu bölgelerde kendisine olan güveninin eksiksiz olduğu belirtilmiştir. DP'de görülen avantajlardan birisi de İstanbul'daki gayrimüslim nüfustur. Söz konusu seçim sistemiyle birinci partinin tüm vekilleri alabileceği bir ortamda 29 koltukla İstanbul'un önemini arttırmaktadır. Raporda gayrimüslimlerin CHP'den ziyade DP'ye daha yakınlık hissettiği vurgulanmaktadır.³¹² Aslına bakıldığında, DP'nin seçimleri kazanacağını düşünmesinin altında makul sebepler bulunmaktadır.

³¹⁰ Aynı Doküman

³¹¹ FO 424/294 WK-1016/7, "Position of the Turkish Political Parties on the Eve of the Electiosn", Sir James Bowker to Mr. Eden, 9 Nisan 1954

³¹² Aynı Doküman

Ana muhalefet CHP seçimlere girerken eski ihtişamlı günlerinden uzak görülmektedir. CHP'nin mallarına el konulmasının ardından parti zayıflamış ve etkili bir muhalefet oluşturmaktan uzak bir görünüm arz etmektedir. İsmet İnönü önemli bir ulusal figür olarak sivrilmekle beraber, Genel Sekreter Kasım Gülek ve Nihat Erim'in varlığı dikkat çekmektedir. CHP, DP'ye karşı bütüncül eleştiriler geliştiremediği, eleştirilerin genelde tali meseleler üzerinde yoğunlaştığı düşünülmektedir. Sabık iktidarın, halihazırdaki iktidara eleştirileri genelde şu üç nokta üzerinde toplanmıştır. Bunlar Petrol Kanunu, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Ödeme Dengesinde yaşanan sorunlar olarak temayüz etmektedir. Ayrıca seçim öncesinde CHP'nin, CMP ile seçim ittifakı arayışına girdiğini ancak aralarında bir mutabakat sağlanamadığı söylenmiştir.³¹³

Hükümetin geçen yıl dini irticayı bahane ederek, Milet Partisi'nin kapatıldığı bilhassa belirtilmektedir. Bir diğer nokta da özellikle Doğu Anadolu Bölgesinde irticanın baş göstermeye başladığı, hükümetin ise bu duruma müsamaha etmediği söylenmiştir. Raporda Türkiye'de seçim sisteminin son derece kaygan olduğu, ufak bir eğilim değişiminde iktidarın değişebileceği, 1950 seçimlerinin bu oynaklığa işaret ettiği iddiası vehmedilmektedir. Seçimin Türkiye'deki anayasal evrimin mihenk taşı olabileceği düşünülmektedir. Bir diğer husus ise seçimlerdeki değişimin Türkiye'nin dış politikasını değiştirmeyeceği kanısındır. Yapılan gözleme göre herhangi bir hükümet değişikliğinde İngiltere ile olan ilişkilerinde köklü bir değişim beklenmemektedir. Her iki parti de batıyla olan sıcak ilişkileri koruma niyetindedir.³¹⁴

1954 seçimleri öncesinde yapılan nüfus sayımı da İngiliz raporlarında da olmak üzere detaylıca tasvir edilmeye çalışılmıştır. Sayım günü valilikten muafiyet alan benzinliklerin ve fırıncıların açık olduğu, onun dışında sokakların sessizliğe büründüğü şekilde tasvir edilmektedir.

2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleşen Genel Seçimlerde, Türkiye'deki sistemden dolayı kesin sonuçlara ulaşmanın ilk günler zor olduğu vurgulanmaktadır. İlk intibaları DP'nin 1950 seçimlerine nispeten daha yüksek bir oy aldığı, görünüşe göre meclis aritmetiğinde %90'lık bir üstünlük sağlamış olduğudur.³¹⁵

³¹³ Aynı Doküman

³¹⁴ Aynı Doküman

³¹⁵ FO 424/295 RK- 1822/2, "The General Census in Turkey", Sir James Bowker to Mr. Macmillan, 9 Kasım 1955

Mayıs 1954 tarihinde gerçekleşen seçim sonuçları söz konusu raporda da kendine yer bulmuştur. DP'nin 505, CHP'nin 31 ve CMP'nin 5 sandalye kazandığı söylenmektedir. DP'nin 64 vilayetten sadece 4 tanesinde kaybettiği düşünülmektedir. Aralarında İstanbul, Ankara ve İzmir'in de dahil olduğu birçok büyük şehirde birinci parti olmuştur. Ancak bu tespitin ilk izlenimler olması itibariyle hata payı olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü DP'nin seçimlerde Sinop, Tunceli, Malatya, Kars ve Kırşehir'i kaybettiği bilinmektedir. Yine ayrıca her iki partinin 1950 ve 1954 seçimlerinde oy miktarlarının mukayese edildiği görülmektedir.

Hükümetin tarım politikaları, köylünün bu politikalardan nasibini alarak zenginleşmesi ve muhalefetin beceriksizliğinin DP zaferinde etkili olduğu düşünülmektedir. CHP, oylarında bir düşüş olsa da bu durumun DP başarısını gölgelememesi gerektiği düşünülmüştür.³¹⁶ Yani Demokrat Parti, dört sene içerisinde uyguladığı politikalar ile halkın teveccühüne nail olduğu görülmektedir.

Seçim kampanyasının olaysız ancak ilham verici olmadığı düşünülmektedir. Seçimlerde, büyük olaylar yaşanmamasına rağmen Menderes ve İnönü arasında çok sert tartışmalar yaşandığına dikkat çekilmektedir. Bu konu hakkında raporlara yansıyan enteresan bir tespit vardır. Birincisinden -yani Menderes- bu tavır beklenebilir ancak İnönü'nün bu sert tavrının hayal kırıklığı yaşattığı, paşanın devlet adamının vakarına yaraşır biçimde davranmalıydı tespiti ilgi çekicidir.³¹⁷

CHP'nin seçim sathında eleştirilerini genelde -yukarıda da belirtildiği üzere- şunlar üzerinde kurgulanmaktadır; Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Petrol kanunu ve Türk lirasının destabilizasyonu olarak gösterilmiştir.³¹⁸ Lakin CHP'nin seçimi kazanacak gücünün ve enerjisinin olmadığı, Halkevlerinin kapatılması ve haksız iktisapların hazineye devri partinin takatını kırmış durumdadır. Aslına bakıldığında DP'nin seçim zaferi elçilik raporlarında öngörülmüş ve şaşırtıcı olmamıştır. Zaten Menderes'e olan güvenin, seçim neticesine doğrudan etkilediği vurgulanmaktadır.

1954 seçimleri Türk demokrasisi için önemli bir adım ve kilometre taşıdır. Seçmenin Türkiye'nin bu üçüncü özgür genel seçimlerde söz konusu durumu içselleştirdiği bunu

³¹⁶ FO 424/ 294 WK-1016/11, "The Turkish General Election", Sir James Bowker to Mr. Eden, 4 Mayıs 1954

³¹⁷ Aynı Doküman

³¹⁸ Aynı Doküman

rutin bir hak olarak benimsediği iddia edilmektedir. Raporlarda sezilen intiba, Türkiye'deki demokratik geleneğinin gelecek vadettiğine yönelik iyimser bir hava sezilmektedir.³¹⁹ Yani 1954 seçimlerinde hem devlet hem de halk büyük bir olgunluk göstermiştir.

Seçimlerde, DP'ye verilen oyların Menderes'e halkın güvenini gösterdiği, halk nezdindeki Menderes personasının altı çizilmektedir. Aynı zamanda iktidarın muhalefete tavrının hoşgörüsüz olduğu, bu noktada Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da şedit davrandığı ve DP'nin otoriterleşme eğilimleri gösterdiği belirtilmektedir. Seçimlerde ağır bir mağlubiyet alan muhalefetin mecliste güçsüz duruma düştüğü ve morallerin bozuk olduğu söylenmektedir.³²⁰

Seçimlerin ardından kurulan kabine için de ayrıca bir rapor hazırlandığı görülmektedir. Yukarıdaki Türkçe kaynaklar bölümünde de ayrıntılı biçimde belirtildiği isimlerin hangi koltuğa oturacağı açıkça ifade edilmiştir. Daha sonrasında ise kabinedeki kendileri açısından önemli görülen değişikliklere değinilmiştir. Kendisi hakkında teferruatlı okumalar yapılan isimlerden birisi Fatin Rüştü Zorlu olmuştur. Kendisini daha öncesinde NATO görevi yaptığı söylenirken, seçimlerden sonra da mezkûr görevlerle ilgilenebileceği belirtilmektedir. Raporda enteresan bir öngöründe bulunmaktadır. Zorlu'nun en az şefi Menderes kadar acımasız olduğu ve bu acımasızlığının yanında üstün yeteneklere haiz olduğu tespitidir. Enteresan olanı ise Zorlu'ya tevdi edilen görevin Dışişleri Bakanlığına geçiş için bir basamak olabileceği çünkü Köprülü'nün partide yıldızı sönmesiyle beraber Menderes ile aralarının bozuk olduğu tespitidir.³²¹ Köprülü'nün görevi bırakmasından iki yıl evvel böyle bir kehanette bulunulması, büyükelçiliğin parti içi siyasetleri bile okumakta, kamuoyundaki havayı koklamakta ne kadar mahir olduğunu göstermektedir.

Ayrıca üzerinde durulan değişikliklerden bazıları ise Osman Kapani ve Mükerrerrem Sarol'un göreve getirilmesidir. Sarol'un adeta Menderes'in sağ kolu olduğu söylenirken kendisinin Başbakan Yardımcılığı döneminde, Basın Yayın işleri ile ilgileneceği düşünülmektedir. Ayrıca Millî Savunma Bakanlığı koltuğuna Ethem Menderes'in

³¹⁹ Aynı Doküman

³²⁰ Aynı Doküman

³²¹ FO 424/294 WK- 1016/14, "The New Cabinet of the Prime Minister, Adnan Menderes", Sir James Bowker to Mr. Eden, 21 Mayıs 1954

getirilmesi, Başbakanın kendisine yakın insanları göreve getirdiğinin kanıtı olarak görülmektedir.

Genel olarak, kabinedeki değişimlerin son derece mahdut olduğu ve dış politikayı etkilemeyeceği bilhassa vurgulanmıştır. Kabine değişiklikleri içerisi için önemlidir ve zaten partide güçlü olan Menderes otoritesi katmerlenmiştir.³²² Ayrıca Fethi Çelikbaş'ın tenzil-i rütbeğe uğrayarak Başbakanın gadrine uğradığı belirtilmiştir. Namık Gedik, Dr. Behçet Uz ve Muammer Çavuşoğlu hakkında yaklaşık birer paragraf kısa bir hayat öyküleri verilmiştir. İlâveten Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Mükerrrem Sarol, Osman Kapani, Osman Şevki Çiçekdağ, Ethem Menderes, Fuat Köprülü, Hasan Polatkan, Celal Yardımcı, Kemal Zeytinoğlu, Sıtkı Yırcalı, Emin Kalafat, Nedim Ökmen, Hayrettin Erkmen ve Fethi Çelikbaş için ise büyük bir bölümü önceden hazırlanmış olmakla beraber kısa özetler halinde bilgiler sunulmuştur.

2.4.1 Demokrat Parti Ekonomi Politikasının İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları (1950-1954)

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren, siyasi egemenlikle beraber ekonomik bağımsızlığın da ayrıca önem atfettiği bir fenomendir. Osmanlı Devleti'nin üreten bir güç olarak dünyaya eklemlenememiş, aynı zamanda Cumhuriyet rejimine de hayli büyük miktarlarda borç bırakmıştır. Ekonomik bağımsızlığın, ulusal bağımsızlığın dayanak noktalarından biri olduğunu bilen yeni Türk Devleti, İzmir İktisat Kongresi'ni düzenlemiştir. Serbest girişimi özendiren bu kongre, 1929 Ekonomik Buhranı nedeniyle kendini gerçekleştirememiş, o tarihten itibaren Bismarkçı Devlet Kapitalizmi'ne geçilmiştir. Bu sistem, yeteri kadar sermaye sahibi olmayan yerli burjuvazi bulunmaması halinde, devletin birinci alıcı konumuna yerleşerek eser miktarda sermaye birikimini arzu etmektedir. Ancak 1950 seçimleri sadece siyasal sistemi değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda koyu-koruması devletçiliği de nihayete erdirmiştir. 1950-1954 arasındaki durum ve Türkiye'nin yeni ekonomik yaklaşımı İngiliz belgelerinde de kendisine yer bulmuştur.

³²² Aynı Doküman

1950-1954 arası dönemde, Türkiye'deki liberalleşme hamleleri hem demokratik hem de ekonomik olarak ele alınmıştır. Bu itibarla bu dört yıllık periyotta Türkiye'nin iktisadi inkişafı da saniyen değinilen bir diğer husus olmuştur. Büyükelçilik raporlarında, Türkiye'nin gelişimine dair il bazında da değerlendirmeler yapılmıştır. Bu misallerin en parlaklarından birisi de Adana vilayeti üzerindeki çalışmalardır. Büyükelçilik personellerinden biri Adana'ya gönderilerek o bölgenin gelişmekte olan tarım ve sanayisi değerlendirilmiştir. Ayrıca ekonomik refaha bağlı sosyal dönüşüm de söz konusu raporda yankı bulmuştur.

Rapora göre, Çukurova'ya akın eden Amerikan makinelerinin akını ve genişleyen tarım üretimi, yerel toprak sakinlerine büyük bir zenginlik getirmiştir. Artık Adana yeni bir görünüm kazanmaktadır. Lüks villalar, geniş bulvarlar yeni bir yaşam tarzı ve yeni tüketim alışkanlıkları görülmektedir. Bu iktisadi rahatlama ise sadece bir gruba yönelik olmakla beraber sınıfsal uçurumu tetiklediği düşünülmektedir. Merkezde durum nispeten iyi olmakla beraber köylerde hayat şartlarının hayli ağır olduğu söylenmektedir.³²³ Büyükelçilik görevlisi Millard, Adana'nın 20 km yakınlarındaki bir çiftliğe gitmiştir. Bu çiftliğin sahibi ise CHP'li Raif Meto'dur. Meto, 1950 seçimlerinin kaybedilmesini tarımın ihmal edilmesine ve baskıların önlenememesine bağlanmaktadır. Bölge civarındaki köyde inceleme yapan görevli Millard, köylülerin camii etrafında dedikodu yaptığını, DP'ye sempati duymakla beraber yeni hükümetten ciddi beklentileri olduğunu söylemektedir. Köylülerin yeni hükümetten beklentileri ise arazi ve daha iyi tohumdur.³²⁴ Lakin toprak sınırlıdır ve DP'nin CHP içerisinde toprak reformuna karşı çıkarak sivrilmesi, aynı zamanda köylülerin yeni hükümetten böyle bir beklenti içerisinde olması, tarihi bir ironi içermektedir.

Çukurova'nın temel geçim kaynakları mevsimsel tarım işçiliği ve pamuk ekimidir. Emekçilerin büyük bir bölümü, kendi topraklarını ekmektedir. Bu şekilde geçimlerini sağlayan insanlar yine de maddi olarak iyi durumda değildir. Büyük arazi sahipleri toprağı kuvvetle muhtemel köylülerden daha verimli kullanmaktadır. Söz konusu verimliliği sağlayan ise tarımdaki makineleşmedir. Makineleşme imkanlarından istifade eden ise zenginler olmuştur. Fakir köylülerin ise söz konusu imkanlardan yararlanması

³²³ FO 424/290 RK-1015/11, "Turkey: Reiew of the Past Six Months", Sir Noel Charles to Mr. McNeil, 4 Ocak 1950

³²⁴ Aynı Doküman

mümkün gözükmemektedir. Yaklaşık 40 dönüm arazisi olan birinin yılda ortalama 1000 sterlin gelir elde ettiği vehmedilmektedir. Eğer toprak sahibi ek olarak arazi kiralarsa bu gelir artmaktadır. Ancak köylülerin büyük bir bölümü mahdut da olsa pamuk ekmektedir ve herhangi bir başarısızlıkta durumları daha da kötüye gitmektedir. Ancak büyük çiftlikler ise daha dengeli ve istikrarlı bir üretim bandına sahiptir.³²⁵

Çukurova’da sezonluk iş gücü olduğu belirtiliyor, işçilerin büyük bir bölümünün geçimlerini sağlamak adına dağdan geldiği söylenmektedir. Bu insanlar hasat mevsiminde çocukları ve hayvanlarıyla beraber ovaya indiği ve iş bulmaya çalıştığı, ayrıca işçilerin haftalık ödeme aldıkları belirtilmektedir.

Söz konusu raporda, enteresan bir detay verilmiştir. Bölgedeki mevsimlik işçilerin Kavalalı’nın oğlu İbrahim Paşa’nın ruhu için dua ettikleri ifade edilmektedir. Bunun sebebi de Suriye Valiliği sırasında, İbrahim Paşa’nın işçilere cuma günü izni tanınmasıdır. Bu detayın ardından işçilerin haftada yaklaşık 7 sterlin kazandıkları, genelde ekmek pirinç ve sebze yedikleri detayı da verilmiştir. Güneşin doğuşundan batışına kadar, grup halinde çalıştıkları, iki saat öğle arası verildiğinden bahsedilmiştir. Akşam olunca dinlenmeye çekildikleri erkek ve kadınların cibinliklerde, barakalarda ve kamp çadırlarından beraber oturdukları tespiti yapılmıştır.³²⁶

Kalıcı tarım işçilerin durumlarının nispeten daha iyi olduğu söylenmektedir. Raif Meto’nun kahyasının ayda yaklaşık 50 sterlin³²⁷, baş tamircisinin ise en az 20 sterlin kazandığı iddia edilmektedir. Bu rakamların diğer çiftliklerle karşılaştırıldığında yüksek kalabileceğini çünkü Raif Beyin cömert bir patron olduğu söylenilmektedir. Genç işçilerin ise makine kullanımı konusunda yavaş yavaş eğitildikleri ve yeteneklerine munasip ücret aldıkları kaydedilmiştir. Yaşam koşullarının ise diğer tüm köylülerde olduğu gibi ağır olduğu, Amik Ovasında Arap çiftçilerin de benzer durumda olduğunun altı çizilmiştir.

Rapora göre, bölgedeki yaşam standartları Hititler döneminden bu yana düşüş göstermektedir. Ayrıca Torosların batısında denize doğru inilen bölgelerin bambaşka bir karakteristik gösterdiği belirtilirken, bölgede Hristiyanlık döneminden kalma eserlere

³²⁵ Aynı Doküman

³²⁶ Aynı Doküman

³²⁷ 1950 yılı itibarıyla 1 sterlin yaklaşık 20 Türk lirasına denk gelmektedir. 50 sterlinin yaklaşık 1000 liraya tekabül ettiği ortaya çıkmakla beraber, söz konusu meblağda abartı payı olduğunu düşünmek gerekir.

değnilerek tarihi bilgiler verilmektedir. Çukurova bölgesi için böyle yoğun bir araştırma ve tahkikat yapılması ilginç görülmektedir. Söz konusu raporda Adana'daki -kuvvetle muhtemel İbrahim Paşa'nın yerleştirdiği Fellah Çiftçiler- çiftçilerin İbrahim Paşa'ya dua ettiğine dair folklorik öğelere de yer verilmiştir. Adana örneği üzerinde hassaten durulmasının temelinde, raporda Adana'nın yeni Türkiye'nin yüzünü ve değişen tüketim kültürünü göstermesi bakımından değerli gördüğüne işaret etmektedir.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılında, ekonomide de değişimin yaşanacağına dair iyimser bir hava vardır. Temel beklenti ve hükümetin programında yer alan endüstrinin devlet kontrolünden çıkarılması hususudur. Söz konusu çabanın, serbest piyasacı ekonomik görüşlerin doğduğu Anglosakson ikliminde de olumlu karşılanacağı aşıkardır.

Hükümetin ilk icraat yılı kapsamında özel teşebbüse destek verilmesi ve bazı devlet kuruluşların organizasyon şemasında değişikliklere meyletmektedir.³²⁸ Yıllık raporda hükümetin söz verdiği ekonomi programını görmek için erken olduğu, şayet bir program hazırlanacaksa bunun için 1951 bütçesini görmek gerektiği yorumu yapılmaktadır. Ancak hükümetin söz konusu meseleyi ağırdan aldığı takdirde, kendisini destekleyen kitleleri hayal kırıklığına uğratabileceği uyarısı dikkat çekicidir.

Öte taraftan dış ticaret ile ilgili Ekim ayında bazı önemli değişimler yapıldığı söylenmektedir. İthalat üzerindeki bazı obligasyonların kaldırıldığı belirtilirken, bunun ekonomik liberalleşme yolunda atılan sağlam bir adım olduğu vurgulanmıştır. Şu anki ithalat ve ihracat rakamlarının geçen yıllarla paralellik gösterdiği lakin sene sonunda her iki kalemde de ciddi artış beklendiği, bu artışın müsebbibi olarak ise pamuk üretimi ve kısmi serbestlik ortamı gösterilmektedir.³²⁹

Rapora göre, Türkiye'nin 1950 yılı itibariyle en büyük ticari partnerinin ABD olduğu, onu sırasıyla Batı Almanya ve Birleşik Krallık takip etmektedir. Ayrıca Almanya, Türkiye ile iyi ilişkiler kurduğunu ve Türkiye'nin en önemli ikinci tedarikçisi haline geldiği bildirilmektedir. Türkiye'nin en ilgi çeken ihrac ürünleri ise tütün ve pamuk olarak ön plana çıkmaktadır. Tütün stoklarının 1949'dan bu yana neredeyse üç kat arttığı

³²⁸ FO 424/291 RK-1071/2, "Turkey: Annual Rewiew for 1950", Sir Noel Charles to Mr. Bevin, 8 Ocak 1951

³²⁹ Aynı Doküman

hükümetin ise Avrupa'dan yeni alıcılar bularak mamulün satışı hususunda baskı altında olduğu yorumu yapılmaktadır.

Türkiye'nin 1950 yılı boyunca, Yugoslavya ve İsrail ile takas esasına dayanan görüşmelerine dayalı ticari anlaşmalar yaptığı belirtilmektedir. Ayrıca Türk tütünü ile Çek mallarının takası da söz konusudur. Başka bir nokta ise Belçika, Norveç, İsveç, İtalya ve Hollanda ile mevcut anlaşmalar yenilenirken Torquay³³⁰ tarifesine katılmak için, Türk heyetinin görüşmelere katıldığı söylenmektedir. Türkiye'nin 1950 yılında 3,8 milyon ton buğday hasadı yaptığı bu rakamın 1949 yılının kötü hasadından iyi olduğu belirtiliyor. Tarım ve sanayi ise özel teşebbüsün sayesinde yıl boyunca ilerleme gösterdiği iddia edilmektedir.

Ayrıca Türkiye'nin dışarıdan aldığı yardımlar ve bu yardımlar doğrultusunda yaptığı yatırımlardan söz edilmektedir. Türkiye 1949 yılı boyunca *Avrupa Kalkınma Programında* yardım almaya devam etmiş, Haziran 1949'dan, Haziran 1950 yılına kadar toplamda 59 milyon dolar yardım aldığı ve daha önce Marshall yardımlarında taahhüt edilen 55 milyon dolarlık miktarın 70 milyon dolara çıkarıldığı iddiası kesin olmadığı belirtilerek söylenmektedir. Bu dış yardımların esas olarak; tarım, iletişim, Zonguldak kömür madenleri, Divriği demir madenleri ve elektrik güç kaynaklarının geliştirilmesi için yapıldığı belirtilmektedir. İlaveten Türkiye'nin yıl boyunca *Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası*'ndan üç kredi şeklinde mali yardım aldığı, bunları Sınai Kalkınma Bankası, Liman İnşaatları ve Tahıl siloları inşasında harcadığı ayrıntısına yer verilmektedir.³³¹ Ayrıca Türkiye bütçesinin açık verdiği, altın ve döviz rezervlerinde gözle görülür bir azalma olduğu raporda yer alan ifadelerdendir.

³³⁰ **T.C. Resmî Gazete**, 31 Aralık 1953, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşma ek Torquay Protokolü, İşbu Protokol tarihinde Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaş masına Âkîd Taraf olarak dâhil bulunan hükümetler (Bunlara aşağıda sırasıyla «Genel Anlaşma» ve «halen âkîd olan taraflar» denmiştir) ile Avusturya Cumhuriyeti Federal Almanya Cumhuriyeti Kore Cumhuriyeti Peru Cumhuriyeti, Filipin Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri (Aşağıda «katılan hükümetler» denmiştir) ve Genel Anlaşmaya, Âkîd Taraflarca müttehaz 9 Kasım 1950 tarihli karara istinaden, iltihak şartlarına mütedair Anncy Protokolü gereğince katılabilecek olan, Şarkî Uruguay Cumhuriyeti Hükümeti (Aşağıda «Uruguay» denmiştir)

³³¹ Aynı Doküman, Liman İnşaatları için 12.5 Milyon dolar, Tahıl Siloları için 3,9 milyon dolar.

2.5. Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1955)

Demokrat Parti'nin ilk döneminde dış politikası belli esaslar ve hedefler doğrultusunda şekillenmiştir. Aslında belirlenen hedefler, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana takip ettiği politikaların bir izdüşümü sayılmaktadır. Tek parti iktidarı da yeni DP yönetiminin de dış politikada öncelikleri vardır. Birincisi, Sovyet tehdidine karşı Batı'nın desteğini almaktır. Stalin'in savaş sonrasındaki Kars, Ardahan ve boğazlarda belli başlı haklar talep eden maksimalist niyetleri Türk Hariciyesini tedirgin etmekte ve bu tehdide karşı Batı ile askeri bir ittifak çatısı altında bulunmak niyetine yönelmektedir. Öte taraftan, ABD yardımları ile Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak DP iktidarının temel motivasyonlarından biridir. Çok partili demokrasiye geçişin bir diğer vechesi de artık dış politikanın iç politikada da kullanılabilir şekilde araçsallaşması olarak temayüz etmektedir. Tek parti iktidarında, dış politika siyasi tartışmalardan azade, milli ve üzerinde mutlak mutabakatın sağlanması gereken bir alan olarak görülürken, bu durumun DP iktidarı sathında tedricen değişmeye başladığı müşahade edilebilmektedir. Yani dış politikadaki herhangi bir neticesinin içeriye dolaylı/dolaysız yansımaları olacağı ve dolayısıyla içerideki siyasi çekişmenin de bir vechesi haline gelecektir.

2.5.1 Türkiye'nin Kore Savaşı'na Dahil Olması

DP iktidara gelir gelmez büyük ve karar verilmesi zor bir güçlüklerle karşılaşmıştır. Kuzey Kore'nin 25 Haziran 1950 günü ani bir saldırıyla Güney Kore topraklarına girmesi ve üç gün sonra da Seul'un işgali bir bomba etkisi yaratmıştır.³³² Söz konusu olay Batı ile bütünleşmiş politikalar izleme gayreti içerisinde yer alan Türkiye'de de çeşitli akisler yaratmıştır. Birleşmiş Milletlerin 27 Haziran 1950 tarihli ve 473 sayılı kararları Kore'ye yardım istediği, 30 Haziran 1950 tarihinde Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü tarafından olumlu karşılandığı açıklanmıştır.³³³

Kore'ye askeri yardım götürülmesi yönündeki irade Türk basını ve kamuoyunda farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Mezkûr kararın, Türkiye'nin NATO'ya girmesi hususunda bir köprübaşı görevi göreceği şeklinde yorumlanmıştır. Hatta kararın

³³² **Zafer Gazetesi**, 29 Haziran 1950

³³³ **Zafer Gazetesi**, 1 Temmuz 1950, Albayrak, **a.g.e.**, s. 410.

alınmasında bizzat Başbakan Menderes'in etkili olduğu ve onun bastırmasıyla alındığı söylenmiştir.³³⁴ Öte taraftan Türkiye, BM Genel Sekreteri Trygve Lie'nin yardım çağrısına ABD'den sonra olumlu yanıt veren ilk ülke olmasının ilerleyen zamanlarda itibarını olumlu etkilediği yönünden bir inanç beslemiştir.³³⁵ NATO'ya girmek, en azından Sovyet tehdidine karşı Türkiye'yi askeri bir güvenlik şemsiyesine almak, İkinci Harp 'ten bu yana Türk Hariciyesinin temel hedefi haline gelmiştir. Bu nedenle, Kore Savaşı'na dahil olmak hem hariciye hem de kamuoyu tarafından Batı ittifakına girmenin bir yolu olarak görülmektedir.

Bütün bu gelişmeler ışığında, hükümet 18 Temmuz'da Yalova'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında toplanmış ve Kore'ye asker gönderilmesine karar verilmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de 25 Temmuz 1950 tarihinde Lie'ye verdiği yanıtta, Türkiye'nin savaşa iştirak edeceğini ifade etmektedir. "Cumhuriyet Hükümeti'nin Dünya'nın şimdiki şartlar içerisinde umumi barış hizmetinde müessir ve fiili şekilde icra mevkiine vazetmedeki lüzum ve ehemmiyeti müdrik olarak Kore'de hizmet vermek üzere 4500 mevcutlu silahlı bir savaş birliğinin BM emrine vermeye karar verdiği..." bildirilmektedir.³³⁶

Başbakan Menderes, Kore'ye asker gönderilmesi ile alakalı yaptığı basın toplantısında, Türkiye'nin Kore'ye 4500 mevcutlu askeri bir birlik gönderilmesi ile alakalı kararın ABD'li Senatörler Fulbright ve Mundt tarafından ABD Kongre zabıtlarına geçirilmesine dikkat çekmiştir.³³⁷ Başbakana göre bu, Türkiye'nin NATO'ya alınacağına dair bir işaret olarak vehmedilmektedir.

Muhalefetin söz konusu karara tepkisi esasa değil usule olmuştur. Kararın hükümet tarafından alınması eleştiri konusu olurken, asker gönderme iradesinin bir savaş ilanı olduğu ve ilanın normatif olarak anayasa ışığında meclise danışılarak alınması gerektiği hususunda itirazlar yükselmiştir. Böylece alınan karar, hükümet ve muhalefetin bir mutabakat içerisinde vardığı ortak bir milli duruş olacaktır.³³⁸ CHP de tıpkı Demokrat Parti gibi dış politikasını, Türkiye'yi Sovyet yayılcılığına karşı koruyacak askerî bir

³³⁴ Yalman, **a.g.e.**, s. 227.

³³⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Temmuz 1950

³³⁶ **Zafer Gazetesi**, 26 Temmuz 1950

³³⁷ Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 28, 2012, s. 6.

³³⁸ **Ulus Gazetesi**, 27 Temmuz 1950

ittifak çatısı altına almak için şekillendirmiştir. Bu nedenle söz konusu karara ilkesel bir karşı duruşu olmadığı rahatlıkla söylenebilmektedir.

Öte yandan meclisin tatilde olması, Kore kararının TBMM'nin onaylaması hususunu Kasım ayına kadar geciktirmiştir.³³⁹ Ancak Mardin Milletvekili Kemal Türkoğlu ile Kırşehir mebusu Osman Bölükbaşı, hükümetin Kore'ye asker gönderme biçimini anayasaya aykırı bulduğundan, hükümete ademi itimat³⁴⁰ işinin aleni biçimde oylanmasını istemiştir. Aslında karara gösterilen tepkilerin birçoğu bu şekilde esasa değil usule yönelmiştir. Söz konusu güven oylaması, hükümetin verdiği izahatı yeterli bulan 311 oyla DP lehine sonuçlanmıştır.³⁴¹

Kamuoyunda da Kore'ye asker gönderilmesine dair çeşitli tepkiler söz konusudur. Türk Milli Talebe Federasyonu da söz konusu kararı basından öğrendiklerini belirtmekle beraber, asker gönderilmesi kararını ve dolayısıyla hükümeti desteklediklerini belirtmişlerdir. “Hak ve hürriyet uğrunda girişilmiş olan bütün taahhütleri yerine getirmeyi kendine görev sayan bir milletin evlatları olmaktan duyduğumuz gurur sonsuzdur” şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu bildirin altındaki imza federasyon başkanı Can Kıracı'a aittir.³⁴²

Diğer muhalefet partisi liderleri de karara tepki göstermiştir. Millet Partisi Genel Başkanı Hikmet Bayur kararı kamuoyu gibi gazetelerden öğrendiğini belirtmektedir. Cumhuriyet tarihinde bir ilki ihtiva eden yurt dışına asker gönderme kararının TBMM'de tartışılmadan verilmiş olmasına karşı çıkmaktadır. Bayur, BM'nin Kore çağrısının meclis açıkken vaki olduğunu, hükümetin söz konusu keyfiyeti meclise getirme lüzumu bile görmemiştir diyerek tepkisini dile getirmiştir.³⁴³ Hatta muhalefetin önde gelen isimlerinden Osman Bölükbaşı'nın itirazları ile ön plana çıktığı, kararlarla ilgili bazı çıkışlarda da bulunduğu, konu üzerinde bir gensoru önergesi dahi verdiği belirtilmiştir. Tabi ki gensoru DP oylarıyla reddedilmiştir.

³³⁹ Akkaya, a.g.m., s. 8.

³⁴⁰ Güvenoyu meselesi. Hükümetin meclisten salt çoğunluğa dayanarak güven/itimat oyu istemesi.

³⁴¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem IX, C.3, B.17, O. 1, 11.12.1950

³⁴² **Milliyet Gazetesi**, 27 Temmuz 1950, Bkz: Doğan Duman, Serkan Yorgancılar, **Türkçülükten İslamcılığa MTTB**, Maarif Mektepleri, 2018, Ankara s. 68.

³⁴³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Temmuz 1950

Türkiye, Kore'ye Ayaş ilçesindeki 24. Piyade Alayını göndermeye karar vermiştir. Bu alaya ek olarak; 259 Subay, 395 Astsubay, 18 Askeri Memur, 4 Sivil Memur ve 4141 er olmak üzere 5090 kişilik birlik hazırlanmıştır. Birinci Türk Tugay'ının başına Tuğgeneral Tahsin Yazıcı getirilmiştir. İlerleyen zamanlarda Türk birliği peyderpey değiştirilmiş ve yeni birlikler de harbe iştirak etmişlerdir.

Türk Ordusu bilhassa Kunuri Muharebelerinde göstermiş olduğu üstün kahramanlık örneği ile hem müttefiklerin hem de dünya kamuoyunun takdirini toplamıştır. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinin sonuçları beş ana başlık üzerinde mütalaa edilebilmektedir. Bunlar, Türkiye'nin Batı'ya yanaşarak beklediği siyasi entegrasyonun sağlanması, Sovyet tehdidine karşı Batı'nın desteğini almak, NATO'ya girmek, Amerikan yardımlarından yararlanmak ve söz konusu diplomatik başarının iç siyasette yaratacağı etki olarak özetlenebilmektedir.³⁴⁴

Türk Dış Politikasının 1946-1952 yılları arasındaki amacı, Batı ile yakın ilişkiler kurmak ve Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı askeri bir ittifakın şemsiyesi altına almak saç ayakları üzerine kurulduğu düşünülmektedir. Türkiye aslında kuruluşundan bu yana NATO'ya çeşitli saiklerle ilgi duymakta ve çeşitli vesilelerle ittifaka katılmak için başvurularda bulunmaktadır.

Bu istekte 1945 yılında SSCB'nin Türkiye üzerinden adeta bir şok yaratan talepleri etkili olmuştur. Kars, Ardahan ve Boğazlar hususundaki istekler, Türk hariciyesinin batıya yanaşmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı vesilesiyle ABD ile çeşitli yakınlıklar kurulmasına rağmen, SSCB'den duyulan endişelerin azalmadığı görülmektedir.³⁴⁵ Bu sorunlar ışığında DP'nin ilk dönemi içerisinde NATO'ya katılmak için ısrarlı takibi anlaşılır hale gelmektedir.

2.5.2. Türkiye'nin NATO'ya Katılması

İkinci Dünya Savaşı sırasında izlenen tarafsızlık politikasının, savaş sonrasında yalnızlığa neden olacak endişesi doğmuş, Türkiye'de bu nedenlerle askeri bir güvenlik şemsiyesi altına girme çabası içerisine girilmiştir. Türkiye, Bruxelles Antlaşması'nı büyük bir

³⁴⁴ Albayrak, a.g.e., s. 416.

³⁴⁵ Sander, a.g.e., s. 543.

sevinçle karşılamış, kendisinin de ilerleyen zamanlarda pakta davet edileceğini düşünmüştür. Hatta 1949 yılında, Avrupa Konseyi'nin kurucusu olarak NATO'ya katılım doğal bir hak görülmektedir. Ayrıca Türkiye Atlantik Paktı'na girmenin mümkün olmaması halinde Türkiye, Fransa, Yunanistan, İtalya ve İngiltere'den müteşekkil bir Akdeniz Paktı kurulması dahi gündeme gelmiştir.

Hem Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girme girişimleri hem de Akdeniz Paktı çabası kabul görmemiştir. CHP son olarak 11 Mayıs 1950 tarihinde NATO'ya girmek için son kez başvurmuş, lakin bu başvuru bir sonuca bağlanmadan iktidarı ele alan DP görüşmelere devam etmiştir.³⁴⁶ Türkiye'nin NATO'ya giriş meselesi bir süre sürüncemede kaldıktan sonra, Kore'de patlak veren savaş adeta yeni bir şans doğurmuştur. BM'nin Kore'ye yardım çağrısının makes bulunduğu 25 ülkeden birisi de Türkiye olmuştur. Muhalefetin usule tepkilerine rağmen Türk hükümeti inisiyatif olarak asker göndermiş ve hemen ardından Atlantik Paktı'na katılım başvurusunda bulunmasına rağmen yine ret cevabı alınmıştır.

Türkiye'nin Atlantik Paktı'na alınmasına ittifakın içerisinde de karşı sesler yükselmiştir. Başta İngiltere olmak üzere; Norveç, Danimarka, Belçika ve Hollanda ciddi itirazlarda bulunmuştur. İngiltere'nin itirazları Ortadoğu emelleri üzerinden şekillenmiştir. İngiltere Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak adına, Türkiye'yi mahut bölge için yapılacak paktın doğal üyesi saymakta ayrıca NATO'ya girmesine sıcak bakmamaktadır. Bu itibarla Türkiye'nin Atlantik Paktı'na alınmasına en büyük itirazın İngiltere'den geldiği savunulmaktadır. Ancak 1951 yılında Ortadoğu'da siyasi atmosferin gerginleşmesi, İran gerilimi İngiltere'nin elini zayıflatmış ve NATO'nun güneye doğru yayılması yolunda genel bir kabul oluşmuştur.

18 Temmuz 1951'de İngiltere Dışişleri Bakanı Morisson Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dahil edilmesine karşı çıkmayacaklarını belirtmiştir. Ancak bu iki devlet dahil olmak üzere Fransa ve İngiltere'nin dahil olacağı NATO'ya ek bir Ortadoğu Paktı'nın kurulmasını istemiştir.³⁴⁷ Geri kalan ülkelerin çekinceleri ise başka şekilde şekillenmiştir. Norveç, Danimarka, Belçika ve Hollanda ise Türkiye'nin katılımının ardından Sovyetler'in sert bir tepki göstereceği vehmine

³⁴⁶ **Akşam Gazetesi**, 13 Mayıs 1950

³⁴⁷ Gönlübol, a.g.m., s. 231.

kapılmıştır.³⁴⁸ Ayrıca bazı İskandinav ülkelerinin, ABD yardımlarının azalacağı endişesi de söz konusudur. Bilindiği üzere ABD, savaş sonrasında Avrupa'nın yeniden toparlanması için uyguladığı yardım ve kredi programlarından Türkiye de yararlanmasına rağmen aslan payını Batı Avrupa ülkeleri almıştır.

Türkiye, NATO'ya dahil olmak üzere çok ciddi çabalar sarf etmiştir. Kore'ye asker gönderilmesi, üç yıl boyunca süren savaş ve yüzlerce şehit bu çabanın en mühim sonuçlarından. 1951 yılı gelindiğinde, Cumhurbaşkanı Celal Bayar inisiyatifi ele almış, çeşitli temaslarda bulunmuştur. Bu diplomatik çabalar ABD Ankara Büyükelçisi George McGhee'in de etkili olduğu düşünülmektedir. 15 Mayıs 1951'de bütün çabalar meyvesi vermiş, ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dahil edilmesini teklif etmiştir. Sander'in yaklaşımına göre, bu başarı Türkiye'nin ısrarlı çabalarından değil, değişen koşulların ABD'de yarattığı endişe olarak ele alınmıştır. SSCB'nin nükleer kapasitesini arttırarak ABD'yi tehdit eder hale gelmiştir. Böylece ABD'nin nükleer tekeli kırılmış bu itibarla büyük bir endişe yaşanmıştır. Böylece SSCB'ye yakın coğrafyalardaki ülkelerin önemi artmıştır.³⁴⁹

Ayrıca Kore Savaşı, uluslararası komünizmin dünya hakimiyeti için attığı ilk adım olarak düşünülmektedir. 1950'li yıllar için, SSCB'nin doğudan başlayarak tüm Avrupa'yı işgal edebileceğine dair ciddi bir endişe söz konusudur. Ayrıca SSCB'nin böyle bir maceraya girmesi halinde ilk hedefinin Türkiye olacağı tahmin edilmektedir. Bu korku Türkiye içerisinde de paylaşıyor, bu endişenin de temelsiz olmadığını göstergesi de dönemin SSCB Dışişleri Komiseri Molotov'un, Türkiye'den toprak isteğidir.

Türkiye'nin pakta alınmasının bir diğer nedeni de Kore Harbi'ndeki başarısı olarak sunulmaktadır. Kore'de Türk ordusunun gösterdiği çaba uluslararası bir sempati toplamıştır.³⁵⁰ 16 Şubat 1952'de ABD elçisinin on iki devlet adına sunduğu davetiye ile Türkiye Lizbon'da konferansa davet edilmiş, 18 Şubat 1952 tarihinde de resmen NATO üyesi olmuştur.³⁵¹

³⁴⁸ Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 41, 2008, s. 39.

³⁴⁹ Sander, **a.g.e.**, s. 548.

³⁵⁰ Sander, **a.g.e.**, s. 549.

³⁵¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 17-19 Şubat 1952

Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktı'na üyeliğine kabul edilmesinin ardından konu meclis gündemine gelmiş, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü mesele hakkında detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Köprülü, Türkiye'nin uzun zamandır pakta üye olmak adına mücadele ettiğinden bahsederek söze başlamış ve üyeliğin tarihsel arka planından bahsetmiştir. Akabinde Türkiye'nin NATO'ya girmek ile 1945 yılından bu yana vuku bulan Sovyet tehlikesine karşı elde etmek istediği güvenlik garantilerini, söz konusu paktın sözleşmesine müzahir 4. ve 6. Maddeleri uyarınca elde edeceğinden bahsetmiştir. Köprülü, Atlantik Antlaşması'nın sadece askeri müdafaa vasıtası değil aynı zamanda, "çok geniş manada, maddi ve manevi yükselişi hedef tutan bir dayanışma ve işbirliği andlaşması" olarak değerlendirmiştir.³⁵²

Muhalefet adına söz alan CHP Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, antlaşmayı genel hatlarıyla överken bir yanda da pakta katılım sürecinin tek parti döneminden bu yana gelişen bir süreç olarak değerlendirmiştir. Böylece CHP'nin bu başarıda önemli bir amil olduğu söylemini türetmiştir.³⁵³

Demokrat Parti adına söz alan Rıfki Salim Burçak ise, Barutçu'nun dediği gibi pakta giriş teşebbüsünün Şemsettin Günaltay hükümeti zamanında başladığı ancak başarısızlıkla sonuçlandığı ve söz konusu hükümetin daha sonra bu isteğinden vazgeçtiğini belirtmiştir. Hatta söz konusu iddiasını, dönemin Hariciye Bakanı Necmettin Sadak'ın, Kuzey Atlantik Paktı'nın belli bir bölgeye müzahir kurulduğu ve bu itibarla Türkiye'nin dahil olmasının mümkün olmadığı söylemi üzerinden temellendirmiştir.³⁵⁴

MP Milletvekili Ahmet Boyacıgiller ise enteresan bir iddiayı dile getirmiştir. Boyacıgiller, ABD senatosunda görüşülen ve bazı senatörlerin ortaya attığı, iç isyanların, dışarıdan gelen kışkırtma ve az yardımcı girişimlerin tecavüz sayılmayacağı, yaklaşımını dile getirmiştir. Boyacıgiller, SSCB'nin bizzat değil de içeride ve dışarıdaki proxy

³⁵² 4. Madde: Taraflardan herhangi biri, Taraflardan birinin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlığı ya da güvenliğinin tehdit edildiğini düşündüğü zaman, tüm Taraflar birlikte danışmalarda bulunacaklardır. 6. Madde: Taraflardan bir ya da daha çoğuna karşı silahlı saldırı, aşağıdakileri de kapsar: - Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarına, Fransa'nın Cezayir Bölgesine, Türkiye topraklarına veya Taraflardan herhangi birinin egemenliği altında olan ve Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde yer alan adalara yapılan silahlı saldırı; - Bu topraklarda ya da bu toprakların üzerindeki hava sahasında bulunan, ya da Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte Taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetlerinin üslenmiş bulunduğu herhangi bir Avrupa toprağında veya Akdeniz'de, ya da Yengeç Dönencesi'nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan Tarafların herhangi birine ait kuvvetlere, gemilere, ya da uçaklara yapılan silahlı saldırı.

³⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 9, C.13, B.41, O.2, 18.11.1952

³⁵⁴ Aynı Tutanak

güçleri ile saldırması halinde NATO'nun savunma mekanizması devreye girecek midir sorusunu yöneltmiştir. Fuat Köprülü'nün ise bu soruya tatmin edici bir cevap veremediği görülmüştür.³⁵⁵

Son olarak söz alan CHP Milletvekili Ali Fuat Cebesoy, pakta katılımın faziletlerinden bahsettikten sonra, antlaşmanın askeri mahiyetinin yanı sıra iktisadi ve mali yönlerinin de olduğunu belirtmiştir. Cebesoy, tüm iyi yönlerine rağmen antlaşmanın Türkiye'ye ağır mesuliyetler getirdiğinden bahsetmiştir. 19 Şubat 1952 tarihinde ise antlaşma TBMM tarafından onaylanmıştır.³⁵⁶ NATO üyeliğinin ardından Türkiye diğer devletlerle olan ilişkilerini bu minvalde geliştirmiş, ABD ise NATO üyeliğini öne sürerek ülkenin çeşitli yerlerinde üsler açmıştır.³⁵⁷

2.5.3. Kıbrıs Meselesi

Kıbrıs meselesi, 1950'li yıllardan itibaren yavaş yavaş Türkiye'nin gündemine girmeye başlamıştır. Her ne kadar 1955 yılı itibariyle mesele canlılık kazansa da 1950'li yılların ilk yarısında da kendisini hissettirmiştir. Kıbrıs, 500 yıl Mısır Egemenliği altında kaldıktan sonra sırasıyla; Fenikeliler, Asurlular, İran ve Romalılar ile Bizans yıkıldıktan sonra da Ceneviz ve Venediklilerin egemenliği altında kalmıştır. 15 Mayıs 1570'te Lala Mustafa Paşa adaya asker çıkarmış, 308 yıl Osmanlı hakimiyeti altında kaldıktan sonra 1878 yılında İngiltere'ye kiralanmış ancak 1914 yılında ise İngiltere tarafından resmen ilhak edilmiştir.

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yavaş yavaş sömürgelerinden çekilmeye başlamış, Kıbrıs da bunların arasında başta yer almasa da daha sonrasında, İngiltere bölgeden çekilmeyi planlamıştır. Öte taraftan Rumlar, İngiltere'ye karşı "Enosis'i" gerçekleştirmek için silahlı hareketlere girişmişlerdir. "Enosis, Kıbrıs adasını "Helen Uygarlığının" bir uzantısı olarak Yunan anakarasına bağlama maksadıdır". 1950 yılında, Atina'da öğrenciler Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için eylem yaparken 16 Ocak 1950 tarihinde, MTTB söz konusu eyleme karşılık veriyor ve bu itibarla Kıbrıs meselesi

³⁵⁵ Aynı Doküman

³⁵⁶ Aynı Doküman

³⁵⁷ Edip Çelik, **100 Sorunda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, Ankara, 1963, s. 159.

de Türkiye gündemine girmektedir. Bütün bu gelişmelere rağmen henüz Kıbrıs Meselesi ne Türkiye ne de Yunanistan tarafından resmi bir platforma taşınmamıştır

MTTB'li gençlerin eyleminden sonra, tek parti iktidarının son Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak 23 Ocak 1950 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada, Kıbrıs diye bir mesele olmadığını, İngiltere'nin adayı kimseye verme niyeti taşımadığından gençlerin lüzumsuz heyecana kapılmaması gerektiği minvalinde bir açıklama yapmıştır.³⁵⁸ Demokrat Parti de iktidarı ele aldıktan sonra Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de Kıbrıs meselesinin gündemde olmadığını, Yunan Hükümetin de meseleyle ilgilenmediğini belirtmiştir.³⁵⁹

Türkiye'de Kıbrıs meselesinde kayıtsızlık sürerken, Yunan tarafından farklı politikaların izleri okunabilir hale gelmekte, Sfoklis Venizelos, babasının Girit'te uyguladığı politikanın izdüşümünü Kıbrıs'ta da uygulamaya sokmaktadır. Yunan Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Kıbrıs'a olan ilgilerinin yeni olmadığını, 1915'ten bu yana istediklerini eğer an itibariyle bir başvuru yok ise bunun günün genel geçer politikalarından mütevellit olduğunu belirtmiştir. Venizelos'a göre, Yunanistan Kıbrıs'tan vazgeçmiş değildir.³⁶⁰ Nitekim 1951 yılı itibariyle uluslararası kamuoyunda İngiltere'nin bölgeyi Yunanistan'da terk etmesi hususunda bir baskı iklimi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bölge nüfusunun %81'e yakının Rum olduğu şeklindeki iddiaların, İzmir'in işgali sırasındaki argümanlarla paralellik taşıdığı görülmektedir. Öte yandan Kıbrıs Türkleri de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir mektup yazarak adanın ikinci bir Hatay olması için çaba gösterilmesini talep etmiştir.³⁶¹

Yunanistan daha öncesinde planladığı gibi, Kıbrıs'ı 24 Eylül 1954 tarihinde gündeme getirmiş, BM toplantısında 19 olumsuz, 11 çekimser oya karşın, 30 olumlu oyla beraber gündeme aldırılmayı başarmıştır. Sovyet Bloku, Yunan önerisini evet diyerek pozisyon alırken, Türkiye, İngiltere'nin önerisi için evet oyu kullanmıştır. ABD ve ona yakın ülkeler ise oylamada çekimser kalmayı tercih etmişlerdir. Öte yandan içeride hükümete karşı Kıbrıs konusunda eleştirilenlerin dozu artmaktadır. Muhalefet, hükümeti meseleye

³⁵⁸ **Zafer Gazetesi**, 17-18 Ocak 1950

³⁵⁹ Mustafa Albayrak, Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları 1950-1960, s. 250.

³⁶⁰ **Hürriyet Gazetesi**, 25 Şubat 1951

³⁶¹ Albayrak, a.g.m., s. 251.

ilgisizlik ile suçlarken, Menderes'in, Balkan Paktı görüşmeleri devam ederken böyle bir meseleyi tüm boyutları ile ele almayı makul bulmadığı düşünülmektedir.³⁶²

Kıbrıs meselesinin BM gündemine taşınması iktidar basını tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Zafer Gazetesi'nde ele alınan imzasız başyazıda, Yunanistan'ın hukuku ve kuralları hiçe saydığı ve Lozan'ın hükümlerini çiğnediği belirtilmiştir. Kıbrıs Adası'nın herhangi bir devlete devri mevzubahis olması halinde bu ülkenin Türkiye olması gerektiği vurgulanmıştır.³⁶³

BM gündeminde uzunca kalan ve tartışılan meselede herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Ancak Yunan Hükümeti'nin, BM gündemine taşınması orada kalıcı tartışma zemini oluşturması bir başarı olarak addedilmiştir. Tüm bunlardan sonuç alınmamasının ardından, Yunan gençleri sokaklara dökülmüş, ABD ve İngiltere bayrakları yakılmıştır. Türk Hükümeti ise meselenin BM gündeminde kalmasını meselenin bir nevi dondurulması anlamına geldiği düşünmektedir. Yunan Hükümeti bir yerden sonra sorunun tek başına çözülemeyeceğini anlayarak, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında üçlü bir konferans toplanmasını önermiştir. Adada durumun gerilmesinin ardından İngiltere Başbakanı Anthony Eden da üçlü konferans fikrini ortaya atmıştır.

29 Ağustos- 7 Eylül 1955 tarihleri arasında yapılan Birinci Londra Konferansı'nda Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu temsil etmiştir. Türkiye self-determinasyon ilkesine zımnen karşı çıkarak iki toplum arasında eşitlik sağlanması gerektiği fikrini öne sürmüştür. İki toplumlu çözüm doktrininin neşet ettiği yeri burası olarak esas almak mümkündür. Ancak görüşmeler devam ettiği sırada, Türkiye'de çok elim bir hadise meydana gelmiştir. Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba atıldığı iddiası, İstanbul'da kıyameti koparmış, protesto yürüyüşleri Rum vatandaşları hedef alan bir gösteri haline dönüşmüştür. 6-7 Eylül olayları Türk heyetinin Londra'da elini zayıflatmış ve konferansın bir sonuç elde edilemeden dağılmasına vesile olmuştur.³⁶⁴

³⁶² Albayrak, a.g.m., s. 252.

³⁶³ **Zafer Gazetesi**, 30 Eylül 1954

³⁶⁴ Albayrak, a.g.m., s. 254., Bkz: Dilek Güven, Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

2.5.4. Balkan İttifakı'nın Kurulması

1950'li yılların ilk yarısında, Türk Dış Politikasını ilgilendiren meselelerden birisi de Balkan İttifakı'nın kurulması olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, SSCB'nin Doğu Avrupa'daki etki alanını genişletmesi -Churcill'in tabiriyle "demir perde"- Türkiye ve Yunanistan'da derin endişelere sebep olmuştur. Ayrıca Sovyet Hükümeti'nin 13 Kasım 1951 tarihinde Türkiye'nin NATO'ya girmesi durumunda ikili ilişkilerin ciddi manada zedeleneceği tehdidi, Türk hükümetinin bölgesel paktlara eğilimini arttırmıştır.³⁶⁵

Böyle bir arayış içerisine giren Türkiye'nin, bulabileceği önemli partnerlerden biri de Yugoslavya olmuştur. Tito önderliğindeki Yugoslavya, Nazi işgalinden kurtulduktan sonra Sosyalist bir federasyon kurarak, SSCB ile yakın ilişkiler kurma yoluna gitmiş ancak, ilerleyen zamanlarda ilişkilerinin bozulmasının ardından Kominform'dan³⁶⁶ dahi çıkarılmıştır. Sovyetler ile arası bozulduktan sonra ekonomik problemler yaşayan Yugoslavya, ABD yardımlarından faydalanma yoluna gitmiştir.

ABD ise Yugoslavya'nın Sosyalist Blok'tan uzaklaşmasını bir fırsat olarak telakki ederek, Sovyetleri kuşatmanın bir planı olarak değerlendirmeye başlamıştır. Ancak Yugoslavya'nın rejimi nedeniyle, NATO'ya dahil edilmesi mümkün görünmemektedir. Bu itibarla ABD başka bir strateji geliştirmeye gayret etmiş, bölgesel bir ittifakla Yugoslavya'yı kullanmaya çalışmıştır. ABD'nin çevreleme politikası ile Türkiye'nin bölgesel güvenlik ihtiyacı kesişince, söz konusu paktın mutabakat zeminin kendiliğinden oluşmuştur.³⁶⁷ Paktın diğer katılımcılarından Yunanistan ise daha 1949 yılında bir iç savaş atlatmış, komünizm tehlikesini yakından hissetmektedir. Ayrıca Yunanistan'ın sınır komşusu olan Bulgaristan ile de arası bozuktur. Bir saldırı karşısında Sovyet desteği ile Bulgaristan'ın ciddi bir tehlike yaratacağı endişesi hakimdir.³⁶⁸

³⁶⁵ Salih Işık, "Balkan Antantı, Balkan Paktı ve Türkiye", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Edirne, 2011, s. 107.

³⁶⁶ Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve bağlaşıkları olan Doğu Avrupalı komünist partilerin, emperyalizmin bir aleti olarak telakki ettiği "Marshall Planı'na" karşı kurulmuştur. SSCB, Bulgaristan, Polonya, Macaristan, Yugoslavya, Romanya, İtalya ve Fransa Komünist partileri tarafından kurulmuştur. Bir nevi 1939'da dağıtılan 3. Enternasyonal'in devamı niteliğindedir.

³⁶⁷ Işık, a.g.m., s. 108.

³⁶⁸ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)** cilt 1, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 471.

Öte yandan pakta katılması beklenen ülkelerden birisi de İtalya'dır. İtalya, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, döneminde tüm Avrupa'da yükselen sol hareketler gibi, sol-sosyalist bir kuvvetin yükselişe geçtiği görünmektedir. İtalya'da sol hareketlerin yükselmesi, bölgeyi henüz NAZİ işgalinde kurtaran ABD için başka bir tehlikeyi ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların üzerine İtalya'da CİA merkezli bir halkla ilişkiler çalışması ile sol hareketin sönümlendiği iddia edilmektedir.³⁶⁹ Öte yandan İtalya'nın, Yugoslavya ile aralarında Trieste serbest bölgesinin paylaşımı hususunda bir anlaşmazlık vardır. Bu nedenle İtalya'nın pakta katılması mümkün olmamıştır.

Birbirinden farklı şekilde yönetilen, farklı demokrasi tahayyülleri olan bu üç ülkeyi bir araya getiren husus şüphesiz Sovyet tehlikesinin yarattığı endişe olmuştur. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya birbirine yönetsel olarak hiç de benzemeye üç ülkedir. Türkiye demokrasi ile yönetilirken, Yunanistan'da kralcı meşruti bir yönetim vardır. Yugoslavya'da bilindiği üzere sosyalizm ile yönetilmektedir. Bu üç benzemezi bir araya getiren olgu, Soğuk Savaş'ın gerekleri olduğu açıkça görülebilmektedir. Her üç ülke de kendilerini tehdit altında hissettikleri için "ortak bir düşmana" karşı uluslararası siyasetin de uygun iklimi ve cevazıyla bu pakta kurmuşlardır.

ABD'nin de öngördüğü politika çerçevesinde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında, 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da resmi adı "Türkiye Cumhuriyeti, Yunan Krallığı ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve İş birliği Antlaşması (Ankara Antlaşması) olan resmen imzalanmıştır.³⁷⁰ Söz konusu antlaşma, mahut ülkelerin her türlü meseleyi kendi aralarında görüşeceklerini ifade etse de sağlam teminatlar vermemektedir. Ancak 1954 yılında imzalanan Bled Antlaşması ile, birbirlerine hangi koşullar altında yardım edecekleri vazih biçimde ifade edilmiştir.

Bu antlaşma ile hem ABD'nin Sovyetleri çevreleme politikası için önemli bir adım atılırken, öte yandan Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya bölgesel güvenliklerini garanti altına almaya çalışmıştır. İlerleyen zamanlarda üyelerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar, Sovyetlerin Stalin döneminden sonra Yugoslavya'ya bazı ödünler

³⁶⁹ Bu seçimde aynı zamanda yönetim sistemine dair bir referandum yapılmıştır. Kral II. Umberto'nun saltanatı ve Cumhuriyet rejimi arasında bir tercih yapılmıştır. Halk cumhuriyetten yana karar almıştır. Öte yandan, İtalyan Sosyalist Partisi, İtalyan Komünist Partisi ve Halkçı Cephesi'nin toplam oy oranı seçimi kazanan Hristiyan Demokrat Parti'nin oylarını geçmektedir. Ancak seçime ayrı biçimde girilmesi Hristiyan Demokratlara zaferi getirmiştir.

³⁷⁰ **Hürriyet Gazetesi**, 28 Şubat 1953, Işık, **a.g.e.**, s. 109.

vermesi ve Kıbrıs meselesi nedeniyle gerilen Türkiye-Yunanistan ilişkileri, paktın ölü bir belge haline gelmesine neden olmuştur. Haziran 1960'ta sona resmen ermiştir.³⁷¹

2.6. İngiliz Kamuoyunda Demokrat Parti Dönemi Dış Politikasının Yansımaları (1950-1955)

Bu dönemdeki dış politikaların temel olaylarını, Kore Savaşı'na dahil olma, NATO'ya giriş, Kıbrıs Meselesi ve Türk-İngiliz münasebetleri üzerinden hülasa edilmektedir. Türkiye'nin 1950'li yıllar itibariyle yaşadığı büyük politika değişimi bu olaylar üzerinden okumak mümkündür. Hem İngiliz Dışişleri belgelerinde hem de dönemin İngiliz gazetelerinde, Türkiye'de yaşananların akislerine bakmak ortaya detaylı bir çerçeve çıkaracaktır.

Öncelikle Türk Hükümeti bu dönemdeki politikalarını batı ittifakının bir parçası olarak şekillendirme gayretindedir. İngiltere'de söz konusu blokun önde gelen ülkelerinden birisidir. Ancak İngiltere 2. Dünya Savaşı öncesindeki etkisini yitirmiş, bu bağlamda eskiden çok kuvvetli olduğu Ortadoğu'da yalnız başına belirleyici olamayacak pozisyondadır. Bu durumda, İngiltere'nin bölgesel ittifaklara yönelmesi olağan bir yaklaşım gibi görülmektedir. Böyle bir yaklaşım doğrultusunda Türkiye önemli bir ortak olarak sivrilmektedir. İngiltere'nin Türkiye ile münasebetleri Ortadoğu çıkarları doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır.

Türkiye ise ulusal çıkarları bağdaştığı sürece "kadim müttefiki" İngiltere ile örtüşen politikalarla beraber hareket etmiştir. Söz konusu yaklaşım, Türkiye'nin İngiltere'nin bölgesel çıkarlarını koruyan polis-devlet şeklinde değil, her iki devletin de ortak amaç ve çıkarlar doğrultusunda beraber pozisyon almaları şeklinde özetlemek mümkündür. İngiliz kamuoyunu -dışişleri belgeleri ve gazeteler- yaklaşımını da bu şekilde okumak mantıklı görünmektedir. Söz konusu meselelerde Türkiye ve İngiltere'nin hem NATO'dan doğan ittifak bağları hem de bölgesel çıkarları nedeniyle benzer politikalar izlediği görülmektedir.

³⁷¹ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1989, s. 524.

2.6.1. NATO'ya Girmek Adına Bir Adım: Türkiye'nin Kore Savaşı'na Dahil Olması

Türkiye kurulduğu andan itibaren NATO'ya ilgi göstermiştir. Ancak Türkiye'nin bu ilgisi hiçbir zaman pakta katılımı sağlamamıştır. Türkiye'nin beklediği bu fırsat ise Kore Savaşı ile gelmiştir. Kuzey Kore, 25 Haziran 1950 tarihinde aniden saldırıya geçmiş, BMGK ise Kuzey Kore'ye müdahale kararı almıştır. Birleşmiş Milletlerin müdahale çağrısına en erken cevap veren ülkelerden birisi Türkiye olmuş, bu durum Türkiye'nin NATO'ya girişi ve Batı ile daha sıkı bir ittifak kurma çabasının önünü açmıştır. Türkiye, Kore'ye göndermek maksadı ile bir askeri birlik oluşturmuş, İskenderun'dan harekete eden Tahsin Yazıcıoğlu komutasındaki tugay seviyesindeki birlik 18 Eylül 1950 tarihinde Kore'nin Pusan şehrine ulaşmıştır.

Türkiye'nin Kore Savaşı'na girişi İngiliz kaynaklarında da kendisine yer bulmuştur. İlk olarak 1950 yılına gelindiğinde Türkiye'nin dış politika gayeleri ve İngiltere ile olan ilişkilerine değinilmesi gerekmektedir. Söz konusu değerlendirme İngiltere Büyükelçiliği'nin 1950 yılı için hazırlanan yıllık raporunda ele alınmıştır. İngiltere Büyükelçisi Noel Charles, Türkiye'nin 1950'li yıllara gelindiğinde, İkinci Dünya Savaşı'nda uyguladığı tarafsızlık politikalarına bağlı olarak yalnızlaşmaya başladığını ve Demokrat Parti iktidarının bunun farkında olarak bazı çalışmalara girdiğini belirtmektedir.³⁷² Raporda Anglosakson Türk ittifakının hala güçlü olduğu belirtilirken, Türkiye'nin hala Batı'dan kesin taahhütler alamadıkları için eleştirel olduğu tespit edilmiştir. Önceki CHP iktidarının da ülkeyi bir güvenlik şemsiyesi altına almaya gayret ettiğini ancak bunu başaramadıkları için ciddi bir prestij kaybına uğradığı iddia edilmektedir.³⁷³ Aslında söz konusu yaklaşımın hayli iddialı olduğu görülmektedir. Bize göre, Türkiye'de 1950'li yılları göze aldığı anda dış politikadaki görece bir başarısızlığı içerideki -çoğunluğu kırsalda yaşayan bir toplumda- etkisinin bir nebze abartıldığı düşünmek akla daha yatkın görünmektedir.

Raporda Türkiye'nin güvenliği için 19 Mayıs'ta üçlü bildirmede İngiltere, ABD ve Fransa'nın güvenliğini yeniden teyit ettiğini ancak Türk hükümetinin bunun yeni bir garanti içermediğini not ettiğini belirtmektedir. Türk hükümetinin bundan memnun

³⁷² FO 424/291 RK 1011/1

³⁷³ Aynı Doküman

olmadığı ve daha fazla garanti istediğini ima edilmektedir. Aynı zamanda Türk hükümetinin aklında NATO ile bir Doğu Akdeniz Paktı da olduğu düşünülmektedir.³⁷⁴ Büyükelçi Charles, Türk Hükümeti'nin NATO ile bir Akdeniz Paktı'na dahil olmak istediği iddiası enteresandır. Türkiye, NATO'ya dahil olmak istemekte ancak bu mümkün olmazsa bir Akdeniz Paktı düşündüğü vurgulanmıştır. Son kertede bunun Ortadoğu'daki çıkarları doğrultusunda bir ittifak kurulması amacıyla olan İngiltere'nin bir temennisi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Türkiye'nin, Kore'ye asker gönderme kararı alması da farklı bir döneme girildiğinin işaretlerini vermektedir.

Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararı, Batılı ülkelerle beraber, kızıl tehlikeye karşı ortaklaşa güvenlik safında, Menderes Hükümeti tarafından atılmış büyük radikal ve yenilikçi bir adım olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁵ Konuyla ilgili bir raporda: 30 Haziran'da Türk Dışişleri Bakanı'nın BM Genel Sekreteri Trygve Lie'nin bir telgrafına, Türk Hükümeti'nin "Şart kapsamındaki yükümlülüklerini en büyük samimiyetle yerine getirmeye istekli olduğu" yönünde yanıt verdiği, bunu Temmuz ayı sonunda Türk Hükümeti'nin Kore'de hizmet için 4.500 kişilik bir birlik teklif etmeye karar verdiği duyurusunun izlediği vurgulanmaktadır. Teklifin, Türk Hükümeti'nin saldırganlığa karşı duruşunda Birleşmiş Milletleri destekleme konusundaki samimi arzusunu yansıttığı ancak hiç şüphe yok ki Türk Hükümetinin, saldırıya uğraması halinde Türkiye'nin reddedilemez bir yardım talebinde bulunmasını sağlamayı ve ayrıca Atlantik Paktı'na kabul için davasını güçlendirmeyi umduğunun altı çizilmektedir.³⁷⁶

Yine bir önceki raporda da Türkiye'nin böyle bir karar almasında, benzer bir durumla karşılaşıldığı takdirde batılı ülkelerin kendilerine yardıma geleceği inancı/ümidi yattığı söylenmektedir. Başka bir raporda, basının bu konuya ilgisi ayrıca ele alınmaktadır. Basında Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı kendisini koruması gerektiğini, bunun da ancak NATO gibi bir oluşumla mümkün olabileceğini ve Kore'ye asker gönderme kararının bu yolda atılmış mühim bir adım olduğuna inanılmaktadır.³⁷⁷ Bu durumu ispatlar nitelikte bir diğer kaydın ise Türkiye'nin, Kore kararını alır almaz yeniden NATO'ya katılım için başvurmuş olmasıdır. Ayrıca Büyükelçi raporu ülkedeki "Rus

³⁷⁴ Aynı Doküman

³⁷⁵ FO 371/879948- 92669/ RK-1071/20

³⁷⁶ FO 424/291 RK 1011/1

³⁷⁷ FO 371/879948- 92669/ RK-1071/20

fobisine değinmiş ve bu kadim düşmanlığın yeniden uyandığını belirtmiştir. “Moskof” lafının Türkler için pek hayırhah bir isimlendirme olmadığına dikkat çekilirken, Türk-Rus güvensizliğinin altı çizilmiştir.³⁷⁸ Kore Savaşı’na girişin muhalefet üzerindeki etkileri de ayrıca ele alınmıştır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek’in bu katılımın tarihi bir karar olduğu ve yardımın tüm ülkeler tarafından ortak adımlar atılmasıyla gerçekleşmesi gerektiği görüşleri kendine yer bulmuştur. Ayrıca yine bu dönemde ABD’li senatör Clain’in, Türkiye’ye geldiği ve NATO meselesinde sıcak bir yaklaşım sergilediği söylenmektedir.³⁷⁹

Bütün bu olumlu yaklaşımların ardından içeriden gelen itirazlar da İngiliz belgelerinde kendine yer bulmuştur. Muhalefetin önde gelen isimlerinden Faik Ahmet Barutçu mecliste yaptığı konuşmada, Anayasa’nın 26. Maddesi uyarınca savaşa ve barışa TBMM’nin karar verebileceğini, iktidarın bu kararı kapalı kapılar ardında meclise sormadan vererek anayasayı ihlal etmekle suçladığı, kendine yer bulan önemli hususlardandır. Aslında Barutçu’nun eleştirisi birçokları tarafından tekrarlanan, mezkûr kararın meclis tarafından verilmesi gerektiği hususunda yaklaşımların olduğu bir alandır. Kürsüye gelen Menderes’in ise Türkiye’nin BM üyesi olarak sorumlulukları olduğu ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu’nun çağrısına uyduğunu ve bunun asla savaş ilanı olmadığı iddiası bu raporda da kendine yer bulmaktadır.³⁸⁰

İtirazlarını yükselten bir diğer isim de Osman Bölükbaşı olmuştur. NATO’ya katılım garantisi olmadan neden Kore’ye asker gönderildiği hususunda hükümeti ciddi şekilde eleştiren Bölükbaşı’nın sorduğu ciddi sorularla Başbakan Menderes’i hayli bunalttığı gözlemlenmiştir. Aslında Türk Hükümeti’nin maksadı bellidir. Ne pahasına olursa olsun kendisini Sovyet yayılcılığı karşısında koruyacak askeri bir ittifaka girmek istemektedir.³⁸¹ İngiliz kamuoyu da bunun farkındadır ve Kore’ye asker gönderilmesi bu bağlamda değerlendirilmektedir. Hatta The Times, Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesini NATO’ya girişini kolaylaştıran bir unsur olduğunun altını çizmektedir.³⁸²

³⁷⁸ Aynı Doküman

³⁷⁹ Aynı Doküman

³⁸⁰ FO 371/95282-RK-1071/1

³⁸¹ FO 371/95282/RK-1071/2

³⁸² The Times, 2 Ağustos 1950

2.6.2 İngiltere'nin İkna Olması ve Türkiye'nin NATO'ya Katılması

Türkiye, NATO'nun kurulduğu andan itibaren bu pakta ilgi duymuştur. Ancak tek parti döneminde başlayan bu ilgi bir türlü pakta üyelik ile sonuçlanmamıştır. Paktın önde gelen ülkeleri ve ABD, Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmamıştır. İskandinav ülkeleri Türkiye'nin pakta dahil olması halinde, kendilerine yapılacak yardımların azalacağını düşünürken, İngiltere ise Türkiye'yi kendi Ortadoğu planları içerisinde değerlendirerek pakta girişe şerh koymuştur. 1950'li yıllar ile bilhassa Türkiye'nin Kore Savaşı'na dahil olması ile bu durum değişmeye başlamıştır. ABD'nin ikna olmasının ardından, şerh koyan diğer ülkelerde ikna edilmiş, nihayet 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye, Kuzey Atlantik Paktı'nın bir üyesi haline gelmiştir. Söz konusu süreç, İngiliz belgelerinde de takip edilebilmektedir.

1950 yılı içerisinde Türkiye'nin NATO'ya giriş çabaları hız kazanmış ve bu bağlamda diplomatik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in büyükelçiliğe yolladığı bilgilendirme notunda, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın ile yaptığı bir görüşmeyi aktarmaktadır. Bevin, Açıkalın'ın kendisini Türkiye'nin Atlantik Paktı'na olası dahili konusunda konuşmaya çağırdığını söylemektedir. Bevin, Açıkalın'a bu konu hakkında uzun uzun düşündüğünü ancak Bakanlar Kuruluna danışmadan kendisine bir cevap veremeyeceğini belirtmiştir. Bevin bazı kafa karışıklıkları yaşadığını ve bu hususlarda büyükelçisinin kendisini aydınlatmasını istemiştir.³⁸³

Türk Hükümeti Atlantik Paktı'na üye olması halinde gerçekten kendisini daha güçlü ve güvenli bir konumda mı hissedecek diye soru yöneltirken, Türkiye'nin Truman Doktrini ile aldığı yardımlarla zaten askeri ve ekonomik yönden hayli avantajlı olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Türklere Truman Doktrini ile bir kurtuluş vaadi önerildiğini ancak Türklerin tam bir koruma garantisi istediğinin altı çizilmektedir. Bevin'e göre Türk Büyükelçinin, Rusya ile olası bir savaş durumunda onları nasıl kısa sürede yenebileceğimizi ve bunu yaparken bölgenin güvenliği ile ne derece ilgileneceğimizi öğrenmek istediği ayrıca belirtmiştir.³⁸⁴

³⁸³ FO 424/290 / RK-1071/32, "Conservation Between the Secretary of The State and the Turkish Ambassador Turkey and the Altantic Pact", Mr Bevin to Sir Noel Charles, 22 Ağustos 1950

³⁸⁴ Aynı Doküman

Türkiye zaten kurulduğu andan itibaren NATO ittifakı içerisinde yer almaya çalışmıştır. Yukarıdaki belgede de görüldüğü üzere Türkiye olası bir Sovyet saldırısında karşı kendisini bir güvenlik şemsiyesi altına almaya çalışmaktadır. NATO olmazsa Akdeniz Paktı çabası da bu yorumu doğrular niteliktedir. Hatta Kore'ye asker gönderilmesi dahi bu çabaların bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Askeri bir ittifakın çatısı altına girmeye çalışan Türkiye'nin bu hususta son derece hassas ve kırılğan olduğu İngiliz belgelerine yansımaktadır. General Omar Bradley'in bir dergide Türkiye'nin, ABD için herhangi bir stratejik öneme sahip olmadığı fikrinin büyük tepki toplaması bu kırılğanlığa örnek olarak gösterilmiştir. Yine rapora göre Türk kamuoyu tarafından, reddedilen NATO başvurusunun SSCB'nin Türkiye'yi işgaline yeşil ışık yaktığı yönünde yorumlandığından bahsedilmiştir.³⁸⁵

Raporda Türkiye Omar Bradley'in yazısı için derhal açıklama talep ettiği, Melih Esenbel'in ABD Dışişleri ile görüşmeye gönderdiği ayrıca Türk basının da bu olaya ciddi tepki gösterdiği belirtilmiştir. Vatan Gazetesi'nde Ahmet Emin Yalman, Cumhuriyet'te Abidin Daver gibi önemli gazetecilerin tepkileri de raporda kendisine yer bulmuştur. CHP döneminde yaşanan bu olaylar esnasında Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın karşı bir makale yazarak Bradley'in tespitlerinin yanlış olduğunu ispatlamaya çalıştığı belirtilmiştir.³⁸⁶

Bilindiği üzere CHP döneminde yapılan NATO'ya katılım başvurularından herhangi bir sonuç çıkmamıştır. DP de iktidara gelir gelmez tıpkı selefi gibi NATO'ya katılım için çaba göstermiştir. Hatta The Times'da çıkan bir haberde, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması'na dahil olmak için karar verdiği belirtilmiştir. Hatta bu konuda ABD, Fransa ve İngiltere nezdinde görüşmelere başladığı, söz konusu ülkelerin de başvuruyu olumlu karşılayacağı iddia edilmiştir. Daha öncesinde Türkiye'nin başvurusuna sıcak bakmayan ABD'nin de Kore Savaşı'na katılım kararının ardından bakışının değiştiği söylenmektedir. Ancak İngiltere Ortadoğu'daki kendi çıkarları açısından ve İskandinav ülkeleri ise ABD'den alacağı yardımların kesileceği endişesi ile Türkiye'nin pakta dahil

³⁸⁵ FO 371/87951/ RK- 1071/82

³⁸⁶ FO 371/87951/ RK 1071/83A

olmasına karşı çıktığı vurgulanmaktadır.³⁸⁷ Yine aynı haberde zikredilen nedenler dolayısıyla şu ana kadarki başvuruların reddedildiğine değinilmektedir.

1951 yılına gelindiğinde Türkiye'nin adeta sabrı taşmış ve bu konuda kamuoyunda ciddi tartışmalar meydana gelmiştir. 1951 yılında DP'nin önde gelen isimleri Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Londra, Washington, Paris ve Roma'nın Türk Büyükelçileri ile bir araya gelmiş, Türkiye'nin batı ile olan münasebetleri ve askeri ittifak konsepti konuşulmuştur. Hayli eleştirel bir tutum alınan bu toplantı The Times'a yansımıştır. Ancak kısa vadede olumlu bir sonuç alınabileceği düşünülmemekte ve Türkiye'nin yok sayılmaktan kaynaklanan hayal kırıklığı ve memnuniyetsizliğin altı çizilmektedir.³⁸⁸ Aynı zamanda pakta alınmaması durumunda Türkiye'nin ikili-üçlü-dörtlü ittifaklara yanaşabileceği söylenmektedir.

Yine The Times'ın aynı tarihli sayısında, Türkiye ve Yunanistan'ın Truman Doktrini ve Kore'ye asker gönderilmesi hususuna dikkat çekmiştir. Gazeteye göre, bu ülkeler batı ittifakının yanında yer alarak bu işlere imza atması, onları SSCB'nin düşman listesine eklemiş durumdadır. Gazeteye göre Türkiye ve Yunanistan'ın pakta katılma arzusu, olası bir Sovyet provokasyonuna karşı kendilerini koruma altına almak istemesidir. The Times'ın bu ülkelerin, güvenliklerine dair ciddi bir endişesi olduğu ve katılımlarının istendiğine dair bir okuma yapmak mümkündür.³⁸⁹

Aslına bakıldığında İngiltere'nin, Türkiye için Ortadoğu'da farklı planları vardır. İngiltere 2. Dünya Savaşı sonrasında gelişen dengeler gereği Ortadoğu'dan çekilmenin rasyonel bir hamle olacağını anlamış durumdadır. Ancak yine bölgedeki askeri varlığını en az tepki çekecek şekilde sürdürmek istemektedir. Bu hususta İngiltere'nin Süveyş'teki çıkarlarını koruma güdüsünün ön plana çıktığı makul bir önerme olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle İngiltere, içerisinde ABD, Fransa ve Türkiye'nin de bulunduğu bir Ortadoğu Komutanlığı üzerine yoğunlaşmıştır. Böylece mahut bölgedeki çıkarlarını korumakla beraber aynı zamanda sorumluluklarını her üç ülke arasında paylaşmış olacaktır. Ortadoğu komutanlığı hem bölgesel savunma için ön plana çıkarken aynı zamanda bu

³⁸⁷ **The Times**, 2 Ağustos 1950

³⁸⁸ **The Times**, 28 Haziran 1951

³⁸⁹ **The Times**, Aynı Tarih

müdafaayı Batı ittifakı ile eşgüdümlü olarak yapacaktır. İngiltere'ye göre bu teklif, Türklerin ilgisini çekebilecek mahiyetteydi.³⁹⁰

Bu bağlamda 1951 yılı içerisinde İngiltere Ortadoğu Komutanı General Robertson, ortak komutaya katılmaya ikna etmek için Türkiye'ye gönderilmiştir. Türkiye ise söz konusu teklifi, İngiltere ile Ortadoğu güvenliği için çalışmayı istemekle beraber, bunun NATO çatısı altında yapılması gerektiğini ve bu itibarla teklif edilen komuta teklifine katılmak istemediğini belirtmiştir. Bu durum, Dışişleri Bakanı Köprülü, mecliste yaptığı konuşmada, İngiltere ile Ortadoğu için beraber çalışmak istediğini ve bunun ancak Atlantik Paktı çatısı altında tahakkuk edebileceği minvalinde bir konuşmanın kayda geçirilmesiyle detaylandırılmıştır.³⁹¹

Türkiye 1951 yılı içerisinde, NATO'ya dahil olabilmek adına diplomatik faaliyetlere hız vermiştir. İngiltere'nin ikna edilmesi için yoğun mesai harcanmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Ankara Büyükelçisi'ne gönderdiği bir yazıda, tıpkı daha önce olduğu gibi Türk Büyükelçisi'nin dışişleri bakanlığına yine Atlantik Paktı'na olası katılım hususunda kendisini konuşmaya çağırması yukarıdaki iddiayı destekler niteliktedir.³⁹² Bevin ise buna cevap olarak söz konusu meseleyi derinlemesine düşündüğünü ancak daha Bakanlar Kurulu'nun önüne gelmediğini söylemiştir. Bevin, bazı hususlarda kafa karışıklığı yaşadığını ve bu noktalarda büyükelçinin kendisini aydınlatmasını istemiştir. Bewin Türkler'in Atlantik Paktı'na katıldığı takdirde gerçekten kendisini güvende mi hissedeceğini ve bunu neden istediği sorularını tekrarlamaktadır. Bu soruları sorduktan sonra Türkiye hakkında yorumlar yapmaya başlamıştır. Truman Doktrini'nin ve buna bağlı ABD yardımları bakımından Türkiye ve Yunanistan'ın avantajlı bir konuma sahip olduğunu düşünmektedir. Bunun ise güvenlik ve ekonomi bağlamında yeterli olduğu fikrindedir.³⁹³

³⁹⁰ FO 424/291, WU 11923/49G, "Conversation Between the Secretary of State and the French Ambassador, Proposed Admission of Greece and Turkey to the North Atlantic Treaty", Mr. Morrison to Sir O. Harvey (Paris)", 18 Mayıs 1951

³⁹¹ FO 424/291 WU- 11923/103, "Conversation Between the Secretary of State and the Turkish Ambassador, Association of Turkey with the North Atlantic Treaty Organisation" Mr. Morrison to Mr. Scott-Fox (Ankara)", 28 Mayıs 1951.

³⁹² FO 424/290 RK- 1071/32

³⁹³ Aynı Doküman

Bewin'e göre, Truman Doktrini Türkiye için bir kurtuluş vaadidir. Ancak Türk Hükümeti tam bir koruma talep etmektedir. Bevin Türk Büyükelçisi'nin kendisine, Rusya ile savaş çıktığı takdirde Rusları en kısa sürede nasıl nakavt edeceklerini, bunu yaparken bölgenin güvenliği ile ne ölçüde ilgilendiğini üstü kapalı biçimde sorduğunu söylemektedir.³⁹⁴ Büyükelçi'nin ayrıca, Türkiye'nin Pakta bağlılığı sorununun daha önce gündeme getirildiği sırada paktın bazı küçük imzacılarının itirazda bulunduğu bilmesinin Türk duygularını incittiğini söylemiştir.³⁹⁵

Bu olayın üzerinden çok geçmeden, Bevin bir bilgilendirme daha kaleme almıştır. Ankara İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderilen raporda, Türk Büyükelçisi'nin kendisi ile tekrar görüşmek istediğini yazmıştır. Bevin durumu hala Bakanlar Kurulu ile görüşemediğini belirtmiştir. ABD ile de durumun müzakere edilmediğini çünkü söz konusu görüşmelerin yüz yüze yapılması konusunda daha önce mutabık kalındığını söylediği belirtmiştir.³⁹⁶ Bevin'e göre, durumun ABD ve Fransa ile tartışmanın ve kendisine kaldığını söylemektedir. Öte taraftan Bevin, Türkiye'nin pakta dahil olması halinde, İngiltere'nin büyüyecek yahut doğacak askeri sorumlulukları üzerinde Genelkurmay Başkanlığı'nın bir çalışma yaptığının üzerinde durmaktadır.³⁹⁷

1951 yılında Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesi hususunda diplomatik girişimlerin hızlandığı görülmektedir. Türkiye'nin Kore Savaşı'na girişiyle beraber dünya kamuoyunun sempatisini toplamış, ABD de, Atlantik Paktı'na giriş hususunda ikna olmuş durumdadır. İkna olmakla kalmayan ABD bir yandan da başından bu yana Türkiye'nin pakta girmesine karşı olan İngiltere'yi ikna etmeye çalışmış, bu ikna etme çabalarının bir bölümü de elimizdeki belgelerde tecessüm etmiştir. Öte yandan 1951 yılı itibariyle Türkiye'nin NATO'ya katılmasına ikna olan ABD, İngiltere'yi ve diğerlerini ikna etmeye çalışmaktadır. ABD Büyükelçisi'nin, İngiltere Büyükelçisi'ne gönderdiği memorandumda: Birleşik Devletler Hükümeti'nin bir süredir Batılı Güçler ile Yunanistan ve Türkiye arasındaki güvenlik taahhütlerini güçlendirmenin istendiği konusunda sürekli

³⁹⁴ Bir önceki görüşme ile benzer tespitler kullanılmıştır.

³⁹⁵ Aynı Doküman

³⁹⁶ FO 424/290/RK -1071/46, "Conversation Between the Secretary of State and the Turkish Ambassador", Mr. Bevin to Sir Noel Charles (Ankara), 4 Eylül 1950

³⁹⁷ Aynı Doküman

bir çalışma yürüttüğü belirtilmektedir. Tek parti döneminde de Türkiye bir taraftan pakta girmesine mesafeli yaklaşan İngiltere ile diplomatik çabalar yürütüyor denmektedir.³⁹⁸

Bu tür bir eylem hem siyasi hem de askeri mülahazalar ışığında gerekli görüldüğü belirtilmektedir. Ayrıca Siyasi faktörler arasında Yunanistan ve Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması'na tam taraf olma arzusu, mevcut sınırlı ortaklık biçiminden memnuniyetsizlikleri, aralarında herhangi bir düşmanlığın başlangıcından itibaren Batı tarafında savaşmalarını sağlamanın öneminin altı çizilmektedir. Yunanistan ve Türkiye'nin ne Fransa ne de İngiltere ile olan ikili antlaşmaların kendisine bir koruma kalkanı sağlamadığını düşünmektedir. Truman Doktrini de yetersiz bulan her iki devletin kamuoyunda da tarafsızlığa bir meyil baş gösterdiği belirtilmektedir.³⁹⁹

Bilgilendirme raporunda da söz konusu ülkelerin ittifaka dahil edilmesinin askeri avantajları üzerinde de durulmaktadır. NATO'nun güneyini güvence altına almak, Akdeniz'in savunmasını kolaylaştırmak, Sovyetlerin mücadele edeceği alanı büyüterek gücünü bölmek ve bu ülkelerin askeri imkanlarını kullanmak olarak değerlendirilmiştir. Aynı raporda Türkiye ve Yunanistan'ın pakta alınmasına karşı çıkan ülkelerin argümanları da ele alınmıştır. NATO'nun askeri işleri ve sorumluluklarını arttırmak, askeri yardım alan ülkelerin kendi aralarında rekabete girmesi, ek komutanlıklar ve komuta iletişim kanallarının kurulacak olması ve Suriye, Mısır, İsrail gibi ülkelerin pakta dahil olmasını önünü açacağı endişeleri kayda geçirilmiştir.⁴⁰⁰

ABD'ye göre Türkiye ve Yunanistan'ın güvenlik taahhütlerini güçlendirmenin en önemli yolunun bu ülkelerin pakta dahil olması olarak görülmektedir. ABD'ye göre mahut ülkelerin pakta alınması önemli avantajlar barındırmaktadır. Bu ülkeleri genel savunma tablosuna sokmanın en hızlı ve en kolay yolu olacaktır. Ayrıca Batı'nın askeri operasyonlarının kolaylaşacağı düşünülmektedir. İngiltere ile görüşmelerin devam ettiği gibi Fransa ile de görüşmelerin devam ettiği vurgulanmaktadır.⁴⁰¹

³⁹⁸ FO 424/291/ WU- 11923/40G, "Grecce, Turkey and the North Atlantic Treaty Organisation, Aide Memoire handed by the United States Ambassador to Sir W. Strang", 15 Mayıs 1951

³⁹⁹ Aynı Doküman

⁴⁰⁰ Aynı Doküman, Yukarıda pakta katılımın olmasını istemeyen ülkelerin genel endişeleri söz konusudur.

⁴⁰¹ Aynı Doküman

İngiltere Hükümeti ise bu bilgilendirmenin ardından da tavrını değiştirmedeği görülmektedir. İngiliz Kabinesi'nin Yunanistan ve Türkiye'nin pakta dahil olması konusunda aynı fikirde olmadığına dair kararı Birleşik Devletler Hükümetine bildirilmiştir.⁴⁰² İngiltere iki ülkenin pakta dahil edilmesi hususunun askerî boyutları üzerinde endişe duyduğunu ve bu konunun daimî grup tarafından değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. İngiltere, Türkiye'nin Batılı güçlerle daha yakın savunma işbirliği konusunda ABD Hükümeti ile prensipte mutabık olduğu ancak bunun tek yolunun Atlantik Paketi'ne girmesi olduğu hususunda emin olmadıklarını belirtmektedir. İngiltere'nin bu şekilde daha önceden de planladığı şekilde Ortadoğu çıkarlarına uygun bir pakt çabası sezilmektedir.

İngiltere Hükümeti Türkiye'nin, Atlantik Paketi'ne girişine o an itibariyle karşı olsa da kesin bir rezerv koymadığı görülmektedir. Bu hususun NATO Bakanlar Kurulu toplantısında ve buna müzahir askeri kanadın temsilcileri tarafından detaylıca konuşulması gerektiği söylenmektedir. Ayrıca kendi siyasi vizyonları doğrultusunda, Türkiye ve Yunanistan'ın Ortadoğu ve Akdeniz savunmasıyla doğrudan ilintili olduğu söylenmektedir. İngiltere'nin net bir şerh düşmediği, ancak kendi siyasi vizyonları gereği Türkiye'yi Ortadoğu'da değerlendirmek istediği görülmektedir. Ancak 1951 yılı raporlarında sezilen hava İngiltere'nin itirazının kırılğan olduğu havası vermektedir.

İlerleyen zamanlarda Türkiye'nin, İngiltere'nin bu tutumundan rahatsız olması üzerine doğan soğukluğu gidermek adına belli başlı çabalar içerisine girilmiştir. Türk Kamuoyunda arttığı düşünülen hayal kırıklığı ve tarafsızlık meyilli üzerinde düşünülmüştür. Ayrıca Türkiye'ye karşı olan tavrın sürdüğü müddetçe bu eleştirilerin dozunun artmasını doğal görülmektedir. ABD'nin tutumu Türkiye'de memnuniyetle karşılandığı, Fransız ve İngiliz tutumlarının endişe uyandırdığı belirtilmektedir.⁴⁰³ Türkiye'yi rahatlamak adına kamu açıklaması yapmanın doğru olmadığı ancak İngiltere Hükümeti'nin sempatisini Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye iletilmesi istenmiştir. Yani İngiliz Hükümeti, kendileri aleyhine oluşan kamuoyunu engellemeye gayret etmiştir.

⁴⁰² FO 424/291/ WU – 11923/67, “Greece, Turkey and the North Atlantic Treaty Organisation”, Mr. Morrison to Sir O. Franks (Washington), 23 Mayıs 1951

⁴⁰³ FO 424/291/ WU – 11923/66, “Turkey and the North Atlantic Pact”, Mr. Scott Fox to Mr. Morisson, 23 Mayıs 1951

Bu belgeler ışığında denilebilir ki İngiltere'nin direnci kırılmaktadır. Türkiye'nin itirazları artması üzerine gelişen olaylarda, Majesteleri Hükümeti'nin durumun anlaşılması gerektiğini, Türkiye'nin menfaatlerini kendi menfaatleri gibi gördüklerini belirtilmektedir. İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin savunma ihtiyacını anlamakta, Batı ile olan savunma ilişkilerinin güçlendirilmesi gerektiğinin farkında oldukları ifade etmektedir. Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması'na üyeliğine ilkesel olarak katılmadıklarını ama iki ülkenin de istediğini elde etmenin gerçekten en iyi yolunun bu olduğundan emin olunmasının her şeyden önce gerekli olduğu söylenmektedir. Türkiye'nin coğrafi konumu onu hem Avrupa hem de Orta Doğu ile ilişkilendiriyor ve bu da karmaşık askeri sorunları beraberinde getirdiği, nihai bir karar vermeden önce, bu askeri sorunların incelenmesi gerektiği ve şu anda yapılanın da bu olduğunu iddia edilmektedir. Bu nedenle, Türk Hükümetinden biraz daha sabırlı olmasını beklenmektedir.⁴⁰⁴

Nihayet İngilizlerin de direnci kırılmış, Türkiye'nin Atlantik Paketi'na girişine onay vermiştir. 16- 20 Eylül 1951 tarihlerinde Ottawa'da toplanan NATO Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararla Türkiye ve Yunanistan'ın dahil edilmesini kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Türkiye'nin NATO'ya girmesi için resmi prosedürün başladığını ancak bunun bugünden yarına gerçekleşmeyecek olduğunu, mahdutta olsa bir süre gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla, İngiltere ile Ortadoğu'nun savunulması için beraber çalışılabileceği ve Ortadoğu Komutanlığı kurulması için çaba sarf etmesi gerektiği öngörüsünde bulunmaktadır.⁴⁰⁵

Türkiye'nin gergin bekleyişi 18 Şubat 1952 tarihinde son bulmuş, yıllardır dış politikanın temel hedefi haline gelen NATO'ya giriş maksadı hasıl olmuştur. Türkiye'nin Atlantik Paketi'na dahil olmasında emeği geçenlerden biri de ABD Büyükelçisi Mcghee olduğu,⁴⁰⁶ Ayrıca pakta kabulün hemen ardından David Eisenhower'ın Türkiye ve Yunanistan'ı

⁴⁰⁴ FO 424/291/ WU- 11923/67

⁴⁰⁵ FO 424/291/ WU- 11923/287G, "Turkey's Accession to the North Atlantic Treaty Organisation", Mr. Morrison to Sir Noel Charles (Ankara), 20 Eylül 1951

⁴⁰⁶ The Times, 18 Şubat 1952

ziyaret ettiği dış basında yer bulurken, bunu SSCB'ye verilen bir gözdağı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰⁷

2.6.3. Kıbrıs Meselesi ve 6-7 Eylül Olayları

1950'li senesinden önce Türkiye'nin temel dış politika meselelerinden birisinin Kıbrıs olacağını düşünmek için pek sebep görünmemektedir. Ancak 1950'li yılların ilk çeyreğinde Kıbrıs, Türk Hariciyesinin önemli bir meselesi olarak ön plana çıkmıştır. İngiltere'nin Kıbrıs adasından çekileceğini açıklaması üzerine, Yunanistan adanın kendilerine bağlanmasını talep ederken, ilk başta Kıbrıs sorunun varlığını kabul etmeyen Türk tarafı da sırasıyla bazı kontra tezler benimsemiştir. Yunanistan ve Türkiye arasında zaman zaman yoğunluğu artan bir gerilime sahne olan Kıbrıs'ın durumu, 1955 senesinde Londra'da toplanacak bir konferansta tartışılmak istenmiş, ancak konferanstan hemen önce yaşanan 6-7 Eylül Olayları, sürecin akamete uğramasına neden olmuştur.

1950'li yılların hemen başında kadar Türkiye'nin gündeminde Kıbrıs diye bir mesele olmadığı bilinmektedir. Fakat 1950'li yıllarda Başpiskopos Makarios, adayı Yunanistan'a bağlamak için bir referandum düzenlemiştir. Türk tarafının protesto ettiği plebisitte Rumların ezici çoğunluğu Yunanistan'a katılma yönünde irade göstermiştir.⁴⁰⁸ İngiltere'nin adadan çekilme kararı ve ardından yaşanan gelişmeler adadaki tüm gerilimi arttırmış ve iki tarafın da giderek derinleşen biçimde kutuplaşmaya gittiği görülmüştür.

Makarios, Yunanistan'a gitmiş ve orada ona Kıbrıslı Rumların lideri muamelesi yapılmıştır. 1954 yılında Yunanistan meseleyi Enosis yoluyla halletmek maksadıyla, konuyu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun gündemine taşımıştır. Yunanistan Kralı Paul ve Başbakan Marshall Papagos bu konuda çalışarak meseleyi uluslararası kamuoyunun gündemine getirmeye çalışmıştır.⁴⁰⁹ Bilindiği üzere İngiltere, Yunanistan'ın taleplerine kayıtsız kalmış meselesinin Türk ve Yunan Hükümetleri

⁴⁰⁷ **The Times**, 5 Mart 1952

⁴⁰⁸ Sevinç Derya, "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:60, Ankara, 2017, s. 173.

⁴⁰⁹ **The Times**, 13 Mart 1954

arasındaki ikili görüşmelerle çözümlenmesini istemiştir. İngiltere'nin bu tutumu Yunanistan tarafından tepkiye karşılanmıştır.⁴¹⁰

Yunanistan hem ikili görüşmelerde hem de uluslararası kamuoyunun baskısı ile İngiltere'yi adayı kendisine bırakmak için ayartmaya çalışmıştır. İngiltere'nin, adada giderek katmerlenen Yunan isteklerine karşı kayıtsız kaldığı görülmektedir. Yunan ve İngiliz hariciyesi, meseleyi ikili görüşmeler de halledememiş ve hatta Yunan kamuoyu tarafından, Başbakan Eden'in yaklaşımı nezaketsizlik olarak değerlendirilmiştir.⁴¹¹ Yunanistan, adanın kendisine bırakılması halinde, İngiltere ve Almanya'ya üst verebileceğini garanti etmiş ancak İngiliz hükümeti, Yunan tarafının meseleyi ikili görüşmeler yoluyla halletme isteğini kesinlikle reddetmiştir.⁴¹² Ancak söz konusu gazetede, İngiltere'nin adadan çekilmesi halinde, Yunanistan'a bırakılmasının akıllıca olacağına dair bir okuma yapılmıştır.⁴¹³

Türk-Yunan ittifakının imzalanmasından hemen sonra –Balkan Paktı- Yunanistan Hükümeti'nin Kıbrıs Meselesini BMGK'ye taşıması iki tarafın ilişkilerine derin bir gölge düşürdüğü İngiliz belgelerinde kendine yer bulmaktadır. Rapora göre, Türk basınında hala Yunanistan'ın toprak hırslarına ilişkin uzun süredir devam eden şüphelerin hala canlı olduğuna, mümkün olduğu takdirde yeniden alevlenebileceği tehlikesinden bahsedilmesi enteresandır.⁴¹⁴ Raporda, Türk Hükümeti'ni bu talihsiz gelişme karşısında endişeli olduğu düşünülmektedir. Bu hususta da halkın heyecanını yatıştırmak için elinden geleni yaptığı söylenmektedir. Ancak Türk basınındaki bu yoğunluğun görmezden gelinemeyeceği de ayrıca eklenen bir diğer husustur. Yunan Hükümeti'nin konuyu BM gündemine getirmekten vazgeçirilemediği, Türklerin ise adada herhangi bir statüko

⁴¹⁰ **The Times**, 17 Mart 1954

⁴¹¹ **The Times**, Aynı Tarih

⁴¹² **The Times**, 29 Nisan 1954

⁴¹³ **The Times**, Aynı Tarih, Söz konusu sayıda, İngiltere'nin adayı ilhak etmesinin altından yatan nedenlerin gün itibarıyla geçerli olmadığına dair hem tarihsel hem politik net bir eleştiri vardır. Ayrıca adanın Yunanistan'a terk edilmesi durumunda, İngiltere'nin bir şey kaybetmeyeceği hatta NATO için önemli bir askeri üst vazifesi görebileceğinden bahsedilmektedir. Ancak bunun ada halkı ile uzlaşarak yapması gerektiğinden bahsedilmiştir. Öte yandan Türk azınlığın durumu ise bir modus vivendi -geçici antlaşma- ile Türkiye ikna edilerek, uluslararası bir güvence verilerek halledilebileceğinden bahsedilir.

⁴¹⁴ **FO 424/295/ RK- 1011/1**

değişikliği kabul etmediği söylenmiştir.⁴¹⁵ Yine de her şeye rağmen, Türkiye'nin Yunanistan ile olan ilişkilerini bozmamak adına çaba gösterdiği belirtilmektedir.

Türkiye'nin her koşulda barışı koruma çabası Büyükelçilik raporlarına da yansımıştır. İngiltere'nin Ankara Büyükelçi Reginald James Bowker'ın edindiği izlenim, Yunanistan'ın sert tavrına rağmen Türkiye'nin ılımlı yaklaştığı, her ne olursa olsun ikili ilişkilerde geri dönülmez bir yola girmemek adına çaba sarf ettiği şeklindedir.⁴¹⁶ Burada İngiltere'nin Kıbrıs meselesinde, Yunanistan'a tavırlı olmasının etkisinden de söz etmek mümkündür. İngiltere'nin konunun Birleşmiş Milletler gündemine gelmemesi için de uğraştığı da vakidir. Yunanistan'ın meseleyi Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na gelmez adadaki tansiyon artmış, Rumların tedhiş ve terör faaliyetleri hız kazanmıştır. Türkiye bu konuyu usulünce çözmeye çalışırken, öte taraftan Yunanistan uzlaşmaya yanaşmamıştır. Aslına bakıldığında, Türkiye için Kıbrıs diye herhangi bir mesele ve problem yoktur. Ancak Yunanistan'ın taleplerini hayata geçmesi halinde çıkacak sorunları, azınlık hakları bağlamında konuşulacağına dair yaklaşımı, dış basına da yansımıştır.⁴¹⁷

Birleşmiş Milletler 'den herhangi bir sonuç elde edemeyen Rumlar adadaki tavırlarını daha da sertleştirmeye başlamış, artan şiddet olayları karşısında İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı Londra'da görüşmeye çağırmıştır. 27 Ağustos 1955 tarihinden toplanan konferans 6-7 Eylül olayları üzerine sonuç almadan dağılmıştır. Konferansta Türkiye'yi temsil eden Fatin Rüştü Zorlu'nun yumuşak bir üslupta konuştuğu ancak içerisinde barındırdığı mesajlar bakımından sert olduğu dile getirilmektedir. Türkiye tıpkı önceki görüşmelerde olduğu gibi Kıbrıs'ın İngiltere'nin bir iç meselesi olduğu ancak adanın statüsü konuşulacaksa, kendilerine verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu hamle kuvvetle muhtemel Yunan tezini köşeye sıkıştırmak adına bir karşı hamle olarak değerlendirilmektedir.⁴¹⁸ Ancak 6-7 Eylül olayları konferansın sona ermesine sebep olmuştur.

⁴¹⁵ Aynı Doküman

⁴¹⁶ Aynı Doküman

⁴¹⁷ **The Times**, 18 Ağustos 1954

⁴¹⁸ **The Times**, 2 Eylül 1955

6-7 Eylül Olayları,⁴¹⁹ İngiliz belgelerinde de kendisine detaylıca yer bulmuştur. Kemal Atatürk'ün evinin saldırıya uğradığına dair abartılı bir anlatımın söz konusu olduğu, bunun ulusal duyguların patlama yaşanmasına, milli duygunun kasten sömürüldüğü düşünülmektedir. Türk Hükümeti'nin düzeni sağlayıp, suçluları tutuklayarak cezalandırdığı belirtilmektedir. Öte yandan bir diğer dikkat çekici nokta, tıpkı Türk makamlarınca olaylarda komünist tertibi olduğuna dair yapılan yorumdur.⁴²⁰ Kuvvetle muhtemel ki bu yorum Türk makamlarınca ifade edilen bilginin alınması olarak değerlendirilebilir.⁴²¹ Ayrıca İzmir ve İstanbul'da yaşanan yıkımın önüne geçilemediğini, herkesin son derece tedirgin olduğu söylenmiştir.

Türk-Yunan yakınlaşması ve dostluğunun son otuz yılda yeni Türk Devleti'nin büyük bir başarılarından biri olduğu, şimdi bunun bir gecede yok olduğu ve bu hasarın tamir edilmesinin yıllar hatta nesiller süreceği konusunda derin bir endişe söz konusudur. Raporlara yansıyan bir diğer mesele de İzmir ve İstanbul Emniyet Müdürlerinin görevden alındığı ve olayın baş sorumlusu *Kıbrıs Türktür Derneği*'nin kapatıldığı aktarılmaktadır. İddiaya göre Türk yetkililer olaylar karşısında dehşete düşmüşlerdir.⁴²²

Raporda, Türk Dışişleri zararları tazmin edeceğini temin ettiği belirtmektedir. Özellikle Ankara'da İngiliz vatandaşlarına ait mülklerin zararının tazmini için bir liste oluşturulduğuna dikkat çekilmektedir. İngiltere söz konusu tazminatın, Türk Hükümeti tarafından ödeneceğine emindir. Ayrıca oluşturulan söz konusu raporun, konunun muhatabı kabul edilen İngiltere'nin -majestelerinin- Atina ve Washington Büyükelçilerine, İzmir ve İstanbul Başkonsoloslarına ve Kıbrıs Valisi'ne gönderildiği belirtilmiştir.

Yine söz konusu raporların ekinde, Türk Devleti'nin yaşanan kargaşaya tepkisi detaylıca ele alınmıştır. 6 Eylül akşamı İzmir ve İstanbul'da çıkan ayaklanmaların Türk Kamuoyu

⁴¹⁹ 6 Eylül 1955'te, Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı iddia edilmiş, meseleyi Express Gazetesi yıldırım baskıyla duyurmuştur. Gazetenin bu haberi, büyük bir toplumsal infiale neden olmuştur. Yaşanan olaylarda, İstanbul ve Büyükkada'daki birçok gayrimüslim maddi manevi zarara uğramıştır.

⁴²⁰ Kuvvetle muhtemel dönemin gazetelerinde çıkan yorumlar ve resmi makamların açıklamalarına dayanılarak yapılmış bir yorum gibi görünmekte.

⁴²¹ FO 424/295/ RG- 10344/37, "Anti Greek Riots in Turkey: Attitude of the Turkish Government", Mr. Macmillan to Mr. Stewart (Ankara), 21 Eylül 1955

⁴²² Aynı Doküman

ve basını tarafından büyük bir üzüntüye sebep olduğu, Yunan Hükümeti'nin de olayları şiddetle kınadığı söylenmektedir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere, zararın hemen tazmin edileceği vaat edilmiştir. Olayın hemen ardından kargaşalara mâni olmak için önlemler alındığı belirtilmiştir. 12 Eylül 1955'te toplanan TBMM'nin Ankara, İstanbul ve İzmir'de altı ay süre için olağanüstü hâl ilan ettiği, ayrıca Türk Hükümeti'ne göre bu olay önceden planlanmış bir komplo olduğu üzerinde durulmuştur.⁴²³

“Bir diğer hususta Menderes'in olay ile ilgili konuşmasının tam metin olarak verilmesidir. Menderes'in konuşması; “6 Eylül olaylarının milli vicdanda uyandırdığı üzüntüyü ifade ederek başlıyorum. Mağdur olan herkese ve komplo mağduru olanlar da dahil olmak üzere tüm Türk milletine geçmiş olsun dileklerimi iletiyorum. Bildiğiniz gibi, toplantımızın amacı, ilan edilen sıkıyönetim yönetiminin uygun olup olmadığının Millet Meclisi tarafından değerlendirilmesidir. Müzakereler sırasında konuşanların büyük çoğunluğunun -aslında neredeyse tamamının- sıkıyönetim gerekliliğine ikna olduklarını belirtmelerinden memnuniyet duyduğumu ifade edeyim. Bu eylemle, ulusal çıkarları ve güvenliği ilgilendiren sorunlarla karşı karşıya kaldıklarında çok iyi bir birlik örneği göstermişlerdir...” şeklinde hülâsa edilmiştir.⁴²⁴

Bir diğer gizli kaydıyla gönderilen raporda İstanbul'da yaşanan hadiseler adeta bir polis tutanağı gibi anlatılmıştır.⁴²⁵ Raporda, “6 Eylül tarihli numaralı telgrafımda, o akşam İstanbul'da ciddi bir Yunan karşıtı ayaklanmanın patlak verdiği bildirilmiştir. Temel nedenin, üç veya dört saat önce alınan ve iki İstanbul gazetesi tarafından özel akşam baskılarında yayınlanan, Atatürk'ün doğum yeri ve Selanik'teki Türk Konsolosluğunun Yunan göstericiler tarafından saldırıya uğrayıp havaya uçurulduğuna dair bir haber gibi görüldüğü, bununla birlikte, çok daha küçük ölçekteki gösterilerin daha önce Londra'daki Kıbrıs Konferansı'nın bitişiyle aşağı yukarı aynı zamana denk gelecek şekilde planlandığına inanmak için iyi nedenler olduğu söylenmektedir.” Olaylar uzunca anlatırken polisin ve kolluk kuvvetlerinin olayları bastırmakta isteksiz davrandığı

⁴²³ Aynı Doküman

⁴²⁴ Aynı Doküman

⁴²⁵ FO 424/295/ RG- 10344/50, “Account of the Riots in İstanbul and İzmir on the Night of September 6-7 September 1955”, Mr. Stewart to Mr. Macmillan, 22 Eylül 1955

belirlenmektedir.⁴²⁶ 6-7 Eylül olaylarının Kıbrıs meselesine doğrudan etkilediği ve gidişatını belli bir sürede olsa değiştirdiği için dış politika bahsi içerisinde ayrıca değinilmiştir.

Yunan Hükümeti'nin yaşanan olaylara tepkisi de diplomatik bakımdan sert olmuştur. The Times'a göre, Yunan kilise ve evlerine yapılan saldırıların, Türk hükümeti tarafından organize edildiği ve bilinçli şekilde devreye sokulduğuna dair, Yunan iddiaları tekrar edilmiş ve gazetenin de benzer noktada tavır aldığı görülmektedir. Yaşananlar, Türkiye'deki Rumlara karşı girişilen barbarca bir tavır olarak nitelendirilmiştir.⁴²⁷ Ayrıca Türk ve Yunan hükümetleri arasında son yıllarda tesis edilen iyi niyetli ilişkilerin onulmaz bir yara aldığı, her iki devlet arasındaki ilişkilerin ciddi manada gerildiği vaki görülmektedir. Yine gazetenin aynı tarihli sayısında, Türklerin kendilerine Yunanistan tarafından verilen sert notayı cevapsız bıraktığı söylenmiştir.

Son olarak İsmet İnönü'nün Kıbrıs meselesine dair mevcut iktidara yönelik eleştirilere de Büyükelçilik belgelerinde ayrıca kendine yer bulmuştur. İnönü, Türk vatandaşlarının Kıbrıs'taki soydaşları için endişeli olduğunu söylemektedir. Ayrıca Yunanistan'ın, Kıbrıs meselesini Türkiye için şantaj olarak kullandığı iddiasını dile getirmektedir. İnönü, Yunanistan ile bir ay önce dost iken şimdi düşman olduk, dış politikada böyle bir ciddiyetsizliğe yer yoktur diye belirttiği, 6-7 Eylül Olayları vesilesiyle iktidarı kıyasıya eleştirirken sabık Cumhurbaşkanı, Eylül ayından bu yana Kıbrıs meselesinde iktidarın sesi neden çıkmıyor ve bunun sebebin nedir sorularını sorduğu kendisine yer bulmuştur.⁴²⁸

2.6.4 NATO'yu Tamamlayan İttifak: Balkan Paketi'nin İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları

Türkiye'nin Balkan Paketi çabaları, NATO'ya dahil olunmasıyla başlayan güvenlik paktının bir devamı ve tamamlayıcı süreci olarak düşünülmektedir. Tabii burada Türkiye

⁴²⁶ Aynı Doküman

⁴²⁷ **The Times**, 2 Eylül 1955

⁴²⁸ FO 424/295/ RG- 1081/1736, "Views of the Turkish Government About Cyprus and Greek-Turkish Relations", Sir James Bowker to Mr. Macmillan, 20 Aralık 1955

kendini NATO gibi genel bir ittifakın çatısı altına almasının ardından, Balkanlar ve Ortadoğu’da tamamlayıcı süreçler içerisine girmiştir. Elbette pakta dahil olan Yunanistan ve Yugoslavya’nın da özel durumları etkili olmuştur. Yunanistan zaten bir iç savaştan çıkmış, komşusu Sosyalist Bulgaristan ve dolayısıyla SSCB endişesini derinden hissetmektedir. Yugoslavya ise Cominform’dan çıkarılması paradoksal olarak SSCB tehlikesini yakından hissetmesini sağlamıştır. Yugoslavya sosyalist yönetim biçimi ve İtalya ile olan “Trieste Sorunu”⁴²⁹ nedeniyle NATO’ya katılması mümkün görünmemektedir.

İngiltere dış ilişkiler belgelerinde söz konusu ittifakın ilk izleri 1951 yılından itibaren izlenebilmektedir. General Pavle Yakchich ve diğer altı subaydan oluşan bir Yugoslav askeri heyetinin Yunanistan’dan Türkiye’ye geldiğini, dört gün burada çeşitli temaslarda bulunduktan sonra memleketlerine hareket ettikleri belirtilmektedir.⁴³⁰ Yugoslav heyetinin, Türkiye’de yabancı konukların ağırlandığı şekilde tüm formalitelerin yerine getirildiği ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Milli Savunma Bakanı ve Kuvvet Komutanları tarafından karşılanan heyetin, Ankara’daki askeri birlikleri de ziyaret ettiği ayrıntılarına yer verilmiştir.

Heyet ülkeden ayrılırken, Pavle Yakchich, ziyaretin amacının Türkiye ve Yugoslavya arasındaki dostluğu güçlendirmek ilaveten iki ordu arasında temas kurmak olduğunu söylemiştir. Heyetin buraya gelişinde herhangi bir antlaşma zemini aramadığını ancak Türkiye’nin bir saldırı ile karşılaşması durumunda işbirliği halinde tüm saldırganlık ile mücadele edilmesi gerektiğini söylemiştir. Orgeneral Yakchich, disiplini ve donanımı yüksek olan Türk ordusuna duyduğu güveni dile getirerek, bir Türk askeri heyetinin yakında Yugoslavya’yı ziyaret ederek Yugoslav ordusunu görme fırsatı bulacağını söylemiştir.⁴³¹ Basının heyeti memnuniyetle karşıladığı ve yaptıklarını ayrıntılı olarak takip ettiği vurgulanmaktadır. Trakya savunmasının şampiyonu olarak bilinen Mareşal Montgomery ve Bay Finletter, Bağlantılı Devletlerin Havadan Sorumlu Sekreterinin, Yugoslav heyetinin varış gününde Ankara’da olduğu, Türk yorumculara

⁴²⁹ İtalya ve Yugoslavya arasındaki ihtilafli bölge, Trieste Serbest Bölgesi, A bölgesi ve B bölgesi olarak yönetilmiştir. A bölgesini İtalyanlar, B bölgesini de Yugoslavlar yönetmiştir. En sonunda 1954 yılında İtalya ile Yugoslavya arasında bir anlaşmaya varılmış ve uzlaşma yolu ile bölge bu iki devlet arasında paylaşılmıştır.

⁴³⁰ FO 424/292/ WY- 1076/19

⁴³¹ Aynı Doküman

Balkanların savunması üzerine önemli görüşmeler yapma hayallerini şımartma fırsatı verdiği belirtilmiştir.⁴³²

Mareşal Montgomery'in de o heyetin geldiği gün Türkiye'de olması belgede Türk-Yunan ve Yugoslav yakınlaşmasını, NATO'nun Güney kanadı için planlanan bir hususiyetin parçası izlenimi vermektedir. Belgede de buna benzer bir hava sezilmektedir. Ancak Türk ve Yugoslav Dışişleri Bakanları arasında bir görüşme olmadığı, bir antlaşma yahut savunma paktı için çok erken olduğu düşünülmektedir. Ancak 1953 yılında imza edilecek Balkan Paktı öncesinde ısınma turlarının iki sene öncesinde atıldığını gösterir niteliktedir.⁴³³

1952 yılı itibariyle Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne katılımı ve yeni komuta düzenlemelerinde Yunanistan ile olan ilişkisi de Türk Hükümeti'nin Balkanlar'ın savunmasına olan ilgisini canlandırmıştır. Balkanlar'ın savunulması hususunda Mareşal Montgomery'in Türkiye'yi, Yunanistan ve Yugoslavya ile yakınlık kurmak için yöreklendirdiği ifade edilmiştir.⁴³⁴ Hem Türklerin hem de Yunanlıların aralarındaki husumeti yenmek adına çaba gösterdiği ve bu bağlamda her iki ülkenin yöneticilerinin de aynı yıl içerisinde çeşitli ziyaretlerde bulunduğu belgelere yansımıştır. Tüm bu ziyaretlere, iyi niyet ifadeleri eşlik ettiği ve hepsi Türkiye'de maksimum fayda alındığı, Venizeios'un ziyaretinin devamı olarak kurulan Türk-Yunan karma komisyonu, iki ülke arasında çözülmemiş bir dizi küçük ama rahatsız edici sorun üzerinde bir miktar ilerleme kaydedildiği ve Yugoslavya ile temaslarında, hem Türk Dışişleri Bakanı'nın hem de Ankara'daki Yugoslav Büyükelçisinin iki ülke arasındaki sempati ve ortak çıkar bağlarını vurguladığı, Haziran ayından sonra hızla geliştiğinden bahsedilmiştir.⁴³⁵

Sonraki altı ay boyunca askerî, basın ve sivil heyetlerin karşılıklı ziyaretlerde bulunduğu Yugoslavya'ya bir Türk parlamento heyetinin, davet edildiği ve hem Mareşal Tito hem de Türk devlet adamlarının ortak bir tehlike karşısında askerî işbirliğinin değeri ve gerekliliğine övgü dolu göndermelerde bulunduğu kayıtlara geçmiştir.

Ayrıca Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne dahil edilmesi, Orta Doğu Savunma Örgütü'ne sponsorluğu ve Balkan savunmasını destekleme çabaları Komünist

⁴³² Aynı Doküman

⁴³³ Aynı Doküman

⁴³⁴ FO 424/293/ WK-1011/1

⁴³⁵ Aynı Doküman

komşularının dikkatinden kaçmadığı söylenmiştir. Yılın başında hem Sovyet Rusya hem de Bulgaristan, Türkiye'nin Anglo-Amerikan emperyalizminin saldırgan planlarına eğilmesini protesto ettiği ancak Sovyet politikasının, Türkiye'ye yönelik tavrının ara sıra kötü niyetler beslediği belgede kendine yer bulmuştur.⁴³⁶ c

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün, dış politika üzerine verdiği bir beyanat da İngiliz Dışişleri belgelerinde kendine yer bulmuştur. Köprülü, üç ülke arasındaki görüşmelerin tüm hızıyla devam ettiğini, Atina'da üzerinde ittifak edilen hususların Ankara'da imza edileceği ve Belgrad'da ise muhatap ülkeler tarafından imza edileceği üzerinde durmuştur. Bu arada Ankara'da, üç ülkenin askeri temsilcileri, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi olarak dikkate alınması gereken özel askeri yükümlülükleri olduğunu akıllarında tutarak kapsamlı bir görüş alışverişinde bulunduğu bahsedilmiştir.⁴³⁷

Yunanistan Krallığı, Türkiye Cumhuriyeti ve Yugoslavya Halk Federal Cumhuriyeti arasında 28 Şubat 1953 tarihlerinde Ankara'da imzalanan üçlü iş birliği ve dostluk anlaşması yapılırken Birinci Dışişleri Bakanları Toplantısı'nı 7-11 Temmuz 1953 tarihleri arasında Atina'da yapılmıştır. Yunanistan'ı MS Stephanopoulos, Türkiye'yi Profesör Fuad Köprülü ve Yugoslavya'yı M. Al. Beble temsil etmiştir. Her üç ülke arasında üç noktada anlaşıldığı ifade edilmektedir. Her üç ülke arasında siyasi bir büro kurulması, askeri iş birliğinin tesis edilmesi ve son olarak ekonomik iş birliği üzerinde uzlaşılan hususlardandır.⁴³⁸

Mahut üç ülke arasında imzalanan, iş birliği ve dostluk antlaşması İngiliz basınında kendisine yer bulmuştur. The Times gazetesi, antlaşmanın bölge için çok mühim bir merhaleyi teşkil etmekle beraber, İtalya'ya da çağrı niteliğinde olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca Yugoslavya ile aralarındaki sorunların, İtalya'yı bu antlaşmaya imza atmaktan alıkoyduğu ancak ittifakın imzacı ülkelerin sadece savunma anlamında olmayıp aynı zamanda uluslararası ilişkilerde de elini kuvvetlendireceği düşünüldüğünden, bu durumun İtalya adına bir kayıp olduğundan bahsedilmiştir.⁴³⁹

⁴³⁶ Aynı Doküman

⁴³⁷ FO 424/293/ WK - 1022/1, "Turkey's Review of Foreign Policy", Sir K. Helm to Mr. Eden, 26 Şubat 1953

⁴³⁸ FO 424/293 WY - 1076/125, "First Meeting of Foreign Ministers of Greece, Yugoslavia and Turkey Under the Balkan Treaty of Friendship and Collaboration Held in Athens Between July 7-11, 1953", Mr Lambert to Lord Salisbury, 16 Temmuz 1953

⁴³⁹ The Times, 24 Mart 1953

Times gazetesinin, 7 Nisan 1953 tarihli haberinde, Türkiye'nin Ortadoğu ve Balkanlarda uyguladığı duyarlı ve aktif politikalarının meyvesini aldığından bahsedilmiştir. Söz konusu antlaşmanın imzalanması, her üç ülke adına da bir zafer nişanesi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Söz konusu iş birliği antlaşmasının henüz askeri bir pakta dönüşmediği vurgulansa da çalışmaların ilerleyen yıllarda devam edeceğinden bahsedilmiştir. Bir diğer mesele ise Anthony Eden'in 1941 yılında Alman saldırganlığına karşı, söz konusu pakta gerçekleştirmek ve ortak savunma için üç ülkeyi de davet ettiği ancak o dönem başarılı olmadığından bahsedilmiştir.⁴⁴⁰

Her üç ülke arasında iş birliği antlaşması imzalandıktan sonra, mesele askeri bir savunma paktına evrilmesi olmuştur. Sürecin uzaması, ülkeler arasındaki anlaşmazlıklardan meydana geldiği ve antlaşmanın geleceğini tehdit edecek hale geldiği iddia edilse de 9 Ağustos 1954 tarihinde Bled'de⁴⁴¹ her üç ülke Balkan Paketi'nı imza etmiştir.⁴⁴²

Türkiye'nin, Yugoslavya'yı getirerek Güneydoğu Avrupa'daki Batı savunma sistemine kendi başına bir katkıda bulunabileceğini hissettiğinden bahsedilmiştir. Buna göre Türkiye'nin, Yunanistan ve Yugoslavya ile şubat ayı sonunda Ankara'da imzalanan Balkan Antlaşması ile taçlandırılan müzakerelerde öncü bir rol oynadığı düşünülmektedir.⁴⁴³ İktidarın ilk dört yılının muhasebesini mecliste gerçekleştiren Fuat Köprülü, paktın Avrupa güvenliği içinde hayırlı olacağını ve NATO ile simbiyotik bir bağ kurulacağı umudu taşıdığını belirtmektedir.⁴⁴⁴ Pakt daha sonra Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs vesilesiyle ilişkilerinin bozulması, Yugoslavya'nın bağımsızlar paktına yönelmesi ittifakın altını oymuş ve bir süre sonra işlevsizleştirilmiştir.

⁴⁴⁰ **The Times**, 7 Nisan 1953

⁴⁴¹ Yugoslavya'ya bağlı bir şehir, günümüzde Bled, kuzeybatı Slovenya'nın Yukarı Carniolan bölgesindeki Bled Gölü üzerinde bir kasabadır.

⁴⁴² **The Times**, 10 Ağustos 1954

⁴⁴³ FO 424/294 WK -1011/1

⁴⁴⁴ FO 371/112925- 96207

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ KAMUOYUNDA DEMOKRAT PARTİ’NİN SON YILLARI VE 1960 ASKERİ DARBESİ

Bu bölümde, Demokrat Parti’nin 1955-1960 yılları arasındaki iç politikası ve 1960 Askerî Darbesi’ne uzanan süreç, yine ilk olarak Türkçe kaynaklardan daha sonrasında ise İngiliz kamuoyu gözünden ele alınacaktır. Yine bu dönemde dış politikada gelişen hususlar, yukarıdaki usul ile önce Türkçe kaynaklar ardından İngiliz Büyükelçilik belgeleri ve gazeteleri üzerinden okunmaya çalışılacaktır.

3.1. Demokrat Parti’nin Son Yıllarında Dış Politika (1955-1960)

Türkiye’nin 1955-1960 yılları arasındaki dış politikası, 1952 yılından bu yana -NATO'ya giriş- batı eksenli olarak gelişmiştir. Bilindiği üzere, Türkiye 1946 yılından itibaren hem İkinci Dünya Savaşı’nın sonuçları hem de SSCB’nin toprak talepleri neticesinde dış politika paradigmasını yeniden şekillendirmiştir. 1946 öncesinde değerli yalnızlık ve savaşın dışında kalma politikası güderken, savaşın nihayetinde çevresel koşullar nedeniyle Batı ile yakın ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda kendisini askeri bir ittifak çatısı altına alma çabası Türk dış politikasının temel hedefi haline gelmiştir. 1952 yılında NATO’ya dahil olunmasıyla bu amaç gerçekleşmiş olmuştur.

Türkiye Atlantik Paktı’na dahil olmasının ardından dış politikada batı ittifakı ile benzer adımlar atmıştır. İngiltere ile ortak çıkarlar doğrultusunda Bağdat Paktı’nı kurmuştur. Bağdat Paktı, 1953 yılında kurulmasına rağmen yıkılışı ve CENTO’nun kurulması 1955 yılından sonra yaşanması nedeniyle bu bölümde ele alınmıştır. Aynı şekilde Türkiye’nin 1950’li yılların ilk yarısından tevarüs eden bir Kıbrıs sorunu vardır. Kıbrıs meselesi 1955 yılındaki Londra Konferansı’nda çözülememiş problem katmerlenerek söz konusu döneme kadar devam etmiştir.

1950’li yılların ikinci yarısını belki de Türkiye’nin Ortadoğu siyasetine geri dönüşü olarak değerlendirmek mümkündür. 14 Temmuz 1958 tarihinde yaşanan Irak Darbesi, Suriye ve Süveyş Krizi bu tespiti kanıtlar niteliktedir. Türkiye’nin taraf olmadığı halde Süveyş meselesi için toplanan konferansa davet edilmesi hem NATO’nun bir parçası hem

de bölgesel bir güç olarak yeniden temayüz etmesi biçimde yorumlanabilmektedir. Bir diğer husus ise Türkiye'nin, batının Ortadoğu'daki çıkarlarını yansıtan ittifaklar içerisinde yer alması pan-arapçı milliyetçilerle ve bilhassa Mısır ile olan ilişkilerinde derin gerilimlere sebep olmuş, Arap entelektüelleri tarafından ciddi anlamda suçlanmıştır.

3.1.1. Bağdat Paktı'nın Kuruluşu, Yıkılışı ve CENTO'nun Kurulması

Bağdat Paktı'nın kuruluşu 1953-1955 yılları arasında yaşansa da mahut paktın işlevsellik süreci ve dağılması sonraki beş yıllık dönem içerisinde yaşanmış, bu itibarla Bağdat Paktı'na giriş bu bölümde ele alınmıştır. Yine bu dönemde Ortadoğu'nun geleceğini belirleyen olaylar 1955-1958 yılları arasında cereyan etmiştir. Suriye Krizi, Irak Darbesi ve Bağdat Paktı'nın yıkılarak yerine CENTO'nun kurulması yine bu döneme denk gelmiştir. Söz konusu nedenlerle tüm yaşananlar mahut bölüm içerisine bütüncül olarak ele alınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngiltere, Ortadoğu'daki eski gücünü kaybetmiştir. Aynı zamanda İsrail'in doğusuyla beraber yükselen milliyetçi motiflerle süslenmiş batı karşıtlığı, İngiltere'nin Ortadoğu'da irtifa kaybetmesine neden olmuştur. Bölgede tüm bunlara paralel olarak gittikçe güçlenen bir Sovyet tehdidi mevcuttur. Bu itibarla, İngiltere yeni bir siyasi-askeri ittifak alternatifleri arayışına girmiştir. İngiltere'nin, Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecine şerh koyması da bununla bağlantılı okunabilmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında batıda, Sovyetlerin yayılma politikaları güttüğüne dair endişeler hasıl olmuştur. Sovyetlerin yayılmasını önlemek ve SSCB periferisinin giderek sosyalistleşmesine mâni olmak adına, bir güvenlik politikası geliştirilmiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles bu bağlamda, Sovyet tehlikesini engellemek adına, "çevreleme politikasını" geliştirmiştir. Bu politika ile, Güney Asya ve Ortadoğu savunmasını Batı'ya bağlamak ve böylece güvenli bir koridor açmak istemiştir.

Tüm bu çabalar doğrultusunda, 1950 ve 1952 yılları arasında, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Türkiye'nin desteği ile İngiltere tarafından başlatılan iki Orta Doğu savunma önerisi bölge ülkeleri tarafından kabul görmemiştir. Söz konusu girişim,

Ortadoğu Komutanlığı adı altında terkip edilmektedir. Ancak 1953 yılı itibariyle ABD'nin Ortadoğu'nun savunulmasıyla alakalı başka bir planı daha ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁵

1953 yılında, D. Eisenhower'ın iktidara gelmesiyle beraber, ABD'nin Ortadoğu politikalarında esaslı değişimler meydana gelmiştir. Ortadoğu savunma politikalarının işlevsiz olduğunu anlayan ABD, bölge ülkelerinin neden bir ittifaka yanaşmadığına dair bir çıkarımda bulunmuştur. ABD'nin yaptığı tespitlere göre, Ortadoğu ülkeleri kendilerine SSCB'yi değil, İsrail'i asıl tehdit olarak görmektedir. Arap Devletleri bağımsızlıklarını yeni kazandıklarından, bu konuda çok hassas olmakla beraber bilhassa İngiltere ve Fransa ile olacak bir ittifaka şüpheyle bakmaktadır. İngiltere ve Fransa'nın varlığı bölge ülkelerine, tarihin karanlık günlerini hatırlatmaktadır. Ayrıca bağımsızlığını yeni kazanan Arap ülkelerinin, SSCB'ye yakınlık hissetmesi de doğal sayılmaktadır. Bir diğer husus ise Süveyş Kanalı nedeniyle İngiltere ve Mısır arasındaki meselenin çözülmesi gerekmektedir.⁴⁴⁶

Yeni ABD yönetiminin, Ortadoğu politikalarını belirleyen ve CIA'nın kurucusu John Foster Dulles, bu bağlamda bir Ortadoğu seyahatine çıkmıştır. 11-28 Mayıs 1953 tarihleri arasında Mısır, İsrail, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, İran, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Türkiye ve Libya'yı ziyaret etmiştir. Son olarak Ankara ziyaretinde bulunan Dulles'a, Başbakan Menderes, Sovyet tehlikesinin farkında olmayan Araplar ile bir ittifak kurmanın mümkün olmadığını belirtmiştir.⁴⁴⁷

Ortadoğu'da bilinen ilk savunma teşkilatı 1934 yılında imzalanan Sadabat Paktı'dır. Daha sonrasında, yukarıda belirtildiği üzere ABD bölgesel bir savunma ittifakının temellerini atmaya çalışmıştır. ABD ve Pakistan arasında, 1953 ve 1954 tarihlerinde teknik, ekonomi ve savunma iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalar, Ortadoğu'da imzalanacak olan bir savunma ittifakının önünü açmaya matuftur. Pakıtın diğer üyelerinden İngiltere ise, zaten kendi çıkarları doğrultusunda bölgesel bir ittifaka sıcak bakmaktadır. Türkiye ise zaten, NATO'ya giriş meselesinde, İngiltere'nin şerhini kaldırmak amacıyla, böyle bir ittifaka daha baştan onay vermiştir. Böylece Bağdat Paktı'nın zemini kendiliğinden doğmuştur.

⁴⁴⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Paktı (1955-1959), *Journal of Anglo Turkish Relations*, Cilt 1, Sayı 6, 2011, s. 86.

⁴⁴⁶ Sander, *Dış Politika*, s. 620.

⁴⁴⁷ Sander, *Dış Politika*, s. 621.

Paktın kuruluşu için atılan bir diğer adım da Pakistan ile Türkiye arasında gerçekleşmiştir. 18 Şubat 1954 tarihinde, Türkiye ve Pakistan ortak bir demeç vererek bir savunma paktı kurulacağını söylemiştir. Bu antlaşmaya ilk tepki SSCB'den gelmiştir. SSCB her iki ülkeye de birer nota vermiş kurulacak söz konusu paktın NATO'nun Ortadoğu'da konuşlanmasının bir parçası olarak değerlendirmiştir. İran pakta katılmayacağını açıklasa da daha sonra bu tutumundan vazgeçmiştir.

Bir diğer husus ise Türkiye ve İngiltere ile iyi ilişkileri sahip olan Irak'ın pakta katılımıdır. Türkiye ile Irak görüşmeleri devam ederken 9 Ekim 1954 tarihinde Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa Türkiye'ye gelmiştir. Görüşmelerin ardından her iki ülke 18 Ekim 1954 tarihinde Ortadoğu'da bir güvenlik örgütü kurmaya karar verdiklerini açıklamıştır.⁴⁴⁸ 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanan, Türkiye-Irak arasında savunma ve işbirliği antlaşması, Bağdat Paktı'nın temelini oluşturmuştur.

Adnan Menderes, paktın ilk toplantısı için 21 Kasım 1955 tarihinde, Irak'ın başkenti Bağdat'a gitmiştir. Bu durum, arşivlere de yansımıştır. Adnan Menderes'in, Bağdat'a hangi tarikle gideceği, giderken yanında götüreceği askeri ve sivil bürokratları, aynı zamanda bu ekibin kaç adet "tayyare" bulunduracağına dair detaylı bir emir kâğıdı çıkarılmıştır.⁴⁴⁹

Pakt amaçlandığı üye sayısına ulaşamamıştır. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan gibi ülkeler pakta kesinlikle karşı çıkmıştır. Lübnan ve Ürdün ise ne pakta katılmıştır ne de Mısır'ın Ortadoğu'da kurmaya çalıştığı Arap Birliği ittifakına yanaşmıştır. Aslına bakıldığında kurulduğu andan itibaren bu pakt ölü doğmuştur. 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım'da ise İran Bağdat Paktı'na dahil olmuştur. İngiltere'nin pakta dahil olması diğer bölge devletlerinin de tepkisini çekmiştir. İngiltere paktın "kötü çocuğu" olarak iyi çocuğu kovmuştur. Yani diğer Arap Devletleri'nin paktan uzaklaşmasına sebep olmuştur.⁴⁵⁰

Pakta katılan her ülkenin beklentileri farklıdır. Bağdat Paktı'nın salt biçimde, SSCB düşmanlığı, Sovyet Rusya'yı Ortadoğu'dan uzaklaştırmak olduğu düşünülmemelidir. En

⁴⁴⁸ Macit Çobanoğlu, **Türkiye Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü**, Yarımlı, Harp Akademileri Yayınları, Ankara, 1994, s. 128.

⁴⁴⁹ BCA, T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, 30-18-1-2 / 141- 99 – 18, 25.11.1955.

⁴⁵⁰ Raymond Aron, **The Dawn Universal History: Selected Essay From A Witness to The Twentieth Century**, Barbara Bray, Basic Book, New York, 2002, p. 42.

azından pakta dahil olan her ülkenin motivasyonu bu değildir. İngiltere ve Türkiye'nin SSCB karşıtı bir tutum güttüğü aşikardır. Ancak paktın diğer üyeleri Irak ve İran'ın beklentileri daha farklıdır. Irak, bölgede güçlenmek, sınırlarını korumak ve ABD'den daha fazla yardım almak amacıyla üye olmuştur. Pakistan ise Hindistan ve Çin'e karşı kendi güvenlik duvarını inşa etmeye çalışmıştır. Öte yandan Türkiye de Irak ve İran ile anlaşarak sorun yaratan doğu sınırını güvence almaya çalışmıştır. Böylece Türkiye, NATO ve Bağdat Paktını telif ederek kendi sınırlarını emniyete almaya çalışmıştır.⁴⁵¹

Pakt başarısız olmuş ve başarısızlıkta belli başlı sebepler söz konusudur. Ancak bu sebeplerin en önemlisi ABD'nin pakta dahil olmak istememesidir. ABD pakta katılıp diğer ülkelere askeri bir güvence vermek yerine, siyasi dengeleri muhafaza etmeye çalışmıştır. Öte yandan bölgede Sovyet nüfuzunun yayılması engellenememiş aksine arttırmıştır. Mısır'ın başına geçen Cemalettin Abdülnasır ve yeni Suriye yönetimi, SSCB'nin yanında yer almış ve söz konusu ülkeden askeri-ekonomik yardımlar almıştır. Söz konusu yıllarda Ortadoğu'da batı menşeli bir paktın yayılması pek mümkün görünmemektedir.⁴⁵²

1950'li yılların sonunda, Milliyetçi-Arap Sosyalizmi denilen Baas modelinin temelleri ortaya çıkmaya başlamıştır. En azından Baas partilerine yol gösterici olan Nasır Rejiminin, Mısır'da ortaya çıktığı bir dönemdir. Söz konusu model ekonomi yönetimi bakımından sosyalizme yakın olsa da milliyetçi bir damar üzerine inşa edilmiştir. Bu milliyetçi damar, hem geçmişin getirdiği kötü günlerin hatırası iken aynı zamanda anti-empyralist bir dışavurumdur.

Paktı başarısızlığa mahkûm eden bir diğer husus ise Irak'ta yaşanan darbedir. Irak Krallığı düşmüş bu durum ise Türkiye'yi ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın ikili bir boyutu vardır. Bir yandan yaşanan darbe girişiminin iç politikada bir esinlenme rüzgârı yaratmasından endişelenilmiştir. Bu endişe, muhalefet tarafından kullanarak adeta bir paranoyaya evrilmiştir. Diğer boyutu ise paktın geleceğine dair bir soru işareti doğmasıdır. 14 Temmuz Devrimi'nin ardından pakt mensupları Eisenhower Doktrini uyarınca bölgeye müdahale edilmesini istemiştir. Hatta Türkiye'nin müdahale etmesi

⁴⁵¹ İsmail Soysal, **1955 Bağdat Paktı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991. s. 65.

⁴⁵² Yeşilbursa, a.g.m., s. 95.

dahi düşünölmüş ancak ABD'nin yeni yönetimi tanınması üzerine gerginlik sona ermiştir.⁴⁵³

Mart 1959'da yeni Irak Rejimi Bağdat Paktı'ndan çekilmiştir. Bu durum zaten kurulduğu günden bu yana aslında sağlam temeller üzerine oturmayan paktın sonuna getirmiştir. Başka bir taraftan Pakistan ve İran ise kendisini korumak adına Bağdat Paktı'na değil SEATO'ya daha çok güvenmektedir. ABD'nin pakta dahil olmayışı hem de Arap ölkelerinin en özgül siyasî ağırlığa sahip olan Mısır'ın bu pakta yanaşmayışı paktın doğmadan ölmesine neden olmuştur. Irak'ın ayrılmasının ardından pakt merkezi Ankara olmak üzere CENTO adıyla yeniden organize olmuştur.

Irak'ın paktan ayrılmasının hemen ardından, Kerkük'te askeri darbenin birinci yılını kutlamak amacıyla tertiplenen eğlenceler öncesinde, Mustafa Barzani'ye bağlı Kürt güçler ve komünist milisler, şehirdeki Türkmenlere saldırmıştır. Türkiye ise, bölgedeki ağırlığını korumak, yeni Irak hükümeti ile ilişkilerini bozmamak adına sessiz kalmıştır. Hatta, Kerkük'te yaşanan hadiselerin, gazetelere yansımaması için bir matbuat yasağı da konulmuştur.⁴⁵⁴

Aslında 14 Temmuz 1959'da Kerkük'te yaşanan Türkmen Katliamı öncesinde, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyet Başkanı Avukat Enver Yakupoğlu'nun, Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf göndererek yardım talep ettiği bilinmektedir. Ancak bu telgrafa cevap verildiğine dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.⁴⁵⁵

Son olarak, Bağdat Paktı'nın Türkiye'nin tamamen yararına olduğunu düşünmek mümkün değildir. Hem Türkiye, Ortadoğu'da istediği güvenlik şemsiyesini yaratmadığı gibi hem de Arap ölkeleri ile olan ilişkilerini geliştirmeye yardımcı dokunmamıştır. Aksine Bağdat Paktı, Süveyş ve Suriye Krizi gibi meseleler var olan ilişkilerin daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Menderes'in, Ortadoğu'daki liderlik iddiası boşa düşmüş, Türkiye, Arap ölkeleri tarafından Osmanlı mirasını hatırlatarak emperyalist politikalar izlemekle suçlanmıştır.

⁴⁵³ Bursalıoğlu, a.g.m, s. 96.

⁴⁵⁴ T.C. Başvekalet Kanunlar ve Kararlar, 2 Ekim 1959

⁴⁵⁵ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-10-0-0/ 123- 790 – 3, 10.03.1959

3.1.2. Kıbrıs Sorunu Londra ve Zürih Antlaşmaları

1955’ te gerçekleşen Londra Konferans’ı tüm taraflar için istenilen neticenin alınmadığı bir girişim olmuştur. Yunan tarafı “enosis” talebini gündeme getirirse de başarılı olamamıştır. Türk tarafı ise sorunu İngiltere’nin bir iç meselesi olarak telakki etmiş ortada bir sorun görmemekle beraber, İngiltere’nin adayı terk etme kararı varsa ilgilenebileceğini belirtmiştir. İngiltere tarafı, konferanstan bir sonuç elde edemeyince adaya tek başına muhtariyet vermeyi planlamıştır. İngiltere bu bağlamda çalışmaya başlamış ve adaya vali olarak eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir John Harding’i atamıştır⁴⁵⁶

Öte yandan, Kıbrıs’taki Rumlar terör faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Her terör eyleminin amacı gibi bu terör ve tedhiş politikalarının temelinde meseleyi uluslararası kamuoyunun gündemine taşıyarak, İngiltere’yi kendi lehlerine bir karar vermeye zorlamak vardır. Rumların amaçlarını gerçekleştirmesinin önündeki büyük engellerden biri de adadaki Türk varlığıdır. Rumlar da EOKA gibi terör unsurlarıyla, adada Türklere karşı bir imha etme politikasına girişmiştir. Bu durum adanın bir iç savaş ortamına girmesine ve iki toplumun uzlaşmaz biçimde ayrılmasına neden olmuştur.

Kıbrıs meselesinin önemli merhalelerinde biri de Kıbrıs Rum halkının temsilcisi sayılan Başpiskopos III. Makarios’un, Lefkoşa Uluslararası Havaalanında 9 Mart 1956’da tutuklanması ve Seychelles Adalarına sürgün edilmesi olmuştur. İngiltere’nin Kıbrıs Valisi Harding, self-determinasyon prensibini benimsemiş ve bu bağlamda özerklik anayasasını oluşturmak maksadıyla Makarios ile görüşmeye başladığı ancak Türkiye’nin tepkisinin buna çok ağır olduğu ve adadaki terörün sebebi olarak saydığı Makarios’un muhatap alınmaması gerektiğini söylemiştir. Makarios’un tutuklanmasında bu durumun etkili olduğu düşünülmektedir⁴⁵⁷

DP Hükümeti, Kıbrıs’ta soruna çözüm aramak amacıyla CHP’li Nihat Erim’i görevlendirmiş, Erim ise birden çok ihtimal karşısında beş senaryoyu baz alan bir çözüm taslağı hazırlamıştır. İlk planda ada mümkünse İngiltere’de kalmalı, eğer İngiltere çıkacaksa ada Türkiye’ye bırakılmalıdır. Türkiye’ye bırakılması mümkün olmadığı

⁴⁵⁶ Rasim Koç, **Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayları**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2006, s. 79.

⁴⁵⁷ Yakup Kaya, Bülent Yeter, “Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 20, Sayı 4, 2018, 215-229, s. 222, 223.

durumda adanın iki paydaş arasında bölünmesi bu da mümkün değilse self-determinasyon (özerklik) konuşulmalıdır. En kötü senaryo ise adanın “enosis” ile Yunanistan’a verilmesidir. Türkiye ise bu tezlerden taksim tezini benimsemiştir.⁴⁵⁸

Lort Radcliffe hazırladığı muhtariyet anayasasını, 12 Kasım 1956 tarihinde İngiltere Sömürgeler Bakanlığı’na sunmuştur. İngiltere adaya bir muhtariyet vermeye karar vermiş, bu ikili bir çözümü ihtiva etmiştir. Eskisi gibi Vali ve Kumandan, Kraliçe tarafından tayin edilecek, adanın tüm güvenlik ve dış politika meseleleri İngiltere tarafından karar belirlenecektir. Oluşturulacak mecliste 24 kişinin çoğunluk tarafından seçileceği 6’sı da Türk olmak üzere Vali tarafından atanacaktır. 24 kişinin çoğunluk tarafından seçilecek olmasından bu kişilerin Rum olacağı anlaşılmaktadır. Her yıl bir başkan, bir de başkan yardımcısı seçilecektir. Başkan Rum olduğu takdirde, başkan yardımcısı Türk olacaktır. Başkan ve yardımcısı oy kullanamayacaktır. Adadaki radyo, televizyon ve mümasil yayın vasıtaları tarafsız bir korporasyon idaresine verilecektir.⁴⁵⁹

Ancak İngiltere’nin özerklik teklifi geçici bir tekliftir. İngiltere’nin uzak durmadığı önerilerden birisi de her iki toplumun da ayrı ayrı tanımlandığı taksim planıdır. Bu plana olumlu yaklaşılmasında İngiltere’nin Süveyş Krizi’nde kaybettiği itibarı da önemli etkenlerden birisidir. İngiltere’nin Süveyş Harekatı’nda başarısız olmasının ardından bölgede eski gücünü yitirdiği, bölgede batının çıkarlarını kollama görevini ABD’ye devrettiği düşünülmüştür. Adada çözüm bir türlü bulunamamış ve her iki taraf arasındaki atmosfer gerilmeye başlamıştır. EOKA adadaki şiddet ve tedhiş ortamını giderek tırmandırılmış ve Türk cemaatine yönelik ciddi saldırılar meydana gelmiştir.

Yunanistan adanın geleceğini tekrardan BM’ye taşımış ancak Birleşmiş Milletler meselenin muhatabı olan üç ülkenin arasında tartışılması gerektiğine hükmetmiştir. Yunanistan ve Türkiye’nin NATO üyesi olduğu göz önüne alındığında bu gerilen atmosferin Atlantik Paktı’nın lehine olmayacağı aşikardır. NATO’nun baskısı ile Yunanistan ve Türkiye arasında ikili görüşmeler başlamıştır.⁴⁶⁰

Rumların enosis çabaları, Yunanistan’ın tek taraflı self-determinasyon çabalarına karşı Türk tarafı “Taksim” tezinin ön plana çıkarmıştır. Rum tarafı ve Yunanistan’ın tüm

⁴⁵⁸ Kaya, Yeter, a.g.m., s. 223.

⁴⁵⁹ Kaya, a.g.m., s. 224.

⁴⁶⁰ Sander, a.g.e., s. 507.

baskılarına rağmen iki ortaklı bir devlet çözümü kristalize olmaya başlamıştır. Üç ülkenin dışişleri bakanları 18 Aralık 1958 tarihinde bir araya gelerek Kıbrıs'ın bağımsızlığı temeli üzerine oturacak, Taksim ve Enosis'e karşı garantiler sunacak olan bir üçlü konferansın yapılmasına karar vermişlerdir. Böylece hem Yunanistan hem de Türkiye meselenin başından bu yana savunduğu tezleri normatif olarak terk etmeye hazırlanıyor ve Paris'te bir araya gelen Yunanistan Dışişleri Bakanı Avangelos Averof ve Fatin Rüştü Zorlu tarafından Londra ve Zürih Antlaşmalarının temelleri atılmıştır.

Türkiye ile Yunanistan 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te anlaşmaya varmıştır. Londra'da İngiltere'nin ve Kıbrıs'taki iki toplumun liderlerinin onayını almışlardır. Bu şekilde ortaya çıkan Zürih ve Londra Anlaşmaları bağımsızlık, iki toplumun ortaklığı, toplumsal alanda otonomi ve çözümü dayalı bir devlet fikrini ortaya koyarken, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye ise statükoyu korumak maksadı ile garantörlük görevi tevdi edilmiştir.⁴⁶¹ Alınan kararlarla adada Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Söz konusu devletin esaslı iki eşit topluma dayanmıştır.

Böylece adadaki İngiliz hakimiyeti fiilen sona ermiştir. Ayrıca adadaki güvenliği ve her iki toplumun kendisini emniyette hissetmesi için, adaya Türk ve Yunan kuvvetlerinin yerleştirilmesine karar verilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı Türk ve bakanlardan üç tanesinin de Türk olması kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda temsilciler meclisinde Türkler, 3/10 oranında temsil edilme kabiliyetine sahip olmuştur.⁴⁶²

3.1.3 Ortadoğu'da Kriz Yılları

Ortadoğu'da Türkiye'yi etkileyen yahut bilhassa içerisinde bulunduğu krizleri şu şekilde hülasa etmek mümkündür; Süveyş Krizi, Suriye Bunalımı ve Irak darbesi. Türkiye Ortadoğu'da yaşanan, Sovyet-NATO eksenli krizin bir parçası ve hatta tarafıdır. Arap ülkelerinin kendi aralarındaki sorunlar, öte yandan bölgedeki gruplaşmaları da kristalize etmiştir. 1956 yılına gelindiğinde İsrail ve Mısır arasındaki savaş sona ermiş ancak

⁴⁶¹ Ege Demirel, "Türkiye ve Yunanistan'ın Tezleri Işığında Kıbrıs Sorunu". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 54.

⁴⁶² Demirel, a.g.t., s. 63.

bilhassa Sina özelinde çatışmalar devam etmektedir. Çatışmanın olduğu yerde kurulan silah pazarında İngiltere ve ABD'nin, İsrail'i zor duruma sokmamak adına Arap ülkelerine silah satmaması, SSCB için bir fırsat doğurmuştur.⁴⁶³ Bu durumu Soğuk Savaş'ın, Ortadoğu'daki yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu bağlamda Mısır hem ekonomik hem siyasal bağımsızlığını kazanmak adına harekete geçmiştir. Mısır lideri Cemalattin Abdülnasır, taktik olarak SSCB'ye yakınlaşarak yukarıdaki emellerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu itibarla, Çekoslovakya ile yapılan silah antlaşmasıyla, ayrıca Nil Nehri üzerine yapılacak barajın kredisi için de SSCB ile mutabakata varmıştır. Son olarak Mısır'ın, 1956 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmen tanınması, Mısır-SSCB ilişkileri başka bir boyuta taşınmıştır. Mısır'ın, Sovyetlerle yakınlaşması, tabiatıyla üzerindeki İngiltere-ABD baskısını arttırmıştır. Mısır ise Nil nehri üzerindeki baraj inşaatı projesinin finansmanını tamamlayabilmek amacıyla yıllık 100 Milyon dolar getirisi bulunan ve Süveyş Kanalının işletmesini sağlayan kanal şirketini millileştirdiğini açıklamıştır.⁴⁶⁴ Bu çaba, artık Mısır'ın aldığı tutumu ve simgesel olarak bölgedeki polarizasyonu imgelemesi bağlamında değerlidir.

Mısır'ın bu kararı, başta İngiltere Başbakanı Eden'in politik kariyeri olmak üzere batıda büyük bir krize yol açmıştır. İngiltere, Mısır'ın kararına sert tepki gösterirken, Türkiye de hem NATO hem de Bağdat Paktı'ndan müttefiki İngiltere'ye yakın bir pozisyon almıştır. Hatta Türk basınında bu konuda İngiltere'ye yakın olunması, gerektiği takdirde askeri müdahale edilmesi üzerinde durulmuştur. Türk Hükümeti'nin kanal meselesinde, İngiltere'ye yakın bir tutum sergilemesi Arap ülkelerinde bir antipati uyandırmıştır. Yunanistan'ın ise tüm bunların arasında tarafsız bir tutum alması dikkat çekicidir.⁴⁶⁵

İngiltere, Fransa ve Amerika'nın öncülüğünde kanalın kullanımını görüşmek üzere içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu 22 devletin katılımıyla bir konferans düzenlenmiş, Türkiye ise konferans sırasında enteresan bir tutum sergilemiştir. Birinci Londra Konferansı'nda Türkiye, Süveyş Kanalı üzerinde uluslararası bir komisyon kurulmasının Mısır'ın hükümlerine aykırı olmadığını iddia etmiştir. Ancak askeri müdahaleyi olmaması gereken bir durum olarak değerlendirmiştir. Konferanstan istediği

⁴⁶³ Mahir Küçükvatan, "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XI/23, 2011, ss.73-91, s. 78.

⁴⁶⁴ Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 79.

⁴⁶⁵ Bağcı, **a.g.e.**, s. 79.

sonucu alamayan İngiltere ve Fransa İsrail ile anlaşarak Mısır'a askerî harekât düzenlemiştir. Mısır Silahlı Kuvvetleri söz konusu operasyona direnemesi de gelişen uluslararası baskı nedeniyle İngiltere ve müttefikleri harekâtı durdurmak zorunda kalmıştır.

Saldırıların neticesinde Mısır Hava kuvvetleri yok edilmiş, İngiltere ve Fransa'nın başarılı hava indirme operasyonu ile Mısır, Kara Ordusu'nun üçte birini kaybetmiştir. Mısır askeri bakımından ağır bir mağlubiyet olsa da diplomatik olarak zafer kazanmıştır. Mısır yönetimi, Süveyş kanalının işletimi hususunda 1888 İstanbul Antlaşmasının hükümlerini uygulayacağını açıklamış ve bu tutum Süveyş Kanalı'nın resmen Mısır tarafından millileştirildiği anlamına gelmektedir.⁴⁶⁶ Süveyş Krizi sonuçları bakımından da önemlidir. İngiltere Ortadoğu'da eski itibarını kaybederken, Türkiye kriz sırasında takındığı tutum ile Arap ülkelerinin tepkisini toplamıştır. Türkiye müdahaleye karşı olsa da Süveyş'in kullanım hakkının konuşulduğu konferansa dahil olması tepki toplamıştır. Mısır Devlet Başkanı Nasır, Türkiye'yi "batının polisliğini" yapmakla suçlamıştır.⁴⁶⁷

Türkiye'nin bu süre zarfı içerisinde yaşadığı en büyük sorunlardan birisi de Suriye Krizi olmuştur. Suriye'deki askeri yönetim ile SSCB'nin yaklaşması Türkiye'yi derinden rahatsız etmiştir. Türkiye için zaten hem doğudaki SSCB tehlikesi hem de Batı'dan gelecek yine bir diğer tehlike olan Bulgaristan tehdidi mevcuttur. Bulgaristan'ın da Komünist Blok içerisinde yer alması, Türkiye'nin çekincelerini arttırırken bir de komünist Suriye ihtimali büyük bir gerilime sebep olmuştur. Suriye'de ise gün gittikçe Baas Parti'si güçlenmektedir. Baas, içerideki politikalarını dış politika ekseninde oluşturmakta ve iki temel tehdit algısı üzerine inşa etmektedir. Birisi batının desteklediği İsrail olurken bir diğeri de NATO'nun bölgedeki temsilcisi Türkiye olmuştur.⁴⁶⁸

Öte yandan Suriye, batı ile olan ilişkilerini askıya almak ister gibidir. Suriye, içeride kendisine karşı gelişen muhalif hareketlerden batıyı suçlamaktadır. Bu bağlamda, Suriye'de bir devrimi kışkırttığı iddiasıyla, ABD'li ve İngiliz diplomatların sınır dışı edildiği bilinmektedir. Suriye'nin bu tutumu, Batı ile olan münasebetlerini nerede konumlandığına ve Sovyetlere yanaştığına işaret etmektedir.

⁴⁶⁶ Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)**, Platin Yayınları, Ankara, 1990, s. 90.

⁴⁶⁷ Bağcı, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁶⁸ Küçükvatan, **a.g.m.**, s. 80.

Suriye'nin bazı endişeleri vardır. Suriye, Türkiye'nin Hatay'da olduğu gibi bazı şehirlerinde gözü olduğu düşüncesindedir. Bu durum Türkiye ile ilgili konularda olumlu yaklaşımların oluşmasına engel olmaktadır. Türkiye'de durum biraz daha farklı olmakla beraber Başbakan Menderes, Arap devletleri ile olan ilişkilerdeki kötü gidişatın önüne geçebilmek için bazı açıklamalarda bulunmuştur. Başbakan Menderes, Hatay'da yaptığı bir konuşmada Arap dünyası hakkındaki görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: "Arap milletlerine karşı büyük bir muhabbet duymaktayız; emniyet ve istiklal davamız müşterektir."⁴⁶⁹ Ancak Menderes'in bu açıklamaları Suriye nezdinde samimi bulunmamıştır.

Suriye Devlet Başkanı'nın Moskova'ya gitmesi üzerine, Suriye sınırında durumu daha da germiştir. Türkiye sınıra asker yığarak askeri manevralar yapmış ve bir tehdit unsuru olarak temayüz etmiştir. Öte yandan Irak Kralı Faysal, meclisi feshetmiş ve savaş durumuna geçmiştir. İsrail de kendi çıkarları doğrultusunda zaten halihazırda Golan Tepeleri üzerinde sorunları olduğu Suriye'ye karşı tavır almıştır. ABD ise o zamana kadar bölge ülkeleri arasındaki meselelerde doğrudan taraf olmama politikasını sürdürmüştür. Ancak bu politika Ürdün'ün Eisenhower Doktrinini kabul etmesi üzerine sona ermiştir.⁴⁷⁰

Gerilimin artış noktası ise Ürdün'de yaşananlar olmuştur. Ürdün Kralı Hüseyin'e yapılan darbe girişiminin ardından, Baas Partisi yasaklanmıştır. Ancak Ürdün'de krala karşı yapılan darbe girişimi ve muhalefet Suriye tarafından desteklenmektedir. Daha çok gerilen atmosfer üzerine, Suriye konuyu Birleşmiş Milletler gündemine taşımıştır. Suriye, BM'de Türkiye'nin Suriye sınırında askeri yığınak yaparak ülke güvenliğini tehdit ettiği iddialarını tekrarlamıştır. Suriye, meselenin Birleşmiş Millet nezdinde bir komisyon kurularak çözülmesini talep etmiştir. Türkiye bu süreç içerisinde askeri bir harekât düşünse de buna ABD'den bir destek bulmadığı için vazgeçtiği üzerinde durulmaktadır.

Suriye ve Mısır'ın 1 Şubat 1958 tarihinde birleşme kararı alması⁴⁷¹ ve Suriye'nin ilgisini Ortadoğu'ya çevirmesi Türkiye'yi mutlu etmiş ve krizin giderek sönümlenmesine neden olmuştur. Türkiye de tıpkı ABD gibi Birleşik Arap Devleti'ni resmen tanımıştır. Mısır ve

⁴⁶⁹ Küçükvatan, a.g.m., s. 80., **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ekim 1956.

⁴⁷⁰ Bağcı, a.g.e., s. 89.

⁴⁷¹ Mısır ve Suriye ülkelerinin, her iki ülkede gerçekleşen referandumla birleşme karar alarak isimlerini, Birleşik Arap Cumhuriyeti -Al-Jumhūriyyah Al-'Arabiyyah Al-Muttaḥidah- adını almaları. 1961 yılında Suriye'de gerçekleşen askeri darbenin ardından, Suriye, Mısır'dan ayrılmış ve bağımsızlığını ilan etmiştir.

Suriye 11 Mart 1958 tarihinde resmen birleşmiştir. Soğuk savaş iklimi içerisinde kendiliğinden alevlenen kriz yine koşulların cebretmesiyle kendiliğinden sönümlenmiştir.⁴⁷²

1958 yılı içerisinde DP'yi dış politikada uğraştıran hususlardan birisi de Irak Darbesi olmuştur. Irak Darbesi, Bağdat Paktı ve CENTO bölümü içerisinde ayrıca değinilse de bu durum sadece Türk Dış Politikası için değil aynı zamanda iç politikada da bazı dalgalanmalara sebep olmuştur. Bu nedenle Irak Darbesi'ne bu başlık altında da değinmek gerektiğini söylenebilir. Aslına bakılırsa 14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen darbe, tam da Celal Bayar ve Adnan Menderes'in Bağdat Paktı'nın bir toplantısı için Nuri Es Said'i İstanbul Havaalanı'nda beklerken öğrenilmiştir. Irak Kralı ve Başbakan'ın öldürülmesi Türkiye'nin Ortadoğu politikasının çöktüğü anlamına gelmektedir.⁴⁷³

14 Temmuz Devrimi Türk Dış Politikasında olduğu gibi içeride de birtakım değişikliklere sebep olmuştur. 1958 yılı ve bilhassa Irak Darbesi Türkiye'de dış politikanın, İkinci Cihan Harbi'nden bu yana adı konulmamış bir sözleşme olan ittifak halini sona erdirmiştir. İsmet İnönü, Menderes'i Ortadoğu'da maceracı bir politika izlediğini söyleyerek eleştirmiştir.⁴⁷⁴ Aynı zamanda muhalefet sıraları, bilhassa CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Irak'ta devrilenlerin bizimkilerin akıl hocası olduğunu söylemiştir. Benzer konularda muhalefet basınında çıkan bazı yazılar, Irak Devrimi ve milletlerin ihtilal hakkı üzerine yazdıkları ile içerideki ortamın bir askeri-sivil müdahaleye uygun olduğu iması yaratmaktadır.

Diğer yandan zaten kurulduğu andan itibaren beklenen başarı ve üye ülke sayısına ulaşamayan Bağdat Paktı'nın sonu Irak Darbesi ile gelmiştir. Bağdat Paktı kendisinde beklenildiği üzere, Ortadoğu'nun tümünü bir savunma ve işbirliği çerçevesinde tutmayı başaramamış, Mısır ve Suriye gibi ülkeler sadece paktın dışında kalmakla yetinmeyip açıktan tavır almıştır. ABD'nin de üye olmayı kabul etmemesi paktın büyük bir politik güç olmasını engelleyen hususlardan birisidir. Irak'ın resmen 24 Mart 1959'da paktan

⁴⁷² Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mart 1958

⁴⁷³ Bağcı, a.g.e., s. 96.

⁴⁷⁴ Aydemir, İkinci Adam, s. 333.

ayrılması üzerine Türkiye, İngiltere, İran ve Pakistan CENTO adı verilen başka bir oluşuma gitmeyi tercih etmiştir.⁴⁷⁵

3.2. İngiliz Kamuoyunda Demokrat Parti'nin Son Dönem Dış Politikasının Yansımaları (1955-1960)

1955-1960 yılları Türkiye'nin iç politikada hareketli, hareketli olduğu kadar gerilimli günlerine isabet etmiştir. Türkiye, Adnan Menderes hükümetleri boyunca, tek parti döneminde uzak kalmayı tercih ettiği Ortadoğu meselelerine ilgi göstermeye başlamıştır. Söz konusu durum Türkiye'nin Ortadoğu politikalarına geri dönüşü olarak yorumlanmaktadır. Türkiye'nin Bağdat Paktı dolayısıyla İngiltere ile çıkar ortaklığı vardır. Bu bağlamda hem NATO hem de Bağdat Paktında ittifak yapan her iki ülkenin ortak çıkarları söz konusudur. Aynı zamanda Süveyş Krizi, Irak Darbesi gibi meselelerde ortak çıkarları ve yaklaşımları olan Türkiye ve İngiltere'nin söz konusu hususlardaki yaklaşımını, İngiliz kamuoyu üzerinden okumak farklı bir pencere sunacaktır.

Kıbrıs meselesi ise 1950'li yılların başından bu yana çözümlenemeyen bir problem olarak İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında, dış politikada belirleyici bir rol oynamıştır. 1955 yılındaki Londra Konferansı ile de çözümlenemeyen mesele Türkiye ve Yunanistan arasında siyasi gerilimlere neden olmuştur. İngiltere ise Ortadoğu'da güç kaybettiği müddetçe, adadan çekilme meselesini ciddi manada düşünmüş bu bağlamda özerklik veya bölünme temelinde politikalar geliştirmiştir. Yine yukarıda da olduğu gibi hem meselenin bir tarafı olarak hem de dışarıdan bir göz niyetiyle Kıbrıs sorununun İngiliz kamuoyundaki alımlanması üzerinde durulan bir husustur. Aynı zamanda İngiliz raporlarında bu dönemki Türk dış politikasına münhasıran genel kanaatler de söz konusudur.

⁴⁷⁵ Bağcı, a.g.e., s. 93.

3.2.1. Bağdat Paktı'nın Kuruluşu, Yıkılışı ve CENTO'nun Kurulması

Türkiye, kendi güvenlik stratejisi ve doktrini çerçevesinde önce NATO ile askerî bir ittifak yapmış, daha sonrasında bölgesel ittifaklar bulma çabalarına girmiştir. Bu bağlamda, batı sınırlarına belli bir güvence getirebilmek adına Balkan İttifakı imzalanmıştır. Hemen ardından ise güney sınırlarını korumak maksadı ile bölge ülkeleri bir ittifak çabasına girişilmiştir. Bağdat Paktı halini alacak bu ittifak çabası, hem Türkiye'nin bölgesel çıkarları bağlamında değerli bulunurken öte yandan NATO'nun güney kanadını güçlendiren bir hamle olarak görülmüştür. İngiltere'nin ise Türkiye'nin NATO'ya dahil olması hususunda koyduğu şerh, Türkiye'yi Ortadoğu için gerçekleşecek bir paktın doğal üyesi olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Birçok paydaşın çıkarlarının bir araya gelmesi paktın doğmasına sebep olmuştur. Ancak Irak Darbesi, Mısır'ın bölgede yıldızının parlaması, İngiltere'nin Süveyş meselesinin ardından yaşadığı irtifa kaybı ve bölgede yükselen pan-arabist-sosyalist batı düşmanlığı eksenli rüzgâr, sadece Bağdat Paktı'nın çöküşüne değil, aynı zamanda Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının da iflası anlamına gelmiştir.

İngiliz kaynaklarına göre, Türkiye'nin güney sınırlarını koruma altına almak için hareket ederek, 1954 yılının nisan ayında Pakistan ile askeri bir iş birliği antlaşması imzaladığı bilinmektedir.⁴⁷⁶ Bu durumun Sovyet protestosuna aldırılmadan yapılması dikkat çekicidir. Bu pakt bölgedeki diğer ülkelerin de katılımı için bilhassa ucu açık biçimde yapılmıştır. Ancak bu paktın büyüebilmesi İngiltere Büyükelçilik raporlarında çok mümkün görülmemektedir. Bu duruma kanıt olarak da Türkiye'nin Mısır ile gittikçe gerilen ilişkileri örnek gösterilmiştir. 1954 yılı ocak ayında Türk Büyükelçisi'nin Mısır'dan sınır dışı edildiği ve bugün itibarıyla çok fazla umut olmadığı söylenmektedir.⁴⁷⁷

1954 yılı ekim ayında ise Irak Kralı Faysal ve Başbakan Nuri es Said'in Türkiye'ye geldiği bilinmektedir. Türkiye ve Irak, Pakistan'ın da içerisine dahil olduğu askeri ittifak antlaşmasının ana prensiplerinde mutabık kalmıştır. Ancak İngiliz belgelerinde de söylendiği üzere Mısır'ın bu konudaki tavrı ve pozisyonu en önemli mesele haline gelmiştir. Mısır pakta katılmamakla kalmamış, aynı zamanda basınında pakta katılan

⁴⁷⁶ **The Times**, 29 Ocak 1954

⁴⁷⁷ **FO** 424/295/ RK – 1011/1

Irak'a adeta savaş açmış görünmektedir. Mısır basını, Irak'ı çok ağır tenkit etmiştir.⁴⁷⁸ Başbakan Menderes'in Kahire ziyareti ve hemen ardından aralık ayında bir Türk heyetinin Mısır ziyaretinden bahsedilmiştir. Heyetin ziyaret esnasında sıcak karşılanmasına rağmen meselenin gelecek seneye kaldığı belirtilmektedir. Tüm bu yakınlaşmalara rağmen Mısır'ın Türkiye'nin bölgesel savunmaya yönelik Irak'la ortaklaşa atacağı herhangi bir girişimin, Mısır'ın desteğini ve onayını alamayacağını açıkça ifade edildiği belgede kendine yer bulmuştur.⁴⁷⁹

1954 yılı içerisinde, Ortadoğu'da batı ile ittifaka girmeye en meyilli ülke olarak Irak görülmektedir. Hatta Demokrat Parti de iktidara geldiği andan itibaren, Ortadoğu'daki politikalarını değiştirmiştir. Daha atılgan ve güney sınırlarını koruma altına almaya çalışılan bu politika, NATO ile eşgüdümlü olarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 6 Ocak 1955 tarihinde gerçekleşen Irak ziyareti de The Times'a yansımıştır. Gazetede, bu ziyaretin olası savunma önlemlerini konuşmak adına gerçekleştirildiği düşünülmüştür.⁴⁸⁰

1955 yılı içerisinde Mısır'ın, Türkiye ve Irak arasındaki askeri işbirliğini önlemek amacıyla attığı adımlar için, MR. Hooper'dan Başbakan Anthony Eden'e gönderilen detaylı bir değerlendirme söz konusudur. Mısır'ın, Türk-Irak Paketi'nin mâni olmak amacıyla bazı siyasi manevralar yaptığı vurgulanırken, Mısır'ın isteği ile Kahire'de toplanacak olan Arap Başbakanları Konferansı'na Irak Başbakanı Nuri Said'in katılma hususu önemli bir gündem oluşturmuştur. Es Said'in hastalığı nedeniyle toplantıya katılmasının mümkün görünmemekte, İngiliz doktorların da Es Said'i tedavi ettiği ve hastalık beyanını onayladığı söylenmektedir. Irak Hükümeti'nin Başbakan'ın katılmayacağı konferansa vekaleten Kahire Büyükelçisi katılsın önerisini getirmiş ancak bu teklif Mısır tarafından reddedilmiştir.⁴⁸¹

Bir diğer girişim ise Lübnan Cumhurbaşkanı'nın toplantıya katılmak üzere Irak Dışişleri Bakanı Muhammad Fadhel al-Jamali'nin gönderilmesini teklif etmesidir. Ancak Es Said, Jamali'nin Mısır nezdinde çok itibarlı olmaması nedeniyle reddedileceği endişesi taşınmıştır. Her ne kadar Albay Nasır, Es Said'e bir geçmiş olsun mektubu olsa da politik

⁴⁷⁸ FO 424/295, V- 1073/131, "Record of Events, January 18-25, 1955, In Connexion with Proposed Turco Iraqi Pact, 26 Ocak 1955

⁴⁷⁹ FO 424/295/ RK – 1011/1

⁴⁸⁰ The Times, 6 Ocak 1955

⁴⁸¹ FO 424/295/ V- 1073/131

atmosferin gergin olduğu aşikardır. Es Said ve Irak dışişlerinin belli başlı politik oyunlarla bu konferansa katılmamayı tercih ettiği makul bir önerme olarak öne çıkmaktadır. Mısır basını ise Es Said'e yüklenmektedir. Hem Mısır'a düşmanlık edip hem de Nasır'a yaltaklık etmekle suçlamıştır.⁴⁸²

Irak Başbakanı Es Said'in durumunun pek güç olduğu da ortadadır. Said, Irak'ın bölgesel bir güç olarak sivrilmesini sağlamaya çalışırken bir yandan da İngiltere ve ABD'den güvenlik garantisi alma peşindedir. Ancak Arap coğrafyasında güçlü bir batı nefreti söz konusudur. Pan-Arabist milliyetçilerden tutun, komünistlere kadar siyasi yelpazenin her köşesinde sezilen bu nefret kendisini tarihsel ve güncel bağlamlar içerisinde yeniden üretmektedir. Bu itibarla Es Said'in hem Arap milliyetçilerinin hem de Komünistlerin tepkisi ve kuşatması altında kaldığı Mr. Hooper tarafından iddia edilmektedir.⁴⁸³ Yani Mısır, Arap entelijansiyasının desteğini almış görünmektedir.

Hooper'a göre, tüm Arap Devletlerinin iç koşullarının bölgesel bir savunma planının başlatılması için tamamen elverişli olduğu bir durumun ortaya çıkması akıl almaz görünmektedir. Mısır hükümetinin tavrı hayal kırıklığına neden olsa da Irak ve Türkiye'nin ittifak girişimi olumlu bulunmaktadır. Hooper, "hem kendisi hem de bu alanda kendi çıkarlarımızı güvence altına almak için bize sunacağını umduğumuz açılış için onu sonuna kadar desteklemek akıllıca olacaktır" diyerek pakta katılımın İngiltere için makul bir adım olacağı yargısına dile getirmiştir.⁴⁸⁴ Daha sonrasında pakt TBMM tarafından onaylanmış ve resmen yürürlüğe girmiştir.⁴⁸⁵ Fuad Köprülü mecliste yaptığı konuşmada Türkiye-İrak Paktına övgüler dizerken öte yandan pakta mesafeli olduğu bilinen Mısır ve Suudi Arabistan'a karşı bir net bir tutum takınmamakla beraber, katılım göstermeyen ülkeleri Ortadoğu'nun barışını düşünmemekle itham etmiştir.⁴⁸⁶ Söz konusu yumuşak eleştirinin temelinde bir şekilde diğer Arap ülkelerinin de pakta dahil olacağı ümidi vardır. Bu nedenle kapsamlı eleştiriler yapılmasından uzak durulduğu göz önündedir.⁴⁸⁷

⁴⁸² Aynı Doküman

⁴⁸³ Aynı Doküman

⁴⁸⁴ Aynı Doküman

⁴⁸⁵ **Resmî Gazete**, Kanun No: 6496, "Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanan Karşılıklı İşbirliği Andlaşmasının tasdikine dair Kanun", Kabul tarihi: 26/2/1955

⁴⁸⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre X, C. 5, B. 50, O. 1, 26 Şubat 1955

⁴⁸⁷ **FO 424/296/ RK -1022/2**, "Turkey: Annual Review of Foreign Policy", Sir James Bowker to Mr. Selwyn Lloyd, 5 Mart 1956,

Bir yandan Mısır pakta karşı açıktan politika izleyerek yeni katılımların önüne geçmeye çalışmıştır. Diğer yandan Mısır ve Suriye, söz konusu pakta İsrail'i korumakla mücehhez hatta ona hizmet etmeye matuf bir pakt olduğunu ön plana çıkararak, Arap dünyasındaki Filistin sempatisini tahrik etmeye çalışmıştır. Mısır'ın tüm bu çabalarına rağmen İngiltere, Pakistan ve Mısır'ın 1955 yılı içerisinde aralıklarla pakta katılması, mahut ülke için hayal kırıklığı yaratmıştır. Ancak Mısır, diğer Ortadoğu ülkelerinin pakta katılım göstermemesi için yoğun politik faaliyet göstermiştir. Söz konusu ziyaretler ise Arap Birliğinin temelini oluşturmuştur.⁴⁸⁸

Mısır gibi, önemli Ortadoğu ülkelerinin muhalefetine rağmen, İngiltere ve ABD desteğini arkasına alan, Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955 tarihinde karşılıklı işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma, ileride Bağdat Paktı'na giden yolda başlangıç noktasını teşkil etmiştir.⁴⁸⁹ Öte yandan Irak'ın bu tavrı tepki toplamıştır. Bu hamleden sonra bilhassa Albay Nasır'ın önderliğinde, Arap Birliğini geliştirmek adına çaba sarf edilmiştir. Mısırlı askerî yetkili Salah Salem, Irak'ın bu savunma işbirliğini gerçekleştirmesi halinde, Arap Milliyetçiliğinin zarar göreceğinden dem vurmıştır.⁴⁹⁰

Türkiye'nin netice itibariyle tüm sistematik çabaları ile bir yıl içerisinde Bağdat Paktı kurulmuştur. Nisan'da Birleşik Krallık, Eylül'de Pakistan'ın ve Ekim'de İran'ın katılımıyla, 6. Madde uyarınca bundan böyle Bağdat Paktı olarak bilinecek olan Bakanlar Konseyi'nin kurulmasının yolu açılmıştır. Açılış toplantısı, Pakt Daimî Teşkilatı kurulmuş ve Kasım ayında Bağdat'ta toplanmıştır. Kuzey Kuşağı politikasının bu hızlı gelişimi, Ortadoğu savunma sisteminin temelini atması bakımından Türkiye'ye teşekkür edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bir sene içerisinde büyük bir başarı elde eden Türkiye, Ürdün ve Lübnan'ın pakta dahil olmasını adına ümit var bir çaba sarf etmiştir. Türk Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakan Vekilinin, Ekim ayında Ürdün'e yaptığı ziyarette Kral Hüseyin'i ve Ürdün Başbakanı'nı bu anlamda etkilemek için elinden gelenin en iyisini yapmış ancak bundan bir sonuç elde edememiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ FO, 424/296, RK – 1051/31, “Record of Conversation on March 11”, Between The Secretary Of State And The Turkish Prime Minister

⁴⁸⁹ The Times, 24 Şubat 1955

⁴⁹⁰ The Times, 17 Ocak 1955, söz konusu mülakat Türkiye ve Irak arasında pak imzalanmadan bir uyarı olarak görülmektedir.

⁴⁹¹ FO 424/296/ RK –1022/2

Paktın imzalanmasının ardından, aslında İngiltere'nin bölgesel çıkarları bakımından meselenin Adnan Menderes ve Anthony Eden'in bu konu üzerinde önceden görüştüğü ve üzerinde mutabakata varıldığı ifade edilmektedir. Ancak Türk Hükümeti başından bu yana paktın zayıf yönlerini bilmektedir. Bu zayıf yönleri ise şu şekilde hülasa etmek mümkündür. Irak'ın Bağdat Paketi'na katılarak Arap dünyasının geri kalanından kopmuş olması, onu Arap davasına ihanet etme suçlamasıyla karşı karşıya kalması, ABD'nin Bağdat Paketi'na katılmamış olması, Arap-İsrail anlaşmazlığı ve Suudi Arabistan, Mısır muhalefeti paktın doğuştan gelen zayıflıkları olarak görülmektedir.⁴⁹²

Bağdat Paketi'ndan beklentiler ile yaşananlar birbirini tutmamıştır. Zaten Arap ülkelerinin birçoğu Mısır'ın kontra-politikasıyla Arap Birliğine meylederken bir kısmı ise tarafsız kalmayı tercih etmiştir. ABD'nin de beklenildiği üzere pakta girmemesi, ittifakın yıldızının giderek sönmeye neden olmuştur. Arap ülkelerini bir bölümü de -başta Mısır olmak üzere- ciddi tepki toplamıştır. Mısır lider Albay Nasır, paketi emperyalizmin bir tuzağı olarak değerlendirmiştir. İsrail ise Irak'ın varlığı nedeniyle⁴⁹³, paketi hem tehlikeli hem de gereksiz görmüştür.

Paktın sonunu ise, 14 Temmuz 1958 Irak Darbesi getirmiştir. Bu askeri müdahale, Menderes'in Ortadoğu'daki politikalarının iflası anlamına gelmiştir. Irak Kralı Faysal Al-Malik Faysal Ath-thānī ve Başbakan Nuri Es Said darbe sonrasında yakalanarak idam edilmiştir.⁴⁹⁴

Detaylandırmak gerekirse, 14 Şubat 1958 tarihinde, Bağdat radyosunda darbeyi gerçekleştiren subayların sesi duyulmuştur. Darbe bildirisinde, ülkeyi emperyalistlerin kuklası haline getiren yöneticilerin görevine halk ve ordu tarafından son verildiği belirtilmiştir. Irak Hükümeti'nin bugüne dek yaptığı uluslararası antlaşmalara sadık kalacağı söylenmiştir. Bu taahhüdün yapılan darbeye uluslararası tepki gelmemesi için söylendiği makul bir önerme olarak değerlendirilmesi mümkündür. Ancak bu ifade geçerliliğini ancak birkaç ay korumuş ve neticede 24 Mart 1959'da Irak, Bağdat

⁴⁹² FO 424/296/ RK – 1015/31, "Record of Conservation on March 11, 1956, Between the Secretary of State and the Turkish Prime Minister", Present: Sir James Bowker, Sir Harold Caccia, M. Menderes, M. Köprülü, M Ürgüplü etc.,

⁴⁹³ Irak, İsrail'in pakta katılmasını istememiştir. Bunu da paktın beşince maddesi vesilesiyle sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda mahut pakt, Irak için İsrail'e karşı da bir güvenlik duvarı olarak değerlendirilmiştir.

⁴⁹⁴ FO 371/144739/ RK –1011/1

Paktı'ndan resmen ayrılmıştır.⁴⁹⁵ İsmi aldığı ülkenin ittifaktan ayrılması üzerine, Bağdat Paktı yerine CENTO kurulmuştur.⁴⁹⁶

14 Temmuz 1958 Askeri Darbesi sadece Irak Monarşisinin değil aynı zamanda Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının da iflası anlamına gelmektedir. Bağdat Paktı'ndan sonra kurulan CENTO eskisi kadar dahi etki yaratamamıştır. Burada İran ve Pakistan'ın SEATO'ya yakınlaşması ve çıkarlarını orada görmesi, İngiltere'nin Süveyş Krizi'nde sarsılan karizması ve ABD'nin ısrarla CENTO'ya katılmaması yeni oluşumun da atıl kalmasına neden olmuştur. Hemen iki sene ardından ise Türkiye'deki DP hükümeti de askeri bir darbe ile düşürülecektir.

3.2.2 “Milliyetçi Ajitasyon” İngiliz Kamuoyunda Kıbrıs Meselesi (1955-1958)

Kıbrıs meselesi, 1950'lerin ikinci yarısı boyunca da Türkiye'yi meşgul eden meselelerden birisi olmuştur. Türkiye, başlangıçtan bu yana Kıbrıs'ın, İngiltere'nin bir iç sorunu olduğunu ancak mahut devlet adadan çekilirse ilgilenebileceğini belirtmiştir. Rum tarafı ise adayı Yunanistan'a bağlamayı öngören “enosisi” ön plana çıkartmıştır. Meseleyle 1950'lerin başından itibaren ilgilenmeye başlayan Yunanistan ise adada Rumların millet olarak kabul edildiği bir self-determinasyon fikri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak Türk tarafı ise bunu ciddiyetle reddederek, adanın bağımsız kalması durumunda, Türkiye'nin bölgeye hâkim olması gerektiğini düşünmektedir. 1955 yılındaki Londra Konferansı'nda bir sonuç elde edemeyen İngiltere ise adaya muhtariyet verme planını düşünmeye başlamıştır. 1955 sonrasında yeniden canlanan ve Türkiye'nin dış politikada en önemli meselelerinden biri haline gelen Kıbrıs, çeşitli kriz ve gerginlik atmosferinin ardından, Zürih ve Londra Konferansları ile kısa süreli de olsa bir çözüme kavuşmuştur.

İngiliz kaynaklarında, Türkiye'nin 1956 yılı itibarıyla enosis fikrine karşı alerjik tutumunu sürdürmekte olduğu söylenmektedir. Aynı şekilde, İngiltere Hükümeti'nin self determinasyon teklifinin de Türkler tarafından reddedildiği Büyükelçi Reginald James

⁴⁹⁵ **The Times**, 25 Mart 1959

⁴⁹⁶ **FO** 371/153030/ RK – 1011/1

Bowker tarafından dile getirilmiştir.⁴⁹⁷ Ancak mantıklı bir şekilde, Türk Hükümeti, Lort Radcliffes'in Aralık ayında yayınlanan, Kıbrıs Anayasası hakkındaki raporunu tartışma temeli olarak kabul ettiği ve her iki tarafın da açıkça Türk ve Rum tarafı olarak kesin şekilde ifade edildiği bir bölünme planı üzerine yoğunlaşmıştır. Türk Hükümeti'nin artık Türkiye ve Yunanistan arasındaki tehlikeli gerilimin öznesi olan Kıbrıs meselesinin, çözüme kavuşması için taksim planını makul bir çözüm olarak görmeye başlamıştır.⁴⁹⁸

İngiltere ise adadaki yaşananlar üzerine, Yunanistan'ı kışkırtıcı rolünü tespit etmektedir. Yunanistan ise kendi lehine olacağını düşündüğü üzere, adanın geleceğinin yapılacak bir halk oylaması ile karar verilmesini istemektedir. Yunan Dışişleri Bakanı Averoff, Kıbrıs'ta bir plebisit yapılması gerektiğini ancak bu mümkün değilse plebisiti gerçekleştirecek mekanizmanın behemehal kurulması gerektiğini belirtmektedir. Ancak adada Rum nüfusunun fazla olduğu vakidir. Böyle bir halkoylaması Rumların lehine olacağı ve onların istediği yönde bir çözümün ortaya çıkacağı aşıkardır.⁴⁹⁹ Yunanistan'ın bir diğer amacı ise meseleyi NATO'nun gündemine getirmek ve bu şekilde Kıbrıs'ı uluslararası siyasetin bir parçası haline dönüştürmek ve böylece kendi lehine bir çözüm aramaktır.

Ayrıca Rum tarafı kendi tezlerini bir şekilde İngiltere'ye kabul ettiremeyince baskı ve şiddet yoluyla propaganda yapma yoluna gitmiştir. EOKA terör örgütü tarafından 1955 yılından itibaren evvela Britanya sömürge birliklerine saldırı ve sabotajlar düzenlemiştir. Bu saldırılar daha sonra Türk cemaatine yönelmiş, 1957 yılından itibaren adadaki Türkleri yok etmek için baskı, katliam ve tedhiş politikalarına dönüşmüştür. EOKA terör örgütünün bu politikalarını dışarıdan destekleyen bir kuvvet olarak Yunanistan görülmektedir. Gerçekten de EOKA'nın kurucusu, Yunan iç savaşının anti-komünist bileşenlerinden Grivas'tır. İngiliz kamuoyunun adadaki terör ortamını tetikleyen kuvvetin Yunanistan olduğuna dair pek az şüphesi vardır.⁵⁰⁰ The Times'ın bu tespiti adadaki sorunların temelinde hangi saikler ve aktörler yattığını üçüncü bir göz olarak doğrulaması bakımından değerlidir.

⁴⁹⁷ FO 424/297/ RK – 1011/1

⁴⁹⁸ Aynı Doküman

⁴⁹⁹ The Times, 28 Kasım 1956

⁵⁰⁰ The Times, Aynı Tarih

Türkiye'nin ise, meseleyi evvela uhulet ve suhulet içerisinde halletmek istediği bilinmektedir. Hem Ortadoğu'da yakın ilişkilerinin bulunduğu İngiltere ile arasını açmak istemediği eğer mahut ülke kaybedilirse Ortadoğu politikalarına olumsuz yansımaları olacağı düşünülmektedir. Türkiye, Kıbrıs politikasını bu gerçeklik üzerine inşa etmeye çalışmıştır.

Yunan tarafının fikirlerinden vazgeçmemesi üzerine Türk tarafı da taksim yani bölünme tezini ön plana çıkarmaktadır. Türk Hükümeti, Lord Radcliffes'in aralık ayında yayımlanan Kıbrıs Anayasası hakkındaki raporunu tartışma temeli olarak kabul etmiş ancak daha sonra Nihat Erim'in raporu Kıbrıs Politikasının özünü teşkil eder hale gelmiştir.

1957 yılı itibariyle Türkiye'de adı konulmamış bir antlaşma olan dış politikada, iktidar ve muhalefetin aynı çizgide olma hususunda bazı kırılmalar olduğu görülmektedir. TBMM'de Türkiye'nin dış politikasına dair muhalefet milletvekilleri birkaç soru yöneltmiştir. Bu soruların arasında, Kıbrıs meselesi de vardır. Cevap verme görevi Dışişleri Bakan Vekili, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ve son olarak Başbakan arasında paylaştırılmış, verilen cevaplar ise aşağı yukarı şu şekildedir. Kıbrıs'ta her üç tarafında da tatmin edebilecek bir çözümün kabul edilebileceği vurgulanmıştır.⁵⁰¹ Türkiye de Kıbrıs'ı İngiltere'nin bir eyaleti olarak görülmesinin makul sebepleri üzerinde açıklama yaparken öte yandan İngiltere'nin muhtariyet verme, Rum tarafının enosis fikrine karşı taksim düşüncesi dile getirilmiştir.

Türkiye, Kıbrıs konusundaki orijinal tezinden geri çekilmemiş ve Kıbrıs Türklerinin hak ve çıkarlarına veya Türkiye'nin siyasi, stratejik ve tarihi çıkarlarına zarar verecek hiçbir ilkeden taviz verilmediği söylenmiştir. Kıbrıs için plebisit fikri Türk Hükümeti tarafından incelenmiş, ancak doğal olmayan ve gizli hesaplara dayalı açık manevralar olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin adanın bölünme fikrinden memnun olduğu görülmektedir. Adanın nüfus oranına göre bölünmesi pek şüphesiz Türklere bir dezavantaj yaratacaktır.⁵⁰² Bunun yerine Trakya'daki sınırlar gibi bir bölünmenin esas olabileceği düşünülmektedir.

⁵⁰¹ FO 424/297/ RK – 1111/2, "Turkish Attitude to Cyprus", Sir James Bowker to Mr. Selwyn Lloyd, 22 Ocak 1957

⁵⁰² Aynı Doküman

Ocak 1958 tarihinde Kıbrıs'taki Türk milisler ile sömürge kuvvetleri arasında çıkan bazı çatışmaları önlemek amacıyla görüşmeler yapılmıştır. The Times Gazetesi, Türkiye'nin "bölünme" talebinde ısrarcı olduğu, eğer adada iki taraflı bir self-determinasyonun dahi enosise yol açacağı endişesi taşımaktadır. Meselenin bir kördüğüm haline geldiği, bunun ancak İngiltere ve ABD'nin arabuluculuğunda çözülebileceği düşünülmektedir.⁵⁰³

Adadaki sorunları çözmek için atılan adımlardan birisi de İngiltere Başbakanı Macmilian'ın, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşma ile ortaya çıkan ve daha sonra kendi adıyla anılan plan olmuştur.⁵⁰⁴ Başbakanın amacı, adada aşamalı bir çözümle her iki tarafa da siyasi haklar tanıyan, siyasi bir otonomi tasavvur etmektedir. Macmillian planı, adada barışı tesis etmek, İngiltere ile bağlaşıklarının arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek ve adadaki askeri üstlerini muhafaza etmek üzerine kurgulanmıştır. Lakin bu plan da kabul edilmemiştir. The Times'a göre adada yaşananların vebali, Türkiye ve Yunanistan'ın üzerindeyken, İngilizlerin ve bölgedeki askerlerin asıl mağdur olduğundan bahsedilmiştir.⁵⁰⁵

İngiltere'nin adada barışı sağlamak amacıyla Haziran 1958 yılında açıkladığı Macmillan Planı başarıya ulaşamamıştır. Bunun üzerine, adada barış ortamının sağlanabilmesi için meselenin NATO'ya havale edilmesi gerektiğine dair bir yaklaşım doğmuştur. Yunanistan, meselenin NATO arabuluculuğu ile halledilmesine şerh koymuştur. Yunanistan bu sorunun NATO'da konuşulmanın Türkiye'yi meselenin bir parçası haline getirdiği ve gerektiğinden fazla söz hakkı verdiği düşüncesindedir.⁵⁰⁶ Türkiye ise savunduğu "taksim" politikasını baskılar nedeniyle terk etmeye başlamış ve daha çok iki ortaklı bir çözüme yanaşmıştır. İngiltere ise her üç ülke tarafından bir konferans toplanarak meselenin çözülmesini istemiştir.

Büyükelçi James Bowker'a göre, 1958 yılının başında Kıbrıs'ta sorunları halledebileceğine dahil pek az bir umut bulunmaktadır. Büyükelçi James Bowker, Ankara'daki Ocak ayı görüşmeleri ve Hükümetin son üç yılda Kıbrıs'ta olsun ya da olmasın hem Rumlar hem de Türkler tarafından kabul edilebilecek bir çözüm bulmak için

⁵⁰³ **The Times**, 6 Ocak 1958

⁵⁰⁴ Bu, İngiltere'nin Kıbrıs sömürgesindeki katı siyasetinden vazgeçmesinin ilk sinyaliydi. 19 Haziran 1958'de açıklanan Macmillan planı, yedi yıllık bir geçiş dönemi çerçevesinde adaya siyasi otonomi tanıyordu, adadaki Türklerin ve Rumların siyasi haklarını belirliyordu.

⁵⁰⁵ **The Times**, 1 Ağustos 1958

⁵⁰⁶ **The Times**, 08 Haziran 1958

tekrarlanan çabaları başarısızlığa mahkûm olduğuna dair bir öz eleştiride bulunmuştur. Bu durum üzerine Türk Hükümeti'nin, İngiliz politikalarına mugayir bir tavır benimsediği⁵⁰⁷ söylenmektedir. Bir diğer nokta ise adadaki Türklerin bölgede yaptığı protesto gösterileridir.⁵⁰⁸

Adadaki Türklerin protesto gösterileri Bowker'a göre, Türkiye'nin elinin zayıflattığı üzerine durulmuştur. Büyükelçi Bowker, Kıbrıs'taki gösterilerin ardında Türkiye'nin olduğuna dair birçok kanıtın olduğunu düşünmektedir. Yani İngiltere'nin, geliştirilen taksim politikasından memnuniyetsizliği açıkça dile getirilmektedir. Ayrıca adadaki durum gittikçe gerilmektedir. Kıbrıslı Türkler adada artık pasif vaziyette kalmıyor ve Rum saldırılarına karşı misillemeler düzenlemektedir. Ayrıca EOKA terörünün bir türlü engellenememesi ve adadaki Türk cemaatine yöneltilen saldırılar, Türk kamuoyunda İngiliz karşıtı gösterilere de neden olmaktadır.⁵⁰⁹

1958 yılının sonlarına doğru her üç ülke arasındaki görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Ancak yıl sonuna doğru doğan iyimserlik ortamı adada iki toplumlu bir çözümün olabileceğine dair bir umut yaratmıştır. Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Dışişleri Bakanları 18 Aralık 1958'de Paris'te bir araya gelmiştir. Kıbrıs'ın bağımsızlığı temelinde konuşulan konu "taksim" ve "enosis" karşıtı önlemler içererek iki toplumun bir arada yaşamasını formulize etmeye çalışmışlardır. 5 Ocak 1959'da Zürih'te başlayan görüşmeler 11 Şubat'ta bir mutabakat metnine dönüşmüştür.⁵¹⁰

Kıbrıs meselesi her iki tarafın da temsilcileri tarafından Zürih Antlaşması'nı kabul ettiklerini belirtmesiyle belli bir süreyle uykuya dalmıştır. İkinci Londra Konferans'ında Türkiye'yi Başbakan Adnan Menderes, Türk cemaatini ise Dr. Fazıl Küçük temsil etmiştir. Bir diğer mesele ise Kıbrıs Antlaşması'nı imzalamak için Londra'ya giden Başbakan Adnan Menderes'in uçağı Londra yakınlarındaki Gatwick Havaalanına inerken düşmesi olmuştur. 12 kişinin hayatını kaybettiği kazadan, Başbakan hafif yaralı olarak

⁵⁰⁷ İngiltere zaten Ortadoğu'dan çekilmek zorunda kalmıştır. İngiltere, Süveyş Kanalı'ndaki menfaatlerini korumak amacıyla, adadaki kurgusu bölgeyi otonom bir siyasal özerklik vermek ancak adayı bir İngiliz Vali marifetiyle yönetmeyi amaçlamıştır. Yunanistan'ın tezi, adayı "enosis" ile "Hellas'a" bağlamak iken Türk tarafı ilk başta meseleyi, İngiltere'nin bir iç sorunu olarak görürken eğer İngiltere adadan çekilirse "taksim" tezini ön plana çıkarmıştır.

⁵⁰⁸ FO 371/144739/ RK – 1011/1, "Annual Report for Foreign Policy"

⁵⁰⁹ Aynı Doküman

⁵¹⁰ FO 371/153030/ RK – 1011/1

kurtulmuştur.⁵¹¹ Bu çözümün geçicisi olsa da –o zaman geçici olduğu bilinmiyordu– İngiliz kamuoyu tarafından olumlu karşılandığı söylenebilir bir gerçektir.

3.2.3 İngiliz Kamuoyunda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Türkiye'nin Ortadoğu politikaları, Demokrat Parti'nin iktidarı ile büyük bir değişime uğramıştır. Atatürk ve tek parti döneminde, Ortadoğu meselelerine mesafeli duran Türkiye, 1950 yılı itibariyle bölgede daha aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda; Bağdat Paktı'nın kurulması, Süveyş Krizi, Irak Darbesi ve Suriye krizi gibi meseleler bu politik paradigma değişimini ifşa eder niteliktedir. Bu değişim, NATO'ya giriş ile hem batı ittifakının hem de Türkiye'nin bölgesel menfaatleri çerçevesinde gelişmiştir. Ancak, Menderes ve DP iktidarının bölgede üstlenmeye çalıştığı liderlik rolü, yükselen pan-arabizm ve Mısır'ın başını çektiği Arap blokunun engeline takılmıştır. 1960 yılına gelindiğinde Türkiye, bölge ülkelerinin bir bölümü için batının sadık ve güvenilir partneri olarak tecessüm ederken, öte yandan Irak Darbesi ve Bağdat Paktı'nın dağılması, Türkiye'nin bölgesel karizması ve iddiasının altını oyarak zemin kaybetmesine neden olmuştur.

İngiliz kaynaklarında, Türkiye'nin Ortadoğu politikası 1955-1960 yılları arasında bazı dalgalanmalar ve krizler içerisinde şekillenmiştir. Türkiye'nin, NATO'ya dahil olma amacı, kendisini bir Sovyet tehlikesi karşısında koruma motivasyonuna dayanmakta, benzer bir konsepti, Ortadoğu ve Balkanlar için de değerli bulmaktadır. Bu bağlamda, Balkan İttifakı ve Bağdat Paktı gerçekleşmiş, Türkiye, sınırlarını savunma ittifakları ile koruma yoluna gitmiştir. Bağdat Paktı'nın oluşmasında sadece Türkiye'nin menfaatleri değil müttefik İngiltere'nin de yaklaşımları etkili olmuştur. Türkiye girdiği bu savunma ve işbirliği oluşumları ile 1950 öncesinde kendisini soyutladığı Ortadoğu siyasetine geri dönmüştür. Bu itibarla Süveyş Krizi, Irak'taki Darbe ve CENTO'nun kuruluşu Türkiye'yi doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren meseleler olarak temayüz etmiştir.

Askerî bir darbe ile Mısır'ın başına geçen Cemalettin Abdul Nasır, Batı ile olan ilişkilerinde gerginleşen ortam nedeniyle SSCB'ye yakınlaşmıştır. Aynı zamanda Nil Nehri üzerine inşa edilecek olan Aswan Barajı'nın, finansmanı için Süveyş Kanalı'nın

⁵¹¹ **The Times**, 19 Şubat 1959

millileştirilmesi ile kaynak oluşturma fikri bu yakınlaşmanın bir diğer vechesini oluşturmaktadır.

Aslına bakıldığında İngiltere ve ABD, baraj inşaatı için kredi vermeye hazırdır. Hem bu şekilde Mısır ile arasını düzeltmenin yolu müjdeleniyordu. Tüm bunlara rağmen Mısır'ın; Batı düşmanı, anti-emperyalist, pan-arabist tutumu nedeniyle, söz konusu krediyi bu ülkelerden almak yerine SSCB'den almayı tercih etmiştir. Ancak ABD'nin teklifi başkan düzeyinde kalmıştır. ABD Senatosunda izin alınmadan yapılan bu taahhüt ülkede ciddi tepki toplamıştır.

İngiliz basını, bu durumu Nasır batıya meydan okuyor şeklinde yorumlamıştır⁵¹² Mısır darbeden bu yana geçirdiği politik evrimin ardından İsrail'e saldırmış bu saldırı neticesinde Sina'yı kaybetmiştir. Tüm bu olanlar ve ulusalcılığa meyleden Arap-Sosyalizmi ve Mısır'ın gittikçe SSCB'ye yanaşmasında, Ortadoğu'daki Batı eksenli ittifaklara olan menfi yaklaşımını açıklar niteliktedir.

Aynı zamanda The Times gazetesi, Kahire tarafından kanalın bakımının iyi yapılmadığından bahsedilmiştir. Aslına bakılırsa gazetede, Mısır'ın su yollarına iyi bakamayacağını, bu şekilde uluslararası ticaret yollarının tehlikeye gireceği ve bu itibarla birçok ülkenin bundan zarar göreceğine dair bir ima söz konusudur. Times'a göre, kanalın millileştirilmesi çabası, uzun zamandır Mısır'daki milliyetçilerin dikkate çeken bir konu olduğu lakin hükümetin uzun süre yanaşmamasına rağmen,⁵¹³ bir süre sonra olur verdiğinden bahsedilmiştir.

Öte yandan Mısır'ın bu hamlesi The Times tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Albay Nasır'ın, millileştirilmelerinin bir telaşa sebep olduğu bu nedenle İngiliz hükümetinin acil bir toplantı yaptığı belirtilmiştir. Fransız ve ABD'li diplomatların da hazır bulunduğu toplantının ardından herhangi bir resmî açıklama yapılmadığından bahsedilmiştir. Ancak gazeteye göre, Mısır'ın yaptığı bu hamle blöf olarak nitelendirilmiştir. Kanaldan geçen gemilerinin büyük bölümünün İngiliz bandıralı olduğu ve yüksek miktarda para bıraktığından bahsedilmiştir. Kanalın 1869 yılında yüz seneliğine kiralandığı ve halihazırdaki sözleşmenin 1969'da sona ereceği, Mısır'ın bu

⁵¹² **The Times**, 27 Temmuz 1956

⁵¹³ **The Times**, 28 Temmuz 1956, Halk kanalın millileştirilmesini memnuniyetle karşılamıştır. Hatta Port Said limanında bulunan İngiliz misyon ofisleri halk tarafından basılmış, İngiliz bayrakları indirilmiştir.

şartlar altındaki hamlesinin ancak kanal aidatlarını yükseltmeye matuf olduğundan bahsedilmiştir.⁵¹⁴

Mısır'ın Süveyş Kanalını millileştirme yahut devletleştirme politikası, tabiatıyla kanalı hâlâ işletmek üzere bulunan İngiltere ve Fransa'yı derinden sarsmıştır. Bu bağlamda meselenin tartışılması üzerine Londra'da bir konferans toplanmış, 16 Ağustos 1956 tarihinde toplanan konferansa 22 ülke katılmış, Türkiye de konferansa davet edilmiştir. Ancak konferanstan herhangi bir sonuç çıkmamıştır.

Öte yandan kanalın uluslararasılaşması meselesi ciddi manada gündeme gelmiştir. The Times'da çıkan bir yazıya göre, kanal zaten uzun zamandır Mısır'ın işgali altındadır. Neden kanalın bağlaşıkları, kanal üzerinde uluslararası bir yönetim kurmayı, tesis etmeyi düşünmemekte denmektedir. Söz konusu yönetimin kendisine ait bir askeri gücü de olmalıdır. Aslına bakıldığında, gazete yazısı bir askeri müdahaleyi talep eder niteliktedir.⁵¹⁵

Türkiye'nin, Mısır'ın davet edilmediği konferansa katılması, Ortadoğu ilişkilerini yadsıyan batılı müttefikleri ile işbirliği yapmaya meyilli kimliğini ifşa eder niteliktedir. Ancak tüm bu yorumların tersine, Türkiye konferansta kararlaştırılan hususlara ek bir madde de koydurmayı başarmıştır. Buna göre Türkiye kanalın işletmesinin İngiliz ve Fransızlar da kalmasını ancak Mısır'ın hükümlerlik haklarına zeval gelmemesi gerektiği görüşünü savunmuştur.

Birinci konferanstan sonuç alınamamasının ardından, Londra'da ikinci bir konferans toplanması için hazırlıklar yapılmıştır. İkinci konferansta, "Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği" ismiyle bir teşkilat kurulmuştur. Ancak diplomatik yollardan sonuç alamayan İngiltere, askeri bir hareketin hazırlıklarını yapmaya başlamıştır. Söz konusu konferanstan etkili diplomatik bir kararın çıkmaması, İngiltere'yi askeri bir harekât planına itmiştir.

Konferanstan sonuç çıkmaması üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail kanal bölgesine bir operasyon düzenlemiştir. Daha öncesinde planlanan operasyon askeri anlamda başarılı olsa da uluslararası kamuoyunun ciddi tepkisini çekmiştir. Soğuk Savaşın iki büyük

⁵¹⁴ **The Times**, 28 Temmuz 1956

⁵¹⁵ **The Times**, 12 Eylül 1956

paydaşı olan, ABD ve SSCB de harekate karşı bir tutum sergilemiştir. Bunu üzerine İngiltere 6 Kasım'da bölgeden geri çekilmiştir. 24 Kasım 1956 tarihinde BMGK kararı ile; İngiltere, Fransa ve İsrail bölgeden askerlerini çekmiştir.

Bağdat Paktı ülkeleri ve Türkiye şiddet kullanımına ciddi anlamda tepki göstermiştir. Hatta İngiltere'nin Bağdat Paktı'ndan atılması meselesi gündeme gelse de Türkiye buna mâni olmuştur.⁵¹⁶ Ancak Türkiye'nin tüm bu kriz içerisindeki tutumu Arap coğrafyası ve bilhassa Mısır'ı rahatsız etmiştir.⁵¹⁷

Türkiye tüm bu kriz içerisinde takındığı tavırlar nedeniyle, Arap milliyetçilerinin gözünde “batının polisi” olarak değerlendirilmiştir. Kahire Radyosunda, Arapların Sesi adlı programda “Düşmanlarımızı Biliyoruz” adıyla bir tiyatro oynanmıştır. Bu programda Menderes batının kuklası olarak ele alınmıştır. Bu durum aslında, Arap coğrafyası ile başka şekilde güçlü ilişkiler kurmak isteyen Menderes'in politikalarının başarısızlığa yakın olduğunu 1956 yılı itibariyle göstermiş bulunmaktadır. Türk hükümeti meselede silah kullanımının karşısında olsa bile bölgede İngiltere ve ABD ile yakın ilişkiler kurarak, kriz sırasında da prensipte İngiltere'nin yanında olmuştur. Bu ise Mısır'ın başını çektiği Arap Ligi politikasının söz konusu coğrafyada güç ve zemin kazandığı intibamı uyandırmıştır.⁵¹⁸

Türkiye krizin hemen ardından İsrail ile olan ilişkilerini orta elçi düzeyine indirmiştir. Bu hareketin Türkiye'nin Arap ülkelerinde sarsılan karizması ve eleştirilen batı yanlısı tutumundan kaynaklanan bir itibar tahkim hareketi olarak değerlendirilmelidir. Ancak ilişkiler tam anlamıyla kesilmediği, burada ABD Kongresi'nde etkili olan Yahudi Lobisi'nin etkisinden vazgeçmek istenmediği yönünde yorumlanmaktadır. Aynı zamanda Suriye Krizi de bu döneme rastlamış, Türkiye'nin Ortadoğu'daki istikrar politikalarının sarsılmaya başladığı görülmektedir.⁵¹⁹

Türkiye'nin Süveyş Krizi'nin ardından bir başka mesele ile daha uğraşmak zorunda kalmıştır. Süveyş Krizi'nin ardından, sınır komşusu olan Suriye ile ilişkileri gerilmeye başlamıştır. Suriye hem yönetimin değişmesi hem de Süveyş Krizi ve İsrail düşmanlığı nedeniyle batıdan uzaklaşarak SSCB ile yakınlaşmıştır. Suriye'nin bu politika tercihi,

⁵¹⁶ **The Times**, 26 Kasım 1956

⁵¹⁷ **FO** 371/12401- 117126

⁵¹⁸ Aynı Doküman

⁵¹⁹ **The Times**, 26 Kasım 1956

Bağdat Paktı ülkelerini ve bilhassa Türkiye'yi ciddi rahatsız etmiştir. Türkiye doğal olarak Suriye'nin komünist olmasını istemiyor ve bu bağlamda Suriye olan ilişkileri tabiatıyla gerilmeye başlamıştır.

Aslına bakıldığında Süveyş Krizi, Ortadoğu'da İngiltere'nin elini hayli zayıflatmıştır. Bölgeden, ikinci savaştan sonra tutunamayan ancak bir vesile bölgedeki gücünün sürdürmek isteyen İngiltere'nin sonunu, Süveyş Krizi getirmiştir. Bölgede, İngiltere'nin bıraktığı boşluğu SSCB'nin doldurması mümkün hale gelince, ABD Eisenhower Doktriniyle aktif rol üstlenmeye çalışmıştır. Süveyş Krizi, Suriye'yi de SSCB'ye yanaştırmış ve neticesinde mahut ülke ile askeri ve ekonomik yardımları da ihtiva eden bir antlaşma imzalamışlardır. Ayrıca Suriye, ABD'li diplomatları, rejimi yıkmakla suçlayarak sınır dışı etmiştir.⁵²⁰

Suriye'ye göre muhalefetin kaynağı da kökü de dışarıdadır. Ülkede yaşanan muhalefetin İngiltere ve ABD tarafından desteklediği düşünülmektedir. Bu durumda Suriye, her türlü sert tedbirleri almaktan çekinmemektedir. Bu nedenle üç İngiliz diplomat, İngiltere adına casusluk yaptığı iddiası ile tutuklanmıştır. The Times'a göre, bu durum Suriye hükümetinin uyguladığı zorbalık politikalarının bir tezahürüdür.⁵²¹

Bir bakımdan, Suriye'nin Sovyet saflarına çekilmesi Ortadoğu'daki gerilmeyi ve kamplaşmayı göstermesi bakımından değerlidir. Suudi Arabistan ve Ürdün, Suriye'ye karşı tavır alırken, Mısır Suriye'yi desteklemiştir. Bu bölünme ve polarizasyon Ortadoğu'da Batı-Sovyet eksenli kutuplaşma ve çatışma ortamını imleyen nadide bir örnek olarak temayüz etmektedir. Hatta mezkûr gerilim mahut ülkeleri, bir çatışmanın eşiğine getirmiştir.⁵²²

Türkiye ise bu durumdan ve bölgesel gerginlik durumundan beri değildir. Türkiye'nin de 1957 yılı içerisinde dış politikada çok da rahat olmadığı gözlemlenmektedir. Ortadoğu'yu derinden etkileyen toplumsal krizler ve çalkantılardan Türkiye de üzerine düşen payı almıştır. Hem güneyinde gittikçe yakınlaşan Suriye ve SSCB hem de Mısır Lideri Albay Nasır'ın gittikçe güçlenen karizması, Türkiye'nin tasavvur ettiği Ortadoğu algoritmasını

⁵²⁰ **The Times**, 14 Ağustos 1957, Dış İlişkiler Genel Sekreter Yardımcısı H. Stone, Konsolos Vekili, F.Getton, Askeri Ateşe Yarbay R.W. Molloy, bu isimler sınır dışı edilmesi için 24 saat süre verilmiştir. Gerekçe olarak ise, Suriye rejimini değiştirmek olarak görülmektedir.

⁵²¹ **The Times**, 5 Temmuz 1957

⁵²² **The Times**, 5 Ağustos 1957

yanlışlamaktadır.⁵²³ Bu bağlamda gittikçe etkisini yitirmekte olan Bağdat Paktı'nı tahkim etmek yahut Suriye'yi baskı altına almak makul bir seçenek olarak sivrilmektedir.

Söz konusu durum İngiliz Büyükelçilik belgelerine de yansımıştır. Yine Süveyş Krizi'nin ele alındığı dönemde incelenen bir raporda Türkiye kendisi olmasa bile Irak'ın Suriye'ye müdahalesine destek verebileceği üzerinde durulmuştur.⁵²⁴ Ancak bunun rasyonel bir hamle olmayacağı belirtilmiştir. Türkiye'yi batıda Bulgaristan, güneyde ise Suriye'nin giderek artan biçimde Sovyet etkisine girmesi bazı askeri önlemler almaya sevk etmiştir. Bunun üzerine Türk ordusu Suriye sınırına yığınak yaparak bazı askeri manevralarda bulunmuştur. SSCB'nin ise Suriye'ye askeri ekipman sevk ettiği ABD tarafından iddia edilmiş ancak Sovyetler bunu kabul etmemiştir. SSCB ise Türkiye'yi, Suriye'yi işgal etmek istemekle suçlamıştır.⁵²⁵

Türkiye'nin, Suriye'ye müdahale edebileceği yönündeki sinyaller Sovyet yönetimini son derece rahatsız etmiş ve bu konuda Türkiye'ye tehditkâr bir mesaj yollamıştır. Suriye ise meseleyi Birleşmiş Milletlere taşımıştır. Suriye'nin bu meselede kendi adına çekinceleri vardır. Birincisi Türkiye'nin batının da desteğinin alarak askeri bir müdahalede bulunması, bununla beraber Türkiye'nin Suriye üzerinde bir takım toprak talepleri bulunduğu endişesidir. Suriye bu hususlarda korkuları olduğunu BM Genel Kurulu'nda dile getirmiştir. ABD ise bu krizde Türkiye'nin yanında dururken öte yandan Arap ülkeleri ilişkilerini bozmamak adına itidalli bir politika izlemiştir.⁵²⁶

İki devlet birbirlerini Birleşmiş Milletlerde kıyasıya eleştirmiştir. İki ülke arasında çıkacak savaşın şüphesiz yine Suriye ve Türkiye'ye zararı dokunacağı bilinmektedir. Birleşmiş Milletlerdeki görüşmelerden bir sonuç çıkmamış, meselenin ikili görüşmelerle çözülmesi gerektiği belirtilmiştir. Suudi Arabistan'ın araya girmesiyle iki ülke arasındaki gerilim azalmış ve nihayetinde mesele kendiliğinden sönümlenmiştir. Türkiye'nin bölgedeki askeri yoğunluğunu kriz öncesindeki haline dönmüştür.

Türkiye'nin DP'nin son döneminde dış politikada yaşadığı en önemli sorunların birisi de 14 Temmuz 1958'de yaşanan Irak Darbesi'dir. Irak darbesinin sonuçları çok boyutlu olarak ele alınmalıdır. Darbeden sonra yeni yönetim, uluslararası anlaşmalara saygı

⁵²³ FO 371/144739 RK – 1011/1

⁵²⁴ FO 371/12401- 117126

⁵²⁵ *The Times*, 20 Ağustos 1957

⁵²⁶ *The Times*, 20 Ağustos 1957

göstereceğinden bahsedilse de bunun bir kırılma noktası olacağı ileride ortaya çıkacaktır.⁵²⁷

14 Temmuz Darbesi, dış siyasette Bağdat Paktı'nın dağılmasını ve CENTO'nun kurulmasına neden olmuşken, içeride DP'nin bir darbe olacağına dair kuşklarını arttırmıştır. Muhalefetin de bu hususta bilerek iktidarın korkularını körükleyecek tutum takındığı bilinmektedir. Kasım Gülek'in bizimkilerin akıl hocası düştü demesi, Forum'da ele alınan milletlerin ihtilal hakkı üzerine yazılar iktidarın kuşku ve paranoyalarını arttırmıştır.

1958 yıllık raporunda, dramatik ve şiddetli gelişmelere alışmış bir dünyada bile, 14 Temmuz'daki Irak Devrimi'nin gaddarlığının sarsıcı olduğu söylenmektedir. "Türkler, geri kalanımız gibi, şüphesiz kendilerine Nuri Said'in kişisel rejiminin ve hatta Irak'taki Haşimi hanedanının sonsuza kadar sürüp sürmeyeceğini sormaya alışmışlardı, ancak onların çöküşünün koşulları özellikle Türkiye'nin mevcut liderlerini rahatsız ettiği" üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin sakıt Irak Hükümeti ile sıkı ilişkileri bulunmaktadır. Hatta Kral 2. Faysal ve Başbakan Nuri Said Bağdat Paktı'nın imzalanmasından bu yana sık sık Türkiye'ye gelmektedir. Bir diğer şok edici durum ise Celal Bayar'ın havaalanında Nuri Said'i beklerken darbe ve ölüm haberini almış olmasıdır. Bu durum Ürdün ve Lübnan gibi başarısızlıkların üstüne bir hayal kırıklığı daha eklemiştir.⁵²⁸

Türkiye'nin Irak Darbesi üzerine İngiltere ve ABD'ye askeri müdahale teklifleri götürülmesine rağmen her iki ülkenin de buna sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Aynı zamanda darbeden sonra kendini güvende hissetmeyen Ürdün Kralı Hüseyin'e Türkiye tarafından güvence verildiği söylenmektedir.⁵²⁹ Türkiye, Irak darbesine rağmen 14-17 Temmuz arasında Irak olmadan Bağdat Paktı toplantısını gerçekleştirmiştir. Alınan karara göre, Irak olmasa bile Bağdat Paktı'nın devam edeceği vurgulanmıştır. Yeni Irak yönetimi ise darbenin gerekçelerini açıklarken dış politikada ciddi bir değişiklik olacağını herhangi bir işareti görülmemektedir.⁵³⁰

Türkiye, Irak Darbesi'nin ardından bir paniğe kapılmıştır. Yaşanılan telaşın bir emaresi olarak İngiltere ve ABD'yi askeri müdahale için ikna etmeye çalışması bir örnek olarak

⁵²⁷ **The Times**, 15 Temmuz 1958

⁵²⁸ **FO** 371/144739 RK – 1011/1

⁵²⁹ Aynı Doküman

⁵³⁰ **The Times**, 22 Ağustos 1958

ortaya çıkmaktadır. Irak darbesi aynı zamanda Türkiye’de oturmuş bir gelenek olan dış politikada iktidar-muhalefet birliği sembolüne son verdiği düşünülmektedir. Artık muhalefet, iktidarın Ortadoğu politikasının neticelerini ciddi manada eleştirmiştir. Bu durum aynı zamanda Menderes’in Ortadoğu politikasının başarısızlığını gözler önüne sermiştir.⁵³¹

Yeni kurulan Irak hükümeti, gittikçe Bağdat Paketi’ndan uzaklaşmış ve 24 Mart 1959’da resmen pakttan ayrılmıştır.⁵³² Bu durum Bağdat Paketi’nin resmen dağıldığı anlamına gelmektedir. Irak’ın pakttan ayrılmasının ardından, paktın bakiyeleri Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere başka bir oluşum içerisinde girmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine toplanan ülkeler CENTO adı verilen iş birliği platformunu kurmuştur. Böylece Bağdat Paketi’nin SSCB’ye karşı üstlendiği işlevleri bundan sonra CENTO devralmıştır.⁵³³

3.3. 1955-1960 Yılları Arası Demokrat Parti’nin İç Politika Yaklaşımı

Feroz Ahmad, 1954 seçim sonuçlarının genel atmosferi değiştirdiğini, iktidarın halkçı intibasını güçlendirirken, muhalefetin seçkin tavrının teyit ettiğini belirtir.⁵³⁴ Ahmad’ın da dediği üzere, CHP ne kadar çabalasa da o seçkin, devletli tavrını aşamamış, DP ise beş yıllık dönem itibarıyla halka yakın tavrıyla sempati toplamıştır. Her ne kadar CHP, Kasım Gülek gibi profillerle bu seçkin tavrı aşmaya ve bir kitle partisi olmaya çalışsa da bu durum parti içerisindeki tek parti bakiyesi kadroların tepkisini çekmektedir. İsmet İnönü’nün en büyük sınavı ise partiyi değiştirmeye çalışan kadroların isteklerini gerçekleştirmek ile tek parti kalıntılarının asabiyelerini, büyük bir ayırma mahal vermeden telif etme gayreti olarak değerlendirmek mümkündür.

İktidar, 1954 seçimlerinden sonra büyük bir özgüven kazanmıştır. Menderes’in seçimin hemen ardından basın mensuplarına verdiği bir mülakatta kullandığı ilaç analogisi,⁵³⁵ iktidarın gelecek dönemde basın ve aydınlarla benimseyeceği ilişki tarzını ifşa eder

⁵³¹ Aynı Doküman

⁵³² **The Times**, 25 Mart 1959

⁵³³ **FO 371/153030 RK – 1011/1**

⁵³⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 67.

⁵³⁵ Adnan Menderes, basın mensupları ile yaptığı bir mülakatta, önceden başımız ağrıdığı zaman hangi tür ağrı kesici kullanacağımızı size sorardık, şimdi halkın teveccühüne göre hareket edeceğimizden size sormayacağız mealinde konuşmuştur.

niteliktedir. DP'nin izlemeye hazırlandığı yeni taktik politika, DP'nin halkın güvenini kazandığı ve aynı halkın muhalefete itimadı olmadığını gerçeğinden hareketle, halkın oylarıyla tecessüm eden iktidarın, milli iradenin aydınlattığı yolda doğru kararlar vermeye muktedir olduğu, artık muhalefet de yıkıcı eleştirilerden uzak durup, üzerine düşen “makul” vazifeyi ifa etmelidir şeklindedir. DP'nin ana omurgası için olan ve biten bundan ibarettir.⁵³⁶

1954 seçimlerinin hemen ardından, DP'nin halk nezdindeki repütasyonu hala yerinde görünmekte, 1955 Yerel Seçimleri de zaten kendisini yenilmez olarak gören iktidarın özgüvenini daha da arttırmaktadır.⁵³⁷ Bu özgüvene paralel olarak, 1955 yılı itibarıyla, Menderes'in basın ve akademi ile olan ilişkileri giderek sertleşmeye başlamış aynı zamanda bununla eş zamanlı olarak parti ve meclis grubu ile olan ilişkileri de gergin bir seyir arz etmeye başlamıştır. Yani Menderes, kendisini iktidara getiren memnuniyetsizler koalisyonunun zırhını çatlatmaya başlamıştır. Öte yandan Menderes'e parti içerisinde de muhalefet sesleri yükselmeye başlamıştır. 6-7 Ekim olayları ve meclis grubu içerisindeki memnuniyetsizler Menderes'in bu dönemde içerinden sıkıştığını göstermesi bakımından değerlidir.

Menderes kabinesindeki bakanlarla daha önce de problem yaşamış ancak bu sorunlar bakanların istifasıyla Menderes'in lehine çözülmüştür. DP'nin kendi içerisindeki problemlere bakmadan önce değinilmesi gereken bir diğer husus da 1954 seçimlerinden hemen sonra iktidarın getirdiği – muhalefetin tabiriyle baskı yasaları- yasaların, kamuoyu nezdinde muhalefet üzerinde baskı unsuru oluşturduğu düşünülmektedir. Hele 1954 yılındaki Basın Kanunu da iktidar içerisindeki “İspat Hakkı” meselesinin gündeme gelmesine neden olmuştur. “İspat Hakkı”, Menderes'e karşı parti içerisinde biriken enerjinin dışa vurumu olarak değerlendirmek mümkündür.⁵³⁸

9 Mart 1954 tarihli 6334 sayılı “yayın yolu ile veya radyo işlenen suçlar hakkındaki yasa kısaca şunları ihtiva etmektedir; “Namus şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunması; itibar kırarak ve şöhret ve servete zarar verebilecek bir hususun isnat edilmesi; rıza hilafına hususi veya ailevi ahvalin teşhir olunması... gibi hususların

⁵³⁶ Albayrak, a.g.e., s. 276.

⁵³⁷ **Akşam Gazetesi**, 14 Kasım 1955

⁵³⁸ **T.C. Resmî Gazete**, 17 Mart 1954, Sayı 8660

çiğnenmesi halinde hapis ve para cezası öngören yasa... kanunlaşmıştır.”⁵³⁹ Okunduğunda bir sorun ihtiva etmediği düşünülen yasa, yolsuzluğu tespit eden gazeteciye mahkeme önünde ispat hakkı vermemektedir. DP içinde ise bu yasaya karşı çıkanlar söz konusudur. Başını Fethi Çelikbaş’ın çektiği 10 eski milletvekili 16 Mart 1945 tarih ve 3 sayılı “tevhidi içtihat” kararının iptalini talep etmiş, bu isteği de millet murakabesini temin etme, parti aleyhindeki şaibelerin ortadan kaldırılması olarak gerekçelendirmişlerdir. Söz konusu isimler: Fethi Çelikbaş, Turan Güneş, Raif Aybar, Seyfi Kurtbek, Kasım Küfrevi, Kâmil Mengü, Ekrem Alican, İbrahim Öktem, Muhlis Bayramoğlu ve Mustafa Ekinci’dir.⁵⁴⁰

Menderes, 10 Mayıs 1955 tarihindeki DP Meclis Grubu’nda, ispat hakkı ile demokrasinin bir tutulmaması gerektiğini, söz konusu hakkın verilmemesi durumunda bile totaliter bir rejimden bahsedilemeyeceğinden söz etmektedir. Menderes için totaliter rejim, seçimlerin inkarından geçmektedir. Daha sonra Menderes mahut imzacıları çağırması ve imzalarını geri çekmelerini istemiştir. Milletvekilleri imzalarını çekmeyince, aralarında niza çıkmış, hatta bu sırada Köprülü’nün de imzacılara yakın olduğu iddia edilmiştir. Bu nedenle Köprülü’nün, Dışişleri Bakanlığı’ndan el çektilerilerek, Başbakan Yardımcılığı getirildiği iddia edilmektedir.

İspatçıların, Ekim 1955 tarihinde yapılacak DP Dördüncü Büyük Kongresi’nde konuşmalarına mâni olunmuş hatta partiden çıkarılmaları adına Haysiyet Divanına verilmişlerdir. İhraç talebi üzerine DP’nin kurucularından Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, sert bir mektup kaleme almıştır. 15 Ekim 1955’te Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, İbrahim Öktem, Raif Aybar, Kâmil Mengü, Muhlis Bayramoğlu, Ekrem Alican, Turan Güneş, Mustafa Ekinci ve Kasım Küfrevi partiden istifa etmiştir. Daha sonrasında bu milletvekilleri Hürriyet Partisi’ni kurmuşlardır. Hürriyet Partisi nicelik olarak ciddi bir başarı yakalayamasa da DP’den doğan ikinci parti olarak önem kazanmıştır.⁵⁴¹

DP ikinci kez rekor oyla seçilmesine rağmen, 1954-55 yılları hayli zor geçmiştir. Seçimin ardından muhalefet üzerindeki baskı arttırılmış, Kırşehir cezalandırılarak ilçe yapılmış,

⁵³⁹ T.C. Resmî Gazete, 17 Mart 1954, Yasemin Doğaner, Mustafa Yılmaz, **Cumhuriyet Döneminde Sansür 1923-1973**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s. 78.

⁵⁴⁰ Selma Göktürk Çetinkaya, “Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş,” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 45, Sayı 1, 2020, 133-165, s. 143-144.

⁵⁴¹ Ayşe Asker, “DP’nin Radyoyu İktidar Aracı Yapması, 1957 Seçim Sonuçlarının Radyo Aracılığıyla Erken Yayınlanması, **İletişim Araştırmaları**”, Cilt 12, Sayı 1, 2014, s. 135-136.

muhalefetin işbirliği çabaları boşa çıkmış ve radyo hükümetin sesi haline getirildiği iddiası muhalefet tarafından dillendirilmiştir.⁵⁴² Emeklilik yasası ile yüksek yargı ve üniversiteler üzerinde baskı kurulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda “İspat Hakkı” nedeniyle 20 milletvekilinin istifası, 6-7 Eylül olayları ve 15 Eylül’de Osman Kapanı ve Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes’in istifası, DP için çok da kolay baş edemeyeceği bir yasama döneminin geldiğini ima etmektedir

Başbakan Menderes için asıl büyük sorun yıl sonunda yaşanmıştır. 29 Kasım 1955 tarihinde toplanan DP Meclis Grubu adeta isyan etmiş ve bakanları istifaya davet etmiştir. Menderes’in grubu kontrol edemediği gün Başbakan’ı ayakta tutan ve grubun öfkesinden kurtaranın Mükerrer Sarol’un önerdiği formül olmuştur. Sarol, Menderes’e grupta sadece kendisi için güvenoyu istemesini telkin etmiştir. Menderes ise bu formülü uygulayarak sonuca ulaşmış hemen ardından yeni kabineyi kurmak için 30 Kasım 1955 tarihinde istifa etmiştir.⁵⁴³ 2 Aralık 1955 günü ise Adnan Menderes’in Cumhurbaşkanı Bayar’ın tecviziyle yeni hükümeti kurmuştur.

Yeni kabine, Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanları Fatin Rüştü Zorlu, Emin Kalafat, Celal Yardımcı, Şemi Ergin, Fahrettin Ulaş, Mehmet Cemil Bengü, Adalet Bakanı Hüseyin Avni Göktürk, Milli Savunma Bakanı Adnan Menderes (vekaleten), İç İşleri Bakanı Ethem Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Nedim Ökmen, Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel, Bayındırlık Bakanı Muammer Çavuşoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fahrettin Ulaş, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nafiz Ulaş, Gümrük ve Tekel Bakanı Hadi Hüsman, Tarım Bakanı Esat Budaklıoğlu, Ulaştırma Bakanı Arif Demirer, Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan, İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu isimlerinden oluşmuştur. 13 Aralık 1955’te Menderes Kabinesini gruba sunmuştur. DP Grubu’ndan gelen 37 ret oyu ise suyun hala kaynamakta olduğuna işaret ettiği biçiminde yorumlanmaktadır.⁵⁴⁴ Öte yandan, Menderes’in yeni hükümeti ve programı, mecliste okunarak güvenoyu almıştır.⁵⁴⁵

İktidarın ilk dönemindeki başarılarına ve halk nezdindeki itibarına rağmen, ikinci dönemde bazı sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Ekonomik parametreler olumsuz

⁵⁴² **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Eylül 1955

⁵⁴³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Kasım 1955

⁵⁴⁴ Albayrak, **a.g.e.**, s. 283.

⁵⁴⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem X, C:8, B. 14, O. 2, 14.12.1955

yönde seyrederken DP içerisinde, MP'nin ardından ikinci büyük kopmayı yaşamıştır. Kıbrıs meselesindeki gidişat ve içeride yaşanan sorunlar nedeniyle basın ve muhalefetin sert eleştirilerine maruz kalan iktidar, yasama kuvvetini kullanarak çatlak sesleri bir nebze de olsa bastırmak istemiştir. Bu yüzden hükümet, 1956 yılında 5680 sayılı Basın Yasası'nın 5,6,7,8,16,17,19,25,29,30,32,34 ve 39'uncu maddelerinin değiştirilmesi ve 3 yeni madde eklenmesi için bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Ayrıca 6334 sayılı Yayın Yoluyla ve Radyo ile işlenecek suçlar konusundaki yasaya da ilave yapılması istenmiştir. Söz konusu yasa değişiklikleri ağır cezalar ihtiva ederken, Albayrak, basının bu şekilde konuşamaz hale geleceğini belirtmektedir. Muhalefet Lideri İnönü de söz konusu değişiklik istemine sert tepki göstermiştir.⁵⁴⁶ Tüm yaşananlara ve tepkilere rağmen Basın Yasası 6 Haziran 1956 tarihinde meclis tarafından kabul edilmiştir.⁵⁴⁷

Muhalefet üzerinde kurulmak istenen baskının bir diğer vechesi de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun kabulü olarak tecessüm etmektedir. Adnan Menderes söz konusu yasayı şu şekilde savunmuştur; “Böyle bir kanun çıkarmayı biz de istemeyiz. Fakat böyle bir kanun çıkarmağa bizi icbar ettiler. Henüz seçimlere iki sene var, memleketi bir miting meydanı haline getirdiler. Yalnız seçim zamanlarında propaganda yapmak suretiyle iş yapmak imkanları arıyoruz. Dört sene müddetle her gün karşılıklı düello yaparak, bu memleketin hali istikbali ne olur?” demektedir.⁵⁴⁸

Mecliste 27 Haziran 1956 yılında söz konusu öneri görüşülürken, İnönü, bu hakkın kendilerine anayasa tarafından verildiğini ve değiştirilemeyeceğini, DP'lilerin miting yaparken muhalefeti bundan mahrum bırakmak istediğini vurgulamıştır. İnönü sözlerine “biz mutlakiyetten geldik siz mutlakiyete gidiyorsunuz diye sonlandırmış, ardından muhalif saflar salonu terk etmiştir.⁵⁴⁹

Söz konusu yasaya göre, siyasi partilerce veya siyasi propaganda yapmak amacıyla hakiki veya hükmü şahıslar tarafından düzenlenecek toplantılar ve gösteri yürüyüşlerinin, yalnız seçim zamanında yapılabileceği, hükmi şahısların kendi mensupları arasında düzenleyecekleri toplantıların kapalı yerde yapılması, toplantının ve gösteri yürüyüşü yapabilmek için, o yerin mülki amirinden 48 saat önce izin alınması, yürüyüşlerde nutuk

⁵⁴⁶ Albayrak, **a.g.e.**, s. 287.

⁵⁴⁷ **Zafer Gazetesi**, 7 Haziran 1956

⁵⁴⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem X, C. 12, B. 73, O. 2, 6.06.1956

⁵⁴⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem 10, C. 12, B. 82, O. 2 27.06.1956, **Ulus Gazetesi**, 28 Haziran 1956

söylenmemesi... kısıtlamalara uygun düşmeyen toplantıları dağıtmak için polis in ateş açma yetkisi olduğu” yetkileri hükümete verilmiştir.

Mezkûr yasa mecliste kabul görürken, demokrasi ve anayasanın ruhuna aykırı bulunduğu için büyük tepki toplamıştır. Yasanın çıkmasının ardından CHP’li Kasım Gülek Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki yasaya uymadığı için Rize’de mahkemeye çıkarılmış,⁵⁵⁰ Osman Bölükbaşı ise yurt gezisi sırasında kolluk kuvvetlerinin baskısına uğramıştır.⁵⁵¹

3.4. 1957 Genel Seçimleri

1957 genel seçimleri yaklaşırken muhalefet, iktidarı zorlayacak hamleler için çalışmaya başlamıştır. 1954-1957 yılları arasında çoğu kaynak tarafından iktidarın baskı yasaları olarak telakki edilen önlemler⁵⁵² muhalefetin kendisini kuşatılmış hissetmesine neden olmuştur. Bunun neticesinde, CHP’nin önderliğinde Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi bir seçim ittifakı -güç birliği- yapmak için görüşmelere başlamıştır. 21 Ağustos 1957 tarihinde CHP lideri İsmet İnönü diğer partilerle prensip olarak anlaşıklarını açıklamıştır. Aslında her partinin güç birliğinden beklentisi farklıdır. HP bir kurucu meclis talep ederken, CMP’nin beklentisi ise ortak liste ile seçimlere gitmektir. Bu sebepler birlik politikasının daha baştan altını oyan sebeplerdir.

Zafer Gazetesi, İsmet İnönü’nün güç birliği konusunda diğer partilerle anlaştığı haberini “Taşlık Komplosu” olarak değerlendirmiş ve bu durumu demokrasiye karşı yapılmış bir suikast olarak ifade etmişlerdir.⁵⁵³ Milli Muhalefet Cephesi olarak da adlandırılan mezkur yapı 4 Eylül 1957’de bir bildiri yayınlamıştır; ”Yargı bağımsızlığı ve yargıç güvencesi, söz, basın sendika ve toplanma özgürlüğü, üniversite özerkliği, grev ve mesleki örgütlenme hakkı, idari tasarruflar hakkında yargı denetimi, tarafsız bir yönetim kurulması, antidemokratik yasaların kaldırılması, Anayasa değişikliği ve seçim

⁵⁵⁰ **Ulus Gazetesi**, 31 Temmuz 1956

⁵⁵¹ **Ulus Gazetesi**, 16 Ağustos 1956

⁵⁵² Basın Yasası, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Emeklilik Yasası...

⁵⁵³ **Zafer Gazetesi**, 28 Ağustos 1957

sisteminin iyileştirilmesi, iki yıl içinde seçimlere gidilmesi ve basına ispat hakkı verilmesi konusunda üç partinin mutabakata vardığı açıklanmıştır.⁵⁵⁴

Muhalefetin bu çabalarının ardından iktidar da karşı hamle yapmıştır. Muhalefetin çabaları ve çalışmaları neticelenmeden erken seçim kararı verilmiştir. 5 Eylül 1957 tarihli DP Meclis Grubu toplantısında alınan kararla, seçimlerin 27 Ekim 1957 gününde yapılacağı açıklanmıştır. Adeta muhalefeti gafil avlayan bu karar ile partilerin seçim ittifakı yapmasının önüne geçilmiştir. İktidar 11 Eylül 1957 tarihinde, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu'nun 35 ve 39. Maddeleri değiştirilirken, 7053 sayılı yasa ile partilerin seçimlere ortak liste ile girmeleri engellenmiştir.⁵⁵⁵

Aslında Demokrat Parti, 1957 seçimlerine giderken arzu ettiği yerden uzak görünmektedir. 1954 Genel Seçimlerinin yarattığı büyük özgüven üç yıllık süreç içerisinde kaybolmuş, iktidar daha sert politikalar geliştirmeye başlamıştır. 1954 seçimlerinin ardından özgüven göstergesi olarak değerlendirilen “baskı yasaları” işler iyi gitmedikçe baskıcı bir rejimin dışavurumu olarak değerlendirilmektedir. Hatta DP'nin seçimlere gitme konusunda belli başlı endişeleri de vardır. Aslına bakılırsa, tüm bunlara rağmen DP hala avantajlı görünmekte ve seçimlerden önce tahıl alım fiyatlarını yükseltmesi bir yandan erken seçimi müjdelerken öte yandan köylünün güveninin tahkim etmektedir.

Ahmad, DP'nin stratejisini şöyle özetliyordu, DP politikasını köylünün alım gücünü yükseltmek, Kıbrıs meselesinde yükselen milliyetçiliği kullanmak, Suriye'de solun gelişmesini bir tehdit olarak kullanmak ve dış politikada bir konsensüs yaratarak içeride muhalefeti daha yumuşak olmaya itmek olarak değerlendirmektedir.⁵⁵⁶ Seçim kampanyası sırasında muhalefet ise rejim bunalımı üzerine bir politik strateji inşa etmiştir. Öte yandan iktidar ise icraat alegorisi üzerinden bir seçim kampanyası geliştirmiştir. Kampanya sırasında tıpkı 1954 seçimleri öncesi gibi DP'nin önde gelenleri temel atma törenlerine katılmışlardır.⁵⁵⁷ Böylece “yedi yıldan bu yana süren kesintisiz

⁵⁵⁴ **Ulus Gazetesi**, 5 Eylül 1957

⁵⁵⁵ **T.C. Resmî Gazete**, 13 Eylül 1957, Sayı: 9705, Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu maddelerinin tadiline ve bu kanuna muvakkat bir madde ilâvesine dair Kanun.

⁵⁵⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 74.

⁵⁵⁷ Fatma Alev Atayakul, “Türkiye’de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2007, s. 319.

hizmet” pratiğinin devam edeceği ima edilirken, bu törenler halkın karşısına çıkmanın vesilesi haline gelmiştir.

Öte yandan seçim sistemi tartışmalara konu olmaya devam etmektedir. Forum Dergisi’nde yazan eski DP’li Turhan Feyzioğlu, DP’nin seçim sisteminin marifetiyle CHP 103.015 oya bir vekil çıkarırken, iktidar vekilleri ise 10.564 oyla seçildiğinden bahsetmektedir. Bu adaletsizlik ancak seçim sisteminin değişmesi ile mümkün olacağı iddiasındadır.⁵⁵⁸ DP ise seçim yatırımlarına tüm hızıyla devam etmiş, Kırşehir yeniden il yapılırken, 78 Bucak ilçe statüsüne yükseltilmiştir. Ancak DP içinde de sular durmamakta partinin kurucusu ve eski Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü partisinden ağır suçlamalarla istifa etmiştir. Ayrıca Burhanettin Onat ve Dağıstan Binerbey de istifa etmiştir.⁵⁵⁹

Partilerin milletvekili namzetleri incelendiğinde karşımıza enteresan bir tablo çıkmaktadır. Eski rejimi partisi CHP’nin kitle partisi olma mücadelesi kendisini belli etmektedir. CHP’nin milletvekili adaylarının yaş ortalaması 38’dir. 211 Hukukçu, 59 Doktor, 58 Tüccar, 57 Çiftçi, 36 Mühendis, 30 Gazeteci, 21 Yönetici, 20 Sanayici, 18 Eğitimci, 12 İktisatçı, 10 Maliyeci, 9 İşçi ve 6 Eczacı bulunmaktadır.⁵⁶⁰ CMP listesinde 117 Hukukçu, 124 Tüccar, 50 Çiftçi, 38 Doktor, 16 Asker, 14 Diş Hekimi, 12 Gazeteci, 10 Profesör, 11 Yönetici, 7 Bankacı ve 12 Kadın vardır.⁵⁶¹ HP ise 137 Hukukçu, 11 Profesör ve Doçent, 21 Yüksek Mühendis, 18 Eğitimci, 2 General, 2 Amiral, 10 Subay, 92 Tüccar, 80 Ziraatçı, 45 Doktor, 23 Gazeteci, 25 İktisatçı, 14 Belediye Başkanı ve meclis üyesi, 15 İşçi ve Şoför, 10 Eczacı ve Kimyager, 3 Veteriner, 5 Fabrikatör ve 15 de çeşitli meslek dallarında çalışan insanlardan oluşmaktadır.⁵⁶² Görüldüğü üzere partilerin milletvekilleri namzetlerinde, sosyal tabanın farklı yelpazelerinden insanların bir arada olduğu görülmektedir. Dikkat çeken husus ise yine, Hukukçu ve Tüccar sayısının yekunudur. Tüccar sayısının fazla olması, Türkiye’nin geçirdiği sosyo-ekonomik değişimi ispatlar niteliktedir.

⁵⁵⁸ **Forum**, VI, Sayı 67, 1 Ocak 1957

⁵⁵⁹ Nasrullah Uzman, “İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 13 Ankara, 2013, 185-208, s. 194.

⁵⁶⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ekim 1957

⁵⁶¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ekim 1957

⁵⁶² **Cumhuriyet Gazetesi**, Aynı Tarih

Genel seçim, 27 Ekim 1957 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 12.077,413 seçmenden 9.230.814'ü oy kullanmıştır. Katılım oranı %76,43'te kalırken bu oran 1950 ve 1954 seçimleri ile karşılaştırıldığında hayli düşük kalmıştır.

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı	Milletvekillerinin Partilere Göre Dağılımı
DP	4.303.190	47.70	424	69.50
CHP	3.768.043	40.82	178	29.18
CMP	663.295	7.19	4	0.66
HP	356.419	3.86	4	0.66
Bağımsız	39.867	0.43	4	-
Toplam	9.230.814	100	610	100

Tablo 3, 1957 Genel Seçim Sonuçları

Adalet Bakanlığı nihai sonuçları 30 Ekim 1957 tarihinde açıklamıştır. CHP birçok ilde seçim sonuçlarına itiraz ederken sadece Diyarbakır'da seçimlerin yenilenmesi kararı çıkmıştır. DP ise seçim sonuçlarına itiraz ettiği Adana'da seçimlerin tekrar edilmesini sağlamıştır. 1957 seçimleri DP için oy düşüşüne ve popülerite kaybına işaret ederken, CHP için ise nispi bir artış söz konusudur. CHP'nin yaşadığı oy artışı yeni dönemde büyük bir özgüven kazandırmış bu itibarla 1960 Askerî Darbesi'ne giden politik sürecin gerilmesine vesile olmuştur.⁵⁶³

3.4.1. 1960 Askerî Darbesi ve Darbeye Giden Süreç

Seçim sonuçlarının ardından, DP Meclis Grubu 31 Ekim 1957 tarihinde toplanmıştır. Meclis Grubu alışıldığı üzere Cumhurbaşkanı olarak Celal Bayar'ı, Başbakan olarak Adnan Menderes'i, nihayetinde Meclis Başkanı olarak Refik Koraltan'ı belirlemiştir. 2 Kasım günü Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş ve hükümeti kurma görevini Adnan Menderes' tevdi etmiş bu itibarla V. Menderes kabinesi göreve gelmiştir. Yeni kabine; Başbakan: Adnan Menderes, Devlet Bakanları ve Başbakan Yardımcısı Tevfik İleri, Devlet Bakanları Emin Kalafat, Muzaffer Kurbanoğlu, Adalet Bakanı Esat Budaklıoğlu, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı,

⁵⁶³ Albayrak, a.g.e., s. 300.

Bayındırlık Bakanı Ethem Menderes, Ticaret Bakanı Abdullah Aker, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Lütü Kırdar, Gümrük ve Tekel Bakanı Hadi Hüsman, Ulaştırma Bakanı Fevzi Uçaner, Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen, Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı Sıtkı Yırcalı, İmar ve İskan Bakanı Medeni Berk gibi isimlerden oluşmuştur.⁵⁶⁴

Hükümet programı 4 Aralık 1957 tarihinde meclise sunulurken, CHP adına söz alan Faik Ahmet Barutçu programın tartışılması için süre istemiş ancak DP döneminde adet olduğu üzere kabul edilmemiştir. Ardından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü söz alarak programı çeşitli yönlerden tenkit etmiştir. Adnan Menderes de söz alarak eleştirilere cevap vermiş ancak program genel itibarıyla yetersiz bulunmuştur.⁵⁶⁵

1957 seçimlerinden moral bulan CHP özgüvenini artırarak muhalefetin dozajını arttırmaya başlamıştır. CHP, DP'yi rejim bunalımını çözmeye zorlamış ve muhalefette iken verdiği sözleri tutmaya davet etmiştir. CHP'nin sertliği arttıracağını sezen hükümet ise bazı önlemler almaya çalışmıştır. Meclis iç tüzüğünü değiştirerek muhalefetin ikna etme gücünü kısıtlamaya çalışmıştır. Ulus Gazetesi'nde, Yakup Kadri Karaosmanoğlu kaleme aldığı yazıda, Menderes'in diktatoryaya kaydığı endişesini dile getirmiştir.⁵⁶⁶ Bu tür suçlamaların daha 1957 yılından itibaren dillendirilmesi siyasi atmosferin henüz o senelerde dahi nasıl gergin olduğunu göstermektedir. Öte taraftan Menderes, muhalefeti ihtilalci yöntemlerle iktidarı değiştirmek istemekle suçlamıştır. Irak'ta yaşanan darbe ile iktidarın sınırları tahrip olurken muhalefet de Menderes'in bu alerjisini bildiğinden kasten üzerine gitmiştir. Kasım Gülek'in Irak'ta ölenlerin bizimkilerin (Adnan Menderes) akıl hocası olduğunu söylemesi bu durumu ispat eder niteliktedir.⁵⁶⁷

1958 yılı içerisinde, siyasal tansiyon daha da artmıştır. İktidarın ihtilal korkularını tetikleyen bir diğer mesele ise "Dokuz Subay Olayı" olarak geçen hadisedir. 16 Ocak 1958'de ihtilal yapacaklar iddiasıyla biri emekli olmak üzere dokuz subay gözaltına alınmıştır. Soruşturma ve mahkeme neticesinde herhangi bir neticeye varılamamış, mahut subaylar beraat etmiştir. Ancak ihbarda bulunan Samet Kuşçu adlı subay yanlış ihbar suçundan hüküm giymiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ **Zafer Gazetesi**, 3 Kasım 1957

⁵⁶⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi Dönem XI, C.1, B. 11, O. 1** 06.12.1957

⁵⁶⁶ **Ulus Gazetesi**, 26 Kasım 1957

⁵⁶⁷ **Ulus Gazetesi**, 4 Ağustos 1958

⁵⁶⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s. 208.

Bu ihbardan bir sonuç alınamasa da ordu içerisinde kaynayan kazanın bir işareti olduğunu düşünmek mümkün gibi görünmektedir. 1958 yılı içerisinde partiler arasındaki karşılıklı suçlamalarla geçmiştir. Muhalefet, iktidarı baskıcı yöntemler kullanarak tek parti müstebitliğine gitmekle suçlarken, iktidar ise muhalefeti ihtilalci yöntemlerle hükümeti değiştirmek istemekle suçlamaktadır. İktidar, radyo gibi bağımsız kalması gereken kurumları kendi lehine kullanırken, muhalefet ise iktidarın ihtilal korkularını tırmandırmaktadır. Örneğin: Forum Dergisi'ndeki, "Milletlerin İsyan Hakkına Dair" başlıklı yazısında Doç. Dr. Muammer Aksoy, "milletlerin isyan hakkının nedenleri ve meşruiyeti" üzerinde durmakta ve bu konuda Irak İhtilâli ile yakın bir bağlantı kurularak, adeta D.P. iktidarına gözdağı vermektedir.⁵⁶⁹ Karşılıklı psikolojik bir gerilim tarafları 27 Mayıs'a doğru götürmektedir.

İktidarın sertlik önlemlerine başvurmasının ardından muhalefet partileri arasında iş birliği, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve 7 Ekim 1958 tarihi itibarıyla taraflar arasında görüşmeler başlamıştır.⁵⁷⁰ Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve son olarak da Hürriyet Partisi'nin katıldığı güç birliğinin temel hedefleri CHP'nin 12-15 Ocak 1959 tarihlerinden Ankara'da düzenlenen CHP'nin 14. Kurultayında "İlk Hedefler Beyannamesi" olarak tecessüm etmiştir. İlk Hedefler Beyannamesi 1961 Anayasası'nın özünü oluşturmuş bir metindir. Bu beyanname esas olarak şunları kapsamaktadır;

1. Anayasanın ruhuna aykırı antidemokratik yasaların kaldırılması
2. Cumhurbaşkanlığı'nın parti başkanlığından ayrılması
3. Hukukun, yürütme üzerindeki etkisinin artırılması
4. Hâkim teminatı ve yargı bağımsızlığı
5. Seçim Kanununun düzeltilmesi⁵⁷¹

Muhalefetin iş birliği çabalarına iktidar ise Vatan Cephesi ile karşılık vermiştir. Menderes, ilk olarak Manisa İl Kongresi'nde, 12 Ekim 1958 tarihinde yaptığı konuşmada, bu konuyu gündeme getirmiştir. Menderes bu kongrede yaptığı konuşmada; "... Politika

⁵⁶⁹ **Forum Dergisi**, Cilt: IX, Sayı: 107,1 Eylül 1958, ss. 7-10.

⁵⁷⁰ Mustafa Albayrak, "Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti V Demokrat Parti'nin Son Yılları (1957-1960)", **Mer-Ak Mersin Akademi Yayınları**, Mersin, 2020, s. 82.

⁵⁷¹ **Ulus Gazetesi**, 15 Ocak 1959

ve ihtirastan vareste vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı Vatan Cephesi..." kurmasını istemiştir. Demokrat Parti içerisinde, Vatan Cephesi'nin kurulmasına il-ilçe teşkilatlarını zayıflatacağına dair bir endişe oluşsa da Başbakan Menderes buna aldırış etmemiştir.⁵⁷²

Bir yıl içerisinde memleketin birçok yerinde Vatan Cephesi Ocakları kurulmuştur. Hatta Sümerbank, Etibank gibi devlet kuruluşlarında dahi söz konusu ocakların tesis edildiği görülmüştür. Menderes, Vatan Cephesi'nin bir parti organizasyonu olmadığını, dileyen her vatandaşın katılabileceğini belirtmiştir. Bir yerden sonra Vatan Cephesi'ne katılan her vatandaşın ismi radyodan okunmuştur.⁵⁷³ Milli Muhalefet Cephesi'nin karşısına Vatan Cephesi'nin kurulması Türkiye'deki siyasi polarizasyonu arttırmış, ayrılıkları keskinleştiren bir fenomen haline gelmiştir. Siyasi atmosferin ne derece gerildiği daha sonrasında yaşanan Uşak, Geyikli ve Yeşilhisar gibi olaylarda ortaya çıkmıştır.

İktidar ve muhalefet arasındaki yaşanan gerginliğin had safhaya ulaştığı zamanlarda, Londra'dan gelen bir haber kısmi bir yumuşama döneminin kapısını aralamıştır. 17 Şubat 1959 tarihinde, Londra'dan dönen Adnan Menderes'in uçağı düşmüş⁵⁷⁴, Menderes uçaktan yaralı kurtulmuştur. Bu kaza, iktidar-muhalefet arasındaki ilişkileri kısa erimli de olsa yumuşatmıştır. Ancak bu sükûn dönemi, CHP'nin mecliste yaşananları halkı duyurmak için Büyük Taarruz adı verilen bir program başlatmasıyla son bulmuştur. Programa bu ismin verilmesi, Kurtuluş Savaşı ile aralarında bir analogi kurmuş, İsmet Paşa'nın Millî Mücadele kahramanı vasfını tahkim etmiştir.⁵⁷⁵ Program sırasında İnönü ve partilileri mülki idarenin engellemeleri ile karşılaşmış Uşak'ta galeyana gelen halk ise İnönü'yü taşlamıştır. Şiddet olaylarının devam edeceğini sezen İnönü programını yarıda bırakarak İstanbul'a dönmüştür.

Cumhuriyet Halk Partisi ise, 9 Mayıs 1959 tarihinde, Meclis'e bir önerge vererek, Uşak, Turgutlu, Akhisar, İzmir ve İstanbul olaylarından dolayı, Başbakan Menderes ve İçişleri Bakanı Namık Gedik hakkında soruşturma açılmasını istemiş, bu önerge gündeme alınmayınca da muhalefet, meclisi toplu halde terk etmiştir. Mecliste düzenli bir çalışma

⁵⁷² Albayrak, **Demokrat Parti'nin Son Yılları**, s. 84.

⁵⁷³ Bkz: Yasemin Doğaner, **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013, s. 45.5

⁵⁷⁴ **Zafer Gazetesi**, 18 Şubat 1959

⁵⁷⁵ Albayrak, **DP'nin Son Yılları**, s. 90.

ortamı bulamayan CHP'liler tekrardan meydana inmiştir. 11 Eylül 1959 tarihinde, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Çanakkale'nin Geyikli bucağına gitmiş orada DP'lilerin protesto gösterileri nedeniyle ilçeye girememiştir.⁵⁷⁶

İktidar ve muhalefet arasındaki gerilimin bir diğer yansıması da "Yeşilhisar Olayıdır". 1959 yılının sonuna gelindiğinde, CHP mecliste çalışma imkânı kalmadığını belirtirken, Hükümeti mecliste çalışmak yerine meseleleri parti grubunda tartışmayı tercih ettiği görünür bir hal almaktadır. Kendini meclis sathında ifade imkânı bulamadığını düşünen CHP ise, hükümetin ilk dört yılki metodunu kullanarak sahaya inmiştir. Toplum içindeki ayrışma da son raddeye ulaşmıştır. Başbakan Menderes bir meclis konuşmasında bu durumu şöyle ikrar etmiştir;

*"... Bu memleketin 14 senedir asabını yorduk, yıprattık. Hiçbir memleket bu kadar kesif bir siyasî faaliyete muhatap olmamıştır, zemin teşkil etmemiştir. Vatandaşları ikiye ayırdık. Kahvelerini ayırdılar, ailelerini, karılarını ayırdılar. İki hasım karargâh halinde, yani NATO ile Sovyet bloku halinde mevki ettik..."*⁵⁷⁷

24 Mart 1960 tarihinde Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde yaşanan olay darbeye giden yoldaki en önemli dönemeçlerden biridir. Yeşilhisar'daki Tarım Kredi Kooperatifleri seçimini CHP'liler kazanmış, mağlubiyeti sindiremeyen DP'liler ile aralarında arbeye yaşanmıştır.⁵⁷⁸ Olay sonrasında gözaltına alınan Halk Partisi üyeleri polis tarafından da şiddete maruz kalmıştır. Bunun üzerine İsmet İnönü hem olayları incelemek hem de Kayseri İl Kongresi'ne katılmak için bizzat Kayseri'ye gitme kararı vermiştir. Fakat İnönü, trenin bölgeye hareket edeceği gün Kayseri valisinden gelmemesi yönünde bir telgraf almıştır. Valinin telgrafına sinirlenen İsmet İnönü, bölgeye hareket etmiş ancak tren Himmetdede yakınlarından durdurularak şehre grimesi istenmemiştir. Direten İnönü, Kayseri'ye ulaşmış ancak daha sonra da Yeşilhisar'a girişi engellenmek istenmiştir. Yeşilhisar'da kendisini engellemek için kurulan askeri barikatı yürüyerek aşmıştır. Hiçbir sebep olmamasına rağmen İsmet İnönü'nün Kayseri'ye sokulmak istenmemesi siyasi gerginliğin hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ **Ulus Gazetesi**, 12 Eylül 1959

⁵⁷⁷ **DPMGGMZ**, Dönem: XI, Cilt: 279, 16 Aralık 1959, ss. 28-29.

⁵⁷⁸ **Ulus Gazetesi**, 25 Mart 1960

⁵⁷⁹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 226-227.

Yaşanan tüm bu olayların ardından DP yönetimi, siyaseti sokaklarda yaparak ihtilal kışkırtıcılığı yaptığını düşündüğü CHP'ye karşı daha sert önlemler alınması yönünde karar vermiştir. Demokrat Parti Meclis Grubu, 12 Nisan 1960 günü yaptığı toplantı ile Halk Partisi hakkında tahkikat yapmaya karar vermiştir. 18 Nisan 1960 tarihinde Demokrat Parti önergesi mecliste kabul edilmiştir.⁵⁸⁰ Mecliste kurulan Tahkikat Komisyonu geniş yetkilerle donatılmıştır. Komisyonun, her türlü adli muhakeme usulünü tatbik eden bir mahkeme gibi çalışacağı, her türlü neşriyat, belge ve evraka el koyma, gibi yetkilerle mücehhez olduğu, ayrıca komisyonun yaptığı tahkikat gizli ve sonuçlarına itiraz edilemez olduğu gibi yetkilerle donatılması, Eroğul tarafından bu komisyonun DP diktatörlüğüne zemin hazırladığı şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁸¹

Demokrat Parti, meclise verdiği komisyon teşkili takririnin gerekçesi okunurken, CHP'nin seçimlerle elde edemediği iktidarı, gayrimeşru tariklerle ele geçirmek istediği, 1950'den bu yana devam eden iktidar devrinde halkın iki kez DP'ye teveccüh ettiğine, seçim mağlubiyetleri ve kazanma umudunu kaybeden muhalefetin gayrimeşru yöntemlere başvurduğu üzerinde durulmuştur. Hiçbir yetkisi olmadığı halde, CHP'nin bu sonbaharda seçim yapılacağından bahsetmesi ve bu seçim süreci içerisinde kardeş kavgasını tahrik edeceğine dair bir kanaat oluştuğundan bahsedilmiştir. Yine aynı takrirden, CHP tahkikat encümeni temel alınarak şöyle hülasa edilebilmektedir. Halkı kanunlara uymamaya teşvik etmek, silahlanmak suretiyle iktidar partisinin mensuplarına baskı yapmaya itmek, orduyu siyasetin içine çekmek, bizim radyonun – komünist radyo- CHP'nin olduğunu iddia etmek, TBMM'ni vesile ederek halkı yanıltmak, hücre teşkilatı kurmak ve tüm bu faaliyetleri neşir yoluyla tahakkuk ettirmek şeklinde özetlenebilmektedir.⁵⁸²

Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasının hemen ardından, meclisteki tansiyon da bu duruma paralel olarak artmıştır. Halk Partisi, söz konusu komisyonu kendisini kapatmak için kurulmuş bir aygıt olarak değerlendirerek çok sert tepki göstermiştir. 18 Nisan 1960 tarihinde mecliste gerçekleşen aynı Tahkikat Komisyonu görüşmeleri esnasında söz alan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, *“şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal*

⁵⁸⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem XI, C. 13, B. 58, O. 8, 18.04.1960

⁵⁸¹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 232-233.

⁵⁸² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem XI, C. 13, B. 58, O. 8, 18.04.1960

meşru bir hakır”⁵⁸³ çıkışını yapmıştır. Mahut çıkış, İsmet Paşa’nın bir ay sonra gerçekleşecek askeri müdahaleye verdiği onay hatta bazıları tarafından tahrik ettiği iddia edilmiştir. İsmet Paşa’nın Nisan ayı içerisinde yaptığı konuşmalar, hem Tahkikat Komisyonu’nun teşekkülün kışkırtmasıyla yapılırken hem de Kore’de yaşanan ihtilali darbe mesel ederek iktidara mesaj vermeye çalışmıştır. Yine İsmet Paşa 27 Nisan’da yaptığı konuşmada, Kore’deki gelişmeleri örnek göstererek, aynı zamanda devrik lider Syngman Rhee’nin çok kuvvetli olduğu askeri, bürokrasiyi ve polisi kontrol etmesine rağmen devrildiğini söylemekte ve DP’ye siz neye güveniyorsunuz demektedir. Ayrıca İsmet İnönü, “*Türk Milleti Kore Milletinden daha az haysiyetli değildir*” diyerek, darbeye zemin hazırladığı düşünülmektedir.⁵⁸⁴

Tahkikat Komisyonunun kurulması kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Komisyonun kurulmasının ardından Ankara ve İstanbul’da öğrenci olayları yaşanmıştır.⁵⁸⁵ 29 Nisan’da İstanbul ve Ankara olayları ve söz konusu olaylar sırasında polis ve askerlerin sert müdahalesi tepki toplamıştır. TBMM’nin 29 Nisan tarihli oturumunda, olayların ardından sıkıyönetim kararının tasdikine dair Başbakanlık tezkeresi okunurken, CHP sıralarından yoğun itirazlar ve tepkiler gelmiştir. Polisin ve askerlerin sert müdahalesi, iktidarın uyguladığı şiddet politikasının bir tezahürü olarak görülmüştür.⁵⁸⁶ Öte yandan toplumun gayri-memnun (basın-aydınlar) kesimlerinin ittifakı ile iktidara gelen DP, bu ittifaktan asker ve öğrencilerin eksilmesiyle son günlerini yaşamaya başlamıştır. Tüm olanlara rağmen Menderes, parti içinden gelen itirazların da hilafına, Eskişehir Seyahatine çıkmış, hatta seyahate çıkarken kendisini istifa etmeye davet eden Parti Genel İdare Kurulu toplantısını “teessüf ederim” diyerek terk etmiştir.⁵⁸⁷ 27 Mayıs 1960 günü de Demokrat Parti iktidarı askeri bir darbe ile son bulmuştur.

1960 yılına gelindiğinde bazı Demokrat Partili milletvekilleri dahi işin böyle gitmeyeceğini anlamış durumdadır. Demokrat Parti Diyarbakır Milletvekili Dr. Kamil Tayşı, Başbakan’a yazdığı mektupta il teşkilatını ve belediyeyi ciddi manada eleştirmektedir. 1954 ve 1957 gibi “nurlu seçimlerin” ardından, il teşkilatı ve belediyede menfaat elde etmek için insanlar bulunduğu ve liyakate verilen önemin gittikçe

⁵⁸³ Aynı Tutanak

⁵⁸⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem XI, C. 13, B. 61, O. 3, 27 Nisan 1960

⁵⁸⁵ **Ulus Gazetesi**, 30 Nisan 1960

⁵⁸⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre XI, C. 13, B. 62, O. 3, 29.04.1960

⁵⁸⁷ Samet Ağaoglu, **Arkadaşım Menderes**, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 166-167.

değersizleştiğinden bahsetmiştir. Diyarbakır örneği, DP'nin son dönemi için memleket manzarasının minyatür sergisi olduğunu iddia etmek her ne kadar cüretkâr olsa da geri kalan yerlerde böyle bir tutumun olduğuna inanmak için birçok neden vardır.⁵⁸⁸

Böylece Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 tarihinde basın tarafından -çatışma olmaması nedeniyle- “Beyaz İhtilal” olarak anılan askeri bir müdahale ile yıkılmıştır. 1920’den bu yana faaliyette olan TBMM feshedilmiştir. On yıllık müddet içerisinde memleketi yöneten Demokrat Parti’nin tüm faaliyetleri sona erdirilmiştir. Demokrat Parti’nin önde gelen isimleri tutuklanarak Harp Okulu’nda ayrı ayrı odalara kapatılmıştır. Sabık İçişleri Bakanı Namık Gedik, tutukluluğu sırasında sinir krizi geçirerek Harp Okulu’nun camından atlamış ve hayatına son vermiştir. Devrilen DP iktidarının yerine memleketi bir dahaki seçimlere taşımak üzere darbeyi gerçekleştiren subaylardan müteşekkil Milli Birlik Komitesi kurulmuştur. Ayrıca teknokratlardan müteşekkil bir Bakanlar Kurulu teşekkül ederken, Cemal Gürsel hem MBK başkanı hem de Devlet Başkanı ilan edilmiştir.

Yassıada’daki yargılamalar birçok davadan mürekkeptir. Bir yandan, Anayasa’yı ihlal, görevi kötüye kullanma, üniversite olayları gibi birçok ciddi dava açılmışken, öte yandan “Köpek, Bebek” gibi mahkemenin yargılamaların ciddiyetine gölge düşüren davalar da söz konusudur. Menderes’in görevi kötüye kullanma ve dini irtica ile suçlandığı kendisine çekilen telgraflar söz konusudur. Bu telgrafların birisinde, 1950’den bu yana dini özgürlüklerin genişletilmekte olduğunu ancak bunun yeterli olmadığını, bir anayasa değişikliği gerektiğini ve Türkiye’nin yüzde doksan beşinin bu durumdan mutmain olacağından bahsedilmiştir. Ayrıca, böyle dini kaidelerin yasalarda yer almasının, “mason ve komünist” şer odaklarına esaslı bir cevap olacağı üzerinde durulmuştur. Ayrıca raporda, devletin bir “İslam Devleti” şanı ile anılması istenmiştir. Konya DP Ocağı’ndan gönderilen ve altında geniş bir imza sirküsüne sahip olan söz konusu mektup, Yassıada Mahkemeleri’nde Menderes’in görevi kötüye kullandığına dair bir kanıt olarak sunulmuştur.⁵⁸⁹

Yine Menderes’in görevi kötüye kullandığı ve dini irticaya iltifat etmese de sessiz kaldığına kanıt olarak gösterilen bir mektup daha vardır. DP Malatya İl Ocağı’ndan

⁵⁸⁸ BCA, “Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 21-123-6, 07.04.1960

⁵⁸⁹ BCA, “Yassıada Yargılama Tutanakları”, 10-9-0-0 / 325- 1005 – 4, 10.0.1959.

gönderilen telgrafta, kamuoyunda Nurculara karşı girişilen anti-propagandanın yanlış olduğu, bu “talebelerin” yıllardır adli bir suça karışmadığı ve iman feyziyle donatılmış kamuoyuna faydalı kişilerden olduğu bahsedilmiştir. Bu nedenle, söz konusu grup hakkında incitici laflardan kaçınılması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. DP iktidarının son yıllarında, Nurcuların tahkikata uğraması ve liderleri Said Nursi'nin mahkemeye çıkarılması gibi hususlar DP'nin tabanını rahatsız etmiş görünmektedir. Ancak, Nurcuların geçirdiği tahkikatın Adnan Menderes'in zamanında yapıldığı düşünülürse, bu hususta sabık Başbakan'ı suçlamak hiç makul görünmemektedir. Ayrıca telgrafın dilinde, hükümetin de yaklaşımından rahatsız olduğuna dair bir izlenim sezilmektedir.⁵⁹⁰

Yassıada'da yapılan yargılamalar neticesinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişoğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman gibi önde gelen DP'liler, Anayasa'yı ihlal suçundan idam cezası almıştır. Ölüm cezalarından sadece Menderes, Zorlu ve Polatkan'ınkiler gerçekleştirilmiştir. Milli Birlik Komitesi tarafından onaylanan infazlar tatbik edilmiştir.⁵⁹¹ 15 Eylül'ü 1961'de, 16 Eylül'e bağlayan gece yarısından sonra sabaha karşı Hasan Polatkan ile Fatin Rüştü Zorlu, 17 Eylül Pazar günü saat 13.25'te de Adnan Menderes idam edilmiştir.⁵⁹²

3.5. 1955-1957 Dönemi Demokrat Parti'nin İngiliz Kamuoyundaki Yansımaları: Memnuniyetsizlikler Başlıyor

1955-1960 yılları, Demokrat Parti için iyi başlamasına rağmen iktidarını askeri bir darbeye kaybettiği yıl olmuştur. 1954 Seçimleri ve hemen ardından gerçekleşen belediye seçimleri, DP'nin kendisine olan güvenini tahkim ederken, bu güven bir yerden sonra muhaliflerine yönelen bir silah görünümü kazanmıştır. 1957 seçimleri ile süreç ters yönde ilerlemiş, bu sefer güven kazanan muhalefet de iktidarı sıkıştırmaya başlamıştır. Gerilen

⁵⁹⁰ BCA, “Yassıada Yargılama Tutanakları”, 10-9-0-0 / 325- 1005 – 4, 1961 olarak raporda görülmektedir. Telgrafın tam tarihine ne tutanakta ne de içerikte rastlanmamıştır.

⁵⁹¹ **Resmî Gazete**, S. 10908, 16 Eylül 1961

⁵⁹² Sezai Akdağ, “Yassıada'da Kararlar Nasıl Verildi?”, **ATA Dergisi: Tarihi Objektiften 27 Mayıs İhtilali ve Yüksek Adalet Divanı Sempozyumu Özel Sayısı**, sayı 5, 1993, s. 132.

iktidar-muhalefet ilişkileri toplumsal tabanda da karşılık bulmuş, 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne giden süreçte siyasi polarizasyon had safhaya ulaşmıştır. DP bu seneler arasında uyguladığı politikalarla kendisini iktidara getiren ittifakın -aydınlar, basın-zırhını çatlatmış, mahut ittifakı bozmakla kalmayıp kendisine düşman saflarına geçmesine neden olmuştur. Bu muhalefet saflarına ordu içerisindeki genç subayların da geçmesiyle darbe için tüm şartlar oluşmuş görünmektedir. İşte bu süreç, İngiliz kamuoyunda da- büyükelçilik raporları ve gazeteler- kendisine yer bulmuştur.

1955 yılı için İngiliz Büyükelçilik belgelerinde Türkiye için zor ve dengeli bir yıl olduğu belirtilmiştir. Başbakan'ın 1955 yılı başında muhalefete karşı daha uzlaşmacı bir tavır sergileyeceği inancının yıl sonuna doğru kırıldığı, umutların boşa çıktığı tespiti yapılmıştır. Muhalefetin ise DP'ye liberal ve demokratik olmayan yöntemlerle hareket ettiği eleştirisinde bulunduğu ayrıca hükümetin ekonomi politikalarının ülkede suni kıtlıklar yarattığı iddiasına yer verilmiştir. Ancak Menderes'in asıl mesaisini harcadığı hususun parti dışından gelen değil aksine DP içerisinde yaşadığı problemler olarak işaret edilmektedir.⁵⁹³ Muhalefetin eleştirileri karşısında pek harekete geçmeyen amiyane tabirle bu eleştirileri küçümsediği iddia edilen, Menderes'i harekete geçiren DP içerisinden gelen İspat Hakkı meselesi olduğuna ayrıca değinilmiştir. Bu durumun Ekim ayı içerisinde dokuz parti üyesinin ihraç edilmesine ve diğer on kişinin de istifasına yol açtığı olgusu raporlarda kendisine yer bulmaktadır. Yine de 1955 yılı sonu itibarıyla, gittikçe artan hayat pahalılığı, muhalefet ve basın üzerinde kurulan mahdut baskı mekanizması, kendiliğinden gelişen bir memnuniyetsizliğe neden olduğundan bahsedilmiştir.⁵⁹⁴

Ayrıca İspat Hakkı meselesinin detaylı bir tahlili de yapılmaktadır. Söz konusu meselenin akisleri ve DP'nin iç klikleri üzerinden okunmuştur. Büyükelçi Bowker, İspat Hakkı meselesinin DP içerisindeki ilk derin çatlak olduğundan ve parti içindeki diğer memnuniyetsizliklerin de bu şekilde ortaya çıktığını dile getirmektedir. İspatçıların ihraç edildiği kongrede, partilerinden ihraç edilenlerin milletvekilliği görevlerinin de düşürülmesine dair bir tasarinin alelacele kabulünün ayrı bir tartışma yarattığı

⁵⁹³ FO 424/296/ RK 1011/1

⁵⁹⁴ FO 371/123999/RK 1011/1, "Annual Report on Turkey for 1955", m James Bowker to Selwyn Lloyd, 16 Ocak 1956

vurgulanmaktadır.⁵⁹⁵ Kasım ayı içerisinde DP'den istifa eden dokuz milletvekilin, DP'nin kuruluş prensiplerini esas alarak yeni bir parti kurduklarını belirtilmiştir. Kurulan Hürriyet Partisi'nin lideri ise yine DP'nin önde gelen eski isimlerinden Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu olduğu söylenmiştir. Bu siyasi isyanın ve belediye seçimlerinde iktidarın yaşadığı sorunların kamuoyunu DP'yi eleştirmek için daha da cesaretlendirdiği aynı zamanda açık sözlü yayınlara neden olduğu üzerinde durulmuştur. Gerilen siyasi atmosferin bir diğer yansıması da DP Meclis Grubu içerisinde görülmektedir.

Yine Kasım ayı sonunda DP Meclis Grubu'nun uzun ve fırtınalı görüşmesinde gensoruların bilhassa Maliye Bakanına yöneltildiğini, Ekonomi ve Ticaret Bakanları'nın da bundan nasibini aldığı üzerinde durulmuştur. Menderes kabinesine ve kendisine yöneltilen acı eleştirilerden ancak şahsı için güvenoyu alarak kurtulabildiği üzerinde durulurken kabine istifa etmiştir. Daha sonrasında istifasını veren Menderes, Cumhurbaşkanı tarafından yeniden görevlendirilmiş, yeni kabine grupta saldırıları yönlendiren isimler de dahil edilerek kurulmuştur. Yeni hükümetin daha demokratik kanunlar getirmeyi, İspat Hakkı hususunda çalışılması gerektiğini ve 1954 Seçim Kanunu'nda demokratik olmayan değişikliklerin iptal edilmesi üzerinde durduğu belirtilmiştir.⁵⁹⁶ 1955 yılındaki büyük grup krizi de böylece elçilik raporlarına yansıdığı görülmektedir. 1955 yılı içerisinde Adnan Menderes'in kendisine daha çok parti içerisinden de olsa yükselen muhalefet dalgasını bastırmak adına, bazı anayasal reform sözleri verse de bunu hayata geçirmediğinden bahsedilmiştir. Menderes'in bu sözleri, kısa vadede kendini rahatlatacak ve iktidarını korumaya matuf mahiyette hamleler olduğuna dair bir ima söz konusudur.⁵⁹⁷

Öte yandan, Türkiye'nin son yüzyılındaki en mühim toplumsal meselelerinden biri olan 6-7 Eylül Olaylarının, Türkiye'nin batılı bir ülke olarak gelişmesinin değerlendirilmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Devrimden bu yana merkezi Hükümetin otoritesinin istikrarlı bir şekilde genişlemesi, ülkenin henüz Batı Avrupa demokrasilerinin ulaştığı aşamaya gelmekten çok uzak olduğu tespitinde bulunulmuştur. Bununla beraber idarede ciddi bir bozulmanın olduğu düşünülmektedir.⁵⁹⁸ Daha fazla kargaşayı önlemek

⁵⁹⁵ Aynı Doküman

⁵⁹⁶ Aynı Doküman

⁵⁹⁷ FO 371/130174/RK1011/1," Turkey: Annual Review for 1956", Sir James Bowker to Mr. Selwyn Lloyd, 5 Ocak 1957

⁵⁹⁸ FO 424/296/ RK – 1016/37

adına Ankara, İstanbul ve İzmir’de sıkıyönetim ilan edildiği vurgulanmıştır.⁵⁹⁹ 6-7 Eylül meselesinin salt bir şiddet eğilimi olarak telakki edilmeyip, mevzu Türkiye’nin demokratik gelişimi ve olgunluğu çerçevesinde ele alınmıştır.

Yıl sonunda da bazı ekonomik göstergelerde bozulmaların olduğu söylenmiştir. Bu durum aynı zamanda halkın alım gücünün düştüğüne işarettir.⁶⁰⁰ Söz konusu durum 1955 yılından bu yana, lineer biçimde devam eden, iktidarın itibarsızlaşması/ görelî gözden düşmesi içerisinde okunmaktadır. 1955 yılından itibaren, büyükelçilik belgelerinin dilinde, önceki dört yıla nazaran bariz bir kötüye gidiş teması işlendiği gözlemlenebilmektedir

1956 yılı ise Başbakan Menderes’in parti içerisindeki otoritesinin kademeli olarak arttırdığı bir yıl olarak değerlendirilmiştir. Daha 1955 yılı Kasım ayında gerçekleşen grup isyanı ve sonrasında gerçekleşen kabine değişikliği sırasında bazı demokratik önlemlerin alınabileceği konulmuş ancak 1956 yılı itibarıyla bu durumun gerçekleşmediğini hatta gerçekleşme ihtimalinin de ufukta kaybolduğu düşünülmektedir. Hatta kabinenin bağımsız düşünebilen, DP’nin kurucularından ve önemli isimlerinden Fuad Köprülü’nün hükümetten uzaklaştırıldığı ayrıca söylenmektedir. Başbakan böylece kabine üzerindeki gücünü tahkim etmiştir. DP ve Menderes’in otoriterleşme meyilli gösterdiğine kanıt olarak, yargıların emekliye sevk edilmesini sağlayan bir yasa tasarısının ortaya çıktığı düşünülmüştür. Bu şekilde iktidarın, yargı güvenliğini zedelediği öngörülmüştür.⁶⁰¹

Haziran ayında hükümetin, zaten halihazırda ağır olan Basın Kanunu’nu daha da ağırlaştırdığı belirtilmektedir. Bu yasa ile el ’an iyice daralmış olan eleştiri makasının daha da daraltıldığına altı çizilmektedir. Aynı ayın sonunda, yeni bir toplantı kanunu" çıkarıldığı ve bu kanunun, bir seçim kampanyası dışında herhangi bir siyasi toplantı için genel onayın alınmasının gerektiği ve bu durumun pratikte Muhalefet politikacılarının herhangi bir toplantı yapmasını engelleyeceği hususları öne çıkmıştır. Bu durumun

⁵⁹⁹ FO 424/296/ RK 1011/1

⁶⁰⁰ FO 424/296/ RK – 1016/35, “A Review of the Turkish Political Scene”, Sir James Bowker to Mr. Selwyn Lloyd, 12 Eylül 1956

⁶⁰¹ FO 424/297/ RK- 1011/1, “Turkey: Annual Review for 1956”, Sir James Bowker to Mr. Selwyn Lloyd, 31 Ocak 1957

neticesinde gülünç olayların yaşandığı, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in birçoğu sonuca dahi ulaşmamış davayla uğraştığından bahsedilmiştir.⁶⁰²

Tüm bu olanların ciddi protesto ve tepkilere neden olduğu hatta Ankara Üniversitesi Dekanlarından birinin hükümeti eleştirdiği için istifaya zorlandığı,⁶⁰³ Türkiye'de fikir özgürlüğü alanın daraldığını ancak yine de bunun demokrasinin sonu anlamına gelmediği vurgulanmıştır. Menderes'in her türlü eleştiriyi reddeden taviz vermez tutumunun, demokrasinin gelişimini talep eden gençler tarafından pek de sempati ile karşılanmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte muhalefet partilerinin bu dönemi yapıcı eleştirilerle verimli biçimde değerlendiremediği düşünülmektedir. Geleneksel muhalefet partisi CHP'nin iktidara alternatif bir program sunamadığı bildirilmektedir. DP'den koparak kurulan Hürriyet Partisi'nin de umut edilen sıçramayı sağlayamadığının altı çizilmektedir.⁶⁰⁴

1956 yılı içerisindeki bir diğer önemli mesele ise muhalefetin iş birliği çabaları olarak kendisine yer bulmuştur. Sonbahardaki seçim için bu üç parti arasında görüşmeler olduğu ancak hiçbir sonuç elde edilemediği, bu başarısızlığın altında her üç partinin de farklı beklentilere sahip olması yatmaktadır. Raporunda, bu ittifakın yapılamamasının nedenleri arasında CHP'li bazı önde gelenlerin bunu kendi çıkarları için tehlikeli gördüğü düşüncesi vardır. Hürriyet Partisi ise seçim ittifakından ziyade herhangi yapıcı bir politikayı reddederek, anayasa reformu üzerinde durması olarak görülmektedir. Kapatılan Millet Partisi yerine kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin ise sadece seçimlere ortak liste ile girip daha fazla vekil çıkarma meselesiyle ilgilendiği düşünülmektedir.⁶⁰⁵

1957 yılı genel olarak seçim kararı, hazırlıkları üzerinde şekillenmiştir. 1957 yılı için raporlarda da bunların üzerinde durulmuştur. Büyük Britanya Büyükelçiliği de seçim öncesinde partilerin genel durumu üzerine kısa bir değerlendirme yapmıştır. Doğal olarak Demokrat Parti ile başlayan değerlendirmede, partinin içerisinde 1955 yılındaki büyük isyandan sonra, içeride çok az hoşnutsuz kaldığı söylenmektedir. 1955 yılı içerisinde meydana gelen iki büyük anlaşmazlık sırasında, parti gövdesinden önemli bir yekunun

⁶⁰² Aynı Doküman

⁶⁰³ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun akademik açılış yılı münasebetiyle yaptığı konuşmada iktidarı eleştirmesi ve hemen ardından Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bakanlık uhdesine alınarak, dekanlık görevinden tard edilmesi.

⁶⁰⁴ Aynı Doküman

⁶⁰⁵ Aynı Doküman

koptuğu ve bunların Hürriyet Partisi adıyla yeni bir parti kurdukları belirtilmiştir. Bir diğer iddia ise muhalefet kaynaklarına dayandırılmaktadır. Başbakan Menderes'in parti içerisindeki tavırları ve 1957 seçimlerinin sonuçları ile alakalı Demokrat Parti'de ciddi bir endişe söz konusudur.⁶⁰⁶

Ancak bunun geniş kapsamlı bir ayrılığa işaret etmediği, hoşnutsuzların herhangi bir milletvekili etrafından toplanması söz konusu olmadığı ve Adnan Menderes'in güçlü konumunu sürdürdüğü düşünülmektedir. Bu düzensiz hoşnutsuzluğun yapısal çatlakları olmadığı, monolitin üzerindeki, çizikler kabul edilebileceği düşünülmektedir. Yani Menderes'in yerini alabilecek bir kişi görülmemektedir. Seçmenleri ile olan ilişkilerinde ise DP'nin yaşadığı en büyük darbenin karaborsa ve istifçilik ile mücadele etmek için çıkarılan Milli Koruma Kanunu olduğu düşünülmektedir.⁶⁰⁷ Türkiye'de toplumsal hayatın bir gerçeği olarak, ekonominin kötüye gidişinin, iktidar partisine olan sempatiyi azaltacağına dair okumanın bir benzeri de burada yapılmıştır. Türk toplumunun, 1955 yılından bu yana giderek şeditleşen DP uygulamalarına karşı olgusal bir eleştiri getirmeyen, işin ekonomi boyutu kötü yönetilir hale gelince, sınırlı da olsa tepkiler artmaya başlamıştır. Bu durum İngiliz belgelerinde de kendisine yer bulmuştur.

Demokrat Parti'nin çıkardığı baskıcı yasaların, basın ve entelektüeller gibi sınırlı bir çevrede tepkilere sebep olduğu ancak bunun köylü kesimi için çok önemli bir husus olmadığı söylenmektedir. Kırsal kesimin, Menderes'in kendilerine tanıdığı yüksek taban fiyatları ve sübvansiyonlarla ilgilendiği yukarıda belirtilen tarzda soyut meselelerle daha az ilgilendiği belirtilmektedir. Türk köylüleri arasında, aralarında sanayi tesislerinin varlığının bile, yoksul bir yaşam için çorak toprak kazmak zorunda kalma kötülüğüne çözüm sağlayacağına dair büyüyen bir zihniyet var olduğu, bu nedenle, bu tür kurumların, kuruldukları yerde sıcak bir şekilde karşılandığı ve henüz sadece projelerin olduğu alanlarda bile heyecanla beklendiği üzerinde durulmaktadır.⁶⁰⁸ Bunun dışında raporlara da yansıdığı üzere Demokratların popülaritesini kaybettiğine dair çok az gösterge bulunmaktadır. Vurgulanması gereken bir diğer mesele ise, bir önceki paragraftaki ekonomik huzursuzluğun halkı rahatsız ettiği meselesidir. Ancak bu rahatsızlığın şehirli-kentli kesim için söz konusu olduğu, köylülerin yüksek taban fiyatları

⁶⁰⁶ FO 424/297/ KK – 1013/12

⁶⁰⁷ Aynı Doküman

⁶⁰⁸ Aynı Doküman

ile ürünlerinin satın alınmasıyla, kentlilere nazaran daha rahat olduğu söylenebilir durumdadır.

Ayrıca raporda muhalefet partilerinin de seçim öncesindeki durumlarından kısaca bahsedilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin de etkili bir muhalefet etme potansiyelinden mahrum olduğu tespiti yapılmıştır. CHP'nin içinde Kasım Gülek ve ona karşı olanların arasında bir bölünme olduğu iddia edilmektedir. Bu bölünmenin Genel Başkan İnönü ile yaşandığı söylenmektedir. Hürriyet Partisi ise şimdiye kadar kurulurken aşıladığı umudu kaybettiğini hala varsayılan potansiyeline ulaşamadığı söylenmektedir. CMP'nin ise önde gelen ismi mühim hatip, Osman Bölükbaşı ile olduğundan daha değerli görüldüğünü ancak sadece bir şehir özelinde etkinliğe sahip olduğu tespiti yapılmıştır.

3.5.1. İlgisiz Kalabalıkların Sönük Seçimi: İngiliz Kamuoyunda 1957 Genel Seçimleri

1957 Genel Seçimleri, Demokrat Parti için bir zafer olsa da aynı zamanda sonun başlangıcı olarak da değerlendirmek mümkündür. DP, 1957 seçimlerinden birinci parti olarak çıksa da kamuoyu desteğini nisbi de olsa kaybettiği görülmekte, muhalefetin ise geçmiş seçimlere nazaran büyük bir başarı elde ettiği bildirilmektedir. CHP seçimden elde ettiği başarı ile bir özgüven kazandığı ve bu güven ile iktidarı zorladığı bilinmektedir. Bu durum, iktidarın ise muhalefetin agresif politikasına sertlik ile karşılık vermesine neden olmuştur. Ayrıca İngiliz belgelerinde seçimlere katılımın az olmasından dolayı, halkın çok partili demokrasiye olan inancını kaybetmeye başladığına dair iddialı ve mübalağalı bir okuma yapılmıştır.

1957 seçimlerinin kampanya süreci ve seçim sonuçlarına dair öngörüler Büyükelçilik raporlarında da kendine yer bulmuştur. 1957 seçimlerine giderken ilginç bir tespitte bulunulmuştur. Sıradan bir ziyaretçinin gerçekten halka açık bir toplantıya şahit olmamış olsa, bekleyen bir seçimin farkında olmadan Türkiye'den gelip geçebilirdi denmektedir. Seçim arabaları, afişler ve yazılı sloganlar nadiren görüldüğü hatta mitinglerde halkın tepkisizliği nedeniyle hatiplerin olumlu ya da olumsuz konuştuklarının bilinemediğinin

altını çizmişlerdir. Mitinglere katılımın çoğunlukla ilgisiz bir meraktan kaynaklandığı ve coşkudan eser olmadığı gözlemlenmiştir.⁶⁰⁹

Partilerin kampanyaları beklenen hatlarda yürüttükleri, Demokrat Parti'nin mümkün olduğu kadar performansa dayalı bir kampanya yürüttüğünü, kabine üyelerinin okul ve fabrika gibi yerler açtığı belirtilmiştir. Demokrat Parti, seçim kampanyasını geçmişte yaptıklarını övmek üzerine kurmuştur. Zaten yedi yıldır iktidarda olan bir siyasal partinin böyle bir hizmet retoriği oluşturması makul görülmektedir. DP'nin geçmişte yaptıklarına dair bir broşür yayınlandığı, camii inşa istatistiklerinden bu broşüründe bahsedilmesini, Seçim Kurulu'na bunun kanuna aykırı olduğu yönünde Hürriyet Partisi tarafından şikâyet edildiği söylenmiştir.⁶¹⁰

Muhalefet partileri ise, liberal -özgürlükçü- olmayan Demokrat Parti yasalarını düzeltmek ve gelecekte gerçek bir demokratik rejimi garanti altına almak için yürürlüğe koyacakları anayasa reformları ve diğer yasaları konu alan manifestolar yayınladığı, ayrıca yeni ve dengeli bir ekonomi politikasına olan ihtiyacı vurguladıklarından bahsedilmiştir. Muhalefetin seçim hamaseti, iktidarı baskıcı yöntemler kullanarak totalitarizme kaymakla suçlamak yönünde olmuştur. Seçim rekabetinin ise genel olarak DP ile CHP arasında geçeceği tahmin edilmektedir. Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin çok etkili olmasını beklemediğini ve rollerinin DP'nin dezavantajına olacak şekilde oyları bölmek olacağı tahmin edilmektedir.⁶¹¹

Cumhuriyet Halk Partisi'nin geçmişteki yaşlı muhafazakârlar yerine daha genç dinamik isimlere yer verdiği, CHP'lilerin en sadık, en iyimser temsilcilerinin bile doğrudan bir zafer beklemediklerini, olsa olsa ancak meclisteki koltuk sayısını iki katına çıkarılmasının kâfi olduğunun düşünüldüğü not edilmiştir. İstanbul ve İzmir Konsolosluklarının yaptığı bir araştırmada şehirlerin gettolarında durumun DP için hiç iç açıcı olmadığı, söz konusu hoşnutsuzluğun CHP'nin koltuk sayısını ikiye katlama niyeti ve hevesini gerçekleştirebileceği iması yapılmıştır. Bu hoşnutsuzluğun temelinde ise sürekli artan

⁶⁰⁹ FO 424/297/ RK – 1015/37, “The Final Phase of the Turkish General Elections Campaign” Mr. Stewart to Mr. Selwyn Lloyd, 17 Ekim 1957

⁶¹⁰ Aynı Doküman

⁶¹¹ Aynı Doküman

yaşam maliyetleri ve temel gıda maddelerindeki kıtlık olarak ele alınmıştır. Bir diğer husus ise DP içerisinde olduğu düşünülen yolsuzluk iddialarıdır.⁶¹²

1957 seçimleri için büyükelçilik raporlarında, DP parti üyeleri ve destekçileri arasında bile güvensizlik yaşadığı iddia edilmiştir. Hatta 36 koltuk getiren İstanbul ve Ankara'nın el değiştirerek CHP tarafından kazanılma durumu olduğundan bahsedilmiştir. Ancak bu şehirlerdeki kaybın bile DP'nin genel konumunu etkilemeyeceğini çünkü toplumun çok mühim bir kısmını teşkil eden köylü desteğinin hala arkalarında olduğundan bahsedilmiştir.⁶¹³ 31 Ekim'de resmi seçim sonuçları Adalet Bakanlığı tarafından yayınlamış DP'nin 424, CHP'nin 178, HP'nin 4 ve CMP'nin 4 olmak üzere toplamda 610 milletvekili seçilmiştir.⁶¹⁴

1957 seçimlerin detaylı analizini içeren raporda, DP'nin aralarında İstanbul, İzmir, Konya ve Bursa'nın da bulunduğu 44 ilde zafer kazanırken, 3 ilde galibiyeti CHP ile paylaştığı, Demokrat Parti'nin meclisteki vekil sayısı 424 olduğundan bahsedilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ise aralarında Ankara ve Adana'nın olduğu 18 ilde zafer kazanırken meclisteki sandalye sayısını 178'e çıkarmıştır. HP ve CMP'nin de sadece dörder vekil kazandığı söylenmiştir.⁶¹⁵ Seçimi katılım oranının çok düşük olduğu hatta İstanbul'da %60'a kadar düştüğü tahmini yapılmıştır.

Muhalefet partilerinin toplam oyu iktidarı geçmiş, DP'nin ülke sathında %7 kadar oy kaybettiği görülmektedir. Ana muhalefet partisinin ise 1954 seçimlerine nazaran %8 kadar oy kazandığı görülmektedir. Bu gelişme Türk siyasetinde 1946'da çok partili hayata geçiş ile kıyaslanacak bir gelişmeyi temsil ettiğine dair ilgi çeken bir tespit söz konusudur. İlk defa bir muhalefet partisi oyların büyük bölümünü alsa da milletvekili sayısında geridedir. Bu artık mecliste küçük ama sesini yükselten bir azınlığın ötesinde bir şey temsil edecektir diyerek, abartılı bir okuma yapılmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kazandığı illerin çoğunun, köylülerin az ürettiği ve yüksek tüketici olduğu Türkiye'nin daha yoksul ve ihmal edilmiş bölgelerinde olması, buna

⁶¹² Aynı Doküman

⁶¹³ Aynı Doküman

⁶¹⁴ FO 424/297/ RK – 1015/39, “Turkish Elections Results” Mr. Stewart to Mr. Selwyn Lloyd, 31 Ekim 1957

⁶¹⁵ FO 424/297/ RK- 1015/41, “The Results of the Turkish General Elections”, Mr. Steart to Mr. Selwyn Lloyd, 1 Kasım 1957

karşın Demokrat Parti'nin en kayda değer zaferlerini müreffeh yerlerde kazanması anlamlıdır. Tarımsal alanların yoğunluğu nedeniyle köylerin temel gıda ürünlerinin eksikliğinden az etkilendiği görülmektedir. İlaveten seçim öncesinde DP'nin muhalefetin sesini azami ölçüde bastırdığı vurgulanmıştır. Muhalefetin iş birliği çabaları engellenmiş, Metin Toker'in de aralarında bulunduğu bazı gazeteciler tutuklanmış ve anayasal olarak bağımsız olması gereken radyo devlet işleri adı altında hükümet lehine çalışmıştır.

1957 seçimleri sonrasında CHP'li yöneticiler sayımlar esnasında usulsüzlük yapıldığını iddia etmiştir. Raporda da CHP'nin bundan şüphelenmek için makul sebepleri olsa da seçim sonuçlarını dramatik biçimde değiştirecek niceliğe sahip olmadığı düşünülmektedir. Ancak DP'nin düşen popülaritesinin hilafına CHP'nin yükseldiğine, İsmet Paşa'nın demokrasiyi tam anlamıyla getirecek mühim bir lider konumuna eriştiği vurgulanmaktadır.

1957 seçimlerinin ardından mecliste daha dengeli bir dağılım meydana geldiğini, bu sebeple iktidar için işlerin daha da zora girdiği vurgulanmaktadır. Eğer Adnan Menderes başbakanlık görevini sürdürecekse muhalefete karşı sabır ve hoşgörü erdemlerini biraz daha geliştirmesi gerektiği tespiti çarpıcıdır. Dış politikada ise partiler arasında bir ayrım olmadığı ve tesanütü bozmadıkları belirtilmektedir.⁶¹⁶

3.5.2. Sürekli Seçim Atmosferi: 1960 Darbesine Giden Süreç

1960 Askerî Darbesi'ne uzanan süreç içerisinde, 1958 ve 1959 yılları önemli dönüm noktalarını teşkil etmektedir. Söz konusu yıllar içerisinde yaşanan hadiseler, darbeye giden süreci tırmandırmış ve bu tırmanış bir askeri darbeye sonuçlanmıştır. Demokrat Parti ve Adnan Menderes söz konusu yıllar içerisinde muhalefet ile olan ilişkilerini, iç politikada kendi yerini tahkim etmek üzere gerginlik bağlamında kurmuştur. Muhalefet partileri de söz konusu tavra aynı şekilde karşılık verince, siyasal polarizasyon had safhaya ulaşmış, mezkûr gerilim Tahkikat Komisyonu gibi idarenin yetkilerini sorumsuzca kullandığı araçlara dönüşerek 1960 Darbesine giden yolu açmıştır.

⁶¹⁶ Aynı Doküman

1958 yılı için ilginç bir ifade kullanılmaktadır. Yılın iyi ve kötü yanları arasındaki dengeyi kurmanın hayli zor olduğu, kötü yanları için Kıbrıs ajitasyonu ve partiler arasında yükselen tansiyon ve şiddet dalgası olarak gösterilirken, iyi yanlarının ise Türkiye'nin Batı ittifakı ile yakın ilişkiler geliştirmesi ve gittikçe daha sıkı biçimde NATO ile ilişkiler geliştirmesi olarak gösterilmiştir. Bu durumun da lineer biçimde gelişeceği kehanetinde bulunulmuştur. Yani Birleşik Krallık belgelerinde, Türkiye'nin batı ittifakından uzaklaşacağına dair bir endişe söz konusu değildir. Birleşik Krallık ile olan ilişkiler de iyiye gitmektedir. Ayrıca Kıbrıs meselesinin BM nezdinde makule döneceği düşünülmektedir.⁶¹⁷ Dış meselelerin iyiye gideceğine dair bir inanış varken, iç siyaset hakkında daha karamsar okumalar yapılmıştır.

İçeride, politik atmosfer giderek kötüleşmektedir. İki parti arasındaki tehlikeli gerilim sürerken her iki partinin de önde gelenleri mevzuyu daha tırmandırmakta, ekonomik göstergeler DP'nin şaşalı günlerini aratır haldedir. Tüm siyasal, ekonomik sorunların içerisinde dahi Başbakan Menderes'in hala popülaritesini koruduğunun altı çizilmektedir. Söz konusu desteğin menşei ise bilinen bir olgu üzerine şekillenmiştir. Menderes'in tüm bu yaşananlara rağmen hala halk desteğine sahip olmasını, bilhassa kırsal kesimden gelen desteğe borçlu olduğu, 1957 yılında olduğu gibi ekonomik sorunların katmerlenerek devam ettiği, bunun da DP'nin dezavantajına geliştiği vurgulanmakla beraber dramatik bir iktidar değişimine sebep olması beklenmemektedir. Öte yandan basın üzerine uygulanan anti-demokratik baskıların CHP seçmenini rahatsız ettiği saniyen değinilen bir diğer husustur.

1958 yılı itibari ile CHP'nin yükselen bir fenomen olarak karşımıza çıktığı tespiti yapılmıştır. 1950'den bu yana aslında çok da gözde olmayan, muhalefete geçişe bir türlü normatif olarak hazırlanamayan CHP'nin, son dönemde uyguladığı agresif ve ofansif politikalarla öne çıktığı düşünülmektedir. Raporlara göre, Cumhuriyet Halk Partisi uyguladığı stratejiyi üç temel üzerinden organize etmektedir. Ekonomik kötüye gidişin neden olduğu alım gücünün düşmesi, temel hak ve hürriyetlere getirilen antidemokratik engeller ve 1957 seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı üzerinden kurgulanan bir muhalefet

⁶¹⁷ FO 371/144739 RK – 1012/1

geliştirmiştir. 1957 seçimlerinde usulsüzlük olduğu vehmedilse de bunun iktidarı değiştirebilecek seviyede olmadığı düşünülmektedir.⁶¹⁸

İngiliz büyükelçilik belgelerinde, 1960 Askerî Darbesi'ne giden yolda, 1958 yılı itibari ile ülkede kalıcı bir seçim atmosferi olduğu söylenmektedir. Bir şiddet atmosferinin olduğu ve havanın Başbakan Menderes tarafından provoke edildiğine inanılmaktadır. DP rejiminin kitlesel iltica ve çöküşe yol açacağı ve kötüye gidişin anahtarı olabileceği düşünülmektedir. DP'nin muhalefete karşı son derece güçlü şekilde kendini savunduğu, birkaç hadise dışında basın ağzını kapattığı, mecliste konuşma imkanının kısıtlandığı düşünülmektedir. İnönü'nün sert kampanyasının ise, DP propaganda makinesini zayıflığını ortaya çıkardığı düşünülmüştür. Muhalefet liderleri tarafından Demokrat Parti'nin benzer çabalarına rakip ve aşan ölçekte il turları düzenleyerek, Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerine getirilen kısıtlamalardan kurtulma yöntemine gittiği belirtilmektedir.⁶¹⁹

Bu yurt gezileri esnasında muhalefet liderlerinin yaşadığı polis ve idari amirlerin baskıları üzerinde ayrıca durulmuştur. Sonbaharda yaşanan Tokat Zile olayları da yıllık raporda saniyen değinilen bir diğer husustur.⁶²⁰ Değinilen bir diğer nokta da muhalefetin kendi aralarında gerçekleştirdiği “güç birliğidir”. Başbakan Menderes'in bu durumu ihtilalcilik ile suçlayarak karşı saldırı ile Vatan Cephesi'nin açıldığı vurgulanmıştır. Özetle halkın bu partiler arasındaki şiddet ve gerginlik sarmalından rahatsız olduğu ancak Adnan Menderes'in güçlü konumunu koruduğu düşünülmektedir. Ayrıca Vatan Cephesi gibi olguların zaten siyasal ve sosyal bölünmeye meyilli olan Türk halkını, gittikçe derinleşen bir tefrika tuzağına çekmekte olduğundan dem vurulmuştur.

İki parti arasındaki siyasi gerilimin daha 1958 yılı itibariyle tehlikeli bir boyuta ulaştığı düşünülmektedir. Hatta muhalefetin de çeşitli yöntemlerle iktidarı tehdit ettiğinden bahsedilmektedir. Buna örnek olarak ise Irak Darbesi gösterilmiştir. CHP'nin başından bu yana DP'nin Irak Başbakanı Nuri Said Paşa ile olan ilişkilerini eleştirdiği hatta 1958

⁶¹⁸ Aynı Doküman

⁶¹⁹ Aynı Doküman

⁶²⁰ Tokat'ın Zile ilçesinde 1947 Genel Seçimlerinde birinci parti DP çıkmıştır. DP, en yüksek oy olan parti olmasına rağmen, bölgede CHP'nin güçlendiği oy oranını arttırdığı görülmektedir. Bu bağlamda 17 Ekim 1958 tarihinde İsmet İnönü, ilçede bir miting yapmak istemiş ancak dönemin Zile Kaymakamı Tevfik Zorlu'nun sokağa çıkma yasağı ilan etmesi, polis müdahalesiyle ortam gerilmiştir. Tokat Zile Olayları, iktidarın uygulamış olduğu zor politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. **Akis Dergisi**, Sayı 233, 25 Ekim 1958

darbesi ile yıkılan Nuri Said ile Menderes arasında meşum bir analogi kurulduğu üzerinde durulmuştur.

Ayrıca darbeden iki yıl öncesinde mühim bir noktaya değinilmiştir. Geçen yıl Türk siyasi gidişatındaki düşüşün nahoş kanıtı olarak, ülkenin silahlı kuvvetlerinin şimdiye kadar kutsal ve bağışık olduğu siyasi hayatın ne ölçüde sıradan bir parçası ve hatta partiler arası rekabetin konusu haline geldiği, yani ordunun artık siyasi mülahazaların bir parçası olduğu için, tehlikeye giden yol işaret edilmektedir. 1957 seçimlerinde ise ordunun, başında eski ve karizmatik bir liderin olduğu CHP'yi desteklediği magazinsel biçimde dile getirilmiştir.⁶²¹ İngiliz büyükelçi Burrows, ordunun siyasi çekişmelerin bir veçhesi haline gelmesinin getireceği sakıncaları kavramış görünmektedir.

1958 yılı içerisinde bahsedilen üzerinde durulan hususlardan birisi de basın meselesidir. İngiliz belgelerinde, hükümetin muhalefete yakın olan matbuatı kısıtlamak ve engellemek adına, gazete kâğıdı sağlama hususunda zorluklar yarattığından söz edilmiştir. Ayrıca söz konusu basına dair yasanın bilhassa, muhalif basın üzerinde uygulanarak sindirilmeye çalışıldığı iması vardır. Ayrıca, gazetelerin ayakta kalmasını sağlayan, mühim bir maddi kaynak olan reklam gelirleri üzerinde de bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre, şahsi ve özel reklamların miktarı azaltılırken, öte yandan resmi miktarların fiyatı arttırılmıştır. Mezkûr ilanlar ise, tirajı yüksek ve çok okunan gazetelere değil, hükümeti destekleyen ve az tirajlı yerel gazetelere verildiğinden bahsedilmiştir.⁶²²

1959 yılında, iç politikadaki çekişmenin tüm hızıyla devam ettiği vurgulanmaktadır. Temelde iki partinin birbirlerinden çok da farklı olmadığını, sadece belli değerler etrafında bir ihtilaf meydana geldiği üzerinde durulmuştur. Tartışmaların çoğu, siyasi özgürlüğün kullanılması ve idare organlarının, özellikle polis, radyo ve Adalet Bakanlığı'nın, muhalefet için hayatı daha zor hale getirmek için iddia edildiği gibi yanlış kullanımı hakkında görünmektedir. Elçilik değerlendirmesinde bunların birçoğu doğru olarak nitelendirilirken bazılarında abartı payı olduğu düşünülmektedir.⁶²³

⁶²¹ Aynı Doküman

⁶²² FO 371/136517/RK1672/1, Michael Stewart to Selwyn Lloyd, September 11, 1958, İdris Yücel, "Demokrat Parti Dönemi Türk Basını Üzerine İngiliz ve Fransız Gözlemleri", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1 (Mart 2017), ss. 206-233, s. 221.

⁶²³ FO 371/153030/ RK – 1011/1

Büyükelçi Burrows, daha iyi anlaşılabilmesi için Türkiye ile Birleşik Krallık arasında yukarıdaki hususlar üzerinde karşılaştırmalar yapmıştır. Burrows, Türkiye’deki yargının, Birleşik Krallık ’ta olduğu gibi bağımsız olduğunun düşünülmemesi gerektiğini söylemektedir. Yine aynı şekilde İngiltere’de BBC’nin hükümet lehine çalışması söz konusu dahi olmazken, polis de iktidarın lehine muhalefet üzerinde baskı kurmasının mümkün olmadığı üzerinde durulmaktadır. Parlamentodaki işlerin de partizanca yürütüldüğüne dair tarafsız gözlemcilerin şahitliğine başvurulmaktadır. Tüm bu eleştirilen yanında Burrows, Türkiye’nin kendine has koşulları olduğu konusunda uyarısını yapmaktadır.⁶²⁴ Büyükelçilik raporlarında meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için İngiltere ve Türkiye arasında kıyaslamaya gidilmesi son derece mühim ve ufuk açııcıdır. Türkiye’nin ulaşması gereken demokratik olgunluk seviyesini işaret eder niteliktedir.

Değınilen bir diğler husus ise basın üzerinde uygulanan politikalarđır. Sürekli sertleştirilen “*Basın Yasası*” ile gazetecilerin zor bir durumda olduğu vurgulanmaktadır. Birçok gazeteci uzun süreli hapis cezaları alırken bir bölümünün ise kısa süreli de olsa tutuklamalar yaşadığı söylenmektedir. Bir gerçek olarak basının büyük bir bölümünün CHP’yi tuttuğu üzerinde durulmaktadır. Öte yandan iktidar ise, Basın Yasalarını bir baskı enstrümanı olarak değil belli bir standart adına getirildiğini söyleyerek kendini savunmaya çalıştığından bahsedilmiştir.

İngiliz belgelerine göre, son dönemde çıkan ve gittikçe sertleşen bununla beraber, henüz gazetecileri hapse göndermesine rağmen tam anlamıyla kıyıcı bir role bürünmeyen yasanın, çıkış motivasyonu hususunda enteresan tespitlerde bulunulmuştur. İngiliz diplomat Michael Stewart’a göre, 1954 öncesinde basın ile yakın ilişkiler içerisinde olan Menderes, yakın arkadaşlarının ve bilhassa İçişleri Bakanı Namık Gedik’in kışkırtmasıyla, toplumsal realiteden uzaklaşarak baskıcı bir zemine doğru kaymaktadır. Ayrıca dönemin gazetelerinin ihtivaları, siyasî görüşleri ve yapısal zayıflıkları üzerinde durulmuştur.⁶²⁵

Muhalefetin bir diğler rahatsızlık noktası ise “idari yetkililerin partizanca tavırları” olarak ele alınmıştır. Mülki idari amirlerin parti mensubu olmamasına rağmen partizanca tavırlar

⁶²⁴ Aynı Doküman

⁶²⁵ FO 371/136517/RK1672/1, Michael Stewart to Selwyn Lloyd, 11 Eylül 1958

sergilediğinden bahsedilmektedir.⁶²⁶ Başbakan Menderes'in kişiliğindeki paradoks olarak bir yandan idarenin iyileştirilmesini talep ederken, öte yandan açıktan talimat vermektedir. Bu durumun da İngiliz idaresi ile karşılaştırılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Burrows'a göre, yine de Türkiye belli bir olgunluk ile değerlendirilmesi gerekir. Neticede çok partili hayata geçeli 14 yıl olduğunu unutmamak gerektiği söylenmektedir. Türkiye'de demokrasi denilince akla hala oy sayısının, köy kahvehanelerinin ve meydanlarında yapılan özgür konuşmalar geldiği tespiti üzerinde durulmuştur.

1959 yılı itibariyle Büyükelçi'nin de aklında beliren bir soru işareti vardır. Türkiye'nin siyasal evriminin en önemli aşamalarından birisinin, Menderes'in özgür bir seçime izin verip vermeyeceği meselesi olarak gün yüzüne çıktığı iddia edilmiştir. Raporunda böyle bir tedirginliğin ifade edilmesi, içerideki tartışmaların bir boyutu olarak değerlendirilebilir.⁶²⁷ Menderes'in kazanmak için her şeyi yapabileceği, bunun için radyoya, kolluk kuvvetlerine sahip olduğu, ancak bir seçim sahtekarlığının ciddi bir tepki görebileceğini ve halkın provoke olacağı düşünülmektedir.

İngiliz belgelerinde, 1959 yılı ve Demokrat Parti için yapılacak son bir genel değerlendirme söz konusudur. Menderes, Burrows'a göre, muhalefete karşı güç kullanmak istemiyor ancak gücün kendinde kalmasını istemektedir. Hem şu anki sistemin – çok partili demokrasi- batı dünyası nezdinde hem politik hem de ekonomik avantaj sağladığı üzerinde durulmuştur. Hükümetin yine dini motifler kullandığını, siyasi ilhamın derecesi ne olursa olsun, dinsel duygunun ifadesine doğru bir geri dönüşün gerçekleştiğinden bahsedilmektedir. Buna örnek olarak, Kayseri'de bir grup bölgesel dini liderin dış çekimi ve tedavisi hakkındaki şeri değerlendirmesinin Dış Hekimlerine sıkıntılar yarattığı söylenmektedir. Raporlarda da 1959 yılı için gerilimin had safhada olduğu söylenebilir. Bu gerginlik raporlarda da kendine yer bulmuştur.⁶²⁸

⁶²⁶ FO 371/153030/ RK – 1011/1

⁶²⁷ Aynı Doküman

⁶²⁸ Aynı Doküman

3.5.3 “Sebatlı Müttefikin Trajedisi”: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Sonrası

1960 Askerî Darbesi’ne yaklaşımların günümüzde bile siyasal kamplaşmaların ve pozisyon almaların etrafında şekillendiği bilinen bir gerçektir. İnsanlar tabiatıyla taraftır ve tarihi olgulara da taraf gözü ile yaklaşmaktadır. Bu itibarla, bilhassa yakın tarih ile ilgili meseleler sadece tarihin değil aynı zamanda gündelik siyasetin de bir parçası halinde toplumsal gerilimin bir vechesi olarak terennüm etmektedir. Öte yandan çalışmanın konusuyla bağlantılı olarak İngiliz kamuoyunun ve bilhassa büyükelçilik tarafından gönderilen belgelerde, 1960 Askeri Darbesinin nasıl okunduğu ayrı bir mesele olarak belirmektedir. Liberal-demokrasinin –yahut demokrasinin- neşvesi nema bulduğu bir yerde askeri bir darbeye yaklaşımın ilkesel olarak mı değerlendirildiği yoksa günün genel geçer politik tavırlarıyla mı yaklaşıldığı sorusuna aşağıda cevap aranacaktır.

1960 yılına ait yıllık raporda, yılın partiler arasında yüksek bir gerilim durumuyla ve 1960'ta ya da 1961'in başlarında beklenen bir seçimle başladığı söylenmektedir. Birçok dış gözlemcinin, bir seçimin muhtemelen bir başka Demokrat zaferiyle sonuçlanacağını düşündüğü ancak Hükümetin, yılın başlarında, kaybedebilecekleri veya olumsuz sonuç alınacağı için seçime gitme riskini alamayacakları sonucuna varılmış gibi görüldüğü söylenmiştir.⁶²⁹ Birleşik Krallık Büyükelçisi Bernard Burrows’a göre; “*Yine de hükümet yılın başında seçime gitme riskini alamayacağına karara vermiş gibi görünüyordu, çünkü ya başarısız olacaklardı ya da seçim karışıklığa yol açacak, ordunun ise DP ‘nin lehine bunu bastırmak istemeyeceği*” kehanetinde bulunmuştur. Kaybetme riskine girmemeye karar vermelerinin altında, Başbakan Adnan Menderes’in kaderinin Türkiye’yi yeniden inşa etmek olduğuna dair neredeyse dinsel inancı olduğu, bunun patetik bir iktidarı bırakmama hırsından kaynaklandığı üzerinde durulmuştur.⁶³⁰

Menderes’in Türkiye’nin kaderini inşa edeceğine yönelik “evanjelik” bir inancı olduğu ve son yaşanan olayların hem onu hem de DP yönetiminin gözünü korkuttuğu vurgulanmaktadır. Seçime gitmeme fikrinin bu şartlar altında tecessüm ettiğine inanılmaktadır. DP’nin, muhalefetin bazı faaliyetlerden, eleştirilerinden ve propagandasından son derece rahatsız olduğu bu da onları kısır bir baskı döngüsüne

⁶²⁹ FO 371/ 160212/ RK – 1011/1, Annual Report 1960

⁶³⁰ FO 371/153032/RK- 1015/10, Annual Review for Turkey

soktuğuna yer verilmiştir. Hatta iktidarı kaybetme korkusuyla kafalarının karıştığını bunu önlemek adına gayri-hukuki tedbirlere başvurarak, 1960 Askerî Darbesi'ne giden yolu kendi elleriyle hızlandırmış olduğu söylenmiştir.

Aynı zamanda Türk demokrasi tarihi için genel bir değerlendirme yapılmıştır. Siyasi fikirlerin Türk devrim mücadelesinin ilk günlerinde şekillendiği ve hiçbir zaman gerçek bir demokratik süreç anlayışına dönüşmeden, tek parti yönetiminin sultası altında kaldığı, daha açık bir deyişle diktatörlüğün yeniden dayatılmasının mümkün olduğu tespiti iddialı biçimde dile getirilmiştir.⁶³¹

Ülkede gerilim arttıran birçok unsur olduğu ve darbeye giden yolda bunların çok etkili olduğunun altı çizilmiştir. Kırılma noktalarının birisi de İsmet Paşa'nın Kayseri Yeşilhisar'da kentin valisi tarafından şehre girişine engel olunduğu elim olay örnek olarak gösterilmiştir. İsmet Paşa'nın Kayseri'de yaşadığı olaylar dikkatlice ele alınmış, Kayseri Valisi'nin kente girmemesi konusunda İnönü'yü uyardığı, hatta trenini durduğu ancak Paşa'nın anayasal hakkını kullanmakta ısrarcı olduğu söylenmektedir. Daha sonrasında İnönü'yü durdurması gereken askerlerin emre itaat etmediği ve olayın akabinde istifa ettiği üzerinde durulmuştur. Bu olayın hemen ardından gelen askeri darbenin TSK'nın İsmet Paşa'ya olan sempatisini kanıtladığına değinilmiştir.⁶³²

İktidarın baskıcı yöntemlerini yoğunlaştırmasında bir başka etken noktası olarak da Celal Bayar görölmektedir. Celal Bayar'ın Balkanlar, Millî Mücadele gibi komitacı duygu ve pratiklerin yoğun olduğu bir iklimden geldiği ve bu gelenek itibariyle eğer mevcut kurallar yarar sağlamıyorsa, iktidarın ve grubun lehine yeni kurallar ihdas edilmesini tercih ettiği söylenmektedir. Bunların arasında, meclisteki çoğunluğu kullanarak çeşitli aygıtlarla muhalefeti baskı altında tutmak da vardır. Bu itibarla tek parti idaresi tarafından da tatbik edildiği şekilde, iktidarın hoşuna gitmeyen şeyleri değiştirdiği yahut engellediğinden dem vurulmuştur.⁶³³ DP'de ve Bayar'da var olan bu eğilim, Batı'da uygulanan en gelişmiş demokrasinin Türkiye için uygun olmadığı, bu demokrasiler taklit edilmeye çalışılırsa, ülkenin kendi kimliğini yitireceği inancında irrasyonel bir dayanak bulmaktadır. Her ne kadar Başbakan geçmişte bu anlayışı uygulamaya koyacak önlemler

⁶³¹ FO 371/ 160212/ RK – 1011/1

⁶³² Aynı Doküman

⁶³³ Aynı Doküman

almaktan sakınmışsa da söz konusu baskıcı anlayışın ona cazip geldiğine inanmak için bazı nedenlerin var olduğunun bilindiği söylenmektedir.

Ülkenin bir darbeye –raporlara göre devrim- gidişini hızlandıran olaylardan birisi de DP'nin İsmet Paşa'ya yapılan saldırıdan sonra ülkenin kaynamakta olduğu gerekçesine dikkat çekerek, bunun araştırılması için bir komisyon kurulmasını istemesidir. Kayseri'de yaşanan olay ve askerlerin tavrı hükümetin, CHP'nin bir darbe planladığına dair korkularını arttırmıştır. İngiliz belgelerine göre, aslında gerek olmamasına rağmen bir soruşturma komisyonu açılmıştır. Tahkikat Komisyonu adı verilen yapının, Türkiye'deki siyasi atmosferin hiç de iyiye gitmediğine işaret ettiği, Burrows tarafından belirtilmektedir. Meclis Tahkikat Komisyonu DP'lilerden oluşturulmuş, soruşturmayı kolaylaştırmak adına liderlerin tutuklanmasına kadar her istediğini yapacak yetkilerle donatılmıştır. Muhalefetin de bu komisyonu tanımamakta ısrarcı olduğuna ayrıca değinilmektedir.⁶³⁴

Mart ayı itibariyle, İngiliz belgelerinde ihtilal ortamının var olabileceğine dair bir şüphe uyanmıştır. Meclis Tahkikat Komisyon'un oluşturulmasından hemen sonra hazırlanan raporda bu şüphe ve tespitlere yer verilmiştir. Bernard Burrows öngörüsüyle, potansiyel bir ihtilal ortamının oluştuğunu söylemektedir.⁶³⁵ Gerçekten de Türkiye'de siyasi atmosfer hayli gerilmiş, gerilen fay hatlarından kopacak politik bir devrim beklenmektedir.

Öte yandan ordunun durumu da son derece gergin bir atmosfer arz etmektedir. Ordunun İsmet İnönü'nün şahsına saygı duymakla beraber, tam anlamıyla CHP'ye angaje olmadığı, silahlı kuvvetlerin, siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılmasına ve rejim biçimine dair endişeleri olduğu vurgulanmaktadır.⁶³⁶

Ayrıca Tahkikat Komisyonu gibi sıra dışı bir dayatmayı siyasi yoldan elde etmeyi çalışmak, hükümetin en garip hamlesi olarak görülmüştür. Bu hareket herhangi bir askeri güç veya zorlama kullanmadan diktatörler için kullanışlı bir araç olduğu tespiti yapılmıştır. Geriye dönüp bakıldığında iktidarın güç dengesini makul biçimde hesaplayamadığı görülmektedir. Burrows'un darbe sonrasında belirttiği üzere, DP'nin

⁶³⁴ Aynı Doküman

⁶³⁵ FO-371/153032, RK - 1015/9

⁶³⁶ FO 371/ 160212/ RK – 1011/1

desteği kırsal kesimden gelmektedir. Ancak işler zora girdiğinde köylü desteği ve radyo hakimiyetinin bir işe yaramayacağı, ordunun verilen emirlere karşı “pasif direnişinin” dahi düzgün değerlendirilemediği kanaatindedir.⁶³⁷

Burrows, Meclis Tahkikat Komisyonu’nun kurulmasının ardından parlamentonun tüm işlevini yitirdiğini söylemiştir. Meclisin işlevini yitirmesi, baskı yasaları ve Tahkikat Komisyon’un kurulması kamusal tartışma ortamını da olumsuz etkilemiştir. Tüm bunların ardından ülke sathında öğrenci eylemlerinin baş gösterdiği, 28 Nisan 1960’ta İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin gösterileri sırasında ordu ve polisin öğrencileri bastırđı, iki öğrencinin hayatını kaybettiği, bir bölümünün de yaralandığı söylenmiştir.⁶³⁸ Basın sansürü nedeniyle olayların ayrıntıları halka duyurulmamıştır. Yine de altmış veya daha çok öğrencinin öldürüldüğü söylentilerinin hemen yayıldığı iddia edilmiş ancak doğruluğuna bir şerh konulmuştur. Protestolar artarken hükümet, 28 Nisan 1960’ta İstanbul ve Ankara’da sokağa çıkma yasağıyla birlikte sıkıyönetim ilan etmiştir.⁶³⁹ Ertesi günü Ankara’da Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin düzenledikleri mitingde gösteri yapan kalabalığın Menderes’i istifaya çağırđıkları belirtilmiştir.⁶⁴⁰

Başka bir olay ise 5 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelmiştir.⁶⁴¹ Ankara’da 555K parolası ile Kızılay Güvenpark’ta buluşan kalabalık, Başbakan Adnan Menderes ve hükümeti istifaya davet etmiştir. O sırada Kızılay’dan geçmekte olan Menderes’in aracından inerek protestocuların arasına girmesi bir karışıklığa sebep olmuş, yaşanan arbedede sıkışan Menderes, bir gazetecinin aracına bindirilerek bölgeden uzaklaşmıştır. Menderes’in arabadan inme kararı kontrolü yitirdiğine dair bir emare iken olay esnasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın ateş emri verdiği ancak yerine getirilmediği eklenmiştir. Bu durum İngiliz raporlarına göre Bayar’ın Menderes üzerindeki etkisinin arttığına işaret etmektedir.⁶⁴²

Öte yandan bazı subayların tutuklanmasının ardından, 1000 civarında Harp Okulu öğrencisi hükümeti protesto etmiştir. Bu durum askerler tarafından hükümete verilen bir

⁶³⁷ Aynı Doküman

⁶³⁸ **The Birmingham Post**, 3 Mayıs 1960

⁶³⁹ **The Birmingham Post**, 29 Nisan 1960

⁶⁴⁰ Aynı Doküman

⁶⁴¹ Aynı Doküman

⁶⁴² FO 371/153032/RK1015/11

gözdağı olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴³ Adnan Menderes, kendisine yapılan siyasi baskı ve istifa çabalarına karşı ayak direttiği ve binlerce kişinin kendini karşılayacağı İzmir Mitingine katıldığı ve böylece Ankara'daki siyasi baskı ve sorunlu ortamdan kendini kurtarmak isteyen Menderes için, kendisini kalabalıkların sevgisini bırakmanın, en makul yol olarak görüldüğü tespiti yapılmıştır. Öte yandan İngiltere, Türkiye'nin güvenliği ile yakından ilgilenmektedir. 2-4 Mayıs arasında düzenlenecek NATO toplantısı için bu kritik bir sorundur. Büyükelçi ülkede bir ihtilal ortamının var olduğunu belirtmekle beraber, durumun hala kontrol altında olduğu söylenmektedir. Ancak bu tespit daha erken zamanlarda yapılmıştır.⁶⁴⁴

Öte yandan Menderes kendisine güvenmektedir. Bir askeri darbe beklememektedir. Neticede ordunun komuta kademesi yani generaller hükümetin yanındadır. Hatta kendisine bir teminat verildiği bilinmektedir. Ancak darbe alt komuta kademelerinden gelmiştir. Ordunun alt ve orta seviyedeki subayları iktidardan pek hoşnut değildir. Uzun zamandır eğitilmiş kesimlerle bağlantısı olan subaylar, muhalefete sempati beslemektedir. Ayrıca maaş ve idari konularda da problemleri vardır. Bu da alt ve orta dereceli subayları DP'den uzaklaştıran nedenlerdendir.⁶⁴⁵

27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun içerisinde bir grup idareye el koymuştur. İdareye el koyan eski Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in liderliğini yaptığı Milli Birlik Komitesi darbeyi gerçekleştirmiştir. Bir sonraki gün ise Cemal Gürsel'in Devlet Başkanı olduğu hükümet kurulmuştur. Burrows, orduda belli başlı bir gerilim olduğunu doğrulamıştır. Ordunun Mayıs'a kadar yaşanan gerilimden rahatsız olduğu, hükümetin bu gergin ortamı bastırmak adına kendisini kullanmak istemesine karşı çıktığı ve bu zamana kadar tüm bu isteklere karşı pasif direnişte bulduklarını söylemektedir. Bu direnişin bir şey ifade etmeyeceği anlaşılınca harekete geçme ihtiyacı hasıl olmuştur.⁶⁴⁶

Burrows'a göre, Menderes neticesi ne olursa olsun iktidarı elinde tutmaya çalışmıştır. Bunu yaparken kullandığı "Tahkikat Komisyonu" gibi araçlar ile kendi elleri ile bir siyasi kriz yaratmıştır. Demokrat Parti her zaman batının sadık bir müttefiki olmuştur. İç politikada ise DP, CHP'nin tek parti iktidarından memnun olmayanların ittifakından

⁶⁴³ Aynı Doküman

⁶⁴⁴ FO 371/153032/RK1015/8

⁶⁴⁵ FO 371/153034/ RK -1015/33

⁶⁴⁶ FO 371/160212/ RK- 1011/1

ortaya çıkan bir sinerji ile iktidar olmuş lakin entelektüel ve eğitilmiş kesimlerin desteğini kaybetmesi ve DP'nin bu gruplar için takındığı sert tavır mahut ittifakın zırhını çatlatmıştır. Bu grup ile temasını kaybeden DP, iktidarının devamı için sırtını köylülere dayamıştır. Özetle Demokrat Parti kendi yarattığı bir iç politik krizin neticesinde meydana gelen askeri darbe ile iktidardan olmuştur.⁶⁴⁷

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, İngiliz basınında da derin yankı uyandırmıştır. İngiltere'nin önde gelen gazetelerinden Guardian'da, darbeden hemen bir gün sonra, ordunun yönetime el koyduğunu ve ileride yapılacak hür seçimlerde iktidarı sivil idareye teslim edeceğine değinilmiştir. Söz konusu gazeteye göre, ordunun yönetimde kalmak isteyeceğine dair bir kanıt olmamakla beraber, verilen söze inanılmıştır. Ayrıca bugünkü askerlerin, sakıt iktidara göre daha aydınlık bir çehre taşıdığından bahsedilmiştir.⁶⁴⁸ Okurlarının birçoğu sol kanada yakın olan ve yayın politikası bağlamında liberal-sol yelpaze arasında bocalayan gazetenin, söz konusu askeri darbeyi olumsuzlaması ilgi çekici görünmektedir. The Guardian, yeni toplanan anayasaya komisyonunun, ülkede yeni bir diktatörlüğe mâni olacak yasal bir zemin için çalıştığını belirtmiştir.⁶⁴⁹ Bir diğer İngiliz gazetesi Observer ise: söz konusu darbeyi "Devrik Diktatör" olarak okuyucularıyla buluşturmuştur.⁶⁵⁰ The Observer, Guardian'a bağlı haftalık sosyal demokrat bir gazete olduğundan benzer okumaların yapıldığı görülmektedir.

Burrows'a göre darbeye giden süreçte, Demokrat Parti Hükümeti'nin, Batı ittifakının bir üyesi olarak dış politikasında bu kadar sebat gösterirken, kendi içinde bu kadar tehlikeli, yanlış ve muhakemesiz bir yol izlemesi, bu olaylı yılın birçok paradoksundan biridir. Menderes'in Kıbrıs Meselesi gibi mühim konularda, Batı ile olan ittifakın geliştirilmesinde çok olgun bir siyaset izlediği vurgulanmaktadır. Menderes'in ABD yardımlarını içeride kendi iktidarını tahkim edecek şekilde kullandığı üzerinde durmuştur. Menderes'in Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya bilhassa Ortadoğu meselesinde geniş yetkiler verdiği ancak son zamanlarda bölge özelinde bazı gerginlikler olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Menderes'in, SSCB ile yakınlaşmasının ihtiyatlı

⁶⁴⁷ Aynı Doküman

⁶⁴⁸ **The Guardian**, 28 Mayıs 1960, "Back to the Army"

⁶⁴⁹ **The Guardian**, 30 Mayıs 1960, "Avoiding One-Party"

⁶⁵⁰ **The Observer**, 29 Mayıs 1960, "The Fallen Dictator"

sayılamayacağı ve Türkiye'nin eski Rus pozisyonuna çekilmesi gerektiği düşünülmektedir.

İngiliz belgelerine göre, darbe son derece kansız ve başarılı şekilde gerçekleştirilmiştir. Darbenin yukarıda bahsedildiği üzere kansız şekilde gerçekleşmesine, Celal Bayar'ın ikamet ettiği Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne, darbecilerin rahat girmesi ve sakıt Cumhurbaşkanının enterne edilmesi örnek olarak gösterilmiştir. Yeni kurulan MBK'nin, Menderes ve hükümetini Anayasal düzeni değiştirmek ile suçladığından bahsedilmiştir. Ayrıca darbenin başı Cemal Gürsel'in yeni kabinesinde partisiz ama ünlü isimlerden oluşan, adete bir teknokrat hükümeti kurmak istediğinin altı çizilmiştir.⁶⁵¹

Daha sonrasında darbe ile alakalı değerlendirmeler yapılmıştır. Darbenin sebep olduğu gelişmeler ve Türkiye'nin o zamanki vaziyeti üzerinde durulmuştur. Demokrat Parti'nin düşüşü trajik olarak nitelendirilmektedir. Çünkü DP'nin Türkiye'nin bölünmüşlüğü'nün arasında temas kurmak adına bir çabayı temsil ettiğine inanılmaktadır. Bu dikotomi eğitilmiş-okuma yazmaya bilmeyenler ve şehirli-köylü ayrımı üzerine kurulmuştur. 1946 öncesinden siyaset, üst-orta kesimlere ait şehirli bir meşgale olarak değerlendirilmekte, Atatürk'ün bile bu ayrımı ortadan kaldıramadığı belirtilirken, Ankara ve İstanbul'un iki önemli güç merkezi haline geldiğinin ancak Anadolu'nun diğer kesimleri ile aralarında derin bir uçurum olduğu üzerinde durulmuştur.⁶⁵² Aradaki uçurumu kapatan DP ve bilhassa Adnan Menderes olmuştur.

Yukarıda bahsedilen dikotomi bir örnekle taçlandırılmıştır. Büyükelçi, kendi ifadesiyle saygın bir finansçının kendisine ilginç bir hatıra naklettiğini söylemektedir. Atatürk zamanında köylere vergi tahakkuk ettirmek üzere gittiği zaman kendisinin düşmanca karşılandığını ifade etmiştir.⁶⁵³ Ancak 1946 seçimleri ile DP'nin politikayı köy meydanlarına indiren progresif siyaseti az da olsa oluşan duygu uçurumunu onarmaya matuf ümit var bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Hem plüralizme geçiş hem de DP'nin uyguladığı taktik, siyaseti bir nicelik meselesi haline getirmiştir.

DP iktidarının, genel bir değerlendirmesinin yapıldığı raporda, Menderes'i iktidara getirenin köylü oyları olduğu belirtilmiştir. DP de köylüye olan minnet borcunu yollar,

⁶⁵¹ FO 371/153033, "Internal Political Situation in Turkey 1960", From Ankara to Foreign Office, 28 Mayıs 1960

⁶⁵² Aynı Doküman

⁶⁵³ Aynı Doküman

su kaynakları ve elektrik dağıtımını hususunda çok da ekonomik olmayan yollarla ödediği belirtilmektedir. Bir diğer tespit ise 1950 yılı raporundan bu yana düzenli biçimde tekrarlandığı üzere dinin kamusal yaşama geri dönüşü olmuştur. Cumhuriyetin kamusal hayatın dışına çıkarmaya çalıştığı, önceki hükümetlerin azaltmaya gayret ettiği feodal otoritenin yeniden ihya edildiği iddia edilmektedir. Demokratların bunu ideolojik bir ajanda ile yapmadığı söylenmekle beraber, köylüler de yapılan tüm hizmetler karşılığında oyunu DP'ye tevcih etmişlerdir.⁶⁵⁴ Söz konusu hizmet-oy alegorisi, Türk siyasetindeki klientalist ilişki sarmalını ifşa eder niteliktedir.

Darbeden sonra İngiltere ilk başta olayı, Türkiye'nin bir iç meselesi olarak telakki etmiş ancak daha sonrasına bir kafa karışıklığı sürecine girilmiştir. Bu kafa karışıklığına sebep olan mühim bir ikilem vardır. Bir yandan Türkiye ile Ortadoğu ve Kıbrıs özelinde ilişkileri vardır. İngiltere'nin Ortadoğu politikaları bağlamında Türkiye mühim bir yer teşkil etmekle beraber yıkılan bir demokrasinin molozları arasında tecessüm eden MBK'nın tanınıp tanınmayacağı bir mesele haline gelmiştir. Aslına bakılırsa Büyükelçi Burrows, darbeden hemen önce bir ihtilal ortamı olduğundan bahsetmiş ve gelmekte olanın farkındadır. Buna rağmen İngiltere'nin darbenin hemen başındaki tedirginliği enteresan görülmektedir. Bu hususta İngiltere, ABD'ye danışarak bir yol izleme kararı almıştır.

Büyükelçi Burrows, ABD Ankara Büyükelçisi ile yakın ilişkilere sahiptir. ABD Büyükelçisi darbenin hemen ardından yeni hükümet ile görüşmüştür. O sırada Dışişleri Bakanlığı makamına henüz getirilen Selim Sarper, mümkün olduğu takdirde İngiltere Büyükelçisi Burrows ile görüşmekten mutluluk duyacağını iletmiştir. Ancak henüz o sırada resmi olarak yeni hükümeti tanımayan İngiltere'nin, Ankara Büyükelçisi'nin bu görüşmeyi yapması mümkün görünmemektedir. Ancak İngiltere hükümeti daha fazla gecikme olmadan 30 Mayıs 1960 günü yeni Türk Hükümeti'nin tanındığına dair bilgi notunu Ankara'ya göndermiştir.⁶⁵⁵

İngiltere'nin yeni hükümetten beklentileri ve öğrenmek istediği hususlar söz konusudur. Evvela halihazırda Türkiye ile CENTO, Kıbrıs Meselesi ve TSK'ye mühimmat alımı hususunda önceden geliştirilmiş mühim ilişkileri söz konusu olmakla beraber bu

⁶⁵⁴ Aynı Doküman

⁶⁵⁵ FO 371/153046, RK 1051/3

meselelerde yeni Türk Hükümeti'nin takınacağı tavır asıl konuyu teşkil etmektedir. Darbe bildirisinde, Türkiye'nin var olan ittifaklara bağlı olduğu hususu vurgulansa da bu hususu birinci ağızdan teyit etmek mühimdir. İngiltere de Büyükelçi Burrows'dan, bu noktalar üzerinde bir görüşme yapmasını talep ederken, önceliğin Kıbrıs olduğu not edilmiştir. Yapılan ilk görüşmeler neticesinde, MBK Hükümeti'nin dış politikada Türkiye'nin 1946'dan bu yana sürdürdüğü dış politika paradigmasını lineer biçimde sürdüreceğinin netleşmesi İngiltere'yi memnun etmiş görünmektedir.⁶⁵⁶

Aslına bakıldığında İngiltere, Türkiye'nin demokratik gelişimi ile ilgilenmemektedir. Her devlette olduğu gibi kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. İngiltere'nin darbenin ardından, “demokratik bir ülke olarak” tavır takınmaması bu bağlamda değerlendirilmelidir. Öte yandan Türklerin NATO'nun güney kanadından özel ve biricik bir vazifesi vardır. Bu bağlamda gözden çıkarılmasının söz konusu dahi olması mümkün değildir. Ayrıca İngiltere Büyükelçisi, Türkiye'nin hemen bir demokrasiye gitmeyeceği konusunda fikir belirtmiştir. Seçimlerden önce halledilmesi gereken meseleler vardır.⁶⁵⁷

İngiliz belgelerine göre, yeni hükümetin üzerine gitmesi gereken konulardan birisi de ekonomik sorunlardan oluşmaktadır. Yıllık raporlarda bu hususlara da değinilmiştir. Bakanların ve diğer önde gelen isimlerin açıklamaları, Türk halkının içinde buldukları ciddi ekonomik durumu ve daha önce mali işlerin yönlendirildiği aşırılık ve tutarsızlığı ilk kez gözler önüne serdiği söylenmektedir. Bütçe ekonomisine büyük önem verildiği ve geniş ekonomik kalkınma ve yatırım hatlarını belirlemek için yabancı danışmanlarla birlikte Planlama Teşkilatı kurulmasından bahsedilmiştir. O.E.E.C. ve Uluslararası Para Fonu yıl içinde Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu kuruluşların üst düzey temsilcileri Kasım ayında ortak bir ziyaret gerçekleştirerek, üyelerine daha fazla yardım yapılması gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunulduğu söylenmiş ve hükümetin bütçe açığının 90 milyon dolar olduğu düşünülmektedir.⁶⁵⁸

Bu teklifler yıl sonundan hemen önce onaylandığı, bu tavsiyelere eşlik eden bir Türk muhtırası, Türk Hükümeti'nin mali yapısını düzeltmek ve özellikle daha önce en gevşek ve en düzensiz olan, kamu iktisadi teşebbüslerinin finansmanını ilk kez uygun bir şekilde

⁶⁵⁶ FO 371/153046, RK 1051/5

⁶⁵⁷ Aynı Doküman

⁶⁵⁸ FO 371/ 160212/ RK – 1011/1

kontrol altına almak için memnuniyetle karşılanan bir kararlılığı gösterdiği düşünülmektedir. Türkiye'nin ödemeler dengesini sağlamasının birkaç yıl süreceğine dair bir öngöründe bulunulmuştur. Türklerin, bir planlama teşkilatı kurduğu ve bu teşkilatın 1963-1968 yılları arasını önceden planladığı belirtilmektedir. Bu da hem Türklerin hem de Batılı dostlarının önünü görebilmesi adına olumlu bir adım olarak değerlendirilmektedir. Liberal-kapitalist İngiliz bakış açısının bu tür bir hamleye olumlu bakması ilginç görünmektedir.⁶⁵⁹

Öte yandan yeni hükümetin takip edeceği politika ve Yeni Türkiye'yi oluşturmak için hazırlıkları üzerine durulmuştur. Bilindiği üzere DP, iktidarının son yılları itibari ile tartışılmaktadır. 1946 ile çok partili yaşama geçiş olmuş ancak bunu yaparken bazı yapısal sorunlar ihmal edilmiştir. Yani 1946-1960 yılları arasında Türkiye resmi olarak birden fazla partinin olduğu bir demokrasi deneyimi geçirmiştir. Türk demokrasisinin evrimi için mühim bir merhaleye isabet etse de söz konusu yıllar arasında ülke, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri düzenleyecek normatif çerçeveden yoksundur. Aynı zamanda idareyi denetleyecek hukukî bir nosyon da kâmil manada mevcut değildir. Bu nedenle de MBK'nin üzerinde durduğu konulardan bazıları Anayasa Komisyonu ve Kurucu Meclis çabasıdır.

Bu projenin devrimin ilk gününde, ilk taslağı üretmek için bir profesörler komitesi kurulduğu, kurulduğundan bu yana hem özde hem de prosedürde birçok değişiklik geçirdiği belirtilmektedir. Nihai olarak kabul edilen prosedür, büyük ölçüde bir tür kooperatif sistemiyle seçilen bir Kurucu Meclisin ocak ayının başlarında toplanıp mayıs ayında yapılacak referanduma sunulmak üzere nihai bir taslağı hazırlaması ve yeni anayasa kapsamındaki ilk seçimlerin yılın ilerleyen aylarında yapılmasıdır. Yeni anayasanın özünün ne olacağını söylemek için henüz çok erken olduğu ifade edilir. İlk eğilim anayasanın içini, tek bir parti tarafından diktatörlüğe yönelik herhangi bir yeni eğilimin önüne geçmek için, merkezi hükümetin herhangi bir etkin yetki kullanıp kullanamayacağı konusunda şüphe uyandırmamak adına kontrol ve dengelerle doldurmak olduğu raporda kendisine yer bulmuştur.⁶⁶⁰

⁶⁵⁹ Aynı Doküman

⁶⁶⁰ Aynı Doküman

Ayrıca Yassıada yargılamaları da raporda kendisine yer bulmuştur. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ardından tutuklanarak, Yassıada'ya kapatılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan gibi önde gelen DP'lilerin de yargılanmalarının 14 Ekim 1960'ta başladığı bildirilmektedir. Yıl sonuna kadar neredeyse çoğu duruşmaların görüldüğü belirtilirken sanıklara ölüm cezasının istendiği, Anayasa'yı İhlal duruşmasının hala başlamadığı belirtilmektedir. Raporda davaların açılış sebepleri üzerinde durulmaktadır. Türklerin hukukçu bir halk olduğu üzerinde durulmuştur.

MBK'nin yargılamaları "devrimi" haksız dahi olsa onu haklı göstermek, yine aynı şekilde devrimi yasal olarak nitelendirmek adına yapıldığı düşünülmektedir. Muhtemelen akıllarına Pakistan'da yapıldığı gibi sakıt görevlilere yargı kararlarına itiraz etme hakkı tanınmanın gelmediği söylenmektedir. Irak'ta olduğu gibi devrimin hemen ardından vahşi bir katletme süreci de yaşanmamıştır. Yeni Hükümetin, tutuklu siyasileri belli bir süre de olsa halktan uzak tutarak Yassıada'da alıkonulmasını makul gördüğü üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde bu duruşmaların gelecek siyasetçilere, işlediğiniz kabahatlerin bedelini ödeyeceksiniz mesajı olduğu iddia edilmiştir.⁶⁶¹

Bir diğer önemli motivasyon ise destekçileri ve özellikle kırsal kesim seçmenleri nezdinde Demokrat Parti ve Menderes'in kişiliğidir. Devrimciler ve entelektüel destekçileri, Menderes'in 1959'daki uçak kazasından görünüşte mucizevi bir şekilde kurtulmasıyla güçlenen yarı-dini nitelikler de dahil olmak üzere etrafında inşa edilen mitin şiddetle bilincindedirler. Bu durumun ihtilalciler nezdinde bir tedirginlik yarattığı düşünülmektedir.

Yukarıda, Menderes'in uçak kazasından sonra yarı evliya mesihanik bir külte bürünmesi kulağı çok da tırmalamamaktadır. Neticede bu durum, zaten dini kurtaran kişi olan Menderes'in, köylüler üzerinde pek sarsılamayan ama zaman zaman ufak zararlara uğrayan karizmasını tahkim etmiş gibi görünmektedir. Kaza sonrasında, Menderes'e gönderilen telgraflar da bunu açıklar niteliktedir. Hatta Van Şoförler Otomobiller ve İşçiler Derneği tarafından Başbakan'a pirinç süslemeli bir semaver, geçmiş olsun

⁶⁶¹ Aynı Doküman

hediyesi olarak gönderilmiştir. Bu durum, Menderes'in halkın gözündeki intibasını gösterir niteliktedir.⁶⁶²

Aynı şekilde hâkimin sanıklara karşı tutumu da raporlarda incelenmiştir. Kanıtlar, İngiltere standartlarına göre kulaktan dolma ve tutarsız olduğundan bahsedilmektedir. Hâkimin, Bağdat Mahkemesi'nde olduğu gibi sanıkları sorgularken araya siyasi yorumlar kattığından bahsedilmektedir. Öte yandan, savunma avukatları ve müvekkilleri arasındaki istişare imkanları, biraz geliştirilmiş olsa da normal standartlara göre hala yeterli olmaktan uzaktır. Buradan çıkarılabileceği üzere Büyükelçilik belgelerinde mahkemeler, soft bir devrim mahkemesi olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶³

İngiltere'nin 27 Mayıs yargılamaları, usulü ve takip edilen gelişmeler hususunda endişeli biçimde takipte olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere, idam cezaların uygulanıp uygulanmayacağı hususunu sorarken temkinli davranırken, öte taraftan seçimlerin ne zaman olacağı ve bu seçimlere Demokratların katılma ihtimalini Selim Sarper'e sorulduğu görülmektedir. Bir husus ise MBK'nin mahkeme süreci tamamlanana kadar iş başında kalacağı tespitidir. MBK eğer yönetim sivil idareye devredilirse bir gevşemeden çekinmektedir. Aynı zamanda idam kararı verilirse –Cemal Gürsel'in- karşı olmasına rağmen- onaylanacağı düşüncesi hakimdir.⁶⁶⁴

Yassıada mahkemelerinin verdiği idam kararı İngiliz basını tarafında da makes bulmuştur. The Times gazetesi, cezalar infaz edilmeden önce, Adnan Menderes'in hastalığı üzerinde durmaktadır. Menderes'in son derece hasta olduğu, nedeni bilinmeyen şekilde karın ve mide ağrıları çektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca gazeteye göre, Menderes tedavi için İstanbul'a nakledilmelidir. Bazı gazeteciler, Menderes'in hücrelerine alınarak durumunu müşahade edildiği belirtilirken, Menderes'in fiziksel bitkinliği detaylı olarak betimlenmiştir. Menderes'in “*gözleri kapalı ve grimsi*” renkte olduğu, hastalığının nedeni olarak ya muhtemel bir intihar girişimi ya da mahkemeye çıkmaktan kaynaklanan bir tezahür olduğundan dem vurulmuştur.⁶⁶⁵

The Times'a göre, söz konusu davalar, Türk tarihinin en uzun ve en önemli davalarından birini oluşturmaktadır. Gazetenin meraklarından biri de verilen idam cezalarının infaz

⁶⁶² BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30-10-10-0-0/21- 121 – 2, 03.03.1959.

⁶⁶³ Aynı Doküman

⁶⁶⁴ FO 371/153038/ RK- 1018/1/83

⁶⁶⁵ The Times, 15 Eylül 1961

edilip edilmeyeceğidir. Söz konusu kararların uygulanması halinde, Atatürk'ün bıraktığı mirasın ciddi manada yara alacağı ve bir anlamda demokrasinin çöküşü anlamına gelebileceği iddia edilmiştir. Söz konusu davalar, cuntacılar tarafından yönetilmekle beraber verilen ve icra edilen infazlar -Menderes, Zorlu, Polatkan- Atatürkçü düşünce sisteminde onarılamaz bir gedik açmıştır.⁶⁶⁶ Menderes ve arkadaşlarının idam edilmesine en sert tepki, İngiltere'nin Marksist mahreçli gazetelerinden Daily Herald'dan gelmiştir. Herald'a göre, verilen kararların barbarca olduğu dile getirilmiştir. Eleştiri okları, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e yönelmiş ve kendisi için "*bu nasıl müttefiklik*" isimli bir yazı kaleme alınmıştır.⁶⁶⁷

Bir başka yandan Büyükelçi Burrows, Kraliçe'nin, Cemal Gürsel'e söz konusu eski liderlerin idam edilmesinin sakıncalarını işaret ettiğinden bahsetmektedir. Burrows' göre Kraliçe, böyle bir karar alınmasının, dış ülkeler tarafından nasıl karşılanacağını bilinmediğini, aynı zamanda kötü bir intiba yaratacağı endişesini iletmıştır.⁶⁶⁸ İngiliz belgelerinde, -bilhassa Büyükelçilik belgelerinde- Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın asılmasının istenmediği ancak bunu dilerken yeni Türk hükümeti ile olan ilişkilerini bozmamaya gayret ettiği görülmektedir.

Diğer yandan, ülke içerisindeki başka büyükelçilik misyonlarının da yaklaşımını görmek daha aydınlatıcı olacaktır. ABD Büyükelçilik belgelerinde darbenin gelişi bilinmemiştir. Büyük komuta kademesinin, DP'ye yakın olması ve iktidara güvence vermesi, büyükelçilik misyonun da yanılmasına sebep olmuş görünmektedir. Yine Fransız Büyükelçilik raporlarında, darbenin sürpriz karşılanmadığı, böyle büyük bir siyasal kriz döneminde, söz konusu müdahaleyi beklediği görülmektedir. Tıpkı, İngiliz belgelerinde olduğu gibi DP'nin, anayasa ve demokrasiyi çiğneyerek darbeyi adeta kışkırttığından bahsedilmiştir.⁶⁶⁹

Netice itibarıyla, Yassıada'da infaz kararlarının alınması üzerine birçok ülkeni ve içeride İnönü, Alparslan Türkeş gibi isimlerin idamların durdurulmasını istediği bilinmektedir. Tüm itirazlara rağmen infazlar gerçekleşmiştir. İnfazların hemen ardından 9 Temmuz

⁶⁶⁶ **The Times**, 25 Eylül 1961

⁶⁶⁷ **Daily Herald**, 20 Eylül, 1961

⁶⁶⁸ **FO** 371/160214

⁶⁶⁹ İdris Yücel, "Turkey's May 27, 1960 Coup through The French Diplomatic Reports", **Bilig**, Summer, 2019, 43-65, s. 54-55.

1961 tarihinde 1961 Anayasası için halk oylaması yapılmıştır.⁶⁷⁰ Yapılan referandumun neticesinde anayasaya geçer oy olsa da %38,3'lük hayır oranı darbeye ve CHP'ye karşı hala ciddi bir muhalefet olduğunu göstermektedir.

⁶⁷⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Temmuz 1961

SONUÇ

Bu tezde, Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, iktidar sathı boyunca yaşadığı iç politikadaki önemli hadiseler -seçimler, kabine değişiklikleri ve 1960 Askerî Darbesi- İngiliz kamuoyunun gözünde ele alınmıştır. Aynı zamanda 1946-1960 yılları arası, Türk Dış Politikasının Batı eksenli şekillendiği yıllardır. Bu bağlamda Türk Dış Politikasının nasıl şekillendiği, bu teşekkül sürecinin üçüncü bir göz olarak nitelendirebileceğimiz İngiliz kaynaklarındaki yansıması, her bölümün içerisinde kendisine ayrıca yer bulmuştur. 1946 senesi, Türkiye'nin yaşadığı en büyük değişimlerden birinin başlangıç noktasıdır. İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçiş için yeşil ışık yakmasının ardından, CHP içerisinde bir grup muhalefet bayrağını dalgalandırmış ve nihayetinde Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes 7 Haziran 1945'te Dörtlü Takrir diye anılan çıkışı yapmış; İsmet İnönü'nün de içeride değil, başka bir parti kurarak muhalefet edin yönlendirmesiyle 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuştur.

Türkiye'yi çok partili demokrasiye geçişe icbar eden birden çok sebep mahfuzdur. İlk olarak, uluslararası siyasetin gittiği yön, Türk siyasetçilerinde demokrasinin çok partili usulüne geçişin bir zorunluluk olduğu intibayı yaratmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı demokratik ülkelerin bulunduğu blok kazanmış, -SSCB hariç- İtalya, Almanya ve Japonya gibi totaliter rejimler yıkılmıştır. Savaşın bitiminin ardından, Boğazlar ve Kars hususunda SSCB'nin hak talep etmesi, Türkiye'yi batı blokuna daha da yakınlaştırmıştır. Türkiye'nin batı ittifakı içerisinde bulunmak istemesinin muayyen sebepleri vardır. İlk olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD yardımlarından yararlanmak ve mevcut Sovyet tehlikesine karşı kendisini bir savunma şemsiyesi altına amacı görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin kurulduğu andan itibaren Atlantik Paketi'ne ilgi göstermesi tesadüf sayılmamalıdır. Dönemin tek parti yönetimi, çok partili bir demokrasiye geçilmesi halinde, Türkiye'nin batı ittifakındaki yerinin muhkem biçimde sağlanacağını düşünmektedir.

Öte yandan Türkiye'de çok partili hayata geçişini icbar ettiği düşünülen, iç politikadan kaynaklanan sorunlar olduğu da düşünülmektedir. Öncelikle 2. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin uygulamış olduğu politikalar, aldığı ekonomik önlemler içeride bazı memnuniyetsizliklere neden olmuştur. Varlık Vergisi, Milli Koruma Kanunu gibi

hususlar, içeride CHP'nin tek parti iktidarından memnun olmayanların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çok partili hayata geçişi dayatan unsurlardan biri de Türkiye'nin sosyo-ekonomik evrimidir. Cumhuriyet'in ilk kurulduğunda manzara, okuma-yazma oranları düşük ve yetersiz sermaye birikimi şeklinde göze çarpmaktadır. Ancak 1946 yılına gelindiğinde okuma-yazma oranları dramatik biçimde artış göstermiş ve eser miktarda sermaye birikimi oluşmuştur. Radyo yayınları artmış, bu artışında da kamuoyu oluşturma gücü göz önüne alındığında, artık tek parti gömleği Türkiye'ye dar geldiği düşünülmektedir.

Demokrat Parti kurulduğu 1946 yılı ve hemen ardından 21 Temmuz 1946'da gerçekleşen seçimlerin ardından 58 milletvekili ile meclise girmiştir. 1946 seçimleri, Türk demokrasisinde her zaman hem seçim usulü hem de seçim sırasında yapılanlar nedeniyle muvazaalı seçim olarak yansımıştır. 1946-1950 arası Demokrat Parti'nin muhalefet deneyimi olmuş bu süreçte çok partili demokrasi deneyimi çeşitli badireler atlattır. İsmet İnönü prensip olarak çok partili hayata geçişi onaylamış, hemen ardından ise CHP'nin içerisinde bu hususta şahinler kanadının temsilcisi olan Recep Peker'i Başbakanlığa getirmiştir. Bu durum, İsmet İnönü'nün parti içi dengeleri gözetmesi bağlamında değerlendirilmelidir. Bir yandan yenilikçilerin istediği yönde çok partili demokrasiye gidilirken, içeride buna itiraz eden, en azından bu geçişin daha erken olduğu vehmini taşıyanlar arasında bir denge arama kabiliyeti olduğu ortadadır.

Bu süreçte yaşanan sorunlar 12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü'nün muhalefete hayat garantisi vermesiyle son bulmuş ve Peker hükümeti istifa etmiştir. Sonrasında gelen Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetleri çok partili yaşama geçişin normatif koşullarını sağlamaya çalışmış ve bu itibarla seçim kanunu gibi hususlarda değişiklikler yapmıştır. Bunların en önemlisi 1946 seçimlerini hileli seçim haline getiren açık oy gizli sayım usulünün terk edilmesidir.

1950 seçimleri, İngiltere Büyükelçiliği belgelerinde Türk demokrasisinin dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. 1950'de yaşanan iktidar değişimin belli başlı müessirleri ele alınarak çeşitli tespitler yapıldığı göze çarpmaktadır. Evvela sabık iktidarın yolsuzlukları, hantal ve ağır bürokrasiye dikkat çekilmiştir. Demokrat Parti ise son zamanlarda gelişerek nevşü nema bulan ticaret erbabı ve köylülerin verdiği destek üzerinde durulmuştur. Raporlarda dikkat çekilen husus, DP'nin destek aldığı kesimlerdir. DP bir yandan

Türkiye'nin bir gerçeği olarak ortaya çıkan ticaret burjuvazisinin öte yandan köylülerin desteğini almaktadır. Bu, sınıf paradigmasını tersine çevirirken bir yanda da CHP iktidarından memnun olmayanların kurduğu adı konulmamış bir ittifak olarak değerlendirilmesi mümkündür. Ayrıca Noel Charles, iktidar değişikliğinin İngiltere ile ilişkilerde herhangi bir değişikliğe neden olmasını beklememektedir. Charles, yeni yöneticilerin, seleflerine nazaran daha kolay erişilebilir olduğunun altını çizmektedir.

Demokrat Parti iktidara gelmeden önce devr-i sabık yaratmayacağına dair bir söz vermiştir. Bu sözün, herhangi bir hükümet değişikliği söz konusu olursa iktidar değişimini garanti etmek ve eğer tek parti zamanında, DP'ye karşı tavır almış yüksek ve alt düzey bürokratların seçim sonrasındaki endişelerini gidermek adına verildiği değerlendirilebilmektedir. Ancak seçimin hemen ardından yaşanan bazı değişimler ve atamalar- değişen valiler gibi- Büyükelçi Noel Charles'e göre, DP'lilerin sözlerini tutmayacaklarına dair bir işarettir. Türkiye'de bir siyasal parti göreve gelir gelmez kritik pozisyonlardaki görevlere kendisine yakın kişileri getirmesi alışlagelmiş bir durumdur. Bu tutumun, demokrasinin köklü bir gelenek halinde olgunlaşan bir ülkenin büyükelçisi tarafından anlaşılması pek mümkün görünmemektedir. Çok partili yaşama geçeli çok kısa bir süre olmuş ve devletin iktidarı ele alan hükümet partisinden ayrı tüzel bir personası daha oluşmamıştır.

Bilindiği üzere, Demokrat Parti iktidara geldiğinde ilk icraatlarından birisi, Arapça Ezan Yasağının kaldırılması olmuştur. Buna paralel olarak, radyolarda dini programların yayımına izin verilmiştir. DP, kendisini iktidara taşıyan kesimlerin hassasiyetleri dikkate almak zorundadır. DP'nin kurucu kadrolarının bilhassa büyük dörtlünün laikliğe bakış açısı itibariyle seleflerinde çok da farklı olmadığı ancak oy kaygısı ile ilkeler arasındaki söz konusu gerilim, popülist biçimde bu yasağa son verilmesiyle çözülmüştür. Zaten DP yöneticilerinin seçim sathında en çok karşılaştığı taleplerden birisi de budur. İngiliz Dışişleri raporlarına göre, bu durum dinin siyasete ve kamusal hayata dönüşü olarak değerlendirilmiştir. Büyükelçi Charles, Atatürk zamanından itibaren dinin kamusal alanlardan tüm veçheleri ile çekildiğine ancak DP iktidarında dini sembolizmin tekrar kamusal alana rücu ettiğine dair şüpheli ve eksik bir izlenime sahiptir.

Demokrat Parti ve Başbakan Adnan Menderes'in intibası hakkında, Büyükelçilik tarafından ayrıca raporlar hazırlanmıştır. DP'nin gücünün büyük oranda Adnan

Menderes'ten ve onun kişisel karizmasından kaynaklandığı, Menderes'in incelik ve iç siyasi becerisiyle partisini zorluklardan koruduğu söylenmektedir. Öte yandan 1950 seçimleri ile başlayan Başbakan'ın pozisyonunun güçlenmesi dikkat çekilen bir unsurdur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın eskisi kadar güçlü olmadığı ancak perde arkasında meselelerle ayrıca ilgilendiği vurgulanmaktadır. Adnan Menderes'in kendinden emin, yetenekli, kibirli ve eleştiriye tahammülsüz bir siyasetçi olduğu tespiti enteresandır. Menderes'in, kabineyi ve grubu manipüle ederek kendisine itaatkâr kıldığı tespiti yapılmaktadır.

Demokrat Parti'nin ilk iktidar dönemi olan 1950-1954 yılları arasındaki bazı icraatları, İngiliz raporlarında, otoriterleşme eğilimleri olarak kriminalize edilmiştir. Menderes'in ilk kabinesinin dağılması, Refik Şevket İnce ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun istifası parti içindeki sertleşme emareleri olarak gösterilmektedir. CHP'nin haksız iktisapların hazineye devredilmesi, Halkevlerinin kapatılması ve gazete reklamlarının devlet tarafından dağıtılacağı hususu, muhalefet üzerinde baskı unsuru olarak kabul edilmektedir. Böylece hem muhalefetin siyaset etme yetileri budanırken öte yandan gazete reklamları gibi hususlarla basına gözdağı verilmektedir. İktidarının henüz ilk dört yılında DP, Türkçe kaynakların büyük bölümünde altın çağını yaşadığı tespiti yapılırken, İngiliz belgeleri iyiye gidişin sarıh olduğunu belirtmesine rağmen, Menderes'in otoriterleşme temayülleri gösterdiği hususunda bir anlatıda bulunmaktadır.

1954 Genel Seçimleri, Demokrat Parti için büyük bir zafer olmuş ve bu zafer parti için büyük bir özgüven kaynağı haline gelmiştir. İngiliz Büyükelçiliğin hazırladığı raporlarda, 1954 seçimleri için Türk siyasî hayatının önemli veçhelerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Demokrat Parti'nin kazandığı özgüven yine İngiliz belgelerinde de kendisine yer bulmuştur. DP'nin 1954 Genel Seçimleri ile elde ettiği başarıyı, muhaliflerinin üzerinde bir baskı aygıtı şeklinde kullanarak tevil ettiği tespiti kendisini açıkça göstermektedir. Basın yasası gibi hususların bu dönemde sertleştirilmesi söz konusu tespiti onaylar niteliktedir. CHP'nin kendisini çok partili demokrasinin ve muhalefet partisinin gereklerine uyarlayamadığı için kaybettiği düşünülmektedir.

Öte yandan Demokrat Parti'nin ilk döneminde gelişen dış politika meselelerine İngiliz Kamuoyunda, nasıl yaklaşıldığı ayrıca değinilmesi gereken bir husustur. Türkiye, kurulduğu andan itibaren Atlantik Paktı'na ilgi göstermiştir. Çeşitli vesilelerle katılım

başvurusunda bulunmuş ancak kabul edilmemiştir. Hatta Kore'ye asker gönderme kararı da bu bağlamda değerlendirilmektedir. Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesinin önündeki engellerden birisi de İngiltere'nin takındığı tutum olmuştur. İngiltere, ABD'nin Türkiye'yi pakta alma çabalarına ilk başlarda destek vermemiştir. İngiltere'ye göre Türkiye'nin -kendi çıkarları doğrultusunda- Ortadoğu'yu baz alan bir savunma paketi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmalıdır. Ayrıca NATO'nun güneye kadar yayılmasından kendi paylarına düşecek sorumluluğun iyi değerlendirilmesi gerektiği kanaatindedir.

İngiltere'nin yaşadığı kafa karışıklığı belgelere de yansımıştır. İngiltere, başbakanı Eden döneminde, Türkiye'nin kendisini bir savunma ağı içerisine almak istemesini anlamaktadır. Ancak bunun NATO çatısı altında gerçekleşmesi gerektiği konusunda kafa karışıklığı yaşamaktadır. Truman Doktrini ve çeşitli ABD yardımlarının yeterli olduğu düşünülmektedir. Ancak İngiltere'nin bu tutumu, Türkiye'de bir kafa karışıklığı yaratmış ve kamuoyunda ciddi tepkilere yol açmıştır. Bu tepkiler İngiltere'nin tavrını değiştirmeye yetmese de İngiliz makamlarının bu antipatiyi gidermek adına girişimlerde bulunması, Türkiye gibi mühim bir müttefiki kaybetmek istemedikleri şeklinde yorumlanması mümkündür. Türkiye'nin NATO'ya dahil olması hususunda temel nokta, ABD'nin ikna olmasıdır. ABD'nin ikna olması ve Türkiye'nin ittifak içerisinde bir yere sahip olması gerektiği tabiatıyla İngiltere gibi itirazlı bulunanlarının ikna edilmesini beraberinde getirmiş ve Türkiye Atlantik Pakıtının bir parçası haline gelmiştir.

Türkiye'nin, NATO'ya girdikten sonra bölgesel ittifaklarla güvenlik çemberini genişletmek istediğini söylemek mümkündür. Balkan Paktı da bu bağlamda değerlendirilmesi gereken bir husustur. İngiltere Büyükelçileri Alexander Helm ve bir sene sonrasında göreve gelen Reginald James Bowker, söz konusu pakıtın kuruluş aşmasını yakından takip etmişlerdir. 1951 yılı içerisinde, Yugoslavya Ordusunun önemli generallerinden Pavle Yakchich'in Türkiye'ye gelişi ve benzer zamanlarda Mareşal Montgomery'nin Türkiye'de bulunması iki yıl öncesinden pakıtın hazırlığı olarak değerlendirilmiştir. İngiltere'nin Balkan Paktı'na yaklaşımı olumludur ancak pakıtın hayata geçebilmesi için Türkiye ve Yunanistan'ın anlaşması hayati görülmektedir. İngiltere, Balkan Paktı'na her ne kadar tarafı olduğu Bağdat Paktı kadar heyecanla yaklaşırsa da SSCB'ye karşı kurulacak bölgesel bir ittifaka sıcak baktığı görülmektedir.

1955-1960 yılları arasında Türk Dış Politikasının çoğu zaman İngiliz politikasıyla eşgüdüm içerisinde çalıştığını söylemek mümkündür. Bağdat Paktı'nın kuruluşu, zaten İngiltere tarafından Türkiye NATO'ya dahil olmadan öngörülen hatta Atlantik Paktı yerine düşünülen bir olgu olduğu bilinmektedir. İngiltere, Türkiye'nin de varlığıyla güç kaybettiği Ortadoğu'da yeniden daha güçlü söz sahibi olmak istemektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin paktın oluşturulması için sarf ettiği çabadan çoğu belgelerde sitayişle bahsedilmektedir. Bağdat Paktı'nın, Irak Darbesi'nin ardından dağılması ve yerine Ankara merkezli CENTO kurulduğunda da İngiltere bu ittifak içerisinde yer almıştır.

Kıbrıs meselesinde ise Türkiye 1950'li yılların başında sorunu İngiltere'nin bir iç hadisesi olarak görerek müdahale etmek istemesine rağmen, İngilizlerin Rumların "enosis" isteğine karşı Türkiye'yi sorunun/çözümün bir parçası haline getirmeye çalıştığı görülmektedir. Rum terörünün arttığı 1955'ten sonra da adadaki kışkırtıcılığın Rumlar tarafından geldiği bilinciyle her iki toplumun da söz sahibi olduğu bir çözüm için uğraşıldığı görülmektedir. İngiltere Büyükelçiliği her ne kadar adadaki Türklerin, Türkiye tarafından kışkırtıldığına dair bir tespit yapsa da soğukkanlılığını koruduğu görülmektedir.

İç politikaya dönecek olursak, 1955 yılından itibaren Türkiye'de, Demokrat Parti ve Menderes rüzgârı esmeye devam etmektedir. 1954 seçimlerinde kendisine olan güvenini arttıran DP, arkasına aldığı rüzgârı muhaliflerine karşı bir baskı unsuru olarak kullanmaya meylettüğinden söz edilmiştir. Adnan Menderes'in usta ve inceliklere sahip bir siyasetçi olduğu ve bir şekilde parti içerisindeki muhaliflerini dahi –ispat hakkı meselesi- ekarte etmeyi başardığı üzerinde durulmuştur. Ancak Menderes'in sabırsız ve eleştiriye tahammülsüz tavrı olduğu belirtilmektedir. Büyükelçilik raporlarına göre, Menderes dış politikada batı ittifakına bağlı son derece önemli bir müttefik iken içeride muhaliflere karşı tahammülsüz tutumu ile siyasi gerginliği arttırdığı düşünülmektedir. Son kertede basın yasasının sertleştirilmesi, muhalefetin güç birliği çabalarının önüne geçilmesi ve yargıçları erken emekliye sevk etme yetkisini hükümetin baskıcı yönünün bir dışavurumu olarak telakki edilmiştir.

Ancak 1957 seçimlerine giderken, Demokrat Parti'nin popülaritesinden çok az şey kaybettiği vurgulanmaktadır. Her ne kadar işler eskisi gibi yolunda gitmese de DP gücünü korumaktadır. Seçim öncesinde İzmir Konsolosluğunun bilgilendirme notunda, mahut

şehrin gettolarında durumun DP için hiç açıcı olmadığı söylenmiştir. 1955'ten 1957 seçimlerine uzanan süreçte ekonomik parametrelerde bir kötüye gidiş olduğu, basın, aydınların ve muhalefetin üzerindeki baskının gün geçtikçe arttığı düşünülmektedir. Demokrat Parti güç kaybetse de birinci parti olarak çıkacağı tahmin edilmektedir. Bunun altında Türkiye'nin kırsal ve tarımsal üreten yapan kesimiyle kurduğu simbiyotik/klientalist bağ olduğu söylenmiştir. Köylü ve DP arasındaki ilişki mevcut iktidarı hükümette tutmaya yeteceği öngörüsü 1957 seçimlerinde de kendisini doğrulamıştır.

Aynı zamanda seçim atmosferi ile alakalı değerlendirmeler de söz konusudur. Büyükelçilik raporlarında, eğer yurtdışından gelen ve Türkiye'de bir seçimin varlığından haberdar olmayan birisinin, ülkede bir seçim olduğuna inandırmanın güç olacağından bahsedilmiştir. Bu mübalağalı analogi seçim atmosferinin öncekilere oranla son derece sönük olduğuna işaret etmektedir. Hatta hatiplerin konuşmalarının, halkın ilgisizliği nedeniyle nasıl bir intiba yarattığının bilinemediği vurgulanmıştır. 1957 seçimlerine giderken genel bir ilgisizlik hali mevcuttur. Bu ilgisizliğe, DP'nin yarattığı hayal kırıklığı ve muhalefetin halka iktidardan daha fazlasını vaat edememesinden kaynaklanan bir gerilimin vesile olduğu düşünülmüştür.

Öte yandan Demokrat Parti performansa dayalı bir seçim kampanyası yürütmektedir. Partinin önde gelenleri çeşitli açılışlara katılarak, bu zamana kadar yapılan hizmetlerin yapılacak olanların garantisi olduğu intibainı yaratmaya gayret etmektedir. Herhangi bir program açıklamayan DP'nin tavrı, kendisine olana özgüvenine yorulmaktadır. DP bunun yerine yedi yıllık iktidarlara boyunca yapmış olduğu icraatları konu alan bir kitapçık bastırmıştır. DP oluşturduğu hizmet alegorisi ile halk ile arasındaki klientalist ilişki biçimini sürdürme eğilimindedir. Büyükelçilik raporlarında dikkat çeken bir diğer husus ise DP'nin hazırlattığı kitapçıkta camii inşaatlarına yer verilmesidir. Hürriyet Partisi'nin mahut durumu YSK'ya şikâyet ettiği, DP'nin camileri bir seçim vaadi şeklinde kullanarak araçsallaştırılması, İngiliz belgelerinde -Arapça Ezan Yasağının kaldırılması gibi- dinin kamusal hayata geri dönüşü şeklinde yorumlanmıştır.

Muhalefet partilerinin ise gittikçe otoriterleşen DP'nin tutumuna karşı, özgürlükçü yasalar çıkarmak adına bir seçim kampanyası yürüttüğü üzerinde durulmuştur. Ancak Büyükelçi Bowker, Türkiye'nin özgül şartlarını dikkate alarak muhalefetin aynı zamanda

bir ekonomi programı hazırlaması gerektiğinden bahsetmiştir. Bowker, Türkiye’de seçimlerde belirleyici unsurlardan birisinin ekonomik vaatler olduğunun farkındadır. DP’yi iktidara taşıyan aydın, basın memnuniyetsizliğinden ziyade köylünün ikinci savaş ve öncesinde düştüğü sıkıntılı durumudur. Bu itibarla 1957 Genel Seçimlerine giderken, DP’nin tarım ürünlerinde taban fiyatı artışı yapması büyükelçilik raporlarına göre pek sürpriz olmamıştır. Öte yandan CHP dışında kalan diğer muhalefet partilerine pek şans verilmemiş, Hürriyet Partisi’nin kendisinden beklenen çıkışı yakalayamadığı, aynı zamanda tek il özelinde -Kırşehir- etkili olan CMP’nin de mevcut iktidarın sınırlı sayıda oyunu bölmekten öteye geçemeyeceği tespiti vardır.

1957 seçimlerini DP kazansa da muhalefet seçimlerden güç kazanarak çıkmıştır. Bu seçim sonuçları Türk siyasi tarihi için önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. İlk defa muhalefet partilerinin oy oranı iktidarın oy oranını geçmiştir. Ancak seçim sisteminin ağrazlarından kaynaklanan milletvekili dağılımı meselesi, oy oranlarına müzahir bir milletvekili dağılımının ortaya çıkmasına mâni olmuştur. DP Ankara ve Adana gibi büyükşehirlerde seçimi kaybetmiş, bir önceki seçime nazara oyları %7 oranında düşmüştür. Bu seçim sonuçlarının ardından, kendisine güveni gelen muhalefetin daha progresif bir politika izlediği ve DP’nin buna sert karşılık vererek, politik atmosferin askerî darbeye doğru sürüklendiği bir sürecin izi İngiliz belgelerinde de okunur durumdadır.

Demokrat Parti iktidarının son iki yılına girilirken İngiliz belgelerinde ikircikli bir tespit yapılmaktadır. 1958 yılı itibariyle DP’nin dış siyasette bilhassa İngiltere ve NATO ile olan ilişkilerinde tutarlı ve olumlu bir seyir takip ettiği üzerinde durulmuştur. Öte yandan iç politika gittikçe gerilen, partilerin diyaloglarını kopararak çözümsüzlük girdabına yakalandığı iç bunalımcı bir atmosfer ile resmedilmiştir. Basın ve entelektüeller üzerinde uygulanan baskının, CHP için rahatsız edici olduğu düşünülse de Menderes hala güçlü konumunu sürdürmektedir. Bunda Menderes’in asıl destek bulduğu, partisinin oy deposu kırsal kesimde şöhretini sürdürüyor olması etkindir. Diğer taraftan 1958 yılı içerisinde, CHP’nin yükselen bir güç olarak temayüz ettiği tespiti İngiliz belgelerinde kendisine yer bulmuştur.

Türkiye’de 1958-1960 yılları için yapılabilecek en iyi tespitlerden birisi Büyükelçi Burrows tarafından yapılmıştır. Söz konusu yılların sürekli ve kalıcı bir seçim atmosferi

taşıdığı tespiti, DP'nin son iki yılındaki siyasi gerilimi en veciz şekilde anlatan ifadelerden birisidir. Tabi bu seçim atmosferinin başlıca amillerinden birisi CHP'nin - tıpkı DP'nin muhalefette iken yaptığı gibi- siyaseti tekrardan şehir ve köy meydanlarına indirmesi olmuştur. 1957 seçimlerinin ardından, DP tarafından değiştirilen meclis iç tüzüğü muhalefet partilerinin kendisini anlatma imkanına kısıtlamalar getirmiş ve muhaliflerin ise bu hudutları siyaseti meydanlara taşıyarak aşmaya çalışmıştır. Bilhassa CHP'nin sürekli bir seçim ortamındaymış gibi, tüm ülkeyi gezmesi DP yöneticilerinde ciddi rahatsızlıklar uyandırmıştır. Bu rahatsızlığın sadece bilişsel düzeyde kalmadığı, sahada da yansımalarının olduğu, Büyükelçilik raporlarında da dikkat çekilen hususlardandır. Yurt gezileri sırasında muhalefet milletvekillerinin polis baskısına uğradığı, polisin iktidarın bir yönetim aygıtı olarak muhaliflerine yöneldiği bir demokrasi anlayışının İngiltere için pek anlaşılabilir olmadığından bahsedilmektedir.

CHP'nin kendisini meclis içerisinde ifade etme imkânı bulmayı ve bu doğrultuda meydanlara yönelmesini Demokrat Parti farklı okumuştur. DP'ye göre, muhalefet siyaseti sokaklara taşıyarak iktidarı meşru olmayan yollardan devirmek istemektedir. Ayrıca 1958 yılı itibarıyla DP'nin muhalefetin bu hücumuna ciddi bir karşılık verdiği düşünülmektedir. Raporlara göre, DP'nin son derece güçlü biçimde kendini savunduğu, birkaç mesele dışında basına konuşma hakkı tanımadığı gibi giderek otoriterleştiği yorumunun yapılabileceği gözlemler mevcuttur. Gerilen atmosfer ise Tokat ve Zile olaylarında kendisini göstermiştir. İl kongreleri esnasında Zile'yi ziyaret etmek isteyen İnönü'nün Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa aykırı olduğu iddiasıyla engellenmek istemesi neticesinde polis ve CHP'liler arasında yaşanan arbede toplumsal gerilimin hangi boyutlara ulaştığını göstermiştir.

Büyükelçi Burrows'a göre, 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne giden süreçte Türkiye'deki siyasal atmosferi en çok geren, tarafları kendi saflarına çekerek, toplumsal polarizasyonu en çok tetikleyen unsurlardan birisi de Vatan Cephesi'nin kurulması olmuştur. Aslında Vatan Cephesi, muhalefet partilerinin kendi aralarındaki uzlaşması olan "Güç Birliğine" bir misilleme iddiasıyla kurulmuştur. Menderes'e göre muhalif partilerin kendi aralarında uzlaşması bir darbe ve ihtilal çağrısıdır. Buna karşı halkın kendi yanında olan kesimi ile bu "ihtilalciliğe" karşı vatani savunma mitosunu ön plana çıkarmakta böylece takipçilerini konsolide ederek, muhtemel bir dağılmayı önleme kaygısı gütmektedir.

Bir diğerk husus ise Büyükelçi Burrows'un, daha iyi anlaşılması adına, Türkiye ve İngiltere arasında kıyaslamaya gitmesidir. Burrows'a göre Türkiye'de olduğu gibi BBC'nin hükümet lehine çalışması yahut mülki idari amirlerin muhalifleri baskılaması gibi hususlara İngiltere'de rastlanılmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Öte yandan Türkiye'nin çok partili yaşama yeni geçmiş bir ülke olarak, bu tür anomalilerle karşılaşılmasının mümkün olduğu ve gariptenmemesi gerektiği uyarısında bulunmaktadır.

Parti-devlet ayrımının tam anlamıyla ortaya çıkmadığını, Menderes'in paradoksal olarak hem idareyi sistematize etmeye çalışırken bir yandan doğrudan, şifahen idari amirlere emir verdiği belirtilmektedir. 1959 yılı içerisinde, Burrows'un şüphelerinden birisi de Menderes, seçimlerin yapılmasına izin verecek mi sorusudur. Menderes'in seçim sonuçlarını manipüle etmek için -radyo gibi- birçok ideolojik aygıtı sahip olduğu tespiti yapılmaktadır. Yalnız bunun halkın tepkisini çekerek büyük bir provokasyona neden olacağı endişesi olduğu ancak böyle bir şeyin mümkün görülmediği söylenmekle beraber, seçime gitmeme şüphesinin dillendirilmesi enteresan görülmektedir.

1960 yılına girilirken bir seçim beklentisinin olduğu, Burrows tarafından dile getirilmektedir. Ancak bu beklentinin realize olması beklenmemektedir. Çünkü DP'nin iktidara geldiği günden beri en sıkıntılı günlerini yaşadığı, ekonomik parametrelerin iyiye gitmediği bir ortamda, iktidarın böyle bir riski göze alamayacağı düşünülmüştür. Ayrıca Menderes'in kendisinde, Türkiye'nin kaderini değiştirerek, yeniden inşa edecek bir kurtarıcı olduğuna dair patetik bir inancın olduğu tespiti yapılmaktadır.

İktidarın uyguladığı baskıcı politikalarda Balkan ve Kurtuluş Savaşları'nın komitacı geleneğinden gelen Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın uzlaşmaz kişiliğinin de etkili olduğu söylenmektedir. Hükümetin meclis çoğunluğunu kullanarak muhalefeti baskılama taktiğinin altında yatan salt milli iradeciliğin, batı demokrasilerinde uygulanan güçler ayrılığı gibi ilkelerin Türkiye'nin şartlarına uymayacağına dair irrasyonel bir inançla tahkim edildiği düşünülmektedir.

İngiliz belgelerinde, darbeye gidiş sürecini hızlandıran olaylardan birisinin Kayseri'de İnönü'ye karşı yapılanlar olduğu düşünülmüştür. İsmet İnönü'nün önce Kayseri'ye daha sonra da Yeşilhisar'a girmesine mâni olunma çabası büyük olayları beraberinde getirmiş, İnönü'yü Yeşilhisar'a sokmama emri alan askerlerin pasif direnişle talimatı

uygulamaması iktidarda adeta bir panik havası yaratmıştır. Bu panik havası sadece mecliste DP milletvekillerinden oluşan bir komisyon kurulmasına neden olmuştur. Tahkikat Komisyonu gibi bir oluşumun diktatörlüğe giden zahmetsiz bir araç olabileceği uyarısı yapılmıştır. Büyükelçi Burrows, Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasının ardından ilginç bir kehanette bulunmaktadır. Burrows'a göre Türkiye'de bir ihtilal havası sezilmektedir.

İhtilal havası tespiti, Türkiye'de gerilen siyasi hava ve fay hatlarından kopması beklenen olası bir darbe ile temellendirilmiştir. Zannedildiği üzere ordunun tam anlamıyla İsmet İnönü'ye angaje olmadığı ancak orduda iktidarın emirlerine karşı pasif bir direnişin olduğu tespiti yapılmıştır. Ayrıca orduyu siyasal amaçlar doğrultusunda kullanmanın, demokrasi için yaratacağı sorunlar üzerinde durulmuştur. Nitekim ordunun üst düzey generalleri DP'ye bir kalkışma olmayacağına dair güvence verirken darbenin genç subaylardan gelmesi siyasi ve politik atmosferin oynaklığı ve öngörülemezliğine dair bir işarettir. DP iktidarının son anlarında, 28 Nisan 1960 Kızılay'da öğrencilerin düzenlendiği protesto gösterilerinin üzerinde durulmakta, bu olayda ateş emri verdiği iddia edilen Bayar'ın, Menderes üzerindeki etkisini arttığı tespiti yapılmıştır.

27 Mayıs 1960 tarihinde askeri bir darbe ile on yıllık Demokrat Parti iktidarı devrilmiştir. Burrows'a göre, ordunun uzun zamandır gidişattan rahatsız olduğu, siyaset kurumunun meseleyi çözmesini beklediği hatta politik parçalanma ikliminde "partizanca" telakki edilen emirlere karşı pasif direnişe geçtiği ancak bunlardan çözüm alınamayacağına anlaşılması üzerine darbeyi gerçekleştirildiği görülmektedir. Burrows, ne olursa olsun iktidarı elinde tutan Menderes'in batının sadık bir müttefiki olmasına rağmen içerideki kıskanç ve eleştiri kabul etmez tutumunun darbeye neden olmuştur, demektedir. Burrows, batı için bu kadar mühim bir müttefikin iç politikada nasıl böylesine muhakemesiz biçimde davrandığı anlamadığını söylemiştir.

Demokrat Parti'nin düşüşü, Türkiye'nin bölünmüşlüğü'nün giderilmesi adına atılmış koca bir adımın geri çekilmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu bölünmüşlük, köylü-şehirli, okumuş-cahil, zengin-fakir gibi alelade dikotomiler üzerine kurulmuştur. DP'nin bu kesimler arasındaki rabıtayı sağladığı, aynı zamanda çevrenin merkeze gelmesine vesile olduğunu ima eden bir söylem söz konusudur. Demokrat Parti ilk defa taşraya indiği iddia edilen siyaseti ile köy ve kent arasındaki duygu uçurumunu kapatan mesiyantik bir güç

olarak tasvir edilmiştir. Ancak kendisini iktidara getiren memnuniyetsizler koalisyonunun da kendi elleriyle dağıtmıştır. DP'nin on yıllık iktidar sathı boyunca, iki gizlenmiş gücü istemeyerek de olsa zımnen, popülizmin bir sonucu olarak ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Bunlardan birincisi din olgusu olup, mahut iktidar dönemde dinin yeniden kamusal hayatın bir parçası haline geldiğinden bahsedilmiştir. Bir diğeri ise feodal yapılardır. DP'nin oy kaygısı nedeniyle yaslandığı feodal beylerin -ağaların-gücünü yeniden tahkim ettiği sonucu belgelerde kendisine yer bulmaktadır.

İngiltere Büyükelçisi Burrows, darbeyi önceden tahmin etmiştir. Bu yönüyle ABD Ankara Büyükelçisinden ayrılmaktadır. Ancak darbenin hemen ardından, ABD yeni hükümeti ve MGK'yi tanıırken İngiltere kısa süreli de olsa bir duraklama yahut bekleme dönemi geçirmiştir. Darbenin hemen ardından, Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Selim Sarper'in Büyükelçi Burrows ile görüşme isteği, İngiltere henüz yeni hükümeti tanımadığından geri çevrilmiştir. Ancak darbeden üç gün sonra daha fazla gecikme olmadan 30 Mayıs 1960 tarihinde İngiltere yeni hükümeti resmen tanımıştır.

Darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'nin bildirisinde, NATO'ya sadık kalacaklarını ifade etmesine rağmen, İngiliz Hariciyesi için temel mesele yeni hükümetin batı ile kuracağı ilişkiler olmuştur. Batı ile ilişkilerin Türkiye'nin 1946'dan bu yana sürdürdüğü düzlem içerisinde tatbik edileceğinin temini İngiliz Hükümetini de rahatlatmıştır. Bu durum, İngiltere'nin darbe meselesine salt ilkesel bir demokrasi çerçevesi yerine Ortadoğu çıkarları bağlamında baktığı gerçeğinin yansıtır durumdadır. İngiltere, darbe yönetimi ve MGK ile ilişkilerini hep bu minval üzerinde yürütmüş, Yassıada Mahkemeleri ve idamlara karşı usulen bazı eleştirilerde bulunmasına rağmen, bunların Türklerle olan yakın ilişkilerini bozmasına müsaade etmemeye çalışmıştır.

İngiliz Büyükelçilik raporlarında, darbenin gerçekleşmesi bir trajedi olarak değerlendirilmiştir. Belgelerin diline bakıldığında, yaşananların istenilen yahut arzu edilenden ziyade, olmaması gereken ve yaşanmasından kaçınılması gereken bir silsile olarak ele alınmıştır. Her ne kadar Menderes'in, otoriterleşme meyilleri gösterdiği söylene de tam bir diktatör yakıştırması yapılmasından kaçınılmıştır. Ancak İngiliz basınında, DP'nin düşüşü, diktatörlüğün bittiği anlamına geldiğini ima eden yorumlar yapılmıştır. Gazetelerde yaşanan darbe, olumlu karşılanırken, büyükelçilik belgelerinde, yeni hükümetin getireceği belirsizlikler nedeniyle, tedirgin biçimde karşılanmıştır. Açık

söylemek gerekirse, darbenin gerçekleşmesinden memnuniyet duyulduğuna dair herhangi bir ifade göze çarpmamaktadır.

İngiltere'nin, 1950-1960 yılları arasındaki DP hükümetine yönelik tutumu ve intibai genel itibariyle şöyle şekillenmiştir; Türkiye ve Başbakan Adnan Menderes'in batının sadık müttefikleri olarak dış politikada her iki ülkenin de menfaatlerini yansıtan çabalar içerisine girmiştir. Öte yandan içeride demokratik nizamın geleneksel ve normatif eksiklikleri ve kötü alışkanlıklarından neşet eden idare biçimi sertleştirmiş, bu ise siyasal ortam da bir askeri darbenin kapısını aralamıştır. Ayrıca DP'nin iktidardan düşürülüşü, bir trajedi olarak adlandırılmış, bunun Türkiye'de neden olacağı toplumsal sonuçlar üzerinde durulmuştur. Darbe yönetimine (MGK'ye) ilkesel değil kendi bölgesel çıkarları doğrultusunda yaklaşmıştır.

İngiltere Dışişleri belgelerinde, Adnan Menderes ve DP'nin iktidar sathı boyunca soğukkanlı okumalar yapılmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, iktidar safahatı sırasındaki iç ve dış gelişmeler hatta 1960 Askerî Darbesi'ne giden süreç, tabiatıyla İngiliz çıkarları bağlamında değerlendirilmiştir. Herhangi bir ilkesel tavır yerine, o an makul ve rasyonel olanın tespiti yapıldığı aşikardır. Ayrıca elimizdeki yıllık raporlarda Demokrat Parti ve Adnan Menderes'in 1952 yılından itibaren baskı ve otoriterleşme meyilleri gösterdiği söylenmiştir.

İngiliz kamuoyuna göre, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, iktidar ve muhalefetin gerilen ilişkileri, Adnan Menderes gibi önde gelen DP'lilerin söz konusu gerilimi körüklemeleri ile meydana gelen bir kaza ve trajedi olarak değerlendirilmiştir. Dış politikada batının sebatlı bir müttefiki olan Menderes ve yönetiminin, iç politikada gerilimi tırmandıran maharetsizliğinden bahsedilmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi, dışişleri raporlarında, beceriksizlikten kaynaklanan, önlenebilir olmasına rağmen, önüne geçilemeyen bir trajedi olarak ele alınmıştır. Bu itibarla İngiliz belgelerinde darbenin gelişi, önceden sonu sezilen bir edebi eser edasıyla anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

İngiliz Büyükelçilik Raporları

FO 424/287/R-907/3

FO 424/287/R-1971

FO 427/287/ R- 907

FO 424/289/R-6674/1015

FO 424/290/RK-1015

FO 424/290/RK-1017

FO 371/12401- 117126

FO 371/136517/RK1672

FO 371/144739/ RK –1011

FO 371/144739 RK – 1012

FO 371/153030/ RK – 1011

FO371/153032/RK1015

FO-371/153046, RK 1051

FO 371/ 160212/ RK – 1011

FO371/153032/RK1015

FO 371/153038/ RK- 1018/1

FO-371/153032, RK- 1015

FO371/153034/ RK -1015

FO 371/78670/ R-3506/1072

FO 371/18668/R-4718/1051

FO 371/78662/R-4947/1013

FO 371/879948- 92669/ RK-1071

FO 371/95282-RK-1071

FO 371/87951/ RK- 1071/

FO 371/87951/ RK 1071/83A

FO 371/112925- 96207

FO 424/290/RK-1851

FO 424/290 RK-1015

FO 424/290/RK-1017/7

FO 424/290/RK-1015

FO 424/290 / RK-1071

FO 424/290/ RK -107146

FO 424/291/RK-1010

FO 424/291 RK 1011

FO 424/291/RK-1016

FO 424/291 RK-1073

FO 424/291/ WU- 11923/40G

FO 424/291/ WU – 11923/67

FO 424/291/ WU – 11923/66

FO 424/291/ WU- 11923/287G

FO 424/292/WK-1011

FO 424/292/WK-1017
FO 424/292/ WY- 1076
FO 424/293/ WK-1011
FO 424/293/ WK- 1022
FO 424/293 WY- 1076
FO 424/293/WK-1016
FO 424/294/WK-1011
FO 424/ 294 WK-1016
FO 424/295 RK-1011
FO 424/294 WK-1016
FO 424/295 RK- 1822
FO 424/295/ RK- 1011
FO 424/295/ RG- 10344
FO 424/295/ RG- 1081
FO 424/295/ V- 1073
FO 424/296/ RK 1011
FO 424/296/ RK –1022
FO 424/296/ RK – 1015
FO 424/296/ RK – 1016
FO 424/297/ RK- 1011
FO 424/297/ RK – 1111
FO 424/297/ KK – 1013
FO 424/297/ RK – 1015

FO 424/297/ RK- 1015/41

Resmî Yayınlar

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi

Resmî Gazete

Demokrat Parti Meclis Görüşmeleri Tutanağı

CHP Kurultay Zabıtları

Kanun (Düsturlar)

Gazete ve Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Kudret Gazetesi

Ulus Gazetesi

Vatan Gazetesi

Zafer Gazetesi

Forum Dergisi

Akis Dergisi

İngilizce Gazeteler ve Dergiler

The Times

Nottingham Evening Post

Birmingham Gazette

Daily Herald

Western Daily Press

Daily Mirror

The Birmingham Post

The Guardian

The Observer

The Scottsman

Kitaplar

AĞAOĞLU, Samet, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

AĞAOĞLU, Samet, **Bilinmeyen Menderes**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967

AHMAD, Feroz, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yay., İstanbul, 1976.

AHMAD, FERÖZ, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hill Yay., İstanbul, 2015.

ARCA YÜREK, Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951**, Bilgi Yay., İstanbul, 1983.

ARMAOĞLU, Fahir, **Türk Dış Politikası Tarihi**, Kronik., İstanbul, 2018.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Kronik. İstanbul, 2018.

AL, Arzu, **Türk Dış Politikası**, Kaknüs Yay., İstanbul, 2014.

ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti Demokrat Parti'nin Son Yılları**, Mer-Ak Mersin Akademi Yay., Mersin, 2020.

ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1950-1960)**, Phoenix Yay, Ankara, 2004.

ARALOV, Semyon İvanaovic, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.

BABAN, Cihat, **Politika Galerisi Bir Devrin Hükümdarları**, Timaş Yay., İstanbul, 2009.

BAĞCI, Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Yay., Ankara, 1990.

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar (1938-1954)**, Milliyet Yay., İstanbul, 1977.

- BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Yaşadığımız Devrin İcyüzü**, Ayyıldız Yay., Ankara, 1960.
- BAYAR, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, Tercüman Yay., İstanbul, 1986.
- BORA, Tanıl, **Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yay., İstanbul, 2017.
- BOZDAĞ, İsmet, **Devlet Kavgası: Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar**, Truva Yay., İstanbul, 2018.
- BELEN, Fahri, **Demokrasiden Diktatörlüğe**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1960
- ÇAVDAR, **Tevfik, Muntehibi Sani’den Seçmene**, V Yay., Ankara, 1987
- ÇELİK, Edip, **100 Sorunda Türkiye’nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yay., Ankara, 1963.
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yay., İstanbul, 2015.
- DOĞANER, Yasemin, **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.
- DOĞANER, Yasemin, YILMAZ, Mustafa, **Cumhuriyet Döneminde Sansür 1923-1973**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007
- DUMAN, Doğan, YORGANCILAR, Serkan, **Türkçülükten İslamcılığa MTTB**, Maarif Mektepleri Yay., Ankara, 2018.
- EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap., İstanbul, 2017.
- GÖRÜCÜ, Çağdaş, **Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2019.
- GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1997.
- GÜVEN, Dilek, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- HOBSWBAWN, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Tarihi**, Everest Yay., İstanbul, 2019.
- KAÇMAZOĞLU, Bayram, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2019.

KAYNAR, Mete, Der. Mete Kaan Kaynar, **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, İletişim Yay., İstanbul, 2019.

KEYDER, Çağlar, BİRTEK, Faruk, **Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yay., İstanbul, 2009.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi I**, İletişim Yay., İstanbul, 2020.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) CHP İktidarının Sonu**, İletişim Yay., İstanbul, 2017.

KOÇAK, Cemil, **Rejim Krizi**, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

KOÇ, Rasim, **Kıbrıs Basımında Kıbrıs Olayları**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2006.

KÖPRÜLÜ, Fuat, **Demokrasi Yolunda, "One the Way to Democracy"**, Mouton London Yay., Paris, 1968

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikaları (1946-1970)**, Platin Yay., Ankara, 2011.

JONES, Bill, **The Russia Complex**, Manchester University Press, Manchester, 1977,

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yay., Ankara, 2013.

MAKAL, Ahmet, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İletişim Yay., İstanbul, 2021

MARDİN, Şerif, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, Cilt I, İletişim Yay., İstanbul, 2019.

ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yay., Ankara, 2013

ÖZAL, İlkin Başar, **Kısa Soğuk Savaş Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2020

PAMUK, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2020.

RAYMOND, Aron, **The Dawn Universal History: Selected Essay From A Witness to The Twentieh Century**, Basic Book, New York, 2002.

SAROL, Mükerrerem, **Bilinmeyen Menderes**, İnkılap Yay., İstanbul, 2014.

SANDER, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2016.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Can Yay., İstanbul, 2019.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983.

SOYSAL, İsmail, **Bağdat Paktı**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.

TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü**, Bilgi Yay., Ankara, 2013.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2019.

TOPUZ, Hıfı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, Ankara, 2015.

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yay., Ankara, 1990

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: DP Yokuş Aşağı 1954-1957**, Bilgi Yay., Ankara, 1990

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, Bilgi Yay., Ankara, 1990

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, İletişim Yay., İstanbul, 2009

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Yay., İstanbul, 1989

URAN, Hilmi, **Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017,

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, Cilt IV, Rey Yay., İstanbul, 1970

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2017

Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, Der: Mehmet Ali Ağaoğulları

İsmet İnönü'nün Meclisteki Konuşmaları 1920- 1960, Cilt: 2, Der. Ali Rıza Cihan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 1993

Makaleler

AKGÜN, Seçil, "Türkçe Ezan", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.13, Sayı: 24, 1980, s. 105-113.

AKDAĞ, Sezai, “Yassıda’da Kararlar Nasıl Verildi?”, **ATA Dergisi: Tarihi Objektiften 27 Mayıs İhtilali ve Yüksek Adalet Divanı Sempozyumu Özel Sayısı**, sayı 5, 1993

AKKAYA, Bülent, “Türkiye’nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 28, 2012, s. 20-2.

ASKER, Ayşe, DP’nin Radyoyu İktidar Aracı Yapması: “1957 Seçim Sonuçlarının Radyo Aracılığıyla Erken Yayınlanması”, **İletişim Araştırmaları**, Cilt 12, Sayı 1, 2014, 157-125.

AYDIN, Mehmet Korkud, “CHP’de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve TBMM’de Yaşanan Tartışmalar”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sonbahar, Sayı 41, 2018, 384-359.

BULUT, Sedef, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt, Sayı 41, 2008, 65-31.

ÇAKMAK, Fevzi, “Halkevlerinin Kapatılması ve CHP Mallarına El Konulması”, **History Studies**, Cilt 7, Sayı 3, 2015, 21-1.

ÇETİNKAYA, Selma Göktürk, “Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 45, Sayı 1, 2020, 165-133.

DERYA, Sevinç, “Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama (1954-1960)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:60, Ankara, 2017

ERDOĞAN, Haşim, Çağrı PİŞKİN, “Demokrat Parti Dönemi İktidar Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir’in İl, Kırşehir İlçe Yapılması”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, 2020, 590-577.

ERTAN, Mehmet, “Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar Mıydı” **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, 2018, 255-239.

GÖKTEPE, Cihat, Süleyman SEYDİ, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, **Bilgi Dergisi**, Sayı 72, 2015, 222-197.

GÖKTÜRK, Selma, Çetinkaya, “Basına İspat Hakkı Tanınması Meselesi ve Muhalif Duruş”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 45, Sayı 1, 2020, 133-165.

GÖNLÜBOL, Mehmet, Haluk ÜLMAN, “Türk Dış Politikasının 20 Yılı 1947-1965”, **SBF Dergisi**, Cilt 21, Sayı 1, 1966, 182-143.

İLYAS, Ahmed, “İktidar Muhalefet İlişkisine Bir Örnek: Atatürk’ü Koruma Kanunu”, **International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 8, Sayı 7, 2013, 245-213.

KAYA, Yakup, “Türk Siyasal Yaşamında 1954 Seçimleri”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, 2018, 2291-2276.

KAYA, Yakup, Bülent YETER, Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, (2018), 229-215

OPIE, Redvers, “Amerikan Yardımı ve Kalkınma Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi**, Cilt. 8, 1953, 108-86

SEVİNÇ, Derya, “Türk-Yunan İlişkilerini Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni Bir Aşama” (1954-1960), **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Bahar, Sayı 60, 2017, 206-171.

UZMAN, Nasrullah, “İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 7, Sayı 13, 2013, 208-185.

YALÇIN, Osman, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye’nin Batı İle İşbirliği Yapma Süreci”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 8/5 Spring 2013, 958-919.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “Bağdat Paktı (1950-1959)”, **Journal Of Anglo-Turkish Relations**, Cilt 1, Sayı 6, 2011, 100-85.

YÜCEL, İdris, “Turkey’s May 27, 1960 Coup through The French Diplomatic Reports”, **Bilig**, Summer, 2019, 65-43.

YÜCEL, İdris, “Demokrat Parti Dönemi Türk Basını Üzerine İngiliz ve Fransız Gözlemleri”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 2017, 233-206.

Tezler

ATAYAKUL, Fatma Alev, “Türkiye’de Demokrasi Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2017.

ATEŞ, Sinan, “Cumhuriyet Döneminde Din Politikası ve Din Siyaset İlişkisi”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2018.

DEMİREL, Ege, “Türkiye ve Yunanistan’ın Tezleri Işığında Kıbrıs Sorunu”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Yayınlanmamış Lisans Tezi**, Denizli, 2016.

İŞİK, Salih, “Balkan Antantı, Balkan Paktı ve Türkiye”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Edirne, 2011.

ÖZKAN, Nilgün, “Marshall Yardım Planı’nın Türkiye Üzerindeki Etkileri (1948-1954)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2004.

Dijital Kaynaklar

<https://www.ismetinonu.org.tr/> Son Erişim Tarihi: 23.04. 2022, 21:38.

<https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-villari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>,

Son Erişim Tarihi: 10.05.2022.

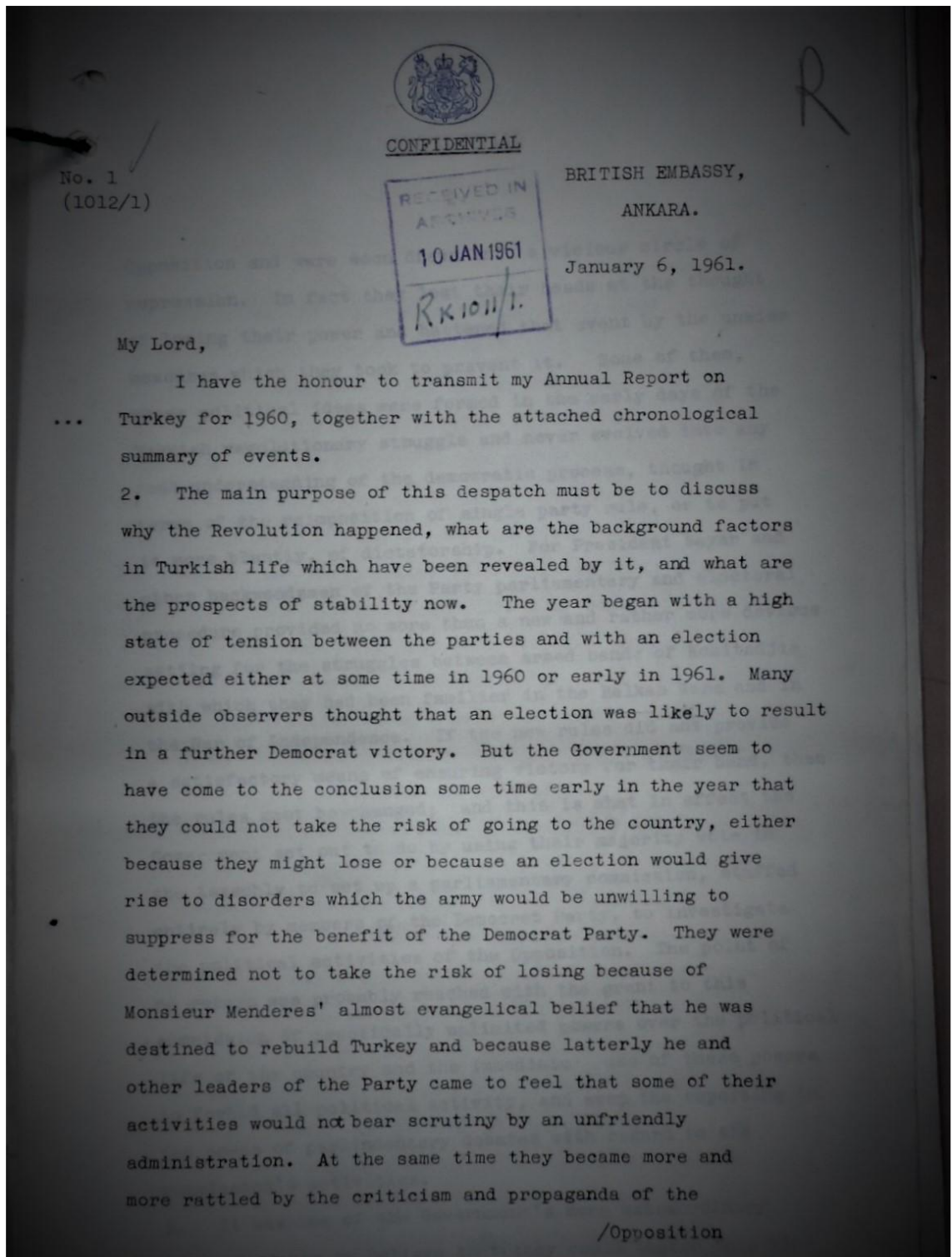
<http://londra.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2021.

<http://vasington.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, Son Erişim Tarihi:
11.05.2021.

<http://www.bursa.gov.tr/gorev-yapmis-valilerimiz>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2021.

<http://www.konya.gov.tr/gorev-yapmis-valiler>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2021.

Ek 1. British Embassy Ankara, 1960 Annual Report p.1

Ek 2: British Embassy Ankara, 1959 Annual Report p.1

0 79/7

CONFIDENTIAL

R

1012/1 ✓
No. 10 ✓

RECEIVED IN
ARCHIVES
1 FEB 1960
R 15 1001/1

BRITISH EMBASSY,
ANKARA.
January 26, 1960

Sir,

I have the honour to transmit my Annual Report on Turkey for 1959, together with the attached chronological summary of events.

2. The year in Turkey has been a good deal pleasanter than its predecessor, but hardly less interesting. It began with the "miracle" of Turkish-Greek understanding on Cyprus, culminating in the London Agreement in February. The implementation of this Agreement involved much hard work for all concerned, but imposed no particular strain on Anglo-Turkish relations except for some temporary excitement following on the arrest of Turkish arms smugglers in October. Remarkable firmness of purpose was displayed by the Greek and Turkish Governments in holding to their new found friendship and in overcoming most of the practical obstacles to the execution of the Agreements which might in other circumstances have led to much greater difficulties.

3. The Turkish Government had a further success in their foreign policy by maintaining reasonable relations with the new régime in Iraq in the face of sometimes almost intolerable provocation and initial lack of response. Turkish policy towards the rest of the Middle East has been remarkably cautious and hard-headed. Deep suspicion of Egyptian ambitions remains a fixed point in Turkish thinking; as does the
/conviction

The Right Honourable Selwyn Lloyd, C.B.E., M.P.,
etc., etc., etc.

CONFIDENTIAL

Ek 4: The Times 28 Haziran 1951, Turkey And The Atlantic Pact

THE TIMES THURSDAY JUNE 28 1951

THURSDAY JUNE 28 1951

Special Articles: Turkey and the Atlantic Pact

Correspondence: Turkish Republic in Prison

Index to News Pages

Weather Forecast

SEA PASSENGERS

TO-DAY'S ARRANGEMENTS

TO-DAY'S NEWS

IMPERIAL AND FOREIGN

HOME

THE NEW MINISTRY

THE VICTORIA TOWER

HOLYHEAD TO DUBLIN

UPKEEP OF CHURCHES

THE COGNAC SYSTEM

THE VICTORIA TOWER

HOLYHEAD TO DUBLIN

UPKEEP OF CHURCHES

THE COGNAC SYSTEM

THE VICTORIA TOWER

HOLYHEAD TO DUBLIN

UPKEEP OF CHURCHES

THE COGNAC SYSTEM

THE VICTORIA TOWER

HOLYHEAD TO DUBLIN

UPKEEP OF CHURCHES

THE COGNAC SYSTEM

THE VICTORIA TOWER

HOLYHEAD TO DUBLIN

UPKEEP OF CHURCHES

THE COGNAC SYSTEM

THE VICTORIA TOWER

HOLYHEAD TO DUBLIN

UPKEEP OF CHURCHES

THE COGNAC SYSTEM

THE VICTORIA TOWER

HOLYHEAD TO DUBLIN

UPKEEP OF CHURCHES

THE COGNAC SYSTEM

POLITICS
Under a supplemental charter granted to Westminster Abbey on further life appointments will be made of "defence" and "air" ministers. (p. 13)

CLIMAX IN PERSIA
Aides in Persia are rapidly moving to a climax. Within a few days the Government will have to decide whether to withdraw British troops and leave the Persians to their own devices. (p. 14)

ATTITUDE TO RUSSIA
The theory has been put forward that the Government's attitude towards Russia is a compromise between the desire to accept Turkey and Greece to full membership of the pact and to encourage the Soviet Union to accept a provisional membership. (p. 15)

DRIVING TESTS
The Department of Transport has decided to introduce a new driving test for motor cars. The test will be held in a closed circuit and will consist of a series of manoeuvres. (p. 16)

THE VICTORIA TOWER
The Victoria Tower, which is the tallest building in London, is to be converted into a museum. The museum will be open to the public and will contain a collection of objects of interest. (p. 17)

HOLYHEAD TO DUBLIN
The Holyhead to Dublin route is to be improved. The new service will be faster and more comfortable than the old one. (p. 18)

UPKEEP OF CHURCHES
The Government is to provide money for the upkeep of churches. The money will be used to repair and maintain the buildings. (p. 19)

THE COGNAC SYSTEM
The cognac system is to be reformed. The new system will be fairer and more efficient than the old one. (p. 20)

THE VICTORIA TOWER
The Victoria Tower is to be converted into a museum. The museum will be open to the public and will contain a collection of objects of interest. (p. 21)

HOLYHEAD TO DUBLIN
The Holyhead to Dublin route is to be improved. The new service will be faster and more comfortable than the old one. (p. 22)

UPKEEP OF CHURCHES
The Government is to provide money for the upkeep of churches. The money will be used to repair and maintain the buildings. (p. 23)

PUNISHMENTS IN PRISONS
The Government is to introduce a new system of punishments in prisons. The new system will be fairer and more effective than the old one. (p. 24)

CONTRIVOUS ISSUE IN WHITE PAPER
The White Paper on the contrivous issue is to be published. The paper will contain a detailed account of the Government's policy. (p. 25)

DRIVING TESTS
The Department of Transport has decided to introduce a new driving test for motor cars. The test will be held in a closed circuit and will consist of a series of manoeuvres. (p. 26)

THE VICTORIA TOWER
The Victoria Tower, which is the tallest building in London, is to be converted into a museum. The museum will be open to the public and will contain a collection of objects of interest. (p. 27)

HOLYHEAD TO DUBLIN
The Holyhead to Dublin route is to be improved. The new service will be faster and more comfortable than the old one. (p. 28)

UPKEEP OF CHURCHES
The Government is to provide money for the upkeep of churches. The money will be used to repair and maintain the buildings. (p. 29)

THE COGNAC SYSTEM
The cognac system is to be reformed. The new system will be fairer and more efficient than the old one. (p. 30)

THE VICTORIA TOWER
The Victoria Tower is to be converted into a museum. The museum will be open to the public and will contain a collection of objects of interest. (p. 31)

HOLYHEAD TO DUBLIN
The Holyhead to Dublin route is to be improved. The new service will be faster and more comfortable than the old one. (p. 32)

TURKEY AND THE ATLANTIC PACT
The Government is to announce its policy towards Turkey and the Atlantic Pact. The policy will be based on the principles of fairness and justice. (p. 33)

CONTRIVOUS ISSUE IN WHITE PAPER
The White Paper on the contrivous issue is to be published. The paper will contain a detailed account of the Government's policy. (p. 34)

DRIVING TESTS
The Department of Transport has decided to introduce a new driving test for motor cars. The test will be held in a closed circuit and will consist of a series of manoeuvres. (p. 35)

THE VICTORIA TOWER
The Victoria Tower, which is the tallest building in London, is to be converted into a museum. The museum will be open to the public and will contain a collection of objects of interest. (p. 36)

HOLYHEAD TO DUBLIN
The Holyhead to Dublin route is to be improved. The new service will be faster and more comfortable than the old one. (p. 37)

UPKEEP OF CHURCHES
The Government is to provide money for the upkeep of churches. The money will be used to repair and maintain the buildings. (p. 38)

THE COGNAC SYSTEM
The cognac system is to be reformed. The new system will be fairer and more efficient than the old one. (p. 39)

THE VICTORIA TOWER
The Victoria Tower is to be converted into a museum. The museum will be open to the public and will contain a collection of objects of interest. (p. 40)

HOLYHEAD TO DUBLIN
The Holyhead to Dublin route is to be improved. The new service will be faster and more comfortable than the old one. (p. 41)

UPKEEP OF CHURCHES
The Government is to provide money for the upkeep of churches. The money will be used to repair and maintain the buildings. (p. 42)

TURKEY AND THE ATLANTIC PACT
The Government is to announce its policy towards Turkey and the Atlantic Pact. The policy will be based on the principles of fairness and justice. (p. 43)

CONTRIVOUS ISSUE IN WHITE PAPER
The White Paper on the contrivous issue is to be published. The paper will contain a detailed account of the Government's policy. (p. 44)

DRIVING TESTS
The Department of Transport has decided to introduce a new driving test for motor cars. The test will be held in a closed circuit and will consist of a series of manoeuvres. (p. 45)

THE VICTORIA TOWER
The Victoria Tower, which is the tallest building in London, is to be converted into a museum. The museum will be open to the public and will contain a collection of objects of interest. (p. 46)

HOLYHEAD TO DUBLIN
The Holyhead to Dublin route is to be improved. The new service will be faster and more comfortable than the old one. (p. 47)

UPKEEP OF CHURCHES
The Government is to provide money for the upkeep of churches. The money will be used to repair and maintain the buildings. (p. 48)

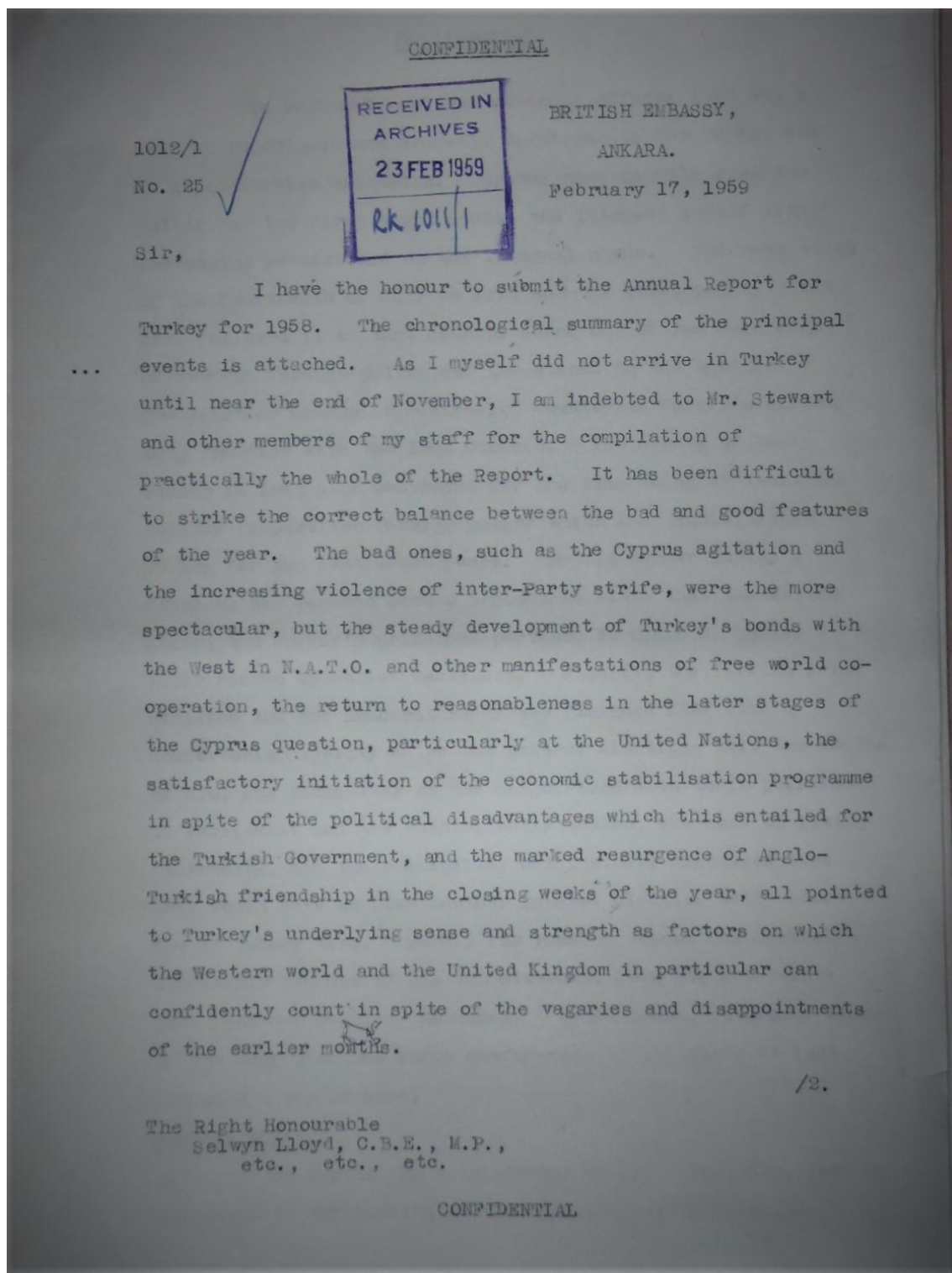
THE COGNAC SYSTEM
The cognac system is to be reformed. The new system will be fairer and more efficient than the old one. (p. 49)

THE VICTORIA TOWER
The Victoria Tower is to be converted into a museum. The museum will be open to the public and will contain a collection of objects of interest. (p. 50)

HOLYHEAD TO DUBLIN
The Holyhead to Dublin route is to be improved. The new service will be faster and more comfortable than the old one. (p. 51)

UPKEEP OF CHURCHES
The Government is to provide money for the upkeep of churches. The money will be used to repair and maintain the buildings. (p. 52)

Ek 5: British Embassy Ankara, 1958 Annual Report p.1

Ek 6: Kerkük'te Yaşana Katliama Dair Neşriyat Yasağı

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı
4
12214

KARARNAME

14-16 Temmuz 1959 tarihleri arasında Kerkük'te vukubulan hadiselerle alâkalı resim, film ve sair dökümanların Türkiye'ye sokulmasının ve dağıtılmasının menedilmesi; Dahiliye Vekâletinin 7/9/1959 tarihli ve A.1/91173-3/85402 sayılı yazısı üzerine, 5680 sayılı kanunun 31 inci maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 2 / 10 / 1959 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

033 18 01 153 53 17
Dosya No :
52-89
1197

Devlet Vekili
Başvekil
Devlet Vekili ve Bas. Yay. ve Turz. V. V.
Devlet Vekili
Devlet Vekili
Adliye Vekili
Millî Müdafaa Vekili
Dahiliye Vekili ve Hariciye V. V.
Hariciye Vekili
Maliye Vekili
Maarif Vekili
Nafza Vekili ve Maarif V. V.
Ticaret Vekili
Sih. ve İc. Mus. Vekili
Güm. ve İnş. Vekili
Ziraat Vekili
Münakalat Vekili
Çalışma Vekili
Sanayi Vekili
Bas. Yay. ve Turz. Vekili
İmar ve İskân Vekili ve Maliye V. V.
Koordinasyon Vekili ve Sanayi V. V.

Ek 7: 14 Articles in Balkan Pact, The Times, 10 August 1954

14 Articles in Balkan Pact

14 ARTICLES IN BALKAN PACT

CONFORMITY WITH CHARTER OF U.N.

BELGRADE, Aug. 9.—The text of the Balkan Treaty was given by *Tanjug*, the official Yugoslav news agency, as follows:—

The contracting parties reassert their fidelity to the principles enunciated in the United Nations Charter and their desire to contribute by uniting their efforts to the safeguarding of peace, to the consolidation of security and to the developments of international cooperation.

Resolved to ensure, in the most efficacious manner, the territorial integrity and political independence of their countries, in conformity with the principles and the clauses of the United Nations Charter;

Inspired by the desire to extend and strengthen the basis of friendship and cooperation laid down by the treaty on friendship and cooperation, signed on February 28, 1953, at Ankara, between the countries, which has asserted itself as an extremely efficacious instrument;

Keeping in view the fact that the above-mentioned treaty was always conceived as the first step towards an alliance;

Considering that the realization of such an alliance is necessary, convinced that in any case the institution of a system of collective security between them through the conclusion of a treaty of alliance would constitute not only a decisive factor for their own security and independence, but would also be beneficial for all other countries devoted to the cause of a just peace, especially for those situated in their region; We have decided to conclude the present treaty.

ARTICLE ONE.—The contracting parties commit themselves to settle, in conformity with the provisions of the United Nations Charter, by peaceful means all international disputes in which they might be involved and to abstain in their international relations from resorting to the threat or use of force in any way which would be incompatible with the aims of the United Nations.

ARTICLE TWO.—The contracting parties have agreed that any armed aggression against one, or several of them, at any part of their territories, shall be considered as an aggression against all the contracting parties, which, in consequence, exercising the right of the legit-

in conformity with the Articles 2 and 3 of the Ankara agreement, taking into account the provisions of the present treaty.

ARTICLE FIVE.—In the event that the situation envisaged by Article 2 of the present treaty should occur, the contracting parties would immediately undertake mutual consultations and the permanent council would meet urgently to determine the measures which should be jointly undertaken, in addition to those already taken on the grounds of Article 2 to meet the situation.

ARTICLE SIX.—In the event of a grave deterioration of the international situation and especially in the areas where such deterioration could have a negative effect, direct or indirect, upon the security in their area, the contracting parties shall consult each other, with a view to examining the situation and determining their attitude.

The contracting parties, conscious that an armed aggression against a country, other than themselves, could, by extending, directly or indirectly threaten the security or integrity of one or several of them, have agreed on the following:—

In the event of an armed aggression against a country towards which one or several of the contracting parties should at the moment of the signing of the present treaty have undertaken obligations of mutual assistance, the contracting parties will consult each other on the measures to be taken, in conformity with the aims of the United Nations, to meet the situation which would have thus been created in their area.

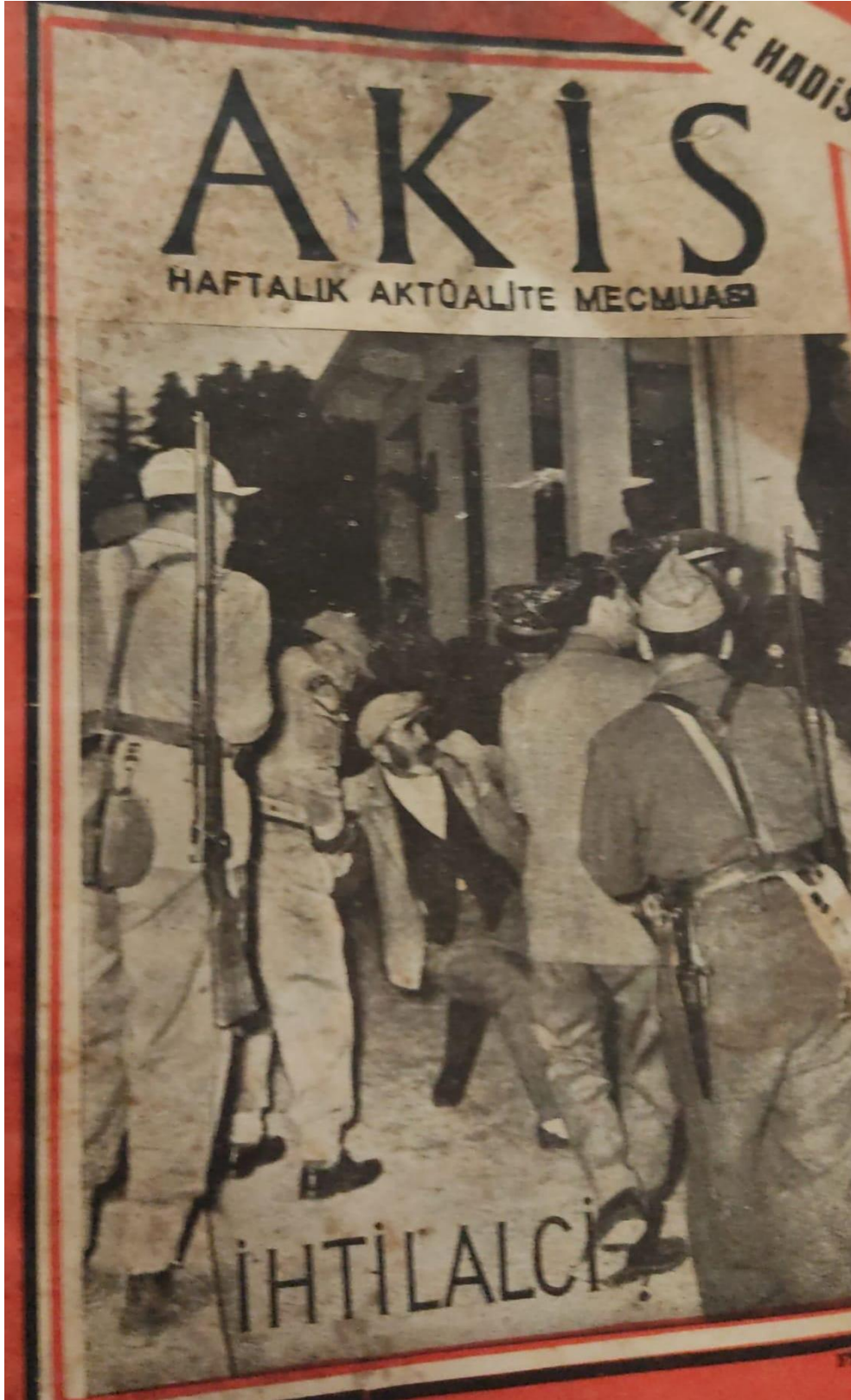
It is understood that consultations provided for under this article could also include an urgent meeting of the permanent council.

ARTICLE SEVEN.—The contracting parties shall immediately inform the United Nations Security Council of armed aggression of which they were victims and of the measures undertaken for legitimate defence.

They shall halt the aforementioned measures when the Security Council has effectively applied the measures mentioned in Article 51 of the United Nations Charter.

Similarly, the Governments of the contracting parties shall, without delay, make the declaration foreseen by the Resolution of the

Ek 8: Akis Dergisi, 25 Ekim 1958

Ek 11: DP Malatya İl Ocağı'nın Göndermiş Olduğu Mektup

14/4
Mura
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
Demokrat Parti Genel Başkanlığına Ve Demokrat Mebuslarımıza
KAY
6

Risale-i Nur talebelerinin : Geri fikirli, mürtedci ve kara kuvvet ve tarikatçı olmadıkları, bilakis Nurları Kur'anın dini ilimlerle fen ve fününun meczinden vücutta gelmiş harika bir tefsiri Kur'an olduğu mütalaa edenlerce bilinen bir hakikattir. Nur Talebelerinden hiç birinin yirmi beş otuz senedir kanuna aykırı bir hareketleri görülmemiş ve yirmiye yakın mahkeme : Nurlarda suç yoktur. ve bizler Nur talebelerinde suç bulamıyoruz. demeleri ve diyaneşin Risale-i Nurun bütün kitaplarının son defa tedkikinde dahi siyasi ve idari hiç bir cihetle alakası olmayan sadece imani ve ahlaki eserlerden ibaret olduklarına dair ehli vukuf raporları verilmiş..

Zabita tarafından Nurcuların emniyet ve asayişe faideli oldukları ve Nurları okuyanların kalplerinde birer manevi bekçi , yasaklı bıraktığı hepimizin malumudur. Memleketimizde dehşetli ve çok tehlikeli bir vaziyette gelişen komünist, mason ve muhaliflerin(Bilhassa İslamiyete ve Nura düşman olan halk partililerin)anarşi çıkarmak ve hükümetle nurcuların arasını açıp Demokrat hükümeti Nurlara ve Nurculara muarız göstermek böylece , bu uyanık kültürlü milyonlarcadındar bir zümreyi küstürmek , iktidarı maddi ve manevi bakımlardan zayıflatmak . Ve devri sabıkta yıkıcı faaliyetlerle İslamiyete indirilen darbe ve onların tahfifatını Demokrat İktidarın tamir ettiğini gayeklerine uygun görmeyen bu hain zümre gizli bir planla karşımıza çıkmış bulunuyorlar.

Muhalif gazetelerin Nurlara , Bediüzzamana ve Nur talebelerine tertipli taaruzlarından sonra C.H.P. meclis g urubu Risale-i Nurların nasıl bastırıldığını ve nereden kağıt tahsis edildiğine havi bir taktiri ittifakla kabul edip Demokrat İktidardan mecliste soracaklarmış. Bu suretle guya Demokrat İktidarı sarıarak Adnan Menderesi gözden düşürecekler. İnşaa ALLAH muaffak olamayacaklar .

Nur talebeleri memleketimizde asayiş ve emniyetin birer nazım kuvveti olduğunu yakinen biliyor ve müşahede ediyoruz.

Elbetteki böyle millet ve memleketin ruh ve kalbi hükmünde olan bu imani veKur'ani davalarda : İslamiyete , Müslüman Türk milletine ve hasseten Nur talebelerine yapılan bu çirkin hareket , iftira ve yalanlarına cevap vererek bunlara mani olmak ve onların kin ve ga garaz dolu ağızlarını ve neşriyatlarını kapatmayı sizlerden milletçe ümid ediyor ve bekliyoruz.

Gizli din düşmanları mason ve komünistlerin ve muhaliflerin tertipleri olan bu ve bunun gibi olacak hadiseler zuhurunda elbetteki uyanık bulunacaklarından emin olduğumuz Demokrat mebuslarımız hemen Başvekilimiz Adnan Menderes le görüşmek ve mecliste ekseriyeti temin edip ~~temin edip~~ bir kale halinde o Kur'an ve İman düşmanlarına : Fikir , söz ve kalemlerinizle hadlerini bildireceğinize eminiz. Selamlarımızı sunar ALLAHDAN hidayet ve muaffakiyetler dileriz.

Malatya Başharık
D.P. Ocak başkanı
R. Hasan Çarık

Başharık D.P. ocak başkanı
İkinci başkanı
Osman Kaymak

Malatya Nur talebelerinden
Tarık Aktekin

325/1005/4
016 09

Ek 12: Bağdat'a Gidecek Başbakan Menderes ve Bürokratlar İçin Kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı:
4

KARARNAME

6201

Eki:

Bağdat'da yapılmakta olan Bağdat Paketi Daimî Konseyi'nin ilk içtimaında Başvekil Adnan Menderes'in Riyasetinde memleketimizi temsil eden heyete, Devlet Vekili ve Hariciye Vekâleti Vekili Fatih Rıfıttı Zorlu, Başvekâlet Müsteşarı Ahmet Salih Korur, Hariciye Vekâleti Katibi Umumiisi Muharrem Nuri Birgi, Erkanharbiyei Umumiye Reis Vekili Orgeneral İsmail Hakkı Tunaboşlu, Erkanharbiyei Umumiye Harekât Başkanı Korgeneral Salih Coşkun, Hariciye Vekâleti İkinci Daire Umum Müdürü Orhan Eralp, Hava Kuvvetleri Plan Dairesinden Kurmay Albay Sadi Atıkkın, Erkanharbiyei Umumiye Plan Dairesinden Kurmay Yarbay Hikmet Akıncılar, Başvekâlet Hususi Kalem Müdürü Muzaffer Ersü, Hariciye Vekâleti İkinci Daire Umum Müdür Muavini Ziya Tepedelen, Devlet Vekili Hususi Kalem Müdürü Hayrettin Ozansoy, Erkanharbiyei Umumiye İstihbarat Dairesinden Kurmay Binbaşı Sami Küçük, Başvekâlet Yaveri Yüzbaşı Hayrettin Sümer, Erkanharbiyei Umumiye Reisi Emir Subayı Binbaşı Şemsi Kınıkarslan, Hariciye Vekâletinden Katip Kamuran Tüzel'in iştiraki ve heyete Emniyet Müfettiş Muavini Suat Ömeroğlu, Tercüman Fazıl Kınal, Müstahdem Hayri Özüğür, Emniyet Memuru Hakkı Altıncı, heyeti Bağdat'a götürecektir üç tayyare mürettebatını teşkil eden Yüzbaşı Akdağ, Üsteğmen Kalıper, Başçavuş Erener, Başçavuş Coşkun, Başçavuş Biçer, Yüzbaşı Karay, Yüzbaşı İnel, Yüzbaşı Mardin, Başçavuş Türkay, Başçavuş Yolseven, Binbaşı Kalaycıoğlu, Üsteğmen Baran, Başçavuş Tokgöz, Başçavuş Altınöz, Başçavuş Kozan'ın terfiki ve bunlara 1955 mali yılı Bütçe Kanununa bağlı (H) cetveli gereğince itası mümkün en yüksek misil üzerinden yevmiye verilmesi ve heyetin otomobil, büro, ziyafet, muhabere masraflarıyla temsil icabı yapacağı diğer bilimum masrafların kabulü; Hariciye Vekâletinin 21/11/1955 tarihli ve 29778/355 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 25/11/1955 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

C. C. C.

Başvekil

Devlet Vekili
Başvekil Yardımcısı ve
Milli M.V.V.Devlet Vekili ve
Hariciye V.V.

Devlet Vekili

Devlet Vekili

Adliye Vekili

Millî Müdafaa Vekili

Dahiliye Vekili

Hariciye Vekili

Maliye Vekili

Maarif Vekili

Nafia Vekili

İkt. ve Ticaret Vekili

Sih. ve İc. Mua. Vekili

Güm. ve İnh. Vekili

Ziraat Vekili

Münakalat Vekili

Çalışma Vekili

İşletmeler Vekili

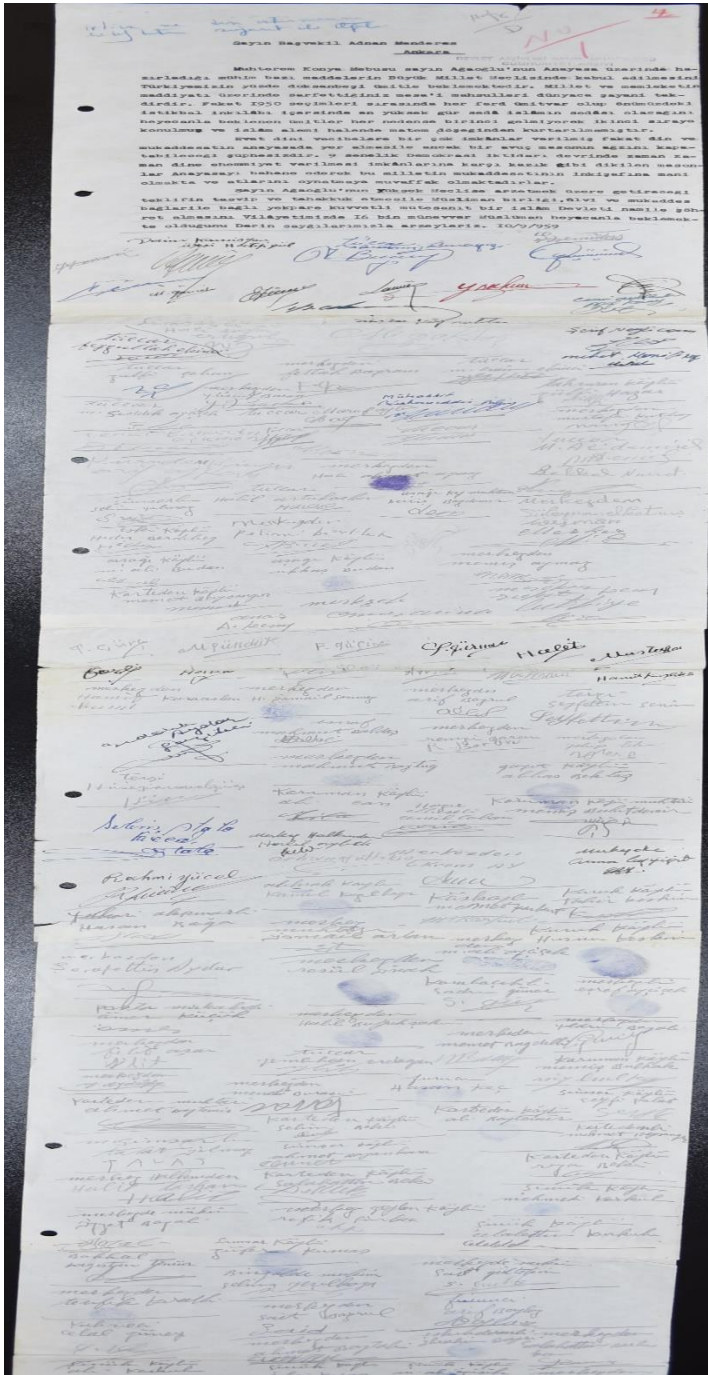
Dosya No:

105-69

2261

080 18 01 02 141 99 18

Ek 13: Adnan Menderes'e Gelen Telgraf ve İmza Sirküsü

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
BAŞKANLIĞI'NA

29/08/2022

Tez Başlığı / Konusu: İngiliz Kamuoyunda Demokrat Parti ve 1960 Askeri Darbesi

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 241 sayfalık kısmına ilişkin, 10/08/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %9 'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29/08/2022

Adı Soyadı : Tolga Akyıl

Öğrenci No : N18139442

Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Programı : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi

Statüsü : Y.Lisans Doktora

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç.Dr.İdris YÜCEL

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO
THE DEPARTMENT PRESIDENCY**

29/08/2022

Thesis Title / Topic: Democrat Party and 27 May 1960 Military Coup in the British Public Opinion,

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 10/08/2022 for the total of 241 pages including

the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is %9.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

29/08/2022

Name Surname : Tolga Akyl

Student No : N18139442

Department : Main Dicipline of Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution

Program : Master's Thesis

Status : Masters Ph.D

ADVISOR APPROVAL

APPROVED

Doç.Dr.İdris YÜCEL

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI
BAŞKANLIĞI'NA

29/08/2022

Tez Başlığı / Konusu: İngiliz Kamuoyunda Demokrat Parti ve 1960 Askeri Darbesi

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

29/08/2022

Adı Soyadı : Tolga Akyıl

Öğrenci No : N18139442

Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Programı : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi

Statüsü : Y.Lisans Doktora

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç.Dr.İdris YÜCEL

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHIC BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO
THE DEPARTMENT PRESIDENCY**

29/08/2022

Thesis Title / Topic: Democrat Party and 27 May 1960 Military Coup in the British Public Opinion,

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

29/08/2022

Name Surname : Tolga Akyıl

Student No : N18139442

Department : Main Dicipline of Ataturk's Principles and History of Turkish Revolution

Program : Master's Thesis

Status : Masters Ph.D

ADVISOR APPROVAL

APPROVED

Doç.Dr.İdris YÜCEL

